

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

В. О. КОВЕРЗНЕВ

**ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ – 2017

УДК 346.27
ББК 67.9(4Укр)306
К 56

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту економіко-правових досліджень НАН України (пункт 1 протоколу № 6 від 29.05.2017)

Рецензенти:

Подцерковний О. П. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

Деревянко Б. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Джабраїлов Р. А. – доктор юридичних наук, доцент, заступник завідувача відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Інституту економіко-правових досліджень НАН України.

Коверзнев В. О.

К 56 Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні : монографія / В. О. Коверзнев. – Чернігів: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2017. – 384 с.

ISBN 978-966-02-8284-1

В монографії здійснено комплексне дослідження кооперації як соціально-економічного явища через призму науки господарського права; розглянуто теоретичні та методологічні основи формування кооперативного законодавства, теоретико-правові засади господарської діяльності кооперативних організацій в Україні. Обґрунтовано основні положення господарської правосуб'єктності кооперативних організацій, розкрито особливості її реалізації в системі господарських відносин, сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного кооперативного законодавства в контексті європейського досвіду.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних факультетів вищих навчальних закладів, а також для працівників системи кооперації та усіх тих, хто цікавиться проблемами кооперації в Україні.

УДК 346.27
ББК 67.9(4Укр)306

ISBN 978-966-02-8284-1

© Коверзнев В.О., 2017

ЗМІСТ

Вступ	5
-------------	---

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1.1. Загальнотеоретичні аспекти кооперації як економіко-правової категорії та кооперативного законодавства	11
1.2. Генеза кооперативного законодавства України	37
1.3. Загальна характеристика джерел правового регулювання кооперації в Україні	51
1.4. Механізм правового регулювання кооперації в Україні	73
1.5. Філософсько-аксіологічне підґрунтя формування норм кооперативного права	86

Розділ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2.1. Правова природа кооперативних організацій як суб'єктів господарювання	96
2.2. Характеристика кооперативних організацій за критерієм дихотомії права	109
2.3. Класифікація кооперативних організацій	116
2.4. Господарсько-правова характеристика кооперативних принципів і цінностей	137
2.5. Вплив міжнародних кооперативних організацій на розвиток кооперативного права України	151

Розділ 3. ГОСПОДАРСЬКА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Загальна характеристика і методологія дослідження господарської правосуб'єктності кооперативних організацій	162
3.2. Порядок створення кооперативних організацій та їх припинення	179
3.3. Правове регулювання членства в кооперативних організаціях	197

3.4. Органи господарського управління кооперативними організаціями та їх компетенція	209
3.5. Правовий режим майна кооперативних організацій.....	221

Розділ 4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ГОСПОДАРСЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

4.1. Кооперативні організації в системі господарських правовідносин.....	238
4.2. Проблематика господарської діяльності кооперативних організацій та актуальні напрями її здійснення.....	261
4.3. Принцип розмежування юрисдикції адміністративних і господарських судів при вирішенні кооперативних спорів	280
4.4. Перспективи удосконалення кооперативного законодавства в контексті європейського досвіду	287

ВИСНОВКИ	298
-----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	308
---	------------

ДОДАТКИ.....	347
---------------------	------------

ВСТУП

Україна як незалежна держава повинна мати такий рівень розвитку економіки, який би забезпечував власному народові гідне життя. Як підтверджує світовий досвід економічно розвинених країн, цього можна досягти за умови, якщо невід'ємною частиною соціально орієнтованої ринкової економіки стане кооперація. Так, за інформацією Організації Об'єднаних Націй, близько 3 млрд. людей, а це приблизно кожний третій мешканець планети, регулярно користується послугами та продукцією кооперативів. За оцінкою Президента Міжнародного кооперативного альянсу пані Полін Грін, станом на початок 2012 року членами кооперативних організацій світу було близько 100 млн. осіб, при цьому активи 300 найбільших кооперативних організацій світу оцінюються в 1.7 трильйони доларів США, що ставить їх до складу найбільших економік у світі [134, с. 29].

Кооперативний сектор економіки є важливим чинником соціальної стабільності та досягнення нової якості економічного зростання у суспільстві, що у свою чергу сприятиме захистові прав споживачів, екологічній безпеці, усуненню негативних наслідків «чистого ринку», а також збереженню і примноженню духовного потенціалу нації. Це особливо актуально для економік перехідного типу, в яких кооперативи відіграють місію адепта людини до ринку, пом'якшують наслідки трансформації економічних відносин, чим прискорюють історичний поступ.

В умовах, коли ринкові перетворення в Україні ще не набрали позитивного соціального змісту і супроводжуються високим рівнем безробіття та зубожінням значної частини населення, активне залучення до реального сектора економіки кооперативних організацій дозволить покращити стан вітчизняної економіки, створити додаткові робочі місця, сформувати соціально-побутову інфраструктуру в сільській місцевості [132, с. 11, 14].

Для виконання цього масштабного завдання українська кооперація потребує належного законодавчого забезпечення, яке сприятиме ефективній діяльності кооперативних організацій, підвищить їх продуктивність та забезпечить конкурентоспроможність в умовах ринкової економіки.

Кооперація є важливим напрямом розбудови аграрного сектора економіки, адже понад 70 відсотків трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання – картоплі, інших овочів, фруктів, молока та м'яса виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах, які не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції. Як результат, значна частина вирощеної сільськогосподарської продукції, особливо віддалених від приміської зони селам, згодовується худобі або псується, а інша її частина – потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників, чи продається селянами на стихійних ринках. У зв'язку із значною кількістю особистих селянських (4,7 млн.), фермерських господарств (42,4 тис.) та фізичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників доцільно сприяти формуванню за безпосередньою участю кооперативного сегмента ринку. Водночас його формування стримується недосконалістю законодавства, слабкою матеріальною базою, відсутністю кваліфікованих кадрів – організаторів кооперативного руху та належної державної підтримки. Як наслідок, в Україні практично зупинився процес створення кооперативів, а в окремих регіонах вони припинили свою діяльність. За офіційними даними Державної служби статистики України станом на 01.05.2017 в Україні зареєстровано 1023 сільськогосподарських обслуговуючих та 992 сільськогосподарських виробничих кооперативів [162].

Слід зазначити, що недостатній рівень розвитку кооперативного сегмента ринків призводить до скорочення чисельності самозайнятого населення, відтоку робочої сили з сільських територій, руйнування їх соціально-побутової та інженерної інфраструктури.

Країни-члени Європейського Союзу (далі – ЄС), Сполучені Штати Америки (далі – США), Канада, Японія, Республіка Сінгапур та інші давно подолали проблему виробництва сільськогосподарської продукції та її збуту саме шляхом підтримки створення ними прозорої постачальницької, заготівельно-збутової інфраструктури, на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості.

У таких країнах як Норвегія, Фінляндія, Швеція, Японія кооперативами охоплено 100% фермерських господарств, у США, Франції та Німеччині – близько 80%, у Данії ця частка становить 90% [238, с. 92].

Вирішення зазначеної проблеми в Україні також можливе лише за умови державної підтримки розвитку мережі кооперативних організацій, поліпшення їх соціально-економічного стану та розширення сфери їх самозайнятості.

Розуміючи важливість розвитку кооперативного сектора економіки, зокрема, на шляху побудови організованого аграрного ринку, постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 № 557 затверджено Державну цільову економічну програму підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р., якою було передбачено:

- 1) удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- 2) надання організаційної підтримки створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- 3) поліпшення матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [57, ст. 13].

Вказана економічна програма лише розпочата і в неповній мірі виконана. Зокрема, залишилася незавершеною робота з удосконалення нормативно-правової бази діяльності кооперативів.

За інформацією проф. Ю. О. Лупенка, яка прозвучала в доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції на тему: «Розвиток кооперативного руху в Україні», що проходила 24-25 травня 2016 р. у м. Києві, натеper Національною академією аграрних наук України розробляється стратегія розвитку кооперації на період до 2025 р., що передбачає подальший розвиток багатокладної економіки і створення, насамперед, кооперативних підприємств, які дозволять забезпечити соціоекологічну спрямованість сільського господарства, підвищення рівня життя сільського населення.

На Всеукраїнському аграрному форумі, що проходив 14.07.2014 в м. Києві, екс-Прем'єр-міністр України А. П. Яценюк зазначив, що Україна володіє найкращим сільськогосподарським потенціалом серед країн Європи, а тому має реальні можливості захопити світове лідерство з виробництва товарів продовольчої групи вже протягом наступних 10 років. Цьому сприятиме той факт, що інші країни, зокрема, США проявляють зацікавленість в розвитку співпраці з Україною в зазначеній сфері у вигляді поставки

сільськогосподарської техніки та технологій, вкладення інвестицій в розвиток аграрного сектора економіки. А. П. Яценюк наголосив на тому, що діючі на ринку сільськогосподарської продукції великі державні підприємства та холдинги через високий рівень корумпованості та складну систему управління не здатні вирішити поставлені завдання, в зв'язку з чим висловив думку про те, що на сучасному етапі розвитку економіки основними гравцями повинні стати невеликі приватні підприємства, які безпосередньо займаються вирощуванням сільськогосподарської продукції. Їх розвиток дозволить наситити продовольством внутрішній ринок та збільшити його експорт, що, в свою чергу, призведе до збільшення валютних надходжень. Він також висловив думку, що українські товаровиробники повинні взяти курс на експорт не сировини, а готової продукції, що вимагає розвитку сектору економіки, який здійснює глибоку переробку вирощеної сільськогосподарської продукції [9]. Таким чином, уряд України фактично проголосив курс на подальший розвиток міжнародної кооперації та сільськогосподарської сфери національної економіки, складовою частиною якої є кооперація. Зазначене вимагає наявності ефективного законодавства, яке регулює діяльність кооперативних організацій та системи кооперації в цілому.

Вказана ініціатива Уряду знайшла активну підтримку в регіонах України. Так, Департаментом агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації в липні 2014 р. була розроблена програма підтримки малих форм господарювання в агропромисловому комплексі Чернігівської області на період до 2020 р., якою передбачено як надання підтримки вже діючим кооперативам, так і сприяння створенню не менше п'яти нових кооперативів із забезпеченням робочими місцями не менше ніж 125 осіб. На реалізацію цієї програми планується виділити з обласного бюджету понад 41 млн. грн.

Втім, недосконале та суперечливе кооперативне законодавство не лише відштовхує активну частину населення від створення кооперативних форм господарювання, а, в окремих випадках, навіть перешкоджає розвиткові існуючої системи кооперації України.

Проблематика уніфікації кооперативного законодавства являє собою достатньо новий напрямок господарсько-правових досліджень. В сучасних умовах існує достатньо складне завдання взаємоузгодження вже прийнятих нормативно-правових актів з метою усунення існуючих законодавчих перешкод в діяльності

кооперативного сектора економіки, а також розробка пропозицій щодо ухвалення нових правових актів, які виведуть кооперацію на якісно новий рівень економічного розвитку і створять передумови для її ефективної діяльності.

Прийняття Верховною Радою України Господарського кодексу (далі – ГК) та законів «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кредитні спілки», «Про кооперацію» створило передумови для виведення досліджень кооперації на якісно новий рівень – створення загальної теорії кооперативного права як складової господарського права.

Сучасна кодифікація господарського права і спеціального кооперативного законодавства дозволяє здійснити розробку концептуальних основ кооперативного права в системі господарського права України, дослідження його функціональних зв'язків з її елементами, структурою, інститутами, сформованими в межах цієї галузі, особливостями правового регулювання, за допомогою якого забезпечується сталий розвиток кооперації України [197, с. 72].

Історичну та наукову цінність теорії кооперації складають, зокрема, праці таких відомих вчених, як С. В. Бородаєвський, М. С. Балабанов, Б. М. Мартос, М. І. Туган-Барановський, В. І. Марочко, А. П. Макаренко, О. В. Чаянов, які дослідили соціально-економічну і правову природу, а також сутність кооперативних організацій.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених окремим проблемам правової регламентації кооперативних відносин та аналізу правового становища виробничих кооперативів, можна виділити роботи таких українських вчених як О. В. Гафурова, Я. З. Гаєцька-Колотило, О. М. Вінник, В. К. Мамутов, Р. В. Мавліханова, Т. П. Проценко, В. І. Семчик, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, В. С. Щербина, В. З. Ярчук та ін.

Дослідженню економічних засад кооперації, в тому числі аналізу проблем становлення й кооперативів як первинних елементів цієї системи, присвячено роботи вчених-економістів С. Г. Бабенка, В. В. Гончаренка, В. В. Зіновчука, М. Й. Маліка та ін.

Разом із тим, на сьогодні відсутні фундаментальні дослідження з питань комплексного вивчення правового забезпечення кооперації в Україні через призму науки господарського права, що обумовлює актуальність та доцільність обраної теми.

В рамках цієї роботи досліджено загальнотеоретичні та методологічні аспекти кооперації як економіко-правової категорії та

кооперативного законодавства, генезу кооперативного законодавства України, філософсько-аксіологічне підґрунтя формування норм кооперативного права; розглянуто теоретико-правові засади господарської діяльності кооперативних організацій, зокрема, розкрито господарсько-правову природу кооперативних організацій, здійснено господарсько-правову характеристику кооперативних принципів і цінностей, на яких базується діяльність будь-якої кооперативної організації, вплив міжнародних кооперативних організацій на формування кооперативного законодавства України. Окрему увагу приділено питанням методології дослідження господарської правосуб'єктності кооперативних організацій, порядку їх створення та припинення, членства в кооперативних організаціях, системи органів управління та їх компетенції, характеристики правового режиму майна, правових засад реалізації кооперативними організаціями господарської компетенції.

Виконання намічених завдань дозволило виявити концептуальні проблеми в діяльності як окремих кооперативних організацій так і системи кооперації Україні в цілому, визначити напрями їх подолання, з метою створення належного правового середовища, яке забезпечить ефективний розвиток кооперації в Україні та її інтеграцію до світових економічних процесів.

Автор висловлює щирю вдячність члену-кореспонденту НАПрН України, доктору юридичних наук, професору В. А. Устименку; члену-кореспонденту НАПрН України, доктору юридичних наук, професору О. П. Подцерковному; доктору юридичних наук, професору О. П. Віхрову; доктору юридичних наук, професору Г. Д. Джумагельдієвій; доктору юридичних наук, професору Б. В. Деревянку; доктору юридичних наук, доценту Р. А. Джабраїлову за надання цінних порад під час роботи над монографією та висловлення критичних зауважень щодо окремих положень, що сприяло покращенню її наукового змісту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1.1. Загальнотеоретичні аспекти кооперації як економіко-правової категорії та кооперативного законодавства

В сучасних умовах розвитку економіки люди дуже часто стикаються з труднощами забезпечення своїх потреб. Переважна більшість населення України мають незначні та нестабільні доходи, які не забезпечують їм гідне існування. Населення, яке проживає в сільській місцевості і займається виробництвом сільськогосподарської продукції на власних господарствах, змушено реалізовувати її за ціною, що не перевищує собівартості. Будучи вкрай незадоволеними своїми доходами, приватні виробники товарів або послуг позбавлені можливості покращити свій майновий стан. Між тим, суспільство давно віднайшло рецепт подолання бідності, який полягає у кооперуванні зусиль окремих людей, що забезпечує їм не лише збільшення власних трудових доходів, але й покращення економічного і соціального стану своїх сімей.

Кооперація (cooperatio) перекладається з латинської як форма організації економічної діяльності людей і організацій для спільного досягнення загальних цілей або задоволення потреб. Цей термін також використовується і для позначення характеру економічних та політичних взаємин.

Кооперація вважається одним з найцікавіших феноменів суспільно-економічного життя XIX – XX ст. Її звичайно визначають як спеціальну форму економічної співпраці людей, спрямованої на покращання їхніх матеріальних умов та зменшення гостроти суперечностей суспільного устрою. Кооперативи, з одного боку, можна ототожнювати з громадськими організаціями, пов'язаними з соціально-політичним, ідеологічним, правовим та культурним життям суспільства, а з іншого – з господарськими організаціями, які базуються на колективній формі власності і належать до економічної сфери суспільного життя.

Зародившись на етапі переходу від аграрно-ремісничого до індустріального суспільства та формування ринкової економіки, з прагнення розв'язати якимось чином проблему забезпечення матеріального добробуту учасників середніх прошарків міста й села, людей найманої праці та дрібних виробників, підняти рівень їх життя та стабілізувати їхній статус у суспільстві, кооперація поступово набула характеру потужної суспільної сили, що прагне реалізувати особливий кооперативний ідеал, і стала для багатьох її ентузіастів провідною зорею життя [182, с. 3, 4].

Кооперація виникла в останній чверті XVIII – першій половині XIX століть, коли в Великій Британії, Франції, Німеччині, Бельгії, Швейцарії та інших країнах Західної Європи з'явилися перші примітивні за організацією та функціями торговельно- або виробничо-закупівельні товариства.

Потужного імпульсу розвитку кооперацій надало те, що робітники були обурені невідповідністю цін на продукцію повсякденного споживання їхній заробітній платні, ремісники та селяни, які не лише потерпали від високих ринкових цін на речі, потрібні для їх господарства, а й почували себе повсякчас залежними від власників капіталу та перебували під постійною загрозою пролетаризації і перетворення на людей найманої праці, – почали поступово дивитися на об'єднання в кооперативи як на засіб, що дозволить зайняти в суспільстві гідне становища.

Серед країн Західної Європи найбільш швидко суспільні зміни, пов'язані з так званою промисловою революцією, відбулися в Англії, де зародився масовий політичний робітничий рух, великого розмаху набрала культурно-освітня діяльність. Кооперативний рух Англії був тісно пов'язаний з ідеями *Роберта Оуена (1771 – 1858)*. Його громадська діяльність була підпорядкована прагненню переконати англійське суспільство у перевагах «поселень єднань і кооперації», в яких конкуренція мала поступитися місцем співпраці та товариським стосункам, оскільки і засоби виробництва, і продукти праці знаходитимуться у спільній власності [132, с. 159]. Оуен був ідеалістом та глибоко віруючою людиною, і вважав, що кооперація здатна виконати свої завдання лише ґрунтуючись на морально-етичних засадах християнства, тому надав кооперативному рухові в Англії християнсько-соціалістичного забарвлення [352].

За безпосередньою участю Р. Оуена в 1821 р. в Лондоні було створено «Кооперативне економічне товариство». По суті, це був

перший споживчий кооператив, який мав власну крамницю і продавав своїм членам-пайовикам товари за більш низькими цінами.

В 1824 р. прихильники ідей Р. Оуена створили Лондонську кооперативну спілку, яка займалася просвітницькою діяльністю і агітувала за створення громад на комуністичних засадах. Вже в 30-х р. XIX ст., завдяки пропагандистській діяльності Р. Оуена, поняття «кооперація» і «кооператор» увійшли в свідомість багатьох робітників і представників малозабезпечених верств Англії як символи співпраці на дольових засадах з метою захисту своїх інтересів [255, с. 33, 34].

Підтримуючи погляди Р. Оуена, в 1844 р. 28 ткачів з м. Рочделя заснували перший споживчий кооператив, відкривши невелику крамничку, в якій один раз на тиждень можна було придбати основні продукти харчування. Принципи, на яких ґрунтувалася робота кооперативу, дозволили йому досягти значних успіхів. Вони були вироблені одним із засновників кооперативу Чарльзом Говардсом і містили такі вимоги:

- 1) члени кооперативу самостійно формують його капітал, на який нараховувався певний відсоток;
- 2) продукти, які реалізують членам товариства, повинні бути доброякісними;
- 3) вага й міра товарів, що реалізуються, повинна бути точна;
- 4) заборонялася купівля-продаж товарів у кредит;
- 5) ціна на вироблені товари прив'язувалася до ринкової;
- 6) отриманий прибуток розподілявся пропорційно вартості придбаних членами кооперативу товарів;
- 7) управління справами кооперативу здійснювалося за принципом «один член – один голос»;
- 8) управління справами доручалося виборним органам;
- 9) члени кооперативу повинні були брати участь в контролі за діяльністю кооперативу;
- 10) передбачалося спрямування певної частини прибутку на освіту своїх членів [90, с. 13 – 14].

Якщо Англія є батьківщиною споживчої кооперації, то Німеччину можна вважати батьківщиною для кооперації кредитної. Виникнення в Німеччині кредитної кооперації дослідники історії кооперації пов'язують насамперед з ім'ям *Германа Шульца-Деліча (1808 – 1883)*. Цей громадський діяч відстоював позицію, що кооперація спроможна допомогти тим, хто прагне звільнитися від економічної залежності й експлуатації, стати самостійними

виробниками. Об'єднання людей найманої праці в товариство може стати певною запорукою кредиту, який потрібен при започаткуванні та розширенні власної справи.

Засновником селянської кооперації Німеччини є *Фрідріх-Вільгельм Райффайзен (1818 – 1888)*, який розробив принципи, що в подальшому були покладені в основу селянської кредитної кооперації і зробили його визнаним її творцем. *Ф.-В. Райффайзен* відомий тим, що створив у 1864 р. у с. Гедерсдорф кредитне товариство, яке по праву вважається першим сільськогосподарським кооперативом. У книзі «Кредитні товариства як засіб знищення злиднів» (1866 р.) він сформулював основні засади діяльності сільських кредитних товариств, зокрема: спільна відповідальність усіх членів своїм майном за борги товариства, виробниче призначення позичок, видача позичок виключно членам товариства, визнання роботи правління товариства почесною, а тому безоплатною. «Райффайзенівки» мали також закуповувати продукти праці селян, проводити просвітню роботу. Останнім засадам *Ф.-В. Райффайзен* відводив чималу роль, оскільки вважав кооперативи інструментом перебудови суспільства на засадах християнства та подібно до *Г. Шульце* вказував на моральні якості членів як на його основу [98, с. 129 – 130]. Ідеї *Ф.-В. Райффайзена* здобули широке визнання в Німеччині лише у 80-х рр. XIX ст. Інтерес до «райффайзенівок» зріс, насамперед, тому, що знайшлося надійне джерело фінансування цих економічно слабких організацій, яким стала держава. Поширення «райффайзенівок» прискорило переведення на ринкові рейки селянських господарств не лише в Німеччині, а й в інших країнах Європи, зокрема, Франції, Австро-Угорщині та Росії.

Франція також відзначилася своїм вкладом у розвиток кооперативів. Так, французький соціальний реформатор *Шарль Фур'є (1772 – 1837)* і прибічники його ідей – християнські соціалісти *Філіп Бюше (1796 – 1865)* та *Луї Блан (1811 – 1882)* вважаються батьками доктрини виробничих асоціацій.

Свої погляди *Ш. Фур'є* виклав у чисельних працях, найважливішими з яких були «Теорія чотирьох рухів і загальних доль» (1808 р.), «Трактат про хліборобські (домові) об'єднання» (1820 р.) та ін. [442]. Його ідея полягала у створенні виробничих асоціацій (фаланг), що складатимуться приблизно з 400 родин, які жили б разом і спільно володіли засобами виробництва. Основним завданням фаланги є виробництво продуктів для власного споживання, а також товарів для інших фаланг. Зазначене, за задумом

Ш. Фур'є, має сприяти усуненню посередників і дозволить значно знизити вартість продукції [82].

Будучи теоретиком, Ф. Бюше шукав засоби подолання промислових криз і забезпечення стабільної економічної ситуації в країні. Шукаючи шляхи створення суспільства економічної стабільності та соціальної справедливості, Ф. Бюше дійшов до ідеї кооперації. Він здійснював агітацію про передачу засобів виробництва в руки робочих. У своїх журналах «Європа» (1831 – 1833 рр.) Ф. Бюше опублікував розроблені ним принципи виробничої кооперації, підкреслюючи її самостійний характер. У 1831 р. він заснував першу виробничу асоціацію столярів, а в 1834 р. – створив кооператив ювелірів. Обидва товариства базувалися на статуті, що був розроблений самим Ф. Бюше і в основу якого було покладено ідею про недоторканість основного капіталу кооперативу, створеного з паїв його членів.

Л. Блан, як і Р. Оуен, Ш. Фур'є та Сен-Сімон, був автором детального плану перебудови суспільства на справедливих засадах. Свій план Л. Блан виклав у роботі «Організація праці» (1839 р.), яка здобула велику популярність серед працюючого населення Парижу. У цій праці він показав руйнівні наслідки існуючого господарського ладу, що базується на конкуренції, і запропонував запровадити в господарське життя інші принципи, а саме: братерство, взаємодопомогу і кооперацію [182, с. 60; 439; 441].

Європу можна вважати центром, де кооперативна ідея виникла і, згодом, поширилася на весь світ. Зокрема, в Канаді, країнах Африки та Австралії на початку ХХ ст. почала активно розвиватися сільськогосподарська кооперація.

Якщо звернутися до історії поширення кооперативної ідеї на теренах України, то перше, що треба відзначити, це те, що початок промислової революції в Україні в середині ХІХ ст. сприяв індустріалізації та суспільній модернізації українських земель, одним з проявів якої й став розвиток кооперації. Перші спроби поєднати давню українську традицію гуртової самодопомоги з ідеями європейських соціалістів та кооператорів ще в першій половині ХІХ ст. здійснили: *В. Каразін*, який у своєму маєтку в селі на Харківщині організував сільське самоврядування, утворив громадську школу та касу взаємодопомоги; *П. Симиренко* – відомий піонер цукробурякової промисловості в Україні; активний діяч Харківської «Громади» *А. Шиманов* – засновник українських громад та гуртків і ін.

На думку одного із засновників кооперації України *Миколи Баліна (1829 – 1904)*, яку він висловив у праці «Перша пам'ятна книга російських споживчих товариств» (1870 р.), кооперація повинна охопити не тільки всі галузі людської праці і людських стосунків, але й все людство. Він мріяв про всесвітнє братство, де не буде ані расової, ані національної ворожнечі, не буде політичної боротьби та економічної конкуренції, а буде єдина вселюдська сім'я.

Схожого погляду дотримувався і це презентував у власній в концепції «нового громадського устрою» *Сергій Подолінський (1850 – 1891)*, який в праці «Про багатство та бідність» (1875 р.) розкрив причини злиденності широких мас населення і запропонував власний шлях подолання несправедливості. Новий устрій, з його точки зору, має бути устроєм громадським, коли всі українці (а в перспективі й інші народи) спільно працюватимуть на громадській землі, фабриках, в установах. Групова (громадська) власність на засоби виробництва не виключатиме приватної: житло і садиби належатимуть індивідуальним власникам, які житимуть на свій смак. Для керівництва виробництвом створюватимуться союзи громад. Управління союзами відбуватиметься на засадах прямого народоправління. За різних обставин не може бути ніякого примусу, все творитиметься на добровільних засадах. Таким чином, суспільно-господарським мотивом діяльності виступатиме уже не комерційний егоїзм, а почуття солідарності та відданість загальним інтересам [132, с. 178].

Засновником кредитної та виробничої кооперації в західній Україні по праву можна вважати настоятеля Української греко-католицької церкви митрополита *Андрія Шептицького (1865 – 1944)*, який був не лише духовною людиною, а й відомим громадським діячем і меценатом. Для того, щоб зупинити зубожіння українського народу та виведення з України грошових коштів за кордон, що характерно і для сучасної України, на початку ХХ ст. він створив на Галичині мережу місцевих кооперативних кас. Місцеві кооперативні каси об'єднувалися в регіональні, а останні – утворювали Земельний іпотечний банк. Прибуток, що отримував цей банк, розподілявся між його засновниками, від чого прості люди мали матеріальний зиск. Андрій Шептицький навчав людей як треба господарювати у власній країні та прагнув до об'єднання дрібних виробників. Покращення добробуту українців він бачив в об'єднанні їхніх спільних зусиль і намагався залучити до кооперативного руху якомога більше простого населення. Крім того, митрополиту Андрію Шептицькому вдалося

об'єднати частину населення Галичини в кооперативи «Маслосоюз» і «Центросоюз», які діяли на засадах християнської моралі і контролювали понад 50% експорту продукції Польщі на території якої на той час проживало 16 процентів вихідців із західної України [170].

Михайло Туган-Барановський (1865 – 1919) відстоював думку про спроможність кооперації згуртувати українців у націю, при цьому визначив принципову різницю між кооперативним підприємством і підприємством капіталістичного типу. Він вважав, що капіталістичне підприємство працює лише заради прибутку, а кооперативне – ніколи не має цього на меті. Кооперація є однією з форм самозахисту трудового класу від натиску капіталу. Вона захищає господарські інтереси економічно слабких верств населення шляхом їх об'єднання в єдине господарське ціле. Через те люди, поведінка яких визначається тільки егоїстичними мотивами, непридатні для кооперації [420].

Відомий український вчений, громадський і державний діяч *Борис Мартос (1879 – 1977)* в науковій роботі на тему «Теорія кооперації» (1924 р.) дав чітке визначення поняттям «кооперація» та «кооператив», які до теперішнього часу мають важливе науково-теоретичне і практичне значення. Кооперацією він вважав спільну діяльність певної групи людей, яка мала на меті поліпшити їхній матеріальний і духовний добробут шляхом організації кооперативів. Кооператив, на його думку, – це добровільне, засноване на принципі рівноправності і самопомоги, об'єднання людей, з метою поліпшити свій добробут, шляхом ведення за свій рахунок підприємства, яке має збільшувати трудовий заробіток учасників або зменшувати їхні видатки на споживання відповідно використанню ними цього підприємства, а не по кількості вкладеного капіталу [132, с. 197, 201; 179; 303]. У цьому визначенні закладені основні принципи кооперування – добровільність, рівноправність, самопомога, показана відмінність кооперативу від капіталістичного підприємства. Б. Мартосу належить також розробка класифікації кооперативів за метою господарської діяльності.

Дослідивши історію зародження і розвитку кооперації в Європі та Україні, а також основні теоретичні концепції кооперації, можна зробити висновок, що в основі кооперації лежить ідея об'єднання трудових зусиль людей задля досягнення ними спільної мети – покращення свого економічного становища та задоволення інших потреб.

Слід зазначити, що зовсім по іншому ставилися до кооперації Карл Маркс, Фрідріх Енгельс і Володимир Ленін, які розглядали кооперацію лише як засіб політичної класової боротьби пролетаріату проти буржуазії з метою повалення капіталізму. На їхню думку, кооперація у всіх її видах повинна включатися в боротьбу, завойовувати разом з пролетаріатом політичну владу і тільки за умов соціалізму може реалізувати свої можливості [250, с. 351 – 358; 265, с. 259 – 295]. Втім, життя показало, що їхня теорія виявилася утопічною, оскільки кооперація завжди намагалася уникати політизації своєї діяльності.

Узагальнюючи наведені теоретичні підходи до визначення змісту кооперації можна зробити висновок, що ідейні засновники кооперації перш за все ототожнювали її із суспільним рухом, при цьому надавали кооперації певне політичне забарвлення, що не в повній мірі відображає її соціально-економічну природу.

Звертаючись до новітньої практики аналізу кооперації, треба відзначити декілька моментів.

Кооперація – це суспільне явище, яке виникло з метою підвищення матеріального добробуту людей шляхом спільної праці, об'єднання матеріальних ресурсів і засобів виробництва.

Дослідження питання природи кооперації як економіко-правової категорії має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє в подальшому визначити коло джерел, що регулюють відносини кооперації; розробити методологію і методику реалізації джерельної бази; сформулювати принципи та підходи, які підлягають застосуванню при регулюванні відносин кооперації, що є предметом подальшого дослідження.

Організаційно кооперація являє собою сукупність кооперативних організацій певного спрямування, об'єднаних в єдину систему, яка має центральний орган, створений цими ж організаціями, завданням якого є координація та підвищення ефективності їх діяльності.

Спеціальною ознакою кооперації є спрямованість їх основної діяльності, насамперед, на задоволення соціально-економічних, духовних і культурних інтересів її членів; добровільність членства в кооперативних організаціях та їхня рівність у процесі ухвалення рішень; виборність і підзвітність органів управління кооперативних організацій; взаємодопомога і співпраця між кооперативними організаціями; турбота про місцеву громаду та здійснення освітньої діяльності.

Відомий в сучасній Україні кооператор і вчений С. Г. Бабенко, який протягом тривалого часу очолював Укоопспілку, розглядає економічну роль кооперації з позиції ефективності кооперативів як форми господарювання. Кооперативні організації формуються на засадах самоуправління, самофінансування і самозабезпечення. Вони функціонують у будь-якій сфері економічної діяльності і вільні у виборі виробничого профілю, форми організації та системи управління. В основі їх діяльності лежить ринковий механізм, який дозволяє найповніше використовувати потенціал об'єднання праці, можливості мобілізації коштів широких верств населення і перетворення їх у продуктивний капітал. Кооперація широко використовує малі форми господарювання, активно підтримує дрібні і середні підприємства, тим самим займає важливе місце в економічній системі. За цих умов кооперація здатна вирішити багатопланові завдання: підтримання виробництва, у тому числі й сільськогосподарського, формування товарного ринку, розвиток грошового ринку через створення кредитних спілок, кооперативних банків та інші економічні проблеми [86, с. 20, 21].

Соціальне значення кооперації обумовлено тим, що вона забезпечує матеріальну підтримку, насамперед, соціально незахищених верств населення. Йдеться про мільйони людей з низькими доходами, які тільки у співтоваристві і в колективних діях можуть досягти трудової зайнятості, соціального обслуговування і гарантій соціального захисту. Крім того, кооперація здатна вирішувати проблеми місцевої територіальної громади шляхом створення та утримання об'єктів соціальної інфраструктури, як то: дитячих садочків, медичних закладів, закладів початкової освіти та підготовки кадрів з вищою освітою для роботи на підприємствах системи кооперації, закладів побутового обслуговування місцевого населення тощо.

На сьогодні кооперація являє собою багатофункціональний, соціально орієнтований сектор української економіки, який включає в себе такі спеціалізовані галузі, як: сільське господарство, торгівлю, побутове обслуговування населення, транспорт, житлово-комунальне господарство, освіту, медицину, туризм тощо. Завдяки кооперації відбувається задоволення не лише інтересів членів кооперативних організацій, а й потреби місцевого населення в забезпеченні товарами першої необхідності, а також роботами та послугами. Кооперація бере активну участь у виконанні програм соціально-економічного

розвитку місцевих територіальних громад, що в сукупності свідчить про її здатність до розв'язання і задоволення суспільних потреб.

Кооперативний сектор економіки являє собою високо інтегровану систему людських, матеріально-технічних, фінансових та інформаційних ресурсів, які створюють основу для розвитку всього суспільства. Основним структурним елементом кооперативного сектору економіки є кооперативні організації, які безпосередньо забезпечують виконання основних функцій і завдань кооперації.

За формою організації кооперація є категорією господарсько-правовою, оскільки відносини, які складаються в процесі утворення кооперативних організацій та здійснення ними статутної діяльності, мають господарський характер і регулюються нормами господарського законодавства [198, с. 78].

Кооперативна діяльність завжди пов'язана з використанням майна кооперативної організації, завдяки чому реалізуються права власності та інші майнові права. Вона здійснюється систематично і на професійній основі, при цьому її здійснення тісно пов'язане з реалізацією не лише приватних інтересів окремих кооператорів, але й публічних інтересів місцевих територіальних громад.

Публічні інтереси, пов'язані, насамперед, із законодавчо закріпленим обов'язком кооперативних організацій піклуватися про інтереси місцевих громад.

Нарешті, кооперативна діяльність безпосередньо пов'язана з організацією виробництва, виконанням робіт та наданням послуг на професійній основі, що має господарсько-виробничу ознаку і свідчить про їх господарсько-правову природу.

Для з'ясування правової сутності терміну «кооперація» слід звернутися до її законодавчого визначення. Відповідно до статей 1, 3 Закону України «Про кооперацію» кооперацією є система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів, на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю.

До основних завдань кооперації належить:

1) підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав;

2) створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання;

3) залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення;

4) створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;

5) сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства.

Отже, законодавець визначає кооперацією, насамперед, як об'єднання кооперативних організацій, створених з метою задоволення різноманітних потреб її членів, зокрема в економічній та соціальній сферах [198, с. 79].

Як зазначав В. І. Семчик, кооперація – це одна із форм спільної виробничо-господарської, посередницької та іншої діяльності, яка здійснюється на основі добровільного співробітництва людей, об'єднання їх матеріальних ресурсів з метою збільшення продукції, підвищення продуктивності праці, задоволення економічних і духовних потреб людей [362, с. 8].

З цього можна зробити висновок, що *кооперація є особливою формою господарської діяльності*, завдяки здійсненню якої відбувається задоволення соціальних, економічних і культурних потреб її членів. Наявність економічного інтересу свідчить про підприємницький характер кооперації. Втім, отримання прибутку в кооперації є не основною метою діяльності кооперативних організацій, а виступає засобом задоволення економічних, соціальних і культурних інтересів їхніх членів, а також задоволення інтересів місцевих територіальних громад.

У *макроекономічному аспекті* М. І. Зібер розглядав кооперацію як форму організації суспільного виробництва [81, с. 215, 216], а М. Туган-Барановський – як форму суспільно-економічної організації працівників з метою захисту своїх інтересів господарськими методами [106].

Доречно відзначити, що в сучасних умовах термін «кооперація» може вживається у більш широкому розумінні – як об'єднання праці, що спрямоване на досягнення спільної господарської мети.

Таким чином, сучасну кооперацію можна розглядати у двох аспектах: як систему кооперативних організацій, які створюються з метою задоволення різноманітних інтересів їхніх членів шляхом здійснення господарської діяльності, чому й присвячено дане

монографічне дослідження, а також як *форму економічної співпраці господарських організацій, які не належать до кооперативних, з іншими організаціями задля досягнення певної економічної мети* [222, с. 13].

Втім, дослідження *макроекономічного аспекту* кооперації виходить за межі предмету презентованого дослідження і не розглядається в ньому, а буде предметом подальших наукових розвідок. Доречно лише відзначити, що в розвинених країнах світу вже тривалий час активно використовується метод кооперації у сфері виробництва та надання послуг, що забезпечує диверсифікацію промислового виробництва, розвиток науково-технічного прогресу і, як наслідок цього, – позитивно впливає на зростання економіки в цілому. Кооперація суб'єктів господарювання між собою, а також з науковими і науково-дослідними установами сприяє спеціалізації виробництва, покращенню продуктивності праці, розвитку наукових досліджень і впровадженню сучасних наукових розробок, створюючи передумови для розробки новітніх високотехнологічних зразків продукції.

Така взаємовигідна економічна співпраця може здійснюватися як всередині однієї держави, так і за участю іноземних господарських організацій та наукових і науково-дослідних установ. Тож, на сьогоднішній день можна вести мову про ще один вид кооперації – міжнародну кооперацію.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» взаємодія двох або більше суб'єктів господарської діяльності, серед яких хоча б один є іноземним, при якій здійснюється спільна розробка або спільне виробництво, спільна реалізація кінцевої продукції та інших товарів на основі спеціалізації у виробництві проміжної продукції (деталей, вузлів, матеріалів, а також устаткування, що використовується у комплексних поставках) або спеціалізації на окремих технологічних стадіях (функціях) науково-дослідних робіт, виробництва та реалізації з координацією відповідних програм господарської діяльності – є міжнародною кооперацію [15].

Міжнародна кооперація забезпечує спеціалізацію виробництва та значну економію коштів на виробництво високотехнологічних видів продукції. Саме завдяки міжнародній кооперації такі країни як США, Японія, ФРН, Франція, Південна Корея, Китай та інші отримали можливість виробництва надсучасних зразків обладнання, авіаційної, космічної та автомобільної техніки.

І саме такий вид кооперації має бути цікавим для України як держави, що належить до групи країн, які експортують переважно сировину і чим значно знижує власний економічний потенціал. Маючи в своєму розпорядженні близько 45 млн. га родючих земель сільськогосподарського призначення, наша держава має потенціал бути світовим лідером в галузі виробництва продуктів харчування [275; 224, с. 144-146]. Втім, відсутність сучасних технологій та новітнього обладнання не дозволяє в повному обсязі використовувати існуючі можливості, у зв'язку з чим Україна продовжує залишатися сировинним придатком Європи.

Негативним прикладом цього є неконтрольований вивіз за межі України цінних порід деревини, а також бурштину, що завдає значних збитків економіці держави та її екологічній безпеці. За наявності відповідної законодавчої бази та технологічного обладнання українські виробники мали б можливість здійснювати глибоку переробку власної сировини та експортувати вже готову продукцію за кордон і, в такій спосіб, створювати додаткові робочі місця та забезпечувати надходження в країну іноземної валюти.

На сьогодні перспективними для України є розвиток міжнародної кооперації у галузі літакобудування, в космічній галузі, а також в сільському господарстві, туризмі, інноваційній сфері тощо.

Окремо слід зупинитися на необхідності використання потенціалу наукових установ і університетів України, який залишається незатребуваним, та більш активного впровадження їхніх розробок у промислове виробництво. Прикладом науково-технічної кооперації є співпраця між Державним науково-випробувальним центром Збройних сил України, який з 2014 р. базується у м. Чернігові, та кафедрою інформаційних технологій і програмної інженерії Навчально-наукового інституту технологій Чернігівського національного технологічного університету в сфері автоматизації процесів випробування зразків нової техніки, призначеної для потреб військово-промислового комплексу, яка здійснюється з 2014 р. на підставі угоди про науково-технічну співпрацю.

Необхідно констатувати, що кооперація як *форма економічної співпраці* може розвиватися лише за умови здійснення продуманої податкової, валютної та митно-тарифної політики, яка забезпечує потужний розвиток економіки, а не руйнує її, а також за наявності ефективного господарського-правового механізму господарювання.

На жаль, такий правовий механізм в Україні поки не створений, що суттєво гальмує не тільки розвиток виробничої кооперації, але й

певним чином впливає на національну економіку в цілому і, водночас, свідчить про достатню актуальність наукових досліджень, спрямованих на розробку і практичне запровадження такого механізму.

Фундамент для розвитку економічної кооперації закладений ГК, який гарантує забезпечення економічної багатоманітності, рівний захист усіх суб'єктів господарювання та свободу підприємницької діяльності у межах визначених законом [3, ст. 6].

Дотепер відсутній спеціальний законодавчий акт у сфері кооперації як форми економічної співпраці господарських та інших організацій. Тому, сьогодні існує нагальна потреба в ухваленні закону «Про науково-технічну і виробничу кооперацію», який би визначав основні організаційні засади економічної кооперації, в тому числі й міжнародної, а також принципи та особливості її здійснення [222, с. 14].

Повертаючись до розгляду кооперації у власному, вузькому розумінні, як системи кооперативних організацій, необхідно, насамперед, з'ясувати юридичну сутність кооперативного права, спираючись на дослідження суті загальної системи права, складовою частиною якої є право кооперативне.

Системою права є комплекс взаємопов'язаних правових норм, що регулюють систему суспільних відносин в державі. В науковій літературі система права України розглядається в наступному структурованому понятійному ряду: норма права, інститут права (комплексний інститут права), підгалузь права (комплексна підгалузь права), галузь права (комплексна галузь права) [193, с. 27].

Ґрунтовний аналіз системи права здійснено російським дослідником Д. А. Керимовим, який зазначає: «Аналіз системних утворень в праві виявляє різний рівень множини їх комплексу: наряду з односистемними є й багатосистемні утворення. Так, система правової «клітини» – норма права є відносно простою, односистемною. Проте, вже система інституту права включає в себе ряд простих систем (підсистем), відповідних правових норм, і тим самим стає багатосистемною. Більш комплексним є багатосистемне утворення на рівні галузі права, оскільки воно включає в себе підсистеми різних рівнів – правові норми та інститути. Вершиною багатосистемності є система права, що складається з підсистем – правових норм, інститутів і галузей. При цьому система права є не просто сукупністю її підсистем, а системою підсистем. Тим самим виникає ієрархія правових систем, утворюючих струнку будову

правової системності: від основи (система різноманітних правових норм) через «проміжні поверхи» (система інститутів і галузей права) до її вершини (система права)» [185, с. 253].

Таким чином, первинним елементом і основою системи права є правова норма.

Наступною «сходиною» в цій системі є інститут права, який складається з окремих норм. Інститут права регулює певну групу однорідних суспільних відносин, при цьому має власний режим правового регулювання і відносну нормативну самостійність. Сукупність інститутів права утворюють підгалузі права, які в свою чергу є системоутворючими елементами певної галузі права.

На практиці класифікація норм права здійснюється відповідно до Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02.06.2004 № 43/5, який використовується як для ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та інших електронних баз даних правової інформації, так і для формування чинного законодавства [61].

Д. А. Керимов визначає галузь права як групу правових норм, що об'єктивно склалася в середині єдиної системи права як окрема частина правових інститутів і норм, які регулюють однорідні суспільні відносини на підставі певних принципів і специфічних методів, внаслідок чого набуває відносну самостійність, стійкість і автономність функціонування [185, с. 267].

О. Ф. Скаун розглядає галузь права як відносно самостійну сукупність норм права, що регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин і володіє тільки їй властивим режимом правового регулювання (тобто предметом, методом, метою, способами, типом правового регулювання) і є підсистемою системи права. Вона виділяє базові (фундаментальні), профілюючі (спеціальні) та комплексні галузі права.

Базові – містять вихідні норми права, які регулюють первинні суспільні відносини та володіють вихідними юридичними режимами правового регулювання, що мають особливу значущість для інших галузей права і використовуються ними (конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне).

Профілюючі – містять норми, які регулюють сфери суспільних відносин, що пов'язані з первинними суспільними відносинами, і спрямовані на конкретизацію і підсилення дії певних норм базових галузей права. Сфери і режими регулювання профілюючих галузей права «відокремлюються» від сфер і режимів регулювання базових

галузей права, але без зв'язку з ними існувати не можуть (трудова, сімейна, земельна, кримінально-виконавча, фінансова та ін.).

Комплексні – містять норми права, що регулюють сфери державного й господарського життя, виникають на основі подальшого розвитку комплексних інститутів права, що утворюються на стику суміжних галузей права і користуються режимами, які належать цим галузям. Режим комплексної галузі права може складатися: а) з режимів декількох основних інститутів чи підгалузей права, що функціонують «на рівних» (інтегральний режим); б) з режимів кількох інститутів, де один з них є основним (спеціальний режим) [369, с. 304, 305].

В загальній теорії права господарське право безпідставно віднесено до комплексної галузі, що складається з режимів декількох підгалузей права [369, с. 304, 305].

Слід зазначити, що комплексний підхід до господарського права підкреслює його несаможиттєвість; він застосовується не лише в підручниках з теорії права і держави, але й в сучасних підручниках з господарського права [369, с. 305; 141, с. 30, 31; 119, с. 32, 33; 471, с. 23, 24], з чим складно погодитись.

Здійснюючи класифікацію галузі права за ознакою фундаментальності норм, які в ній сконцентровані, необхідно виходити з того, що одним з основних критеріїв визначення галузі права є предмет правового регулювання.

Предмет господарського права чітко визначений в статті 1 ГК – відносини, що виникають у процесі організації та здійснення між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Отже, безпосереднім предметом господарського права є регулювання господарської діяльності, яка виступає фундаментом національної економіки, при цьому не належить до сфери регулювання жодної іншої галузі права, крім господарського, що свідчить про самостійний характер господарського права та помилковість його віднесення до групи комплексних галузей права.

За таких обставин, господарське право є базовою (фундаментальною) галуззю права, що регулює сферу економічних відносин і закладає основи формування для профільюючих галузей права.

Концепція самостійності господарського права достатньо чітко обґрунтована В. К. Мамаєвим і Г. Л. Знаменським і нині активно підтримується представниками донецької школи господарського

права, зокрема: А. Г. Бобковою, С. М. Грудницькою, Г. Д. Джумагельдієвою, Р. А. Джабраїловим, О. Р. Зельдіною, Б. Г. Розовським, В. В. Устименком.

Кооперативне право регулює суспільні відносини, які виникають в процесі створення, діяльності та припинення діяльності кооперативних організацій. В свою чергу, кооперативна діяльність є різновидом господарської діяльності, що дає підстави для висновку, що предмет кооперативного права повністю охоплюється предметом регулювання господарського права, а тому є його складовою частиною.

У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження питання щодо місця кооперативного права в системі господарського права України (підгалузь чи інститут права) та визначення його особливостей.

В рамках даного дослідження не можна не відзначити позицію В. І. Семчика про те, що предметом кооперативного права є окрема сфера суспільних відносин, які притаманні галузі права.

Таким чином, він розглядав кооперативне право як самостійну галузь права. До предмету правового регулювання кооперативного права В. І. Семчик відносив внутрішньокооперативні відносини, засновані на кооперативному членстві, що обумовлює особливості організаційно-управлінських, майнових, трудових та інших правовідносин. На його думку, на членських засадах будуються відносини між членами кооперативу і самим кооперативом, а також між кооперативом як засновником і утвореним ним кооперативним об'єднанням [235, с. 9, 10].

Концепція кооперативного права як самостійної галузі права була сформульована В. І. Семчиком до здійснення кодифікації господарського законодавства та прийняття Верховною Радою України у 2003 р. ГК, а тому об'єктивно не могла врахувати його положень.

До основних елементів предмета кооперативного права слід віднести:

- 1) відносини, пов'язані із створенням кооперативної організації;
- 2) відносини членства в кооперативній організації та управління нею;
- 3) внутрішньокооперативні відносини власності;
- 4) відносини відповідальності членів кооперативної організації;
- 5) відносини, що виникають між кооперативними організаціями;

б) відносини, пов'язані з припиненням кооперативної організації та ін.

У цих відносинах реалізується регулятивна, охоронна та запобіжна функції кооперативного права, що спрямовані на впорядкування діяльності усієї системи кооперації, яка складає значний сектор економіки України [198, с. 81].

Регулятивна функція кооперативного права забезпечує реалізацію суб'єктивних прав і обов'язків кооперативних організацій та їхніх членів в господарсько-виробничих, організаційно-господарських і внутрішньо- господарських відносинах. Регулятивні норми кооперативного права складають його основу.

Охоронна функція характеризується як напрям правового впливу, спрямованого на охорону суспільних відносин і витіснення чужих суспільству відносин [336, с. 96]. Охоронна функція кооперативного права забезпечує захист суб'єктів кооперативного права. Прикладом охоронної функції кооперативного права є норма статті 10 Закону України «Про споживчу кооперацію», якою гарантовано, що власність споживчої кооперації є недоторканною, перебуває під захистом держави і охороняється законом нарівні з іншими формами власності; заборонено відволікання майна споживчих товариств та їх спілок на цілі, не пов'язані з їх статутною діяльністю [9].

Запобіжна функція кооперативного права полягає в запобіганні можливим правопорушенням та застосуванні до порушників юридичних заходів впливу. Зміст запобіжної функції, зокрема, розкривається в статті 37 Закону України «Про кооперацію», в якій проголошено, що держава гарантує додержання прав і законних інтересів кооперативних організацій та їх членів, максимально сприяє розвитку і зміцненню їх господарської самостійності [12].

Кооперативні відносини виникають між його суб'єктами на підставі норм Конституції, Цивільного кодексу (далі – ЦК) і ГК, а також спеціального кооперативного законодавства України.

Як впливає зі статті 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження.

З урахуванням цього, до кола суб'єктів кооперативного права слід відносити кооперативні організації, їхніх членів, а також підприємства, що створені кооперативними організаціями.

Таким чином, диференціація господарських відносин і можливість виділення з них тих відносин, що виникають у процесі створення, статутної діяльності та припинення діяльності кооперативних організацій, які утворюють цілісну систему кооперації, дозволяє стверджувати про достатньо чітку спеціалізацію кооперативного права.

Допоміжним критерієм визначення галузі права є метод правового регулювання. Під методом правового регулювання розуміють сукупність засобів державно-владного впливу на суспільні відносини.

Найбільш поширеними є:

1) *імперативний* метод правового регулювання, який будується на відносинах підкорення та субординації, передбачає чітку правову регламентацію поведінки учасників правовідносин та можливість застосування до них юридичних санкцій в разі порушення правових приписів;

2) *диспозитивний* метод правового регулювання, який будується на юридичній рівності суб'єктів правовідносин і дозволяє діяти за принципом «дозволено все, що не заборонено законом».

Кожна галузь права, з урахуванням специфіки її предмету правового регулювання, застосовує конкретні, характерні саме цієї галузі, методи правового регулювання, що дозволяє здійснення ефективного регулювання визначеної сфери суспільних відносин. Так, для цивільного права характерним є застосування диспозитивного методу правового регулювання; для кримінального, адміністративного та фінансового права – застосування імперативного методу.

Як зазначає В. С. Нерсисянц, метод правового регулювання може мати різні галузеві прояви, оскільки предмет правового регулювання кожної галузі права вимагає особливого поєднання прийомів та способів правового впливу [401, с. 238].

В юридичній літературі найчастіше розрізняють *основні* та *факультативні* елементи методу правового регулювання. До основних відносять наявність (відсутність) у суб'єктів правовідносин формально-юридичної (державно-вольової) рівності. Цей елемент методу правового регулювання допомагає вирізнити його серед інших методів і впливає на застосування державою всіх елементів методу

правового регулювання. До факультативних елементів методу правового регулювання зараховують: особливості юридичних фактів (наявність чи відсутність формально вільного волевиявлення суб'єктів щодо виникнення, зміни чи припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків); особливості нормативного регулювання змісту правовідносин (взаємних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків); міру визначеності змісту юридичних прав і обов'язків; особливості юридичної процедури реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; особливості юридичного забезпечення регулятивної дії правових норм. Ці елементи методу правового регулювання притаманні будь-якому методу і співвідносяться між собою. Критерієм класифікації методів обрано один із його структурних елементів, який характеризує особливості правового становища суб'єктів правовідносин [401, с. 238, 239].

Серед представників науки господарського права питання про метод господарського права до цього часу залишається дискусійним. Зокрема, В. С. Мартем'янов, В. В. Лаптев, І. Г. Побірченко, Г. В. Пронська відстоювали позицію, що господарському праву притаманний комплексний метод правового регулювання, що передбачає використання різних методів господарсько-правового регулювання.

При цьому підході виділяють такі методи господарського права: *метод обов'язкових розпоряджень* (метод підпорядкування), *метод узгодження* (метод автономних рішень) і *метод рекомендацій*.

Концептуально названі методи господарського права базуються на двох принципах:

загальнодозвільному, який регулює поведінку суб'єктів за принципом «дозволено все, що прямо не заборонене законом»;

зобов'язальному, що спонукає суб'єктів правовідносин до здійснення певної поведінки [141, с. 30, 31].

Втім, комплексний метод правового регулювання не притаманний базовим галузям права, а тому не може використовуватися для характеристики господарського права.

В. К. Мамутов і Г. Л. Знаменський виділяють єдиний ключовий метод господарського права – *метод рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку*.

Під суспільним господарським порядком вказані науковці визначають панівний у суспільстві уклад матеріального виробництва, заснований на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою

законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, створює партнерські та добропорядні відносини в господарюванні [430, с. 31, 35].

В науковій праці «Методологія забезпечення господарсько-правових досліджень» Г. Л. Знаменський вказує, що суспільний господарський порядок може слугувати зосередженням таких вимог:

рівного підпорядкування всіх учасників господарювання суспільним інтересам і законодавству;

забезпечення державою рівного захисту усіх суб'єктів господарювання;

стабільності умов для ефективного господарювання;

заохочення суб'єктів господарювання до досягнення високих результатів;

посилення відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дії, що тягнуть за собою ослаблення економічного суверенітету країни, появі серйозної погрози національної безпеки, монополізації ринків, корупцію й незаконне втручання в господарську діяльність [172].

Метод рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку базується на єдності господарського законодавства і забезпечує вирішення завдання узгодження господарсько-правових норм, при цьому створює юридичну базу для виконання господарським законодавством його важливої ролі в укріпленні господарського порядку [430, с. 28].

Кооперативні відносини регулюються за допомогою методу рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарювання суспільному порядку, який забезпечує гармонійне поєднання приватних інтересів членів кооперативних організацій з інтересами місцевих територіальних громад.

Структура сучасного кооперативного права може бути представлена такими інститутами:

- 1) інститутом створення кооперативних організацій;
- 2) інститутом членства в кооперативних організаціях;
- 3) інститутом управління кооперативними організаціями;
- 4) інститутом правового режиму майна кооперативних організацій;
- 5) інститутом розподілу доходів кооперативних організацій;
- 6) інститутом відповідальності членів кооперативних організацій і самих цих організацій;

7) інститутом припинення діяльності кооперативних організацій.

Кожний з цих інститутів регулює певну упорядковану групу кооперативних відносин [198, с. 84].

Так, інститут членства в кооперативних організаціях регулює порядок вступу в члени кооперативної організації; визначає вимоги до осіб, які можуть бути членами кооперативних організацій, їхні права та обов'язки як членів кооперативних організацій; порядок припинення членства в кооперативних організаціях.

Інститут розподілу доходів визначає джерела доходів кооперативної організації, підстави їх набуття та порядок розподілу і покриття збитків.

Окремі інститути кооперативного права можуть використовувати норми інших галузей права, які виконують у процесі регулювання господарської діяльності допоміжний характер. Наприклад, інститут відповідальності кооперативних організацій та їхніх членів може використовувати й норми ЦК, які визначають загальні засади відповідальності юридичних і фізичних осіб [6, ст. 96], якщо окремі відносини не врегульовані нормами господарського права.

Проте, використання норм інших галузей права для всебічного та повного регулюванні господарських відносин кооперативних організацій свідчить не про комплексний характер окремих інститутів кооперативного права, а про потребу конкретизації і доповнення кооперативного права нормами інших галузей, чого не заперечують й інші науковці, зокрема В. М. Сирих [394, с. 25].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що природа кооперативних відносин, які складають предмет правового регулювання, визначає метод, що регулює ці відносини; сукупність кооперативних правових норм, в їх взаємозв'язку, утворюють ряд інститутів, які разом складають *підгалузь господарського права – кооперативне право*.

Особливість кооперативного права як підгалузі господарського права визначається особливістю створення та організації внутрішньої діяльності основних його суб'єктів – кооперативних організацій, які слід вважати господарськими організаціями корпоративного типу [237, с. 55 – 58].

Проте, хоча кооперативні організації і мають певні ознаки корпоративних організацій, кооперативні організації та їх членів не

можна відносити до класичних суб'єктів корпоративних відносин виходячи з наступного:

1) законодавче визначення корпоративних відносин дано в частині третій статті 167 ГК, згідно з якою під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Частиною першою цієї ж статті встановлено, що корпоративними – є права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені статутними документами.

Таким чином, кваліфікаційною ознакою корпоративних прав є наявність у особи частки в статутному капіталі господарської організації. Втім, у кооперативних організаціях статутний фонд не утворюється; крім того, управління кооперативною організацією її членами здійснюється за іншими принципами ніж у господарських товариствах, оскільки не залежить від розміру паю її члена;

2) за приписом частини першої статті 79 ГК корпоративні права виникають лише в учасників господарських товариств, які створюються шляхом об'єднання майна їхніх учасників, з метою одержання прибутку.

Статтею 80 ГК до господарських товариств віднесено акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства.

Водночас, кооперативні організації створюються з іншою метою, яка не пов'язана з одержанням прибутку, і при цьому не входять до переліку господарських товариств, який є виключним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Вищевикладене в сукупності виключає можливість віднесення кооперативних організацій до суб'єктів корпоративних відносин. Кооперативна організація може бути суб'єктом корпоративних відносин лише у випадку створення нею господарського товариства – лише як учасник цього товариства.

Обґрунтування відмінності прав членів кооперативних організацій від класичних корпоративних господарських організацій не виключає їх господарсько-правового характеру, оскільки ці відносини безпосередньо спрямовані на забезпечення здійснення кооперативними організаціями господарської діяльності, а свідчить

лише про існування певних особливостей, обумовлених метою утворення кооперативних організацій та специфікою організації внутрішньокооперативної діяльності.

В зв'язку з цим, не можна погодитися з позицією В. С. Кононова, який відносить до корпоративних відносини, що виникають між кооперативами та їх учасниками [232, с. 101], а також із роз'ясненнями, викладеними в пункті 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13 про те, що не підлягають розгляду в порядку господарського судочинства справи, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності суб'єктів господарювання, які не є господарськими товариствами (кооперативи, приватні, колективні підприємства тощо), якщо стороною у справі є фізична особа [337], як і з роз'ясненнями Вищого господарського суду України, викладеними в постанові Пленуму «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних відносин», які мають протилежний за змістом правовий висновок про те, що корпоративні відносини виникають у тому числі і в кооперативах [338].

Другою особливістю кооперативного права є регулювання відносин осіб, які одночасно є членами кооперативних організацій та їхніми працівниками, оскільки в цьому випадку виникає конкуренція норм кооперативного і трудового права [199, с. 56]. Вбачається, що в даному випадку пріоритет мають норми кооперативного права, оскільки виникнення у цих осіб трудових прав можливе лише в разі набуття ними прав члена кооперативної організації. Тобто, трудові права членів кооперативної організації є похідними від прав членства, а тому припинення членства в кооперативній організації повинно тягнути за собою автоматичне припинення в такій особі й трудових прав. Втім, така особа не позбавляється права укладення з кооперативною організацією трудового договору на загальних підставах, за умови, що законом і статутом кооперативної організації передбачена можливість приймати на роботу осіб, які не є членами кооперативної організації.

За таких обставин, є доцільним доповнення статті 41 Кодексу законів про працю Української РСР (Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов) пунктом 6 наступного змісту: «Припинення членства у кооперативі.» [Додаток Б].

Розглядаючи особливості кооперативного права, необхідно визначити в чому саме полягає відмінність кооперативного права від кооперативного законодавства та окреслити цілі останнього.

О. Ф. Скакун наголошує на тому, що система законодавства – це багатогранне суб'єктивно-об'єктивне утворення зі складною структурою. Основна роль у ній належить нормативним актам, а також їх структурним підрозділам. Вони дають змогу групувати окремі розділи, статті, пункти нормативних актів залежно від норм права, що містяться в них, у різні більш стійкі формування – інститути законодавства. Стаття закону тут виступає зовнішньою формою вираження правового змісту, сконцентрованого у правовому приписі [369, с. 317].

З наведеного випливає висновок, що *кооперативне законодавство являє собою сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють відносини, пов'язані з утворенням, діяльністю та припиненням діяльності кооперативних організацій (кооперативні відносини), мають суб'єктивний характер і чітку структуру (норма, інститут, підгалузь законодавства).*

Кооперативне законодавство виступає зовнішньою формою існування кооперативного права, розробленою і санкціонованою вищим законодавчим органом країни – Верховною Радою України.

У свою чергу, *кооперативне право відображає внутрішню сторону кооперативного законодавства і характеризує його сутність.* Кооперативне право складається не лише із законів і підзаконних актів. Воно включає в себе правові звичаї, судову практику, локальні правові акти, а також двосторонні та багатосторонні договори, що укладені його суб'єктами, в зв'язку з цим є більш широким системним утворенням ніж кооперативне законодавство.

Мета кооперативного законодавства України фактично викладена в преамбулах спеціальних кооперативних законів, і полягає у визначенні:

1) правових, економічних та соціальних основ діяльності споживчої кооперації в Україні; відродженні та зміцненні демократичних основ споживчої кооперації, захисті інтересів її членів і сільського населення як споживачів; регулювання відносин з органами виконавчої влади [9];

2) правових, організаційних, економічних та фінансових особливостей утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів [10];

3) правових, організаційних, економічних і соціальних основ функціонування системи кооперації в Україні в цілому [12];

4) організаційних, правових та економічних засад створення та діяльності кредитних спілок, їх об'єднань, а також прав та обов'язків членів кредитних спілок та їх об'єднань [11].

Сформульована в Законі України «Про споживчу кооперацію» [9] мета наводить на думку про те, що вказаний Закон регулює виключно відносини суб'єктів споживчої кооперації з органами виконавчої влади. Таким чином, за межами регулювання цього Закону залишається значний спектр відносин, які виникають між суб'єктами споживчої кооперації з одного боку, та органами місцевого самоврядування і державою, яка є самостійним суб'єктом права, з іншого.

Сучасне кооперативне законодавство України створює специфічне правове поле для діяльності кооперативних організацій. Підтвердженням цьому є положення про те, що:

1) до основних завдань кооперації належать створення системи економічної і соціальної самопомоги населення, підвищення трудової і соціальної активності населення, створення і розвиток інфраструктури, сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства [12, ст. 3];

2) неподільний фонд кооперативу, який створюється в обов'язковому порядку та формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу, не може бути розподілений між членами кооперативу, і в разі його ліквідації передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу бюджету [12, ст.ст. 20, 29].

Таким чином, кооперативне законодавство створює необхідний юридичний режим забезпечення публічних інтересів у сфері ринкової економіки; об'єктом охорони тут виступають кооперативні відносини.

Розглянуті вище характеристики кооперативних відносин, предмета і метода правового регулювання кооперативних відносин, основних інститутів кооперативного права, цілей і характеру кооперативного законодавства в сукупності складають юридичний зміст такої специфічної економіко-правової категорії як кооперація.

1.2. Генеза кооперативного законодавства України

Кооперативне законодавство з'явилося в світі у другій половині XIX ст. Перший в світі кооперативний закон був прийнятий в Англії в 1852 році. Цей закон визнав наявність у кооперативів статусу юридичної особи, дозволив реалізовувати товари особам, які не є членами кооперативу, та розвивати власне виробництво. Негативними рисами даного закону було те, що він дозволяв створювати кооперативи лише з необмеженою відповідальністю членів усім своїм майном; він також забороняв створювати кооперативні банки. До 1852 р. в Англії кооперативи не визнавалися юридичними особами, що змушувало кооператорів обирати іншу організаційну форму господарювання і створювати кооперативи під виглядом акціонерних товариств.

У Франції та Німеччині перші кооперативні закони, що наділяли кооперативи правом юридичної особи, з'явилися в 1867 р.; в Австрії, Бельгії та Чехословаччині такі закони з'явилися в 1873 році.

Характерною особливістю перших кооперативних законів було те, що вони визначали порядок реєстрації кооперативів, здійснення ними господарської діяльності та порядок їх припинення. Закони встановлювали чисельні обмеження, зокрема, щодо видів діяльності кооперативів, суми паю одного члена, порядку відповідальності. Поступово під тиском кооперативів, чисельність яких кожного року збільшувалася, вказані обмеження було скасовано.

Уряди окремих країн (Німеччина, Російська імперія) ухвалили типові статuti кооперативів, що значно спрощувало створення нових кооперативних організацій.

Норми кооперативного законодавства містилися і в конституціях окремих країн. Так, стаття 129.2 Конституції Іспанії 1978 р. гарантувала підтримку влади кооперативних організацій шляхом ухвалення належного законодавства, а також сприяння членам кооперативів у виникненні права власності, в тому числі на засоби виробництва; стаття 10 Конституції СРСР 1977 р. проголошувала, що кооперативна і колгоспна форми власності склали основу економічної системи СРСР, при цьому кооперативи, профспілки та інші громадські організації мали рівне право участі в управлінні державною, вирішенні політичних, економічних, соціальних і культурних завдань [255, с. 101].

Склад і зміст кооперативного законодавства України обумовлено тими історичними, економічними та соціальними умовами, в яких воно формувалося. В цьому сенсі, еволюцію розвитку кооперативного законодавства доцільно розглядати через призму історії подій, що відбувалися після Лютневої революції 1917 р., з якою багато сучасних дослідників пов'язують бурхливий розвиток кооперації, оскільки саме Лютнева революція звільнила існуючі кооперативи від чисельних заборон, запроваджених царським режимом [200, с. 44]. До того, існуючі на теренах України кооперативи не мали власної системи кооперативних організації та кооперативного законодавства, а тому були вимушені реєструвати свою діяльність під виглядом інших господарських організацій.

У квітні 1917 р. в м. Києві відбувся Перший Всеукраїнський кооперативний з'їзд, на якому було ухвалено рішення про створення всеукраїнських центрів для найбільш розвинутих видів кооперації.

Вже на Третньому Всеукраїнському кооперативному з'їзді (1918 р.) було створено Центральний український кооперативний комітет (Укоопцентр), який виконував обов'язки центральної спілки української кооперації.

Наприкінці 1918 р. в Україні вже діяло 252 спілки, з них: 45 – кредитних, 115 – споживчих, 31 – змішана, а 65 – обслуговували інші види кооперації. З-поміж українських губерній найпотужнішим кооперативний рух був на Харківщині, Чернігівщині, Полтавщині, Київщині та Поділлі. Серед видів кооперативів провідне місце належало споживчим, членами яких на той час вже було понад 11 млн. осіб [132, с. 278].

Однак, лідер більшовиків В. І. Ленін розглядав кооперацію лише як засіб класової боротьби й опору соціалістичної держави, тому метою радянської влади стало запровадження над кооперацією тотального державного контролю [248, с. 399 -401].

Ідеологія та практика комунізму, яка сповідувалася К. Марксом і його ідейним послідовником В. І. Леніним, що полягала у невизнанні права як суспільного явища та права приватної власності, мали значний вплив на становлення і розвиток кооперативного законодавства.

Згідно з марксистським історико-матеріалістичним вченням право і держава є надбудовою, що обумовлена базисними (виробничими та економічними) відносинами приватновласницького суспільства. Правові відносини завжди виникають з економічних відносин приватної власності, обслуговують ці відносини, і є

необхідною формою їх існування. Тому, за марксистською філософією права, знищення приватної власності неодмінно приведе до знищення права.

Говорячи про право К. Маркс і В. І. Ленін завжди мали на увазі право буржуазне, тому що згідно марксистської комуністичної доктрини після буржуазного права існування іншого права неможливо в принципі. Також неможливо як й існування нової (після буржуазної) форми приватної власності на засоби виробництва.

За марксистсько-ленінським вченням соціалізм – це є всезагальне, послідовне і радикальне заперечення будь-якої приватної власності на засоби виробництва [286, с. 113, 114].

Державу і право В. І. Ленін розглядав лише як апарат озброєних робітників, машину для класового пригнічення [247, с. 97]. Однак знищення приватної власності та будь-якої індивідуальної власності на засоби виробництва, по суті, є запереченням економічної та правової самостійності окремої людини як індивідуума і як суб'єкта економічних і правових відносин, предметом і об'єктом яких є засоби виробництва.

Соціалістична власність передбачає наявність в сукупності двох компонентів: заперечення приватної власності з одночасною всезагальною колективізацією [286, с. 153]. Знищення приватної власності та встановлення замість неї суспільної власності передбачалося лише насильницьким шляхом за допомогою диктатури пролетаріату на чолі з комуністичною партією.

Необхідність збереженні буржуазного права В. І. Ленін вбачав лише на початковій стадії будівництва соціалізму, лише задля забезпечення розподілу предметів індивідуального споживання за принципом «від кожного по здібностям, кожному по труду». Фактично, така позиція означала заміну права, яке виступає регулятором будь-яких суспільних відносин, – трудом, який набував форму трудового регулятора.

Для досягнення цієї мети пролетаріат повинен був захопити політичну владу і після цього – силою відмінити старі виробничі відносини. В. І. Ленін вважав, що в тому разі, якщо капітал буде перетворено в суцільну колективну власність, що належатиме всім членам суспільства, то це буде перетворенням приватної власності в суспільну. При цьому така власність втратить класовий характер [59; с. 438, 439].

Втілюючи в життя марксистсько-ленінську філософію права, влада намагалася поставити на чолі кооперативних організацій

комуністів і, таким чином, перетворити їх в пролетарські, а, по суті, – в політичні організації. В роботі «Про чергові завдання радянської влади» В. І. Ленін писав: «...Социалистическое государство может возникнуть только, как сеть производственно-потребительских коммун, добросовестно учитывающих свое производство и потребление, экономящих труд, повышающих неуклонно его производительность...» [246, с. 451].

Той інтерес, який проявляла партія більшовиків до кооперації, та постійне втручання в її діяльність мало значний негативний вплив на подальше формування кооперативного законодавства.

Виданий 11.04.1918 Декрет «Про споживчі товариства» В. І. Ленін характеризував як особливе явище, що виступає у вигляді угоди між буржуазними і робочими кооперативами, які залишаються на буржуазній позиції [246, с. 452]. Необхідність такого компромісу В. І. Ленін пояснював тим, що пролетаріат ще не встиг налагодити облік і контроль на державному рівні.

Проте, вже 16.03.1919 було прийнято Декрет «Про споживчі комуни», яким здійснено повну розправу над кооперативами. За цим Декретом усі споживчі кооперативи підлягали реорганізації в споживчі комуни, при цьому кожний громадянин повинен був стати членом якоїсь комуни. До споживчих комун перейшли права кооперації і в галузі заготівлі. При цьому місцеві заготівельні органи повинні були здійснювати контроль за діяльністю комун.

Іншим декретом від 20.03.1919 було здійснено перебудову системи кооперації з метою її пристосування до виконання державних завдань [149, с. 91].

Пристосувавши кооперацію до виконання розподільчих і заготівельних функцій, держава повністю паралізувала діяльність кооперативних товариств.

Становище в кооперації ще більше погіршилося у зв'язку з виданням Декрету від 02.01.1920, яким усі кооперативні організації були інтегровані в єдину систему споживчої кооперації. В містах і селах споживчі кооперативні товариства були об'єднані у єдині споживчі товариства, з обов'язковим членством і скасуванням вступних та пайових внесків [150, с. 24].

Таким чином, в період «військового комунізму» система кооперації була повністю одержавленою, оскільки на той час все кооперативне майно було націоналізовано, а кооперація перейшла в повне підпорядкування Народного комісаріату продовольства.

Втім, політична та економічна криза, яка охопила країну на початку 20 рр. ХХ ст., змусила більшовиків відмовитися від політики «воєнного комунізму» і перейти до нової економічної політики (далі – НЕП), що передбачала існування приватної власності і, як наслідок цього, – відродження кооперативного сектору економіки.

На Х з'їзді ВКП(б), який пройшов у березні 1921 р., партія більшовиків, перейшовши до НЕП, зробила спробу пристосувати кооперативну структуру до елементів ринкової економіки. Була визначена нова стратегія розбудови кооперації, розрахована на повернення до вивічених у минулому організаційних принципів та загальних основ кооперативного будівництва в умовах допущення державного капіталізму [133, с. 33].

Декретом від 21.03.1921 «Про заміну продовольчої і сировинної розверстки натуральним податком» продрозверстка була замінена продовольчим податком, розмір якого визначався завчасно, щоб сільськогосподарські працівники мали можливість після сплати натурального податку створити запас продовольства, який вони мали право реалізувати на ринку [65, ст.ст. 8, 9].

Одразу за цим декретом було видано Декрет Ради Народних Комісарів «Про вільний обмін, придбання і продаж сільськогосподарської продукції в губерніях, що закінчили розверстку», яким запроваджено механізм вільного обміну, придбання і продажу продовольства, що залишалося в населення після сплати натурального податку. Вказане правило обміну поширювалося й на товари дрібної промисловості. Декретом Ради Народних Комісарів від 08.05.1921 було скасовано державну монополію на торгівлю сільськогосподарськими засобами виробництва, машинами та ін. засобами виробництва; надано дозвіл на кооперативну та іншу приватну торгівлю. Зазначений Декрет сприяв активізації державної промисловості та розвитку виробничої кооперації, яка при цьому отримала право брати в оренду невеликі державні підприємства [66].

Спеціальним Декретом «Про промислову кооперацію» від 07.07.1921 передбачалося перетворення об'єднань кустарів і ремісників у промислові кооперативні організації. Промисловим кооперативам надавався статус юридичних осіб, а їх майно не підлягало націоналізації [67]. Уся продукція промислових кооперативів належала останнім і могла бути вилученою лише за рішенням суду.

Постановою ЦВК і РНК СРСР від 22.08.1924 [68] запроваджувалися заходи, спрямовані на розвиток сільськогосподарської кооперації, яка розглядалася як дієвий засіб залучення сільського населення до розвитку економіки. Цією постановою власність сільськогосподарських кооперативів оголошувалася такою, що не підлягала націоналізації та муніципалізації. Підприємства сільськогосподарських кооперативів, які були націоналізовані раніше, було повернуто системі сільськогосподарської кооперації. Кооперативним організаціям надавалося право придбавати засоби виробництва і матеріали, відкривати майстерні, заводи та ін. господарські організації з переробки та збуту сільськогосподарської продукції.

Одночасно було скасовано монополії на виробництво продуктів харчування, що надавало кооперативним організаціям можливість вільної конкуренції на товарних ринках.

Статтею 52 ЦК РРФСР 1922 р. вперше запроваджено кооперативну форму власності, яка діяла і розвивалася поряд із соціалістичною та приватною формами власності. За цим Кодексом, кооперативна форма власності розглядалася як власність окремих кооперативних організацій, що перебувала в їх повному розпорядженні та не належала до власності держави.

Перехід до НЕП призвів до активного розвитку приватної торгівлі та дрібних виробничих кооперативів, що в сукупності сприяло подоланню розрухи в країні. Кооперації була надана свобода в розвитку господарського почину; запроваджено заходи заохочення дрібного виробництва і кооперативної промисловості [174, с. 27].

Законодавство періоду НЕП характеризувалося подальшим розвитком госпрозрахунку, плановості в регулюванні промисловості, сільського господарства та обігу. Велика увага приділялася розвитку кооперативної торгівлі. З'явилася нова форма державної оптової торгівлі – генеральні договори, що уклалися між підприємствами державної промисловості і споживчою кооперацією. Їх завданням було, з одного боку, забезпечення роботою підприємств споживчої кооперації, а з іншого – плановий збут промислової продукції.

Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 17.04.1928 «Про заходи заохочення будівництва житла за рахунок приватного капіталу» було надано пільги для здійснення приватного житлового будівництва, що сприяло розвитку житлово-будівельних кооперативів.

Більшість дослідників історії кооперації періоду НЕП сходяться на думці, що це була «золота» пора кооперації як ефективної форми господарювання, яка, на жаль, проіснувала тільки до 1928 року. Вже починаючи з 1929 р. партія більшовиків взяла курс на перетворення кооперації в масову громадську організацію, що стало причиною втрати кооперативними організаціями усіх ознак організаційно-правової форми суб'єктів господарювання.

Як зазначає відомий дослідник української кооперації В. Марочко: «...загострення зернової та хлібозаготівельної кризи, внаслідок недалекоглядної політики більшовиків, штовхнуло їх до чергового широкомасштабного експерименту. Ним, згодом, стала масова колективізація, а в січні 1928 р. – вдруге запроваджена продрозкладка з використанням репресивних заходів. Все це означало кінець НЕП, а відтак і кооперації в цілому.» [267, с. 162].

Згідно із статистичними дослідженнями [114, с. 283] за роки НЕП кількість лише універсальних сільськогосподарських кооперативів в Україні збільшилася з 2064 до 3594, спеціальних фахових – з 352 до 8606, а кількість сільськогосподарських кооперативних спілок зросла з 49 до 88.

НЕП сприяла розвитку не лише сільськогосподарської, а й виробничої та споживчої кооперації, що призвело до стрімкого зростання товарообігу в країні. При цьому, за темпами розвитку товарообіг кооперативного сектора економіки значно перевищував товарообіг державного і приватного секторів [114, с. 284].

Таблиця 1

Оборот (млн. руб)	1925 – 1926 рр.	1926 – 1927 рр.	1928 – 1929 рр.
Державна торгівля	314.4	287.3	226.7
Кооперативна торгівля	885.1	1137.8	2003.0
Приватна торгівля	1047.0	1129.3	505.4

Із відмовою керівництва радянської держави від політики НЕП кооперативний сектор економіки УРСР значно звужився, а кооперативи цілковито втратили економічну свободу.

Було встановлено жорсткий державний контроль над кооперативним сектором соціалістичної економіки. Так, протягом 1930-1935 рр. було встановлено абсолютну державну монополію у

фінансовому секторі економіки, при цьому, кооперативні банки були націоналізовані; низові кредитні та страхові товариства ліквідовані, а все їх майно передане установам «Ощадбанку».

Паралельно із розгортанням колективізації ліквідували селянські постачальні, збутові та збутово-переробні кооперативи. Майно цих організацій перейшло на баланс держави, машинно-тракторних станцій, колгоспів і сільських споживчих товариств.

Повністю ліквідували міську споживчу кооперацію та житлово-орендні кооперативи, а орендований ними житловий фонд повернувся у розпорядження місцевих рад.

В цьому відношенні велике негативне значення зіграла постанова ЦК ВКП (б) від 05.01.1930 «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву», якою визначено етапи та встановлено строки проведення колективізації в СРСР, в тому числі й в Україні.

В своєму докладі, присвяченому проекту Конституції, на VIII з'їзді Ради СРСР, який відбувся в листопаді 1936 р., І. В. Сталін констатував повну ліквідацію капіталістичних елементів і перемогу соціалістичної системи господарювання, яка в той час вже охоплювала державну і кооперативну торгівлю.

Протягом 1957-1960 рр. було повністю знищено промислову кооперацію, хоча на той час в УРСР ще діяло понад 24 тис. кооперативних майстерень та інших підприємств, торговельні обороти яких склали в сукупності 2029,7 млн. руб. На цих підприємствах було зайнято понад 326 тис. осіб, а об'єднували їх 28 місцевих спілок та Укрпромрада. На початку 40 рр. ХХ ст. виробничі кооперативи виробляли 35% меблів, 42% металевих виробів, 35% виробів з вовни, переважну частину музичних інструментів і художніх виробів.

Необхідно відзначити, що в період Другої світової війни виробничі кооперативи були основними виробниками товарів легкої промисловості, оскільки діяльність державних підприємств повністю переорієнтували на забезпечення військових потреб. Працюючи на місцевій сировині і будучи особисто зацікавленими у збільшенні виробництва та збуті продукції, виробничі кооперативи успішно задовольняли потреби населення і склали серйозну конкуренцію державним підприємствам легкої промисловості та сфери послуг.

В післявоєнний період ситуація змінилася оскільки політичне керівництво СРСР на чолі з М. С. Хрущовим вирішило рішуче збільшити роль держави у цих галузях господарства, «конкурента» в

особі кооперації ліквідували, а її майно передали в державну власність. На колишніх кооперативних підприємствах продовжували працювати колишні кооператори, але вже не як рівноправні члени, а як наймані робітники, які отримували за свою працю лише незначну заробітну плату [132, с. 316 – 317].

На той час збереглася лише споживча кооперація, яка перетворилася в додаток до колгоспної системи і виконувала державні завдання з організації торговельного обслуговування сільського населення, а також селищ міського типу та районних центрів. Держава, в свою чергу, забезпечувала організації споживчої кооперації товарами народного споживання за єдиними роздрібними цінами. Таким чином, споживча кооперація за соціалістичної доби була перетворена на монополіста з організації торгівлі на селі. При цьому, члени споживчих товариств мали пільги у першочерговому придбанні дефіцитних товарів. Саме можливість придбання цих товарів була єдиним привабливим мотивом членства громадян у споживчих товариствах.

Політика «перебудови» радянської держави, запроваджена у 80-х рр. ХХ ст. Генеральним секретарем ЦК КПРС М. С. Горбачовим, та ухвалений в 1988 р. Верховною Радою СРСР Закон «Про кооперацію в СРСР» створили в радянській Україні сприятливі умови для розвитку кооперації та надали громадянам можливість проявляти господарську ініціативу.

Цей Закон визначав загальні засади діяльності кооперативів в СРСР і мав на меті використання потенціалу кооперації в покращенні соціально-економічного стану країни, посиленні процесу демократизації господарського життя, наданні нового імпульсу колгоспному рухові, створенні умов для залучення до кооперативів широких верств населення. Закон гарантував громадянам право добровільного вступу в кооператив і вільного виходу з нього, участі в управлінні всіма справами кооперативу; самостійність колективного господарювання і незалежність кооперативу в прийнятті рішень щодо виконання його статутних завдань; соціальну справедливість і соціальну рівність у праві на працю; особисті доходи, гарантував право на соціальне забезпечення [30].

Ухвалення Закону «Про кооперацію в СРСР», який протягом тривалого часу був чинним і на території вже незалежної України, призвело до значного зростання кількості кооперативів і чисельності осіб, зайнятих в кооперативному секторі економіки. Однак, непослідовна політика українського уряду, нормативне обмеження

рівня заробітної плати членів кооперативів та відсутність реальної підтримки розвитку кооперації з боку влади, яка на початку 90-х рр. визначила пріоритетним розвиток малого та середнього бізнесу, надавши йому податкові пільги, в сукупності призвело до занепаду кооперативного руху в Україні. Тому вже в 1993 р. загальна чисельність осіб, які працювали в кооперативах зменшилася з 333.1 тис. (у 1992 р.) до 193.5 тис., а кількість кооперативів за цей же час зменшилася з 27486 до 9777 відповідно [182, с. 368, 369].

За часів незалежності в Україні прийнято значний масив законодавчих і підзаконних нормативних актів, які спрямовані на регулювання діяльності кооперативних організацій. Першим у незалежній Україні було ухвалено Закон «Про споживчу кооперацію» (1992 р.). В 1996 р. прийнято Закон «Про сільськогосподарську кооперацію». Вказані акти носять галузевий характер і регулюють лише діяльність споживчих і сільськогосподарських кооперативів.

Указом Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19.12.2000 № 1348 передбачено обов'язок місцевих державних адміністрацій сприяти кооперативам та ініціативним групам громадян у кооперативній пропаганді і створенні матеріальних умов для відродження кооперації [69].

У 2000 р. було розроблено Концепцію розвитку національного кооперативного руху, відповідно до якої майбутній розвиток української кооперації пов'язаний із розвитком виробничих, обслуговуючих, споживчих і багатопрофільних кооперативів у сільському і лісовому господарстві, сировинно-видобувних галузях, промисловості, будівництві, на транспорті, у сфері торговельних, побутових, соціальних, культурних і фінансових послуг, як це відбувається у розвинутих країнах світу [233, с. 16 – 17].

У червні 2001 р. установчими зборами уповноважених представників Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки), Всеукраїнської спілки сільськогосподарських кооперативів та Асоціації кредитних спілок України було створено Національний кооперативний альянс України, головні завдання діяльності якого визначаються об'єктивними потребами подальшого розвитку української кооперації. На жаль, до складу Національного кооперативного альянсу України не увійшли спілки виробничих кооперативів, з причини їх фактичної відсутності в Україні.

Базовим для кооперації України є Закон «Про кооперацію», який прийнято в липні 2003 р., що визначає засади діяльності виробничих кооперативів.

Таким чином, на сьогодні в Україні система кооперативного законодавства в цілому вже створена. Втім, здійснення його аналізу дає підстави стверджувати, що ухвалені закони містять велику кількість декларативних норм, а також норм, які не узгоджуються, а в деяких випадках – суперечать одна одній, що ускладнює їх практичне застосування. Чинне кооперативне законодавство України не забезпечує діючим в Україні кооперативним організаціям можливість ефективної діяльності та конкурентоспроможність на товарних ринках, що призвело до зникнення інтересу до вказаної організаційної форми господарювання, яка доказала свою ефективність та стійкість в умовах економічних криз в багатьох економічно розвинених країнах світу.

Так, у посланні Генерального секретаря ООН від 04.07.2009 [462] зазначається, що в країнах, які постраждали від фінансової кризи, кооперативні банки і кредитні союзи розширювали свою діяльність із надання кредитів, в той час як інші фінансові установи були вимушені її скоротити. Це сприяло послабленню негативних наслідків заморожування банківського кредитування для найбільш уразливих груп населення, підкреслюючи важливе значення альтернативних моделей підприємницької діяльності й інституційної різноманітності для життєздатності фінансової системи. Сьогодні міжнародний кооперативний рух демонструє значний економічний та соціальний потенціал і здатність ефективно розвиватися в умовах глобалізації та світової фінансової кризи.

Для української кооперації важливим є досвід ефективної діяльності іноземних кооперативів в умовах глобалізації та поглиблення фінансових криз. В умовах глобалізації економіки кооперативи успішно конкурують із провідними транснаціональними корпораціями, про що свідчать їх високі показники доходів та активів, які нещодавно були опубліковані Міжнародним кооперативним альянсом у рейтингу трьохсот провідних кооперативів світу [465].

В економічно розвинених країнах світу висока конкурентоздатність кооперативних організацій зумовлюється запровадженням ефективної системи державної підтримки та стимулювання кооперативів перевагами від інтегрування і

кооперування господарської діяльності у сільському господарстві, фінансовому секторі та сфері надання послуг.

Важливим фактором підвищення конкурентоспроможності кооперативів є розвиток міжнародної кооперації та інтеграція між кооперативними об'єднаннями різних країн. Зазначене забезпечує зростання підтримки національної системи кооперації та міжнародного кооперативного руху в цілому на рівні європейських та інших міжнародних інституцій, налагодження взаємовигідного співробітництва між кооперативними системами країн світу.

При здійсненні в Україні моніторингу різних організаційно-правових форм господарювання, необхідність якого вже назріла, варто врахувати, що особливість кооперативів полягає в тому, що отриманий ними прибуток в основному отримує той, хто там працює; кооперативи створюють робочі місця, самостійно вирішують соціальні проблеми не тільки своїх членів і найманих працівників, а й місцевої територіальної громади, чим зменшують тиск на місцеві і державний бюджети [189, с. 52-54]. Цей аспект соціальної економіки повинен зумовлювати інтерес демократичної, правової держави до вироблення стратегії й тактики підтримки національного кооперативного руху.

Варто зазначити, що здійсненню кооперативами господарської діяльності повинна сприяти підтримка з боку України. Ця підтримка повинна виражатися як у формі надання кооперативам пільгового режиму, так й у формі системного регулювання їх діяльності. Відповідно ж до статті 37 Закону України «Про кооперацію» держава тільки гарантує додержання прав і законних інтересів кооперативних організацій та їх членів.

Питання державної підтримки розвитку кооперативної форми господарювання в Україні потребує комплексного законодавчого забезпечення, зокрема, у сфері конкурентних відносин і зовнішньоекономічної діяльності, що є важливим чинником збільшення виробництва продукції, в тому числі сільськогосподарського призначення, і, як наслідок цього, – підвищення доходів населення, забезпечення його зайнятості та самозайнятості, а також сталого розвитку місцевих громад [209, с. 29].

Питання підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва, до яких належать і кооперативні організації, на загальнодержавному рівні врегульовано Законом України «Про

розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [29].

Відповідно до частини першої статті 3 цього Закону метою державної підтримки малого і середнього підприємництва є: формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва; сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг) на внутрішній і зовнішній ринки; забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян.

Намічені цілі підлягають реалізації шляхом запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності; залучення суб'єктів малого підприємництва до постачання продукції (робіт, послуг) для державних і регіональних потреб; забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами; сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю); впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг) тощо [29, ст. 4].

На жаль, норми цього Закону щодо основних напрямів державної підтримки малого і середнього підприємництва носять бланкетний характер і до цього часу не реалізовані в спеціальному законодавстві України, що вимагає його подальшого удосконалення.

На відміну від національного, кооперативне законодавство Російської Федерації (далі – РФ) містить менш декларативні і більш конкретні норми щодо державної підтримки виробничої кооперації. Так, стаття 23 Закону РФ «О производственных кооперативах» передбачає, що органи державної влади і органи місцевого самоврядування сприяють розвитку виробничих кооперативів, зокрема, шляхом встановлення для кооперативів податкових та інших пільг, насамперед, у сфері виробництва товарів та надання послуг, пріоритетного забезпечення кооперативів нежитловими

приміщеннями з правом викупу, земельними ділянками, доступом до одержання державних замовлень, а також до отримання необхідної для їх діяльності інформації [296, ст. 23]. Аналогічну норму варто закріпити і в національному законодавстві про кооперацію та чинному Податковому кодексі України.

Серед напрямів державної підтримки, у тому числі державної допомоги, кооперативів в Україні, в якості першочергових варто виділити наступні:

пільгове короткострокове й довгострокове кредитування, надання податкових пільг і канікул у сфері виробництва товарів та надання послуг, надання дотацій відповідно до законодавства України,

пріоритетне забезпечення нежитловими приміщеннями та земельними ділянками з правом викупу,

сприяння в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування, організація підготовки й перепідготовки кадрів у сфері виробничої кооперації тощо.

Підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що на формування сучасного кооперативного законодавства суттєвий негативний вплив мали історичні та політичні процеси, які відбувалися на теренах колишнього СРСР в період після Лютневої революції 1917 р. аж до проголошення України незалежною державою в 1991 р. Діючі в Україні кооперативи змушені здійснювати свою діяльність у недосконалому правовому полі, що, безперечно, знижує ефективність їх діяльності та гальмує подальший розвиток кооперації в цілому, вимагає вжиття заходів, спрямованих на удосконалення чинного кооперативного законодавства.

Дослідження генези кооперативного законодавства України дозволяє зробити його періодизацію та визначити такі етапи становлення:

I етап (1921-1928) – період НЕП, який характеризується активним розвитком кооперації в Україні та включенням кооперативів до елементів ринкової економіки;

II етап (1929-1940) – період колективізації, під час якого на законодавчому рівні було запроваджено державний контроль над діяльністю кооперативів, здійснено націоналізацію майна постачальних, збутових та переробно-збутових кооперативів;

III етап (1941-1955) – військовий період і період відновлення економіки країни від наслідків Великої Вітчизняної війни, що супроводжувався певною активізацією діяльності виробничих

кооперативів, які спеціалізувалися на виробництві товарів легкої промисловості;

IV етап (1956-1987) – період побудови соціалізму, для якого характерна фактична повна ліквідація виробничих кооперативів шляхом націоналізації їх майна та переведенням членів виробничих кооперативів до категорії найманих працівників, а також перетворення споживчої кооперації в додаток до колгоспної системи;

V етап (1988-1991) період «перебудови», який характеризується створенням сприятливих умов для відродження кооперативного руху в Україні, що пов'язано з ухваленням Закону СРСР «Про кооперацію»;

VI етап (1992-т/ч) – період незалежності України, під час якого ухвалено низку законодавчих актів, що створюють підґрунтя для розвитку споживчої, обслуговуючої та виробничої кооперації.

1.3. Загальна характеристика джерел правового регулювання кооперації в Україні

На побутовому рівні джерелом називають місце, звідки бере свій початок струмок води. В юриспруденції цей термін використовується в якості метафоричного визначення засобів створення права.

Осмислення джерел права як юридичної категорії є одною з актуальних проблем теорії права в цілому, в тому числі й теорії права господарського.

Вказаному питанню приділялася значна увага вже в часи римського приватного права. Так, римський юрист Гай про джерела права писав наступне: «Цивільне право римського народу складається із рішень плебеїв, постанов сенату, едиктів магнатів, які мають право видавати розпорядження, а також з відповідей знавців права» [130, с. 61].

Інший римський юрист Ульпіан, висловлюючись про зміст категорії «право», зазначав: «Тому, хто вивчає право, необхідно, перш за все, дізнатися звідки виникло само слово «право». Право отримало свою назву від слова «справедливість», тому як, за визначенням Цельса, право – це мистецтво доброго і справедливого. «...По заслугам нас називали жерцями, оскільки ми турбуємося про правосуддя, проголошуємо поняття доброго і справедливого,

відділяючи справедливе від несправедливого, дозволене від недозволеного, прагнучи щоб добрі удосконалювалися не лише завдяки страху покарання, але й шляхом заохоченням нагородами, прагнучи істинної філософії, а не удаваної». [130, с. 142, 363, 364].

Радянська правова наука застосовувала позитивістський підхід і відносила до джерел права лише те, що містилося в нормативних актах [285, с. 311]. Свого часу С. Л. Зівс стверджував, що джерела права є зовнішньою формою встановлення державною правової норми [169, с. 10].

Зазначений підхід до визначення джерел права є дещо однобічним і таким, що не дозволяє досягти повного розуміння всіх аспектів цієї дефініції.

Так, Конституційний Суд України в рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 сформулював доктринальне визначення терміну «верховенство права» вказавши, що воно не може обмежуватися тільки законодавством, а включає й додаткові соціальні регулятори, зокрема, норми суспільної моралі, усталені звичаї, традиції тощо, які визнані суспільством. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути несправедливим, у тому числі, обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість же є однією з основних засад права, вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [348].

Джерела права як об'єкт пізнання правової науки – це складне поліструктурне явище взаємопов'язаних компонентів – різних джерел права. Відповідно завдання формулювання концептуальних засад теорії джерел права ускладнюється тим, що номінативну функцію (функцію назви) стосовно цієї правової категорії виконують лексично багатозначні слова. Словосполучення «джерело права» утворене шляхом поєднання двох самостійних слів – «джерело» та «право». Ці слова є полісемічними, виконують номінативну щодо поняття функцію [401, с. 189].

З юридичної точки зору поняття «джерело права» 1) має узагальнююче значення, оскільки об'єднує певні джерела права за специфікою відносин, 2) допомагає здійснювати класифікацію джерел права за їх формою, 3) відмежовує джерела права від інших соціальних регуляторів.

За юридичною значимістю джерела права можна поділити на *основні*, які складаються з нормативно-правових актів, та *допоміжні*,

що застосовуються в тому разі, якщо основні джерела відсутні або не в повній мірі регулюють певні правовідносини.

До допоміжних джерел права відносять судові прецеденти, які мають широке застосування в країнах загальної системи права (США, Велика Британія) та доктрини відомих вчених правознавців.

Сукупність наступних елементів: нормативно-правовий акт, нормативний договір, звичай, правовий прецедент і правова доктрина, у формально-юридичному розумінні утворюють систему джерел права.

Р. Б. Тополевський розглядає систему юридичних джерел як складну неорганізовану систему, що:

1) складається з різнорідних складових частин – підсистем джерел права – системи нормативно-правових актів, системи нормативно-правових договорів, системи правових прецедентів тощо, які взаємодіють завдяки системним зв'язкам;

2) має здатність до змін унаслідок впливу як з боку інших підсистем правової системи, так і з боку новоутворених джерел права;

3) у процесі розвитку переходить з рівня на рівень – від звичаєвого неписаного права до писаного права, від фрагментарних нормативних сукупностей через кодифікацію – до складної динамічної системи;

4) у процесі функціонування, завдяки системним зв'язкам, виявляються нові принципи, правоположення, приписи, існування яких не передбачалося у процесі її формування, які прямо не закріплені в юридичних джерелах права;

5) включає національну, ієрархічну та горизонтальну (галузеву) структуру [409, с. 9].

Наступна категорія, що надає якісну характеристику джерел права, – це функція джерел права. За допомогою цієї категорії розкриваються напрями впливу на суспільні відносини.

Дослідження предмета правового регулювання кооперативного права об'єктивно обумовлює пошук критеріїв джерел формування кооперативного законодавства, що, як було зазначено в підрозділі 1.1 представленої монографії, має похідний характер по відношенню до кооперативного права і являє собою комплекс нормативно-правових актів різної юридичної сили, які відображають структуру кооперативного права, його норми та основні інститути.

Наукове дослідження питання джерел кооперативного права надасть можливість визначити коло нормативно-правових актів, які

регулюють кооперативні відносини, а також інститути законодавства, норми яких входять до складу кооперативного права як підгалузі господарського права, крім спеціальних кооперативних законів, що складають основу кооперативного права.

В теорії господарського права термін «джерело права» розглядається як офіційно визнаний спосіб зовнішнього і внутрішнього (змістовного) вираження правил поведінки в господарській сфері, що забезпечує їх обов'язкове значення в якості правових норм [202, с. 240].

Аналізуючи сутність та види джерел господарського договірної права, О. А. Беяневич запропонувала розглядати їх як сукупність соціальних регуляторів, в які включаються як соціальні норми, так і судова практика. При цьому соціальними нормами визначаються зумовлене суспільним буттям, загальнообов'язкове, цілеспрямоване суспільне установлення (правило) загального характеру, спрямоване на регулювання суспільно значущої поведінки суб'єкта. Їх походження пов'язується з різними соціальними факторами: практичною діяльністю людини (норми звичаїв), відособленням особистості від суспільства (норм моралі) тощо [93, с. 152, 153].

В науковій літературі виділяють наступні джерела господарського права:

- 1) нормативно-правовий акт;
- 2) нормативний договір;
- 3) правовий звичай;
- 4) юридичний прецедент;
- 5) юридична доктрина [430, с. 43].

Нормативно-правовим актом є ухвалений компетентним органом державної влади (законодавчої або виконавчої) акт, який створює для суб'єктів правовідносин нові права та обов'язки. Характерною ознакою нормативно-правового акта є те, що його дія, як правило, не обмежується в часі; вона поширюється на всю територію держави, або її певну частину, в залежності від статусу нормативно-правового акту; нормативно-правовий акт створює права та обов'язки щодо необмеженого кола осіб, що перебувають на цій території.

Нормативно-правові акти приймаються за ініціативою компетентного органу державної влади і є обов'язковим для виконання особами, інтересів яких вони стосуються.

Нормативно-правові акти відносять до формально-юридичних (інституційних) джерел права, які збігаються із формою права як способу організації та зовнішнього виразу правил поведінки, що містяться в нормах права [268, с. 40].

За юридичною силою виділяють наступні нормативно-правові акти:

1) Конституцію, що є Основним законом України. Це означає, що всі нормативно-правові акти, які приймаються в Україні, повинні відповідати Конституції;

2) закони України, що ухвалюються Верховною Радою України як єдиним законодавчим органом держави; міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; кодекси України;

3) підзаконні нормативно-правові акти, до яких належать: постанови Верховної Ради, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств, відомств та інших центральних органів державної влади України.

Підзаконні нормативно-правові акти є актами нижчої юридичної сили, а тому повинні відповідати Конституції та законодавчим актам України;

4) накази та розпорядження місцевих органів виконавчої влади (обласних і районних державних адміністрацій та їх структурних підрозділів), рішення органів місцевого самоврядування України (міських, районних у містах, селищних, сільських рад).

Вказані нормативно-правові акти повинні відповідати законодавчим актам і підзаконним нормативно-правовим актам, що ухвалені Верховною Радою, Президентом, Кабінетом Міністрів України, а також центральними органами державної влади.

Нормативний договір являє собою угоду двох і більше суб'єктів, які визначають взаємні права та обов'язки на майбутнє для невизначеного кола осіб. До нормативних договорів відносять: типові договори, модельні статuti, формуляри та ін.

Форма нормативних договорів затверджується уповноваженим органом державної влади. Вказане дозволяє відносити нормативні договори до державної форми регулювання господарських відносин. При цьому, нормативні договори можуть утворювати певну ієрархічну систему в залежності від ієрархії органу державної влади, яким вказаний договір затверджено.

Правовим звичаєм є правило поведінки, яке хоча не закріплено актами господарського законодавства, проте використовується у

певній сфері господарських відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному письмовому документі. Звичай, який суперечить господарському договору або акту господарського законодавства, в господарських відносинах не застосовується.

Правовий звичай відноситься до найдавніших джерел права і вперше згадується в Дигестах Юстиніана, якими приписувалося, що за відсутності писаного закону, необхідно дотримуватися правил моралі та звичаю [299, с. 168].

Норми господарських правових звичаїв можуть виникати як результат тривалої діяльності окремих груп суб'єктів господарювання, за умови їх визнання цими суб'єктами. В тому разі, якщо норма звичаю перестає задовольняти потреби господарюючих суб'єктів, вони можуть втратити свою значимість як такі, що є застарілими.

Виходячи з положень статей 4, 7, 175 ГК в Україні застосування звичаю можливо лише в разі відсутності нормативно-правового акту, який регулює відповідні відносини, при цьому сфера регулювання цих відносин обмежується майново-господарськими відносинами між юридично-рівними суб'єктами господарювання [353, с. 178].

Слід зазначити, що в сучасній Україні норми звичаєвого права не мають широкого застосування і використовуються, як правило, лише в якості субсидіарних (додаткових) джерел права, в тому разі, якщо норми господарського законодавства не в повній мірі врегульовують певні суспільні відносини.

У той же час, в окремих країнах, зокрема ФРН і Республіки Франції, звичай вважається джерелом права нарівні із законом, при цьому, законодавство цих країн не забороняє застосування торгового звичаю навіть у тих випадках, якщо він суперечить законові [146-1, с. 47, 53].

В сучасній науковій літературі відстоюється позиція про те, що з подальшою глобалізацією економіки та зростанням ролі міжнародних світових організацій таких, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, які мають суттєвий вплив на економіки окремих держав, роль національних звичаїв буде поступово зменшуватися на користь міжнародних договорів і міжнародних торгових звичаїв, які постійно розвиваються [418, с. 6].

Юридичний прецедент – рішення суду чи адміністративного органу по конкретній справі, яке стає обов'язковим для вирішення інших справ. Застосування юридичних прецедентів характерно для країн загальної системи права.

На теперішній час тривають дискусії з приводу можливості віднесення юридичного прецеденту до джерел права, виходячи з того, що судова практика є різновидом державної діяльності, спрямованої на усунення юридичного конфлікту [305, с. 199].

У Російській імперії можливість усунення судом суперечностей законів на засадах їх загального смислу було передбачено статтею 9 Статуту цивільного судочинства, в якій було зазначено: «Всь судебныя установленія обязаны рѣшать дѣла по точному разуму дѣйствующихъ законовъ, а въ случаѣ ихъ неполноты, неясности, недостатка или противорѣчія, основывать рѣшеніе на общемъ смыслѣ законові» [422]. Одначе, як при цьому зазначав Є. В. Васьковський, суд не може створювати права, а, застосовуючи закони та звичаї, лише заповнює лакуни в праві через аналогію, керуючись тут нормами чинного права та його духом [108, с. 84-86].

В Україні юридичний прецедент офіційно не визнаний, втім зміни, що внесені Законом від 07.07.2010 № 2453-VI [445] до процесуальних кодексів України (Цивільного процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу і Кодексу адміністративного судочинства), якими вперше в історії незалежної України запроваджено обов'язковість постанов Верховного Суду України, ухвалених за наслідками перегляду судових рішень судів касаційної інстанції з мотивів неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, для всіх загальних судів та органів влади України, що здійснюють правозастосовну діяльність, дозволяє стверджувати про запровадження в Україні елементів прецедентного права [4, ст. 111²⁸; 7, 360⁷; 8, ст. 244²].

Особливістю судових рішень є те, що вони застосовують загальну правову норми до конкретних спірних правовідносин. Рішення суду не мають загального характеру, оскільки вони стосуються лише сторін у спорі і вичерпують свою дію фактичним виконанням рішення.

О. А. Беяневич пропонує розрізняти судову практику як діяльність, що організаційно впливає на господарські договірні відносини, виступаючи при цьому проміжною ланкою між законодавством і договором, та результати цієї діяльності (досвіду), який і слугує джерелом господарського права [93, с. 280, 281].

В підручниках з права вказується на те, що юридичний досвід, який формується в процесі прийняття судових рішень, має особливе значення для правового регулювання суспільних відносин і

подальшого удосконалення юридичної практики, та посідає центральне місце в змісті судової практики. Такий досвід як складова соціально-правового досвіду визначається через термін «правоположення», тобто достатньо усталені, напрацьовані протягом тривалого часу приписи загального характеру, які акумулюють соціально-ціннісні та стабільні фрагменти певної діяльності [292, с. 348].

За юридичною значимістю судові прецеденти можна поділяти на:

1) рішення Європейського суду з прав людини, які відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права і підлягають обов'язковому застосуванню національними судами України [50];

2) рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення норм конституції та щодо конституційності нормативно-правових актів, які мають загальний характер, є обов'язковими на всій території України для всіх суб'єктів правовідносин і по праву можуть вважатися квазіпрецедентами [257, с. 5];

3) рішення Верховного Суду України, ухвалені з мотивів неоднакового застосування судами нижчих інстанцій одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, які спрямовані на забезпечення однаковості застосування судами нижчих інстанцій норм законодавства;

4) рішення усіх інших судів, якими вирішуються спори по конкретних справах.

Визнаючи за судовою гілкою влади право ухвалення судових прецедентів, слід погодитися з думкою А. Й. Осетинського про те, що судова практика не повинна протиставлятися законам як первинному джерелу, є джерелом вторинного, допоміжного характеру, завданням якого є не заміна вже існуючих джерел, а уточнення, розвиток, пристосування їх до нових суспільних умов [297, с. 6].

Таким чином, судові рішення відіграють у формуванні джерел права допоміжну роль і покликані заповнювати прогалини законодавства, усувати наявні в ньому суперечності та забезпечувати таким чином гармонійний розвиток господарських відносин.

Юридичною доктриною є наукові правові положення, теоретичні розробки і принципи, які містяться в наукових працях відомих учених у галузі права, що можуть застосовуватися в правозастосовній діяльності.

Юридична доктрина може бути сформована як на базі вже існуючої системи норм права і, в такій спосіб, визначати їх основні принципи, так і на основі сукупності теоретичних розробок у певній правовій галузі, які в подальшому стають поштовхом для ухвалення нових норм.

Проте в будь-якому випадку юридична доктрина може претендувати лише на роль допоміжного джерела права, яке розкриває зміст та спрямованість дій існуючої законодавчої норми.

З розглянутих вище видів джерел права, кооперативному праву притаманні три джерела права: нормативно-правовий акт; нормативний договір і правовий звичай; з них – нормативно-правовий акт – є основним джерелом кооперативного права [202, с. 241].

Найголовнішим серед нормативно-правових актів кооперативного права безумовно є Конституція України. Хоча Конституція не визначає окремо політику держави щодо кооперативних організацій, проте в статті 13 прямо зазначено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

У статті 36 Конституції закріплено гарантію свободи громадян на об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Забороняється примушення до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмеження у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Також зазначено, що усі об'єднання громадян визнано перед законом рівними [1].

Важливе значення в практичній діяльності кооперативних організацій мають положення статті 42 Конституції, якою останнім гарантовано забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, що створює передумови для вільної конкуренції на товарних ринках і ринках послуг.

Такими чином, Конституція України гарантує громадянам право на безперешкодне створення кооперативних організацій, а самим кооперативним організаціям – рівне становище по відношенню до

інших суб'єктів правовідносин, а також незалежність та самостійність їх діяльності.

ЦК як основний акт цивільного законодавства України визначає загальні положення щодо способу захисту прав судом; підстави для відшкодування збитків і моральної шкоди; поняття, режим майна і питання членства у виробничих кооперативах; загальні положення про зобов'язання; загальний порядок укладення, зміни і розірвання договору; загальні положення про відшкодування шкоди [6, ст.ст. 16, 22, 23, 80 – 112, 163 – 166, 638 – 654, 1166 – 1177].

Норми книги шостої «Спадкове право» ЦК також входять до системи кооперативного законодавства України, оскільки в разі смерті члена кооперативної організації виникає питання спадкування його майнових прав у колективній власності цієї організації.

Важливішим джерелом кооперативного права є ГК, який забезпечує системне і комплексне правове регулювання господарських відносин у гармонійному поєднанні їх вертикальних і горизонтальних елементів, взаємообумовленість і узгоджену взаємодію інших численних законодавчих і підзаконних нормативно-правові актів у сфері господарської діяльності [122, с. 3].

Зокрема, ГК визначає конституційні основи правопорядку у сфері господарювання, загальні принципи господарювання, методи і форми державного регулювання господарської діяльності, принципи відносин суб'єктів господарювання з органами державної влади і органами місцевого самоврядування, засади здійснення комерційної і некомерційної господарської діяльності, загальні положення діяльності суб'єктів господарювання.

ГК має окрему главу 10, присвячену діяльності підприємств колективної форми власності, в тому числі виробничих кооперативів і підприємств споживчої кооперації. В цій главі сформульовано поняття виробничого кооперативу, споживчої кооперації і споживчого товариства; принципи діяльності та умови створення виробничого кооперативу; умови набуття і припинення членства у виробничому кооперативі, права та обов'язки членів виробничого кооперативу; порядок формування майна виробничого кооперативу; органи управління виробничого кооперативу та їхні повноваження; принципи здійснення господарської діяльності виробничим кооперативом, порядок відповідальності та припинення його діяльності [3, ст.ст. 5, 6, 12, 23, 42 – 54, 55 – 59, 93 – 111].

Хоча норми глави 3 ГК, що регулюють питання обмеження монополізму, складають основу іншої підгалузі господарського права

– конкурентного права, їх також можна віднести і до кооперативного права України, в зв'язку з тим, що кооперативні організації є учасниками ринкових відносин, а тому потребують забезпечення умов здійснення чесної конкуренції на товарних ринках і ринках послуг.

Базовим джерелом правового регулювання кооперативних відносин є Закон України «Про кооперацію», який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування усієї системи кооперації в Україні.

Закон формулює мету, основні завдання та принципи кооперації в Україні; порядок створення кооперативів; умови членства в кооперативах; органи управління кооперативами та їх повноваження; порядок формування майна кооперативів і розподілу доходів; порядок відповідальності та припинення діяльності кооперативів. Окремі розділи цього Закону присвячено діяльності кооперативних об'єднань і регулювання трудових відносин в кооперативах, оскільки вказане питання має певну специфіку [12].

Враховуючи те, що положення Закону України «Про кооперацію» регулюють діяльність усіх типів кооперативних організацій (споживчих, обслуговуючих і виробничих), а норми ГК – лише діяльність виробничих кооперативів, слід вважати, норми ГК є спеціальними в регулюванні діяльності виробничих кооперативів, а тому мають пріоритет у застосуванні.

Правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів визначено в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» [10]. Вказані особливості пов'язані, насамперед, із специфікою виробництва, переробки, зберігання і збуту продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва та рибальства, що є предметом діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Особливості діяльності системи споживчої кооперації врегульовано Законом України «Про споживчу кооперацію» [9]. Завдання цього Закону полягає в створенні правового поля для ефективної діяльності системи споживчих товариств як добровільного об'єднання громадян, з метою задоволення своїх економічних і соціальних інтересів.

По аналогії можна зробити висновок, що норми законів «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» є спеціальними по відношенню до норм Закону «Про кооперацію», в частині регулювання діяльності зазначених видів кооперативів.

Закон України «Про кредитні спілки» визначає організаційні, правові та економічні засади створення та діяльності кредитних спілок, їх об'єднань, права та обов'язки членів кредитних спілок та їх об'єднань. Згідно із цим Законом кредитною спілкою визнається неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг.

В Законі України «Про кредитні спілки» закріплено принципи їх діяльності, правовий статус кредитних спілок, порядок створення та припинення діяльності, врегульовано членські відносини, визначено керівні органи спілки та їх компетенцію, правовий режим майна кредитної спілки [11].

Законом України «Про банки і банківську діяльність» визначено загальні положення про кооперативні банки. Зокрема, принцип створення, порядок управління, порядок формування статутного капіталу та поділу прибутку [17, ст. 8].

Норми ГК і перелічені вище закони складають основу кооперативного законодавства України.

Крім розглянутих джерел кооперативного права, які визначено основними, норми кооперативного права містяться й в законодавчих актах України, що входять до інших галузей права.

Так, норми трудового законодавства підлягають застосуванню в частині регулювання відносини членів кооперативних організацій, що одночасно є його працівниками.

Враховуючи ту обставину, що кооперативні організації є повноправними суб'єктами господарювання, відносини, що виникають між кооперативними організаціями та державою у сфері справляння податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування врегульовано нормами Податкового кодексу України, який визначає права і обов'язки кооперативних організацій як платників податків та відповідальність за порушення податкового законодавства [5, ст. 1].

Норми земельного законодавства регулюють порядок користування земельними ділянками, які знаходяться в користуванні або власності кооперативних організацій.

Наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської

діяльності, а також навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі є різновидом зовнішньоекономічної діяльності і регулюється нормами Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [15, ст. 3].

Специфічною формою кооперативного права є міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, які за приписом статті 19 Конституції України, є невід'ємною частиною національного законодавства України.

До таких джерел належить Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує будь-яким кооперативним організаціям та їх членам право на справедливий суд, на свободу об'єднань, на ефективний юридичний захист, недоторканість власності [2; ст.ст. 6, 11, 13].

До кола джерел правового регулювання кооперації входять підзаконні нормативно-правові акти, серед яких слід відмітити Указ Президента України від 19.12.2000 «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах», яким визнано, що розвиток кооперації є одним із важливих напрямів реалізації структурних змін в економіці України та формування її багатокладності.

Намічені зміни мають здійснюватися на таких соціальних та економічних засадах:

1) добровільності об'єднання і вступу громадян у кооперативи, обов'язковій участі члена кооперативу в його діяльності та забезпечення всім членам кооперативів права безперешкодного виходу з них;

2) додержання у діяльності кооперативів принципів соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва;

3) участі членів кооперативу в управлінні його діяльністю за принципом рівного права голосу при прийнятті рішень, що стосуються діяльності кооперативу;

4) вільного вибору кооперативами видів і напрямів діяльності, постачання і збуту продукції, самостійного розпорядження відповідно до законодавства фінансовими та іншими ресурсами;

5) підпорядкування діяльності кооперативів економічним, соціальним і культурним інтересам їх членів;

6) поєднання особистих і колективних інтересів, зокрема, шляхом надання членам кооперативу права внесення додаткових (понад обов'язкові) внесків і одержання на них відповідної частки доходу, врахування думки таких членів кооперативу при прийнятті

ризикових рішень, у тому числі рішень про створення підприємств, інших господарюючих суб'єктів;

7) реформування майнових відносин в існуючих кооперативах шляхом персоніфікації майнових часток членів кооперативу із збереженням неподільної (спільної) частки;

8) формування галузевих та територіальних об'єднань (спілок), створення всеукраїнського об'єднання кооперативів з метою забезпечення координації розвитку кооперативного руху, його захисту, розширення співробітництва, в тому числі міжнародного;

9) заохочення кооперативного руху шляхом надання кооперативних пільг та гарантій, недопущення подвійного оподаткування доходів кооперативної діяльності, створення умов для розвитку різних видів кооперативних організацій [55].

На відміну від інших типів кооперативних організацій, споживча кооперація має сформовану і чітко структуровану систему кооперативних організацій та органи управління нею, до яких належать: з'їзд споживчої кооперації, Рада Укоопспілки та правління.

Вказані органи управління споживчою кооперацією України мають делеговані повноваження щодо прийняття нормативних актів, обов'язкових для всіх кооперативних організацій та підпорядкованих їм підприємств та ін. організацій. Ці органи управління приймають також акти рекомендаційного характеру, на підставі яких споживчі кооперативи розробляють власні локальні акти (статути, положення тощо).

До основних із названих вище актів належать такі:

1) Примірний статут споживчого товариства, затверджений XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19.12.2000 [157, с. 38 – 62]. Цей Статут визначає загальні засади споживчих товариств, принципи їх діяльності, цілі і завдання споживчого товариства, умови членства, права та обов'язки членів споживчого товариства, органи управління споживчого товариства та їх компетенцію, економічні та соціальні основи діяльності споживчого товариства;

2) Примірний статут районної спілки споживчих товариств (райспоживспілки) [331], який визначає загальні положення діяльності районних спілок споживчих товариств, умови членства, права та обов'язки членів райспоживспілки, органи управління і контролю райспоживспілки, регулює питання власності райспоживспілки, а також її економічну та соціальну діяльність;

3) Примірний статут обласної (республіканської) спілки споживчих товариств [332], який визначає порядок утворення обласної спілки споживчих товариств, цілі і завдання, види діяльності; умови членства, права та обов'язки членів облспоживспілки; органи управління і контролю облспоживспілки; регулює питання власності облспоживспілки, а також її економічну та соціальну діяльність; встановлює порядок реорганізації та ліквідації;

4) Статут Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки) [388], який визначає поняття споживчої кооперації в Україні, принципи і мету діяльності, порядок утворення, основні завдання діяльності, умови членства, права та обов'язки членів Укоопспілки, органи управління і контролю Укоопспілки, регулює питання власності Укоопспілки, а також її економічну та соціальну діяльність, встановлює порядок реорганізації та ліквідації;

5) Положення про кооперативну діляницю споживчого товариства [307], яке визначає статут кооперативної діляниці, порядок управління нею, порядок створення і реорганізації (ліквідації) діляниці;

6) Положення про уповноваженого споживчого товариства [308], яке визначає статус уповноваженого споживчого товариства, порядок його обрання, обов'язки уповноваженого та порядок їх здійснення, права уповноваженого споживчого товариства;

7) Положення про діляничні комітети споживчого товариства [309]. Положення визначає основні принципи та порядок організації діляничних комітетів споживчого товариства, права і обов'язки діляничних комітетів, порядок роботи діляничного комітету;

8) Положення про комісію кооперативного контролю [310]. Положення визначає мету діяльності комісії, порядок її формування, зміст роботи комісії кооперативного контролю, порядок організації роботи та права комісії кооперативного контролю;

9) Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України [311], яке регламентує документальне оформлення: порядку приймання в члени, асоційовані члени споживчого товариства; виготовлення, зберігання і використання бланків членських квитків та іншої документації пайового господарства; приймання додаткових пайових внесків на формування фінансових ресурсів; списання пайових внесків (паю) членів споживчого товариства на покриття збитків споживчого товариства;

перевірки стану обліку членів, асоційованих членів споживчого товариства і ведення пайового господарства;

10) Положення про громадське майно (основні засоби) споживчої кооперації України [312], яке визначає правовий статус громадського майна споживчої кооперації; структуру, порядок оцінки, амортизації та бухгалтерського обліку основних засобів; порядок списання основних засобів; порядок передачі в оперативну оренду основних засобів; порядок продажу громадського майна (основних засобів); порядок безоплатної передачі основних засобів; порядок консервації основних засобів; порядок передачі основних засобів у заставу; порядок передачі основних засобів як внесок до статутного капіталу інших організацій;

11) Положення про порядок продажу на аукціонах основних засобів підприємств і організацій споживчої кооперації України [313], яке регулює порядок організації та проведення аукціонів з продажу основних засобів, об'єктів незавершеного будівництва, підприємства (цілісного (єдиного) майнового комплексу) та/або частини корпоративного права споживчого товариства, споживспілки в статутному фонді (капіталі) підприємства;

12) Рекомендації з підготовки та проведення звітно-виборної кампанії в споживчій кооперації України [345], які регулюють порядок підготовки проведення дільничних зборів членів споживчого товариства, порядок підготовки і проведення звітно-виборчих зборів уповноважених споживчого товариства, порядок підготовки і проведення конференції споживчої кооперації району, окремі питання, котрі повинні бути вирішені на загальних зборах (зборах уповноважених) членів споживчого товариства, конференціях і з'їздах споживспілок;

13) Положення про Постійно діючий третейський суд Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки) [314], яке визначає статут третейського суду спілки споживчих товариств, порядок його утворення і завдання, склад третейського суду, повноваження третейського судді при вирішенні спорів, порядок припинення повноважень третейського судді та суду;

14) Положення про порядок участі членів, асоційованих члени споживчого товариства (з числа фізичних осіб) у його господарській діяльності (придбання товарів в об'єктах роздрібної торгівлі споживчої кооперації України), затверджене постановою п'ятих зборів Ради Укоопспілки дев'ятнадцятого скликання від 21.11.2007 [219, с. 4-8]. Положення регулює порядок обліку придбання

пайовиками товарів, визначення розміру авансових платежів та їх повернення пайовикам;

15) Положення про неподільний фонд споживчого товариства, затверджене постановою четвертих зборів Ради Укоопспілки дев'ятнадцятого скликання від 24.01.2007 [320]. Положення встановлює порядок створення і джерела формування неподільного фонду споживчого товариства, його призначення та використання;

16) Положення про спеціальний фонд кооперативних виплат, затверджене постановою других зборів ради Укоопспілки дев'ятнадцятого скликання від 23.02.2005 [321]. Положення встановлює порядок формування фонду кооперативних виплат, порядок обліку коштів фонду, джерела накопичення та розподілу коштів фонду, порядок установаження і здійснення щомісячних кооперативних виплат працівникам, які вийшли на пенсію;

17) Положення про майнові сертифікати на право на пай (частку) в майні споживчого товариства системи Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки), затверджене постановою шостих зборів Ради Укоопспілки сімнадцятого скликання від 3.04.2003 [322]. Положення встановлює порядок виготовлення, зберігання, видачі, обліку майнових сертифікатів на право на пай (частки) членів споживчого товариства в майні споживчого товариства;

18) Положення про особливості інвентаризації основних засобів нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків в організаціях, підприємствах і установах споживчої кооперації України, затверджене постановою п'ятих зборів Ради Укоопспілки шістнадцятого скликання 18.04.1996 [323]. Положення визначає загальні засади проведення інвентаризації та строки її проведення; загальний порядок проведення інвентаризації; особливості інвентаризації товарів, тари, сировини, матеріалів і готової продукції; особливості інвентаризації грошової наявності, цінних паперів, документів, бланків суворої звітності; особливості інвентаризації малоцінного інвентаря, спецодягу і нематеріальних активів; особливості інвентаризації тварин; особливості інвентаризації незакінчених робіт і ремонтів, особливості інвентаризації грошових коштів, товарів і матеріал, які знаходяться в дорозі, товарів відвантажених і товарно-матеріальних цінностей на відповідальному зберіганні; особливості інвентаризації рахунків; особливості інвентаризації справ і сум заборгованості за особами по

нестачах, пограбуваннях і відшкодуванню матеріального збитку; порядок розгляду і затвердження результат інвентаризації.

Після перетворення в 2014 р. Укоопспілки в Укркоопспілку, на четвертих зборах Ради Укркоопспілки першого скликання, які відбулися 30.07.2014, було прийнято ряд правових актів, обов'язкових для членів цієї організації, зокрема:

1) Положення про головного бухгалтера споживчого товариства, споживспілки, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки) [315], яке розроблено відповідно до вимог Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і поширюється на всіх головних бухгалтерів (начальників відділів (управлінь) бухгалтерського обліку, начальників (завідувачів) секторів (бюро) у відділах (управліннях) бухгалтерського обліку) споживчих товариств, споживспілок, їх підприємств, інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки);

2) Положення про порядок обліку руху товарів і готівки в об'єктах роздрібної торгівлі і ресторанного господарства споживчий товариств, споживспілок, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнське центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки) [316], яке визначає порядок ведення Книги надходження товарів; порядок складання фінансових звітів про рух товарів, готівки та тари; порядок оформлення звіту про виїзну торгівлю; порядок приймання і перевірки звітів бухгалтерії підприємства та їх затвердження;

3) Положення про порядок проведення ревізій господарсько-фінансової діяльності в споживчих товариствах, їх підприємствах (об'єднаннях), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки) [317], яке визначає основні завдання ревізії; порядок організації і підготовки ревізії; порядок проведення ревізії; порядок проведення ревізії грошових коштів і розрахунків з підзвітними особами; порядок проведення ревізії товарних операцій; особливості проведення ревізії підприємств ресторанного господарства, виробничих, хлібопекарських, сільськогосподарських підприємств; особливості проведення ревізії транспортних операцій та ін.;

4) Примірне положення про контрольно-ревізійне управління (відділ, сектор) спілки споживчих товариств [333], яке визначає

основні завдання і функції КРУ, його права та обов'язки, порядок взаємодії з іншими підрозділами апарату управління споживспілки;

5) Положення про порядок розподілу доходу (чистого прибутку) споживчого товариства, споживспілки, підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнської Центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки) [318], яке визначає, що розподіл доходів (чистого прибутку) споживчого товариства, споживспілки, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки) здійснюється за рішенням їх вищих органів управління або уповноважених ними органів;

6) Положення про порядок укладання контракту з керівником підприємства (об'єднання) споживчого товариства, споживспілки [319], яким визначено, що трудові відносини між керівником підприємства та правлінням споживчого товариства, споживспілки або уповноваженого ним органом виникають на підставі контракту. Крім того, положення визначає зміст контракту, порядок його укладення, внесення змін та припинення дії контракту;

7) Порядок призначення на посади та звільнення з посад окремих категорій працівників [324], яким затверджено перелік посад апарату Правління Укркоопспілки, на яких працівники призначаються і з яких звільняються головою Правління, та перелік посад в апараті правлінь спілок споживчих товариств АР Крим, областей, Кримспоживспілки, облспоживспілок, на які обрання осіб відбувається за попереднім погодженням з Правлінням Укркоопспілки;

8) Типова Інструкція з діловодства в апараті правлінь споживчих товариств, споживспілок системи всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки) [416], яка встановлює загальні положення щодо функціонування служб з діловодства в апараті правлінь споживчих товариств, споживспілок у системі Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств, вимоги до документування управлінської інформації та і організації роботи з документами в споживчих товариствах (споживспілках) незалежно від способу фіксації та відтворення інформації, яка міститься в документах, включаючи їх підготовку, реєстрацію, облік і контроль за виконанням;

9) Порядок застосування форм первинної документації з обліку закупівель сільськогосподарських продуктів та сировини [325], яким встановлено, що купівля сільськогосподарських продуктів і сировини

від їх товаровиробників – сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та громадян, продуктів переробки (цукру, олії, круп, борошна тощо) від переробних підприємств і громадян оформлюється приймальними квитанціями, зокрема:

формою № ПК-1 УКС «Приймальна квитанція на закупівлю худоби, птиці та кролів»,

формою № ПК-2 УКС «Приймальна квитанція на закупівлю худоби, птиці, кролів з особистих підсобних господарствах громадян (фізичних осіб)»,

формою № ПК-3 УКС «Приймальна квитанція на закупівлю молока та молочних продуктів»,

формою № ПК-4 УКС «Приймальна квитанція на закупівлю сільськогосподарських продуктів, продуктів їх переробки та сировини (на які немає спеціалізованих форм приймальних квитанцій)»,

формою № ПК-5 УКС «Відомість на закупівлю сільськогосподарських продуктів, продуктів їх переробки та сировини у населення»;

10) Методичні рекомендації про порядок закупівлі, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, продукти її переробки і сировину та розрахунків із здавальниками [276], яке визначає особливості організації закупівельної діяльності за видами продукції; організацію взаємовідносин між партнерами, порядок укладання договорів на закупівлю; ментальне оформлення закупівель і порядок здійснення розрахунків із здавальниками; порядок ціноутворення на сільськогосподарську продукцію у заготівельних підприємствах;

11) Методичні рекомендації щодо особливостей документального забезпечення ведення операцій з основними засобами в споживчій кооперації України [277], які спрямовані на сприяння дотриманню єдиного порядку документального забезпечення ведення операцій з основними засобами споживчими товариствами, споживчими спілками, їх підприємствами (об'єднаннями), іншими суб'єктами господарювання системи Укркоопспілки;

12) Методичні рекомендації щодо організації та проведення аукціону з продажу основних засобів в споживчій кооперації України [278] які призначені для використання в роботі споживчими товариствами, споживспілками, їх підприємствами (об'єднаннями), іншими суб'єктами господарювання системи Укркоопспілки з метою

методологічного забезпечення організації та проведення аукціонів з продажу основних засобів (крім об'єктів заселеного житлового фонду), цілісних майнових комплексів, об'єктів незавершеного будівництва, корпоративного права та/або частини корпоративного права кооперативної організації в статутному фонді (майні) підприємств.

Оскільки кооперативні організації наділені повною господарською самостійністю, вони мають право приймати власні локальні акти, які забезпечують єдині засади їх діяльності.

Прийняття локальних актів є зовнішнім проявом способу реалізації кооперативними організаціями санкціонованої правотворчості, яка надається їм спеціальним кооперативним законодавством. Зокрема, статтею 8 Закону України «Про кооперацію», статтею 5 Закону України «Про споживчу кооперацію», статтею 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», статтею 7 Закону України «Про кредитні спілки» встановлено, що правовим документом, який регулює діяльність кооперативу, є статут, який розробляється засновниками кооперативу і підлягає обов'язковій державній реєстрації.

Особливості діяльності житлово-будівельних кооперативів визначені постановою Ради Міністрів УРСР від 30.04.1985 № 186, якою затверджено Примірний статут житлово-будівельних кооперативів [56]. Статут визначає порядок організації житлово-будівельного кооперативу та прийому громадян у його члени; діяльність, права та обов'язки кооперативу; джерела формування майна кооперативу; права та обов'язки членів житлово-будівельного кооперативу та членів їх сімей; органи управління та їх компетенцію; порядок реорганізації та припинення житлово-будівельного кооперативу.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи діють відповідно до Примірного статуту сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, затвердженого наказом Міністерства агропромислової політики та продовольства від 21.05.2013 № 315 [60].

Практика застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи узагальнена Пленумом Верховного Суду України в постанові від 18.09.1987 № 9; в іншій постанові від 28.08.1991 № 5 Верховний Суд України узагальнив практику застосування судами законодавства пов'язаного з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів.

Незважаючи на дату прийняття, вказані постанови є чинними і актуальними до цього часу, активно застосовується загальними судами України в практичній діяльності, а тому можуть розглядатися як додаткове джерело кооперативного права.

Крім статутів до локальних актів кооперативних організацій належать розпорядження, накази та інші внутрішньокооперативні документи. Вказані акти вважаються первинними та створюють основу діяльності кооперативних організацій як системоутворюючих елементів кооперації.

В. К. Мамутов пропонує поділяти усе господарське законодавство на «велике» і «мале»; до «великого» господарського законодавства він відносить нормативно-правові акти вищих органів державної влади, а до «малого» – акти органів господарського керівництва [262, с. 4–5].

Виходячи із запропонованої В. К. Мамутовим концепції поділу актів господарського законодавства, нормативно-правові акти органів господарського керівництва в сфері кооперативних відносин, а також локальні акти органів управління кооперативних організацій можна вважати «малим» кооперативним законодавством.

Особливе місце серед джерел кооперативного права займає Статут Міжнародного кооперативного альянсу (далі – МКА), затверджений Генеральною асамблеєю МКА 15.08.1997, що визначає міжнародні кооперативні принципи, яких повинні дотримуватися кооперативні організації усього світу.

Отже, законодавство України, що регулює кооперативні відносини, складається не лише з норм, які належать до галузі господарського права, але й з норм інших галузей права, зокрема: цивільного, трудового, земельного, податкового, міжнародного тощо, які можуть бути нормами-принципами, нормами-дефініціями, регулятивними нормами, а також нормами, які відображають сукупність прав і обов'язків суб'єктів кооперативних відносин.

У системі норм кооперативного права домінуюча роль належить нормам господарського права, тому як саме цими нормами визначається порядок створення, здійснення статутної діяльності кооперативних організацій та їх припинення; норми ж інших галузей права в цій сфері мають допоміжний (доповнювальний) характер, оскільки призначені для регулювання похідних відносин, що впливають із здійснення кооперативними організаціями господарської діяльності. Допоміжні норми інших галузей законодавства можуть застосовуватися лише в тому випадку, якщо

окремі кооперативні відносини не врегульовані нормами кооперативного права як підгалузі господарського права.

Наприклад, норми цивільного права можуть застосовуватися при регулюванні спадкових відносин, що виникають між кооперативною організацією і спадкоємцями її померлого члена або для регулювання відносин, пов'язаних з відшкодуванням завданої шкоди; норми трудового законодавства застосовуються для регулювання трудових відносин, що виникають між кооперативною організацією та найманими нею працівниками; норми земельного законодавства застосовуються у відносинах, пов'язаних з орендою кооперативними організаціями земельних ділянок, які вони використовують у своїй діяльності; норми податкового законодавства застосовуються для регулювання відносин, що виникають під час нарахування і сплати кооперативними організаціями податків і т. д.

Хоча перелічені види відносини регулюються в межах інших галузей законодавства (цивільного, трудового, земельного, податкового тощо) всі вони спрямовані на забезпечення основної (господарської) діяльності кооперативних організацій, а тому підлягають розгляду в нерозривному зв'язку з цією діяльністю [202, с. 244].

1.4. Механізм правового регулювання кооперації в Україні

Суспільні відносини потребують правового впливу і регулювання. Методи і форми правового впливу не є статичними і постійно змінюються в залежності від потреб самого суспільства. Важливе місце в процесі регулювання суспільних відносин належить механізму правового регулювання.

Наукова розробка теорії кооперативного права України потребує розробки механізму правового регулювання кооперації як складової її частини, закономірного та необхідного етапу розвитку майбутніх правових досліджень [201, с. 291].

У Великому економічному словнику термін «механізм» розкривається як: 1) послідовність процесів, що визначають яку-небудь дію або явище; 2) система, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності [101, с. 492].

Як зазначає С. С. Валітов: «... характеристика процесса или состояния как механизма предполагает в широком смысле данного понятия сложность его структурного строения; системность и взаимосвязь организации его элементов; определенный порядок целенаправленной деятельности, а также наличие внешнего воздействия или управления. Наличие указанных характеристик позволило широко применять понятие «механизм» в юридической науке» [107, с. 64].

У теорії права термін «механізм» використовується виключно як складова таких дефініцій, як: «механізм правового регулювання», «механізм реалізації права», «господарсько-правовий механізм», «механізм господарсько-правового регулювання» та ін.

В. К. Мамутов охарактеризував механізм правового регулювання господарської діяльності як інструмент (засіб) забезпечення організованості і порядку в народному господарстві, оскільки, на його думку, право – це є порядок, а його відсутність – є початком свавілля [430, с. 19].

Російський вчений А. В. Малько механізмом правового регулювання вважає систему юридичних засобів, організованих найбільш послідовним способом, з метою впорядкування суспільних відносин та сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права [398, с. 516 – 518].

Проте переважна більшість дослідників визнають механізм правового регулювання у вигляді сукупності засобів, що забезпечують упорядкування суспільних правовідносин.

Зокрема, за визначенням С. С. Алексєєва, механізмом правового регулювання є сукупність правових засобів, що забезпечують правовий вплив на суспільні відносини. Ці засоби не лише впорядковують суспільні відносини, але й впливають на свідомість і поведінку самих суб'єктів цих відносин [401, с. 239, 240].

Механізм правового регулювання, як система правових засобів, забезпечує комплексний вплив як на суспільні відносини в цілому, так і на поведінку окремих суб'єктів; розкриває динаміку права, його специфічні функції та регулятивні можливості; забезпечує досягнення суб'єктами права кінцевої мети. Будучи структурним і логічним утворенням, механізм правового регулювання забезпечує правову регламентацію суспільних відносин, задля задоволення потреб усіх суб'єктів права [201, с. 292].

Механізм правового регулювання має *змістовну ознаку*, яка передбачає необхідність досягнення чітко визначеної кінцевої мети

(цілі), та *формальну ознаку*, яка розкриває форми і засоби реалізації норми права.

Механізм правового регулювання має наступні основні стадії:

1) стадію регламентації суспільних відносин за допомогою норм права;

2) стадію виникнення прав і обов'язків;

3) стадію реалізації прав і обов'язків;

4) стадію захисту порушених прав (не є обов'язковою, і виникає лише в разі порушення суб'єктом норми права).

На кожній з цих стадій механізм правового регулювання має свої особливості, що обумовлені їх специфікою.

На кожній стадії роботи механізму правового регулювання визначаються проміжні цілі. Крім того, будь-який суб'єкт, який вступає в правовідносини з іншим (іншими) суб'єктом (суб'єктами), має в процесі правового їх регулювання власні цілі. Їх збалансування дозволяє забезпечити ефективну роботу всього механізму правового регулювання як єдиної системи та досягти поставленої кінцевої мети.

Системоутворюючими елементами механізму правового регулювання є: норма права, яка визначає загальнообов'язкове правило поведінки; суб'єкт суспільних відносин, поведінка якого потребує правового регулювання; юридично значуща поведінка такого суб'єкта, що породжує юридичні наслідки; юридичні акти, що регулюють правовідносини.

С. Бобровник поділяє елементи механізму правового регулювання на основні та факультативні, при цьому, тісно пов'язує їх зі стадіями механізму правового регулювання. На думку дослідника, розмежування основних та факультативних елементів механізму правового регулювання допомагає контролювати за допомогою норми права модель обов'язкової та дозволеної поведінки суб'єктів правовідносин. Основна стадія передбачає необхідність врегулювання певних суспільних відносин, які моделюються, виникають та реалізуються в певних суб'єктивних правах та юридичних обов'язках; факультативна стадія – включає необхідність офіційного тлумачення норми права в процесі її застосування [401, с. 244].

Абстрактне існування норми права дозволяє стверджувати про її статичний стан. Коли ж правова норма починає регулювати певні суспільні відносини та здійснювати свій правовий вплив на них, статична стадія механізму правового регулювання переходить у другу – динамічну стадію, яка безпосередньо пов'язана з процесом

правотворчості. Втім, початок роботи механізму правового регулювання слід пов'язувати саме з моментом набрання нормою права законної сили.

Одним з визначальних показників механізму правового регулювання є його ефективність, яка характеризується співвідношенням мети правового регулювання з очікуваним від цього результатом. *Ефективність* механізму правового регулювання на пряму залежить від того, наскільки чітко визначена його мета та вірно вибрано засоби, способи та методи її досягнення.

Оскільки основним призначенням права є регулювання суспільних відносин, головним завданням механізму правового регулювання є забезпечення ефективного регулювання цього процесу.

Термін «регулювання» в перекладі з латинської (*regulo*) означає впорядкування чогось у відповідність з чимось іншим.

У правовому контексті під терміном «регулювання» слід розуміти процес визначення меж або чітких правил певної поведінки суб'єктів правовідносин, що забезпечує прозорість, стабільність та порядок певних відносин.

Серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення дефініції «правове регулювання». Проте більшість дослідників вважають, що під правовим регулюванням слід розуміти процес впливу норм права на суспільні відносини, що забезпечує їх упорядкування. Зокрема, С. Алексєєв розкриває дану дефініцію як нормативно-організований вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до економічних і соціальних потреб; П. Рабінович правовим регулюванням називає державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення охорони та розвитку; аналогічну точку зору поділяють О. Малько та Р. Русінов; за переконанням О. Скакун, правове регулювання – це процес упорядкування суспільних відносин, що здійснюється громадянським суспільством разом із державою за допомогою певної сукупності юридичних засобів [401, с. 226 – 227].

З приведених позицій можна зробити висновок, що правове регулювання відображає активний процес функціонування права, його динаміку. В цьому сенсі слід відрізнити поняття «правове регулювання» від «правовий вплив», оскільки останнє відображає лише результат правового регулювання, а тому є більш вузькою категорією права, ніж «правове регулювання».

Для з'ясування співвідношення визначень «правове регулювання» і «механізм правового регулювання» необхідно розкрити сутність понять засоби, способи і методи впливу на суспільні відносини.

Так, *методом правового регулювання* є спосіб впливу норми права на суспільні відносини. Метод правового регулювання являє собою сукупність засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, і є допоміжним критерієм визначення галузі права. Залежно від характеру правовідносин розрізняють: *імперативний метод* (метод заборон або владних приписів, коли суб'єкту права визначається обов'язкове правило поведінки, яке за жодних обставин не може бути порушеним), *диспозитивний метод* (коли варіант можливої поведінки обирається самими суб'єктами правовідносин серед тих, що визначені різними нормативними актами) та *рекомендаційний метод* (коли держава лише рекомендує суб'єктам певний варіант поведінки або дозволяє її визначити в угоді сторін).

Правовим засобом є юридична категорія, яка характеризує регулятивну та охоронну функцію права. До правових засобів можна віднести процес ухвалення правової норми, її зміни або скасування та застосування.

Правовими способами є конкретні юридичні прийоми, за допомогою яких відбувається правове регулювання суспільних відносин. До таких прийомів належать: дозвіл, зобов'язання, заборона, заохочення.

Дозволом є різновид способу правового регулювання, що надає суб'єкту правовідносин можливість самостійно визначати послідовність дій, спрямованих на реалізацію своїх суб'єктивних прав і обов'язків. Так, господарська організація має право самостійно розпоряджатися усім майном, що належить їй на праві власності, зокрема: відсуджувати його на користь інших осіб, передавати іншим особам в тимчасове користування (оренду), передавати майно в заставу (іпотеку). Дозвіл закріплюється в нормативно-правових актах, що уповноважують суб'єкта права на вчинення певних юридично значущих дій.

Заборonoю є різновид способу правового регулювання, закріплений в нормі права, що забороняє суб'єкту права вчинення конкретно визначених дій. Як правило, порушення встановленої заборони передбачає настання юридичної відповідальності, яка при цьому виконує запобігаючу функцію, що спрямовує активну поведінку суб'єкта права на виконання встановленої заборони.

Наявність заборони кореспондує обов'язку держави створити орган, що слідкує за її дотриманням та уповноважений притягувати осіб, винних у її порушенні, до відповідальності. Так, порушення заборонних норм господарського права може тягнути за собою настання адміністративної і навіть кримінальної відповідальності, яка накладається судом.

Зобов'язання є різновидом способу правового регулювання, закріпленого в нормі права, який покладає на суб'єкта права обов'язок вчинення певної дії або утримання від її вчинення. Якщо заборона завжди передбачає утримання від вчинення певної дії, тобто пасивну поведінку суб'єкта правовідносин, то найбільш поширеною формою виконання зобов'язання є вчинення певної дії, тобто активна поведінка суб'єкта.

У сфері практичного правозастосування методи і способи правового регулювання завжди пов'язані між собою. Зокрема, дозволу як способу правового регулювання відповідає диспозитивний метод, а забороні та зобов'язанню – імперативний метод правового регулювання.

Дозвільний спосіб правового регулювання базується на принципі «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а заборонний – на принципі «заборонено те, про що йдеться в законі».

Дозвільний спосіб правового регулювання є характерним і основним для регулювання цивільних правовідносин, які засновано на юридичній рівності, вільному волевиявленню та майновій самостійності їх учасників [6 ст. 1]. Він також є поширеним способом регулювання господарсько-виробничих відносин, що виникають між юридично рівними суб'єктами господарювання.

Втім, у господарському законодавстві широко застосовується заборонний та зобов'язальний способи правового регулювання, які є основними в регулюванні організаційно-господарських відносин, що виникають між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень [3, ст. 3].

Таким чином, правову категорію «механізм правового регулювання» необхідно розглядати як організовану систему правових засобів, що здійснює регулювання певної групи суспільних відносин, при цьому, відображає процес формування, особливості реалізації та застосування правової норми.

Механізм правового регулювання кооперації відображає процес впорядкування господарських відносин за участю кооперативних організацій за допомогою норм права. Цей процес є достатньо

складним. Він формується з окремих етапів, на кожному з яких використовуються специфічні засоби, способи і методи правового регулювання [201, с. 294].

Велике значення для розуміння змісту механізму правового регулювання кооперації має його предмет, на який право впливає в системі господарських відносин.

Як вже зазначалося в цьому розділі, предметом правового регулювання кооперації є господарські відносини, пов'язані з утворенням, діяльністю та припиненням діяльності кооперативних організацій. Вказані відносини піддаються нормативно-правовому регулюванню і, при цьому, мають потребу регулювання за допомогою механізму правового регулювання.

Характер норм кооперативного законодавства визначається характером тих відносин, на які спрямована їх дія. Виконуючи роль первинного елемента системи кооперативного права, норма кооперативного права регулює не весь комплекс кооперативних відносин, а лише окремі його частини.

Об'єднуючись в інститути і підгалузь господарського права, норми кооперативного права здатні регулювати весь спектр господарських відносин, пов'язаних з кооперацією.

Тому відносна автономність норм кооперативного права, перш за все, обумовлена специфікою господарських відносин, які вони регулюють, а також інститутами права, до яких вони належать.

Для того, щоб здійснити системне вивчення норм кооперативного права виникає потреба в здійсненні їх наукової класифікації, що дозволить розглядати їх як більш високий рівень системи права, в порівнянні із структурою окремої норми. Зазначений підхід забезпечить розкриття специфіки та функції кооперативного права, надасть можливість сформулювати пропозиції щодо його удосконалення та розвитку в контексті європейського досвіду.

Крім того, наукова класифікація норм кооперативного права дозволить визначити місце його окремих норм в системі права України, їх роль у механізмі правового регулювання, межі застосування, що в сукупності буде сприяти покращенню правозастосовної практики.

В Україні питання наукової класифікації норм кооперативного права практично не досліджено. Виключення складають окремі праці вітчизняних вчених, зокрема: В. І. Семчика, Е. Е. Бекірової, О. М. Вінник, Я. З. Гаєцької-Колотило, О. В. Гафурової, В. Горленко, О. П. Загнітко, А. Зегліско, І. Кучеренко, Р. В. Мавліханової, О. Самойлюк,

О. Соніна, Н. Титової та ін. [92; 117; 118; 127; 131; 146; 166; 168; 243; 252; 361; 363; 376; 402; 403], що присвячені лише окремим проблемам кооперативного права.

Повнота класифікації норм кооперативного права напряму залежить від правильності визначення її критеріїв. Одним із головних критеріїв є предмет правового регулювання, за яким здійснюється спеціалізація норм в регулюванні кооперативних відносин. У процесі визначення спеціалізації окремих норм відбувається їх формування в окремі групи, що утворюють інститути кооперативного права.

Залежно від змісту і призначення норми кооперативного права можна поділити на базові, загальні та спеціальні.

Базові норми визначають загальні засади кооперації в Україні, в тому числі: її завдання і цілі, основні принципи та економічні засади діяльності, фундаментальні та етичні цінності кооперації. Базові норми містяться в Конституції України (ст. 36, 42), в Указі Президента України, яким визначено заходи розвитку кооперативного руху в Україні та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах, в Законі України «Про кооперацію», який є базовим кооперативним законом (ст.ст. 1, 3, 4, 23).

Загальні норми кооперативного законодавства регламентують на загальному рівні діяльність усіх видів кооперативних організацій, зокрема: визначення кооперативу як первинної ланки системи кооперації, вимоги до статуту кооперативу, порядок створення кооперативу, питання членства в кооперативі (порядок вступу в кооператив, права та обов'язки членів кооперативу, підстави припинення членства), питання управління кооперативом (визначають його керівні органи та їх компетенцію), порядок формування фондів кооперативу, правовий режим майна кооперативу, порядок формування цін і тарифів на продукцію, вироблену кооперативом, а також питання відповідальності кооперативу та припинення його діяльності. Ці норми містяться в Законі України «Про кооперацію» (ст.ст. 6 – 22, 24 – 29).

Спеціальні норми регулюють діяльність окремих типів кооперативних організацій, з урахуванням притаманних їм особливостей, що визначається їх цілями. Спеціальні норми містяться в: ГК, який визначає господарсько-правовий статус виробничих кооперативів, Законі України «Про споживчу кооперацію», який визначає особливості діяльності споживчої кооперації; Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», який визначає

особливості діяльності виробничих і обслуговуючих кооперативів, що працюють в сфері сільського господарства, Законі України «Про кредитні спілки», який визнає порядок створення, діяльності та припинення діяльності кредитних спілок, у підзаконних актах органів державної влади, що окремо регулюють діяльність споживчих, сільськогосподарських, житлових, гаражних кооперативів та кредитних спілок.

Залежно від характеру норми кооперативного права поділяються на *матеріальні*, до яких належать наведені вище норми та *процесуальні*. Завданням процесуальних норм є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом сторін третейського розгляду шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів на підставі Конституції, законів України «Про третейські суди», «Про споживчу кооперацію» та інших нормативно-правових актів. Процесуальні норми кооперативного права містяться в Положенні про Постійно діючий третейський суд Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки) [157, с. 427 – 430].

Матеріальні і процесуальні норми кооперативного права є взаємопов'язаними між собою та органічно доповнюють одна одну.

За методом правового регулювання норми кооперативного права поділяються на імперативні, диспозитивні, рекомендаційні та заохочувальні.

Імперативні норми забезпечують виконання визначеного державою обов'язкового правила поведінки суб'єкта кооперативного права. До імперативних відносяться: норма, яка визначає вимоги до статуту, закріплена в статті 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»; норми, які визначають права та обов'язки членів споживчих товариств, закріплені в статті 6 Закону України «Про споживчу кооперацію»; норми, які регулюють порядок створення кооперативу [9; 10; 12].

Імперативні норми складають переважну більшість норм кооперативного права. В Законі України «Про кредитні спілки» імперативні норми визначають принципи діяльності кредитних спілок, порядок створення і набуття кредитною спілкою статусу юридичної особи, форму та зміст статуту тощо [11].

Диспозитивні норми визначають можливість вибору суб'єктом правовідносин певного варіанту поведінки і використовуються в кооперативному праві значно рідше, ніж імперативні. До диспозитивних норм кооперативного права, зокрема, можна віднести: норму частини другої статті 95 ГК про те, що виробничі кооперативи

можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законодавством, норму частини третьої статті 99 ГК, якою встановлено, що статутом виробничого кооперативу можуть передбачатися також інші права та обов'язки члені кооперативу, ніж ті, що визначені в цій статті [3]; норму статті 12 Закону України «Про кооперацію», що передбачає можливість регулювання діяльності окремих типів кооперативів або кооперативів за напрямками їх діяльності спеціальними законами та статутами, норми статті 34 цього Закону про те, що трудові відносини в кооперативних організаціях регулюються цим Законом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами внутрішнього трудового розпорядку [12]; норма частини другої статті 13 Закону України «Про кредитні спілки», яка визначає, що органи управління кредитної спілки створюються та діють у порядку, визначеному цим Законом, а також іншими нормативно-правовими актами та статутом кредитної спілки [11].

Рекомендаційні норми кооперативного права визначають бажані варіанти поведінки суб'єктів з точки зору його дотримання. До рекомендаційних можна віднести норму статті 23 Закону України «Про кооперацію», якою встановлено, що кооператив має право відкривати свої філії, відділення, представництва без створення юридичної особи; норма частини третьої статті 3 Закону України «Про кредитні спілки» про те, що кредитна спілка може укласти від свого імені договори та інші угоди, які не суперечать цьому Закону, іншим нормативно-правовим актам та статуту кредитної спілки, набувати майнові та немайнові права, мати обов'язки, що випливають із законодавства України та укладених кредитною спілкою угод, бути позивачем і відповідачем у судах, норму частини четвертої статті 9 цього ж Закону про те, що виконання функцій ліквідаційної комісії кредитної спілки комісії може бути покладено на спостережну раду кредитної спілки.

Заохочувальні норми в кооперативному праві зустрічаються вкрай рідко і являють собою припис здійснення державою заохочення за вчинення суб'єктом права певного варіанту поведінки. Наприклад, у частині другій статті 17 Закону України «Про споживчі товариства» передбачено заохочення у вигляді надання державою споживчим товариствам пільг в разі створення ними підприємств агропромислового комплексу. Заохочувальною можна вважати й норму статті 26 цього Закону, якою розмір кооперативних виплат, що

розподіляються між членами кооперативу за результатами фінансового року, поставлено в залежності від їх безпосередньої участі в господарській діяльності кооперативу.

За способом правового регулювання норми кооперативного законодавства поділяються на правовстановлювальні, зобов'язувальні і заборонні.

Правовстановлювальні норми кооперативного права дозволяють суб'єктам правовідносин здійснення певних дій, у випадках передбачених законодавством, а також на нормативному рівні закріплюють базові правові положення. Так, частиною першою статті 8 Закону України «Про споживчу кооперацію» споживчим товариствам дозволено об'єднуватися на добровільних засадах в місцеві спілки, Центральну спілку споживчих товариств України, та надано право вільного виходу з них. Частиною першою статті 9 цього ж Закону закріплено, що власність споживчої кооперації складається з власності споживчих товариств є однією з форм колективної власності; вона складається з власності споживчих товариств, спілок, підпорядкованих їм підприємств і організацій та їх спільної власності; кожний член спілки споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих дивідендів. Статтею 8 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено, що членами виробничого сільськогосподарського кооперативу можуть бути тільки фізичні особи, а членами обслуговуючого сільськогосподарського кооперативу – як фізичні, так і юридичні особи, які визнають статут і дотримуються його вимог, користуються послугами, формують фонди та беруть участь у діяльності кооперативу. Статтею 16 Закону України «Про кооперацію» визначено повноваження виконавчого органу кооперативу, зокрема: здійснення управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечення виконання їх рішень; представництво кооперативу у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами; укладення угод між кооперативом та іншими особами; вчинення дій від імені кооперативу в межах, передбачених статутом кооперативу.

Зобов'язувальні норми кооперативного права встановлюють припис на здійснення суб'єктом чітко визначеної позитивної дії. Наприклад, статтею 12 Закону України «Про кооперацію» на членів кооперативу покладено обов'язки додержання статуту кооперативу,

виконання рішень органів управління кооперативу та органів контролю за діяльністю кооперативу, виконання своїх зобов'язань перед кооперативом, сплата визначених статутом кооперативу внесків. Статтею 20 цього ж Закону встановлено обов'язок створення в кооперативах усіх типів неподільного фонду, який формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Також, статтею 29 Закону України «Про кооперацію» в разі ліквідації кооперативу на ліквідаційну комісію покладено обов'язок провести роботу, пов'язану із стягненням дебіторської заборгованості кооперативу і виявленням претензій кредиторів (з повідомленням останніх про ліквідацію кооперативу); встановити порядок і строки проведення ліквідації, а також строк для заявлення претензій кредиторами, який не може бути меншим ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію кооперативу.

Заборонні норми кооперативного права покладають на суб'єкта правовідносин обов'язок утримуватися від вчинення чітко визначених в нормативному акті дій. Метою запровадження заборонних норм є забезпечення дотримання встановленого кооперативним законодавством порядку господарювання та захист прав або інтересів інших суб'єктів правовідносин. В окремих випадках заборонні норми можуть відсилати до застосування іншої норми, що передбачає юридичну відповідальність за її порушення. В якості прикладу заборонної норми, можна навести норму статті 20 Закону України «Про кооперацію», якою заборонено розподілення між членами кооперативу коштів неподільного фонду.

Статтею 36 вказаного Закону передбачено, що кооперативна організація повинна забезпечити додержання встановлених відповідно до законодавства вимог з охорони праці, техніки безпеки, санітарних вимог на виробництві. Крім того, в цій статті міститься норма про те, що кооперативна організація несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю членів кооперативу – фізичних осіб, найманих працівників внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків, відповідно до закону. Отже, дана стаття встановлюючи відповідальність за шкоду, завдану внаслідок недодержання кооперативною організацією законодавства з охорони праці, відсилає до застосування іншого законодавства, яким передбачено умови і порядок її відшкодування. В даному випадку, під час практичного вирішення питання відшкодування завданої шкоди будуть застосовані норми ЦК чи ГК, або норми іншого спеціального

законодавства, що, насамперед, залежить від виду потерпілої особи та характеру вчиненого у відношенні неї правопорушення.

В механізмі правового регулювання кооперації важливою формою реалізації норм права є діяльність судових органів, зокрема, загальних судів України (до яких належать й господарські суди), а також Постійно діючого третейського суду при Центральній спілці споживчих товариств України (Укоопспілки). Діяльність судових органів спрямована на вирішення спорів за участю кооперативних організацій, в процесі якої формується практика застосування кооперативного законодавства.

В цьому сенсі особливе значення має практика Верховного Суду України, напрацьована за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень, ухвалених судами касаційної інстанції з мотивів неоднакового застосування ними одних і тих самих норм матеріального права (в тому числі кооперативного) у подібних правовідносинах, яка є обов'язковою не лише для судів нижчого рівня, а також і для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують в своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права [4, ст. 111²⁸; 7, ст. 360⁷; 8, ст. 244²].

Також не можна не враховувати й правозастосовну діяльність контролюючих органів, у тому числі: державної фіскальної служби, що здійснює контроль за дотриманням кооперативними організаціями вимог податкового законодавства; Кабінету Міністрів України, а також органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, на яких законодавством покладається компетенція здійснення державного регулювання цін на певні групи товарів і послуг [16].

Проводячи планові та позапланові контрольні перевірки, вказані державні контролюючі органи встановлюють факти, що мають юридичне значення, фіксують їх шляхом складання актів перевірок та роблять висновок щодо дотримання суб'єктом, що перевіряється, певної норми права.

Під час цього процесу відбувається практичне тлумачення норм права компетентним органом державної влади. По суті, їх діяльність має допоміжний характер, оскільки крім здійснення контрольних функцій, вона ще спрямована й на формування єдиної практики застосування законодавства та удосконалення роботи всього механізму правового регулювання кооперативних відносин.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що *механізм правового регулювання кооперації України являє*

собою складну систему (утворену із множини підсистем), тісно пов'язаних між собою юридичних засобів, способів і методів правового впливу, завданням якої є регулювання господарських відносин в сфері кооперації.

1.5. Філософсько-аксіологічне підґрунтя формування норм кооперативного права

Право як категорія відноситься до світу соціального, а це означає, що його розуміння не можливе поза певним сенсовим полем, складовими елементами якого є опис та інтерпретація тих феноменів та процесів, які перебувають чи потрапляють в межі цього поля. Кооперативне право не є виключенням із вказаної закономірності, а тому вимагає філософських міркувань та рефлексії.

В філософському контексті право розглядається як складна соціальна практика, яка намагається регулювати людську поведінку або керувати нею. Цієї мети право досягає завдяки правовим нормам. В цьому сенсі право має спільні риси з мораллю, яка також намагається керувати людською поведінкою [425, с. 11].

Право зазвичай розглядається через призму природного права і позитивного права.

Природне право має довгу історію і охоплює багато різноманітних теорій. Традиційна теорія природного права пропонує аргументи на користь існування «вищого закону», тлумачить його зміст і аналізує, які наслідки випливають з його існування і коли позитивне право, запроваджене суспільством, суперечить «вищому закону» [425, с. 20].

Свого часу Фома Аквінський зазначав: «Право – це не що інше, як наказ розуму задля сприяння загальному добру; наказ, що його видав і оприлюднив той, хто дбає про суспільство». Отже, природне право пов'язується насамперед із мораллю і залежить не лише від змісту права, а й від моральної оцінки суспільством цього змісту.

Позитивне право ототожнюється з правовими нормами, прийнятими уповноваженими органами державної влади (закони та підзаконні акти). Джон Остін, в статті «Позитивістська концепція права» (1832 р.), писав: «Можна стверджувати, що право в найзагальнішому й найдокладнішому розумінні, в якому вживають

цей термін у його буквальному значенні, – є нормою, ухваленою з метою здійснення керівництва однією істотою – іншою, що має над нею владу... Термін «право» – в докладному розумінні, згаданому вище, або в найширшому значенні, яке він має без натягувань із допомогою метафор чи аналогій, – охоплює наступні речі: законодавчі акти, що визначені Богом, і законодавчі акти, що ухвалили люди для себе».

На відміну від природного права або закону природи, позитивне право «нав'язується зверху», при цьому не завжди буває справедливим і моральним.

В сучасній теорії права позитивне право пов'язується із системою законодавства і розглядається, перш за все, як комплекс нормативно-правових актів, розподілених на групи (галузі, підгалузі, інститути), виходячи із спільності предмета та метода правового регулювання.

Окремі дослідники теорії права намагаються вивести право з людської природи буття, інші – розглядають право як продукт економічних відносин [433, с. 6]. Втім, такі теорії являють собою надто спрощене уявлення про природу права, а тому не мають майбутнього.

Необхідно відмітити, що полеміка між юристами і філософами щодо визначення самого поняття права триває до цього часу. Безперечним є лише те, що право є інструментом упорядкування поведінки суб'єктів у соціумі. Відмінність права від інших суспільних норм полягає в особливій процедурі його прийняття та наявності механізмів забезпечення виконання норм права [211, с. 38].

З цього випливає головна відмінність права – гарантованість, яка означає, що прийняті державою норми права впроваджуються в життя за допомогою державно організованого примусу.

З точки зору філософського позитивізму, правові норми не описують, а приписують певну поведінку. Вказана концепція базується на тому, що правові норми слугують не пізнанню світу, вони призначені перш за все для регулювання поведінки людини у формі законодавчо визначеного припису.

На відміну від норм права, звичайні соціальні норми виконують в суспільстві роль регулятора правил «гарного тону», а тому їх недотримання може тягнути за собою лише моральний осуд з боку оточуючих.

Серед класичних вчень про право доцільно відмітити теорію відомого німецького філософа *Ганса Кельзена (1881 – 1973)*, що має

назву «Чисте Правознавство». В якості відправного пункту він бере неокантіанську теорію права [129]. В названій роботі Ганс Кельзен доходить висновку, що право – це нормативне впорядкування людської поведінки за допомогою правової норми, яка є об'єктивно чинною лише тоді, коли людська поведінка, яку вона регулює, фактично відповідає їй – хоча б до певної міри [129, с. 14, 21].

Згідно з інституційною теорією права, представником якої є *Фрідріх Карл Савіньї (1779 – 1861)*, право не має буття само по собі; його сутністю є життя людей, розглянуте з певного боку [463, с. 8, 30]. Отже, за цією теорією право держави не може бути відокремлено від суспільства. Воно завжди відображає його ментальність, культуру, звичаї і є продуктом спільних зусиль цілого народу та його історичного досвіду.

В основі кооперативного права як підгалузі господарського права лежить теорія позитивного права, яке являє собою складну, багаторівневу структуру.

На загальному рівні кооперативне право виступає не лише регулятором певної сфери суспільних відносин, воно представляє собою складну систему нормативних смислів.

Таким чином, кооперативне право не можна розглядати як абстрактне явище, оскільки воно ефективно забезпечує суспільний порядок, при цьому зберігає зв'язок з реальним життям.

Правовий кооперативний порядок являє собою ієрархічну систему правових норм, в якій норми нижчого рівня знаходять свою підставу в нормах вищого рівня і більш повно розкривають їх зміст. Правовий кооперативний порядок повинен відповідати критеріям моральності та справедливості [211, с. 38].

Кооперативна моральність розкривається через мотивуючий чинник конкретного індивіда до свого вчинку. Іншими словами – коли особа (кооператор), дотримується певної норми не в зв'язку із загрозою бути покараною або засудженою іншими членами суспільства чи державою, а коли її поведінка визначається, насамперед, її совістю. Якщо зміст правової норми відповідає мотивуючому чиннику особи, можна говорити про *моральність норми права*.

Втім, моральність правової норми є оцінною категорією і залежить від поглядів, які панують у суспільстві в певний період. Свого часу відомий німецький філософ *Едуард Шпрангер (1882-1963)* зазначав: «...Градація цінностей, яка проводиться колективною мораллю для типових ситуацій, ґрунтується на основі ціннісних

суджень, які повинні здійснюватись певною індивідуальною свідомістю, тому як суспільство судить лише в формі суджень його чинів і через них... Відповідно до цього, кожна нова моральна оцінка колись повинна обстоюватися індивідуально і ареною боротьби стає при цьому совість індивіда як члена суспільства. У такій боротьбі беруть участь уже готові колективні оцінки, як вимоги, що містяться у свідомості. У цьому розумінні в ціннісних судженнях колективної моралі зливаються соціально-етичний досвід, вияви волі та переживання норм багатьох генерацій» [473, с. 306, 328].

Одначе, для того, щоб певна норма вважалася моральною не обов'язково, щоб таку норму вважали моральною усі без винятку члени суспільства – для цього достатньо визнання моральності норми тим прошарком суспільства, яке визначає генеральний напрямок його розвитку, а також підтримка більшості законослухняного населення країни, що одночасно є й проявом демократії в процесі формування і прийняття норм права.

Слід відзначити, що збіг правових норм і колективної моралі є ідеальним станом демократичного суспільства. Більшості країн світу притаманна ситуація, коли за допомогою державного примусу в життя можуть втілюватися навіть ті правові норми, які не відповідають соціальній моралі суспільства. В такому випадку, правова норма може бути не сприйнятою суспільством.

Іншим критерієм, який повинен застосовуватися під час формування норм кооперативного права, є *критерій справедливості*, який виражається в ступені відповідності норми права праву природному, тому як базові уявлення про право випливають від людської природи, матеріальних і духовних потреб конкретної людини. Свої інтереси суспільство намагається трансформувати в право і, якщо норма кооперативного права не задовольняє інтересам суспільних груп і конкретної людини, можна з упевненістю стверджувати, що така норма не є справедливою. Таким чином, справедливість має корегувальний характер відносно норми закону.

Справедливість є моральною категорією, тому що не може бути моральною нормою, яка є несправедливою. За змістом теорії справедливості Джона Роулза, істотною запорукою справедливості є чесність, що виражається в тому, щоб вирішувати справи інших як власні [470]. Гарантом чесного застосування норм позитивного права в будь-якій державі виступає суд як орган забезпечення справедливості, за умови його незалежності від інших гілок влади.

Уявлення про справедливість права відображається в думках більшості і залежить від культури та ідеології певного суспільства. Так, в країнах Європи людину сприймають перш за все як індивіда, а тому норми права європейських країн спрямовані на захист прав особистості. В країнах Азії, Африки та на теренах колишнього СРСР людина розглядається перш за все як член спільноти, тому норми права цих країн переважно турбуються про спільноту або суспільство в цілому, при цьому поведінка конкретної особи підпорядковується інтересам наведених вище соціальних утворень.

Оскільки кооперація проявляється в об'єднанні певної групи людей задля реалізації своїх соціально-економічних і культурних інтересів через колективну працю, а також в підтримці місцевої територіальної громади, особливість кооперативного права полягає в комплексному забезпеченні як інтересів окремого індивіда, так й інтересів соціальних груп і місцевих територіальних громад у цілому [211, с. 39].

Запорукою справедливості ухвалені кооперативної норми є забезпечення консенсусу – тобто відкритого обговорення правової норми на стадії її ухвалення, яке ґрунтується на свободі думок і слова, а також практичне втілення досягнутого консенсусу. В кооперативному праві цей критерій реалізується завдяки особливій процедурі ухвалення локальних норм, яка гарантує кожному рівне право в обговоренні та прийнятті рішень, що стосуються діяльності кооперативної організації, незалежно від розміру паю члена кооперативної організації.

Проте, консенсус може існувати не лише в процесі обговорення і утворення локальних кооперативних норм, а й в процесі прийняття норм вищого правового порядку, адже в правовій державі за межами критики не можуть залишатися навіть норми конституції як основного закону.

Слід зазначити, що на формування норм кооперативного права мають вплив не лише принципи національного законодавства України, але й принципи міжнародно-правових актів з питань кооперації, які в силу положень статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства.

В процесі формулювання теоретичних основ кооперативного права необхідно розкрити особливості динаміки його окремих норм.

Передусім слід зазначити, що правовий порядок являє собою визначену сферу суспільних відносин, врегульованих нормами права.

Здатність норми впливати на поведінку суб'єкта правовідносин свідчить про чинність цієї норми в часі.

Як стверджував Ганс Кельзен, основою чинності однієї правової норми, як правило, є чинність іншої норми, яка виступає щодо неї як вища норма. Всі норми, чинність яких можна звести до котроїсь однієї й тієї самої норми, утворюють систему норм – нормативний порядок. Зasadнича норма є спільним джерелом чинності для всіх норм, що належать до одного й того самого конкретного порядку, є спільною для всіх них основою чинності [129, с. 215-217].

Виходячи з природи чинності норми права, систему кооперативного права можна розглядати в двох станах: статичному та динамічному.

Статичному стану відповідає такий порядок, за яким основа чинності однієї норми будується на чинності іншої норми, що виступає як засаднича норма, при цьому та засада, якою обґрунтовується чинність норм цієї системи, є статичною засадою.

Основні статичні засади, на яких будується система норм кооперативного законодавства, викладені в статті 4 Закону України «Про кооперацію», відповідно до якої кооперація будується на принципах:

добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації;

соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва;

рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос);

вільного вибору напрямів і видів діяльності;

демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій;

безпосередньої участі членів кооперативної організації у її діяльності.

Динамічний стан системи норм кооперативного права характеризується тим, що засаднича норма не визначає конкретне правило поведінки суб'єкта, а передбачає можливість застосування іншої правової норми.

Так, статтею 6 цього Закону встановлено, що відповідно до завдань та характеру діяльності, кооперативи поділяються на три типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі; за напрямами своєї діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-

закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо. Отже, законодавець не встановлює виключний перелік кооперативних організацій за напрямками їх діяльності, що дозволяє створення й інших видів кооперативів, за умови, що їх діяльність не суперечитиме засадничим принципам кооперації.

Засадничі норми кооперативного права за своєю юридичною силою є нормами найвищого порядку і основою чинності всіх інших норм даного правового порядку. Вони забезпечують єдність усіх норм кооперативного права, що, в свою чергу, передбачає взаємну узгодженість цих норм між собою.

Втім, у практиці зустрічаються випадки, коли через недосконалість юридичної техніки одна норма правового порядку вступає в суперечність з іншою нормою того ж самого правового порядку, внаслідок чого виникає конфлікт правових норм. Такий конфлікт повинен розв'язуватися шляхом тлумачення норм права відповідно до змісту засадничих норм. У тому ж разі, якщо правова норма вступає в правовий конфлікт із засадничою нормою, цей конфлікт повинен вирішуватися на користь засадничої норми як вищої норми правового порядку.

При аналізі динамічного стану системи норм кооперативного права як різновиду нормативної системи, слід розрізняти чинність і дієвість норм права.

Згідно з реалістської теорії права Альфа Роса, викладеної у праці «До реалістичної юриспруденції», чинність у розумінні категорії чи сфери існування, узгодженої з реальністю, є нонсенсом у буквальному розумінні значення слова: чинність (цінність чи обов'язок) не є чимось об'єктивним чи збагненим узагалі, вона не має значення, це просто слово та й годі. Таким чином, Рос намагався подолати дуалізм чинності й дієвості як дуалізм чинності й реальності.

Категорія «чинність» відображає специфічний статичний стан норми кооперативного права і свідчить, передусім, про можливість її застосування до певних кооперативних правовідносин.

Категорія «дієвість» характеризує динамічний стан норми кооперативного права та її здатність реально регулювати певні суспільні відносини. Не можна вважати дієвою норму, яка не виконується, а інколи навіть й порушується суб'єктами правовідносин. Дієвість – це похідна категорія, і є обов'язковою умовою чинності норми, а не самою чинністю. Тому поняття чинності та дієвості ототожнювати не можна за будь-яких обставин.

Оскільки норма кооперативного права покликана регулювати певну поведінку суб'єктів відносин у сфері кооперації, необхідно відрізнити правозастосування норми від праводотримання, яке пов'язується із забезпеченням належного виконання норми права в тому числі й шляхом застосування примусу або інших юридичних санкцій.

Слід зазначити, що на практиці можуть існувати випадки, коли жодна з чинних норм кооперативного права не стосується певної поведінки особи. Такі випадки тлумачать як прогалини в правовому порядку, які може і повинен заповнювати суд. Законодавчим підґрунтям для цього є норма статті 8 ЦК, що дозволяє застосування аналогії права в тих випадках, коли певні відносини не врегульовані актами цивільного законодавства або договором.

Значний прошарок сучасних кооперативних відносини регулюється не лише нормами права, які санкціоновані державою, але й договорами, що являють собою факт узгодження волевиявлень двох і більше суб'єктів, зафіксованих у письмовій формі.

Укладенню договору передують відповідна пропозиція (оферта), яка повинна бути прийнята іншою стороною. Договірні норми, створені сторонами договору, слід відносити до сфери приватного права, тому як вони з'являються лише за ініціативою суб'єктів договірних відносин і спрямовані лише на врегулювання їхньої поведінки. У той же час, норми права, що ухвалені органами влади, складають систему норм публічного правового порядку, тому як їх прийняття не залежить від позиції суб'єктів, поведінку яких вони регулюють, ці норми застосовуються щодо необмеженого кола осіб, діють на певній території, а їх застосування, як правило, підкріплюється заходами державного примусу.

Як зазначає В. К. Мамутов, будь-який закон, який приймає держава, є публічним явищем і, за визначенням, не може розглядатись як акт приватного права. Саме поняття закону включає публічність, передбачає, що це публічний акт, який виражає волю, державний інтерес. «Приватний» закон чи інший нормативний акт держави – це нонсенс, оскільки усі нормативні акти держави за визначенням – акти публічні. Приватним може бути лише те, що встановлено приватними особами, а не державою [263; с. 487, 488].

В рамках кооперативного правового порядку не можливо існування недієвих норм. А тому, якщо існування певної норми втрачає сенс, вона підлягає скасуванню уповноваженим на це органом влади. В цьому випадку норма втрачає свою дієвість з дня

набрання законної сили рішення про її скасування. Визнання ж норми нечинною передбачає втрату нормою своєї дієвості з дня набрання нею чинності, що ставить під сумнів правомірність прав і обов'язків, які виникли в особи на підставі цієї норми, та порушує стабільність і передбачуваність усього правового порядку [208, с. 310-313].

Розглядаючи філософські аспекти кооперативного права, доцільно окремо зупинитися на питанні тлумачення норм кооперативного права, оскільки це є важливим елементом правового регулювання кооперативних відносин.

Необхідно відмітити, що тлумачення права в різних правових системах світу має свої особливості. Так, в країнах системи загального права, класичним представником якої є Велика Британія, правова система якої базується на судовому прецеденті, тлумачення норми права полягає, насамперед, в її аналізі в системі конкретних правовідносин з одночасним поєднанням із загальним правом – правом справедливості [408, с. 4-6]. В процесі такого інтелектуального тлумачення норми судом може з'явитися нова правова позиція, яка змістовно дещо відрізняється від норми закону.

В мусульманських країнах тлумачення норм права здійснюють мусульманські вчені-юристи – муджахіди, які під час цієї процедури ув'язують правові норми з релігійними текстами [467].

В країнах романо-германської системи права, до якої належить Україна, тлумачення норм права полягає в уточненні їх змісту та роз'ясненні окремих понять або прихованого змісту. Як зазначає Г. О. Саміло, тлумачення норм права в країнах романо-германської системи залежить від результатів інтерпретації, вимог справедливості, намірів законодавця та ін. Останнє слово в процесі тлумачення норм права науковець залишає за суддями, які є вільними у висловлюванні своєї думки, але не повинні при цьому втручатися в компетенцію законодавця згідно з теорією розподілу влад [357, с. 16].

Виходячи з цього, під час тлумачення норм кооперативного права слід з'ясовувати дійсний зміст норми, наміри законодавця, якими він керувався під час її ухвалення, при цьому виходити із загальних засад справедливості та принципів кооперації.

Отже, в основі кооперативного права, яке виступає регулятором кооперативних відносин і представляє собою складну та багаторівневу систему нормативних смислів, лежить теорія позитивного права. Норми кооперативного права повинні відповідати критеріям моральності та справедливості, а також чинності та дієвості.

Сучасні кооперативні відносини регулюються переважно нормами публічного права, які санкціоновані державою. Втім, певний прошарок кооперативних відносин може бути врегульований і нормами приватного права, які створюються самими суб'єктами кооперативних відносин на договірних засадах [211, с. 41].

Виходячи із загального уявлення про філософію права як науку, яка вивчає сутність правових явищ, причини виникнення окремих правових норм і правових інститутів, доцільність позитивного права та його співвідношення з правом природним, можна зробити висновок, що філософсько-аксіологічним підґрунтям формування норм кооперативного права, яке базується на теорії позитивного права, є моральність, справедливість і дієвість, а також узгодження приватних інтересів окремих членів кооперативних організацій з публічними інтересами місцевих територіальних громад завдяки консенсусу, який досягається шляхом обговорення проектів норм кооперативного права на стадії їх ухвалення.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2.1. Правова природа кооперативних організацій як суб'єктів господарювання

Дослідження правової природи кооперативних організацій як суб'єктів господарювання дозволяє визначити їх специфічні ознаки, що створює основу для розробки теоретико-правових засад господарської діяльності кооперативних організацій через призму науки господарського права [206, с. 269].

На початку формування концепції діяльності кооперативів окремі їх дослідники намагалися прив'язати кооперативи до правових форм, вироблених римським правом. Інші науковці не бачили жодного зв'язку між сучасними організаційними формами суб'єктів господарювання з тими, що були відомі римському приватному праву, тому що останні, на їхню думку, були вже занадто застарілими і не придатними для використання в сучасних господарських відносинах [434, с. 73].

Як зазначав А. І. Камінка, римські юристи приділяли багато уваги дослідженню питання правового статусу окремої людини, але залишали поза увагою колективні утворення і не визнавали їх суб'єктами права [183, с. 89].

Науковці пояснюють це в першу чергу тим, що в силу історичних обставин римляни, які спочатку займалися землеробством, не мали схильності до комерції і будь-яким торговим заняттям. Маючи велику військову машину і ведучи постійні переможні війни, вони існували в основному за рахунок інших народів. Комерційна діяльність як така не користувалася в них повагою, а ті, хто нею займався, викликали у римлян презирство. Виключення складали лише торгові угоди, які приносили значні прибутки. Цивільне право римлян було суто формальним, а тому не могло впливати на формування комерційних правових норм.

Втім, концепція римських юристів не витримала перевірку часом, оскільки колективні суб'єкти господарювання активно розвивалися, тому були визнані навіть на законодавчому рівні.

Вищевказане було зроблено для того, щоб:

1) воля окремих учасників втратила те вирішальне значення, яке вона має у звичайних зобов'язальних правовідносинах і, поруч із недоторканими правами окремих учасників, на перший план вийшла воля більшості, що формується за певними правилами свого виявлення;

2) поруч із поняттям простого представництва з'явилося поняття організації, яке перекинуло у колективних утвореннях самих учасників;

3) існування колективних утворень не припинялося зі зміною складу його учасників;

4) чітко розрізнялися внутрішні відносини (між господарською організацією та її учасниками) і зовнішні (між господарською організацією і третіми особами), при цьому, в зовнішніх відносинах учасники та їхні угоди для третіх осіб не мають ніякого значення [183, с. 163, 164, 169, 184, 189].

Кооперативні організації усіх типів створюються на однакових засадах.

По-перше, кооператив – це господарська організація, оскільки створюється відповідно до положень ГК та спеціального законодавства, прийнятого на розвиток його норм для здійснення господарської діяльності; водночас, визначена кооперативним законодавством мета діяльності (задоволення економічних, соціальних та інших потреб його членів) свідчить про те, що кооперативам притаманні ознаки громадських об'єднань, що мають аналогічну мету діяльності.

По-друге, діяльність кооперативів побудована на демократичному управлінні, що передбачає рівні права усіх його членів у процесі ухвалення управлінських рішень.

По-третє, всі члени кооперативу беруть матеріальну участь у формуванні його фондів.

По-четверте, усі члени кооперативу несуть матеріальну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу, в разі недостатності в останнього грошових коштів і майна, для виконання зобов'язань перед кредиторами.

По-п'яте, всі кооперативи виконують соціальну функцію, яка полягає в підвищенні освітнього рівня своїх членів, турботі про пенсіонерів і місцеву громаду в цілому.

І, по-шосте, кооперативні організації тісно співпрацюють між собою, що підвищує конкурентоздатність їх продукції та послуг.

Здійснюючи теоретичне дослідження діяльності кооперативів С. Д. Гелей і Р. Я. Пастушенко дійшли висновку, що під правовою природою кооперативів слід розуміти його характеристики, які зберігатимуться за будь-яких умов, незалежно від того, які люди є його членами, у який час і в якій державі цей кооператив працює [132, с. 20].

Утім, таке формулювання не в повній мірі відображає правову природу кооперативних організацій як суб'єктів господарського права.

Під правовою природою кооперативних організацій як суб'єктів господарювання слід розуміти сукупність специфічних ознак, притаманних кооперативним організаціям різних типів, які забезпечують їх ідентичність, характеризують як суб'єктів господарського права та якісно відрізняють від усіх інших господарських організацій [203, с. 95].

Для того, щоб з'ясувати господарсько-правову природу кооперативних організацій, необхідно виділити їх специфічні ознаки.

Насамперед, *будь-який кооператив, перш за все, є первинною ланкою системи кооперації та її базовим елементом.* Згідно із статтею 6 Закону України «Про кооперацію» кооператив утворюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі спільної господарської та іншої діяльності. Кооперативи створюються з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю.

Об'єднуючись в систему кооперативних організацій, кооперативи здатні вирішувати такі завдання, як: підвищення життєвого рівня своїх членів, а також задоволення їхніх економічних, соціальних і культурних потреб, в тому числі, через підвищення рівня їхньої освіти; створення системи економічної і соціальної самопомоги населення; залучення у сферу суспільного виробництва додаткових трудових ресурсів та підвищення трудової і соціальної активності населення; створення і розвиток господарської

інфраструктури; сприяння сталому розвитку місцевих громад і становленню засад демократичного розвитку суспільства.

При створенні кооперативу відбувається не лише поєднання майна його засновників, а й їхньої праці.

Здатність кооперативів задовольняти, крім економічних, ще й соціальні та культурні потреби його членів, дозволяє стверджувати, що за своєю правовою природою кооперативи мають ознаки, притаманні як господарським, так і громадським організаціям, які створюються для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [19, ст. 1]. Таким чином, наступною специфічною ознакою є *чітка соціальна спрямованість кооперативних організацій*, що принципово відрізняє їх від господарських товариств, які створюються лише заради одержання прибутку [3, ст. 79].

Кооператив створюється на добровільних засадах, при цьому засновниками кооперативу можуть бути як фізичні так і юридичні особи, проте в кількості не менше трьох осіб. Наявність у складі кооперативу не менше трьох членів свідчить про корпоративний устрій кооперативу та його схожість цим із господарськими товариствами.

Основним для всіх кооперативів документом, який визначає основні засади і напрями діяльності кооперативу, є статут, який розробляється і затверджується засновниками. Форма і структура статуту кооперативу визначена статтею 8 Закону України «Про кооперацію».

За статтею 82 ГК статут також є установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю. Проте, на відміну від перелічених видів господарських товариств, статут кооперативу не містить відомостей про розмір часток його членів; розмір, склад та порядок внесення ними вкладів або відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань по викупу акцій (для акціонерних товариств), оскільки в кооперативі порядок розподілу доходів не залежить від розміру частки її засновника, що визначається під час створення господарського товариства.

Членами кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних

держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу.

Члени кооперативу мають право брати участь в господарській діяльності кооперативу, а також в управлінні кооперативом, право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користуватися послугами кооперативу; одержувати кооперативні виплати та виплати на паї; одержувати пай у разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом; вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб; звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитом, пов'язаним з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити. Одночасно члени кооперативу зобов'язані додержуватися статуту кооперативу, виконувати рішення органів управління кооперативу, сплачувати визначені статутом кооперативні внески [12, ст. 12].

Закон України «Про кооперацію» допускає в кооперативі асоційоване членство, яке передбачає право дорадчого голосу та переважне, порівняно з повними членами кооперативу, право одержання паю в разі ліквідації кооперативу.

В юридичній літературі виділяють наступні види участі членів кооперативу в його діяльності:

1) *майнову*, що передбачає обов'язок сплачувати кооперативні внески (вступні, пайові, цільові), з одного боку, та право отримувати кооперативні виплати та виплат на паї – з іншого;

2) *управлінську*, що передбачає обов'язкову особисту участь членів кооперативу в діяльності його органів управління та ухваленні управлінських рішень;

3) *трудова*, яка передбачає обов'язкову участь членів виробничого кооперативу в господарській діяльності кооперативу в якості працівників;

4) *господарську*, яка передбачає право членів кооперативу користуватися його послугами та придбавати вироблені ним товари [203, с. 97].

Застосування в кооперативному управлінні принципу «один член кооперативу – один голос» є проявом кооперативної демократії, що гарантує всім членам кооперативу рівні права в управлінні ним і

відрізняє кооперативи від господарських товариств, в яких кількість голосів учасника товариства безпосередньо залежить тільки від розміру його частки або від кількості акцій, якими він володіє.

Для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові та інші ресурси. Джерелами формування майна кооперативу є: вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї; майно, добровільно передане кооперативу його членами; кошти, що надходять від провадження господарської діяльності; кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій; грошові та майнові пожертви, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством.

Кооператив може бути власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від її реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди.

Майно кооперативу має подвійне призначення. З одного боку, майно кооперативу є основою здійснення ним господарської та іншої діяльності, а з іншого – гарантією та засобом забезпечення реального виконання зобов'язань перед контрагентами.

З цього випливає, що майнова основа кооперативів подібна господарським товариствам, оскільки формується за принципом об'єднання капіталів, однак структура майнових фондів є значно складнішою як за способом формування так і за напрямками використання.

Кооперативна власність формується за рахунок вступних, членських та пайових внесків; доходів від підприємницької діяльності; благодійних внесків та іншої безоплатної допомоги; тимчасово позичених засобів.

Як зазначає О. М. Вінник, наявність у складі майна кооперативу неподільного фонду, поряд із пайовим (подільним), забезпечує стабільність певної частини майна кооперативу [118, с. 248].

Статтею 26 Закону «Про кооперацію» запроваджено принцип за яким частина доходу за результатами фінансового року розподіляється між членами кооперативу в залежності від їх участі в

господарській діяльності кооперативу. На відміну від кооперативів у господарських товариствах розподіл прибутку залежить лише від майнової участі їхніх засновників.

Чинне законодавство не передбачає можливість відступлення членом кооперативу свого права на пай іншій особі (крім спадкування), у той же час у господарських товариствах це не забороняється.

У процесі здійснення господарської діяльності кооперативи можуть утворювати різні об'єднання. Згідно зі статтею 30 Закону України «Про кооперацію» кооперативним об'єднанням – є спілка, ліга, асоціація, альянс та інші форми добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів. Членом кооперативного об'єднання може бути й інше кооперативне об'єднання.

Кооперативні об'єднання створюються та діють з місцевим (сільським, селищним, міським), територіальним (районним, обласним) або республіканським (загальнодержавним) статусом і є некомерційними організаціями. Члени кооперативного об'єднання будь-якого рівня – кооперативи, кооперативні об'єднання – зберігають за собою статус юридичної особи.

Кооперативне об'єднання створюється на підставі рішення установчих зборів, конференції, з'їзду уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань. Установчі збори, конференція, з'їзд ухвалюють установчий договір, затверджують статут та обирають органи управління кооперативного об'єднання.

Загальною рисою усіх видів кооперативних об'єднань є те, що вони створюються на засадах добровільності та відкритого членства для здійснення спільної господарської діяльності, пов'язаної із виробництвом, створення і розвитку господарської інфраструктури, сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства. Кооперативні об'єднання формують систему кооперативних організацій, що і є кооперацією.

Кооперативне об'єднання діє на підставі статуту, який затверджується установчими зборами (конференцією, з'їздом) уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань.

Отже, до специфічних ознак кооперативних організацій, які забезпечують їх кооперативну ідентичність, слід віднести:

1) *господарську ознаку*, відповідно до якої кооператив є господарською організацією, яка створюється з метою забезпечення задоволення її членами своїх потреб;

2) *соціальну ознаку*, яка проявляється в здатності кооперативу задовольняти не лише економічні, а ще й соціальні та культурні потреби його членів;

3) *корпоративну ознаку*, яка передбачає створення кооперативу не менше як трьома особами шляхом об'єднання ними свого майна;

4) *статутну ознаку*, яка передбачає діяльність кооперативної організації у відповідності до її статуту, що є базовим локальним актом, який визначає цілі та напрями його діяльності;

5) *членську ознаку*, яка передбачає управлінську, майнову, трудову та господарську участь членів кооперативу в його діяльності;

6) *майнову ознаку*, згідно із якою для забезпечення статутної діяльності в кооперативі формуються пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди;

7) *системну ознаку*, за якою будь-який кооператив є первинною ланкою системи кооперації та її основним елементом;

8) *структурну ознаку*, яка забезпечує кооперативам можливість утворювати об'єднання різних рівнів [203, с. 100].

Найбільш розвиненою в Україні є система споживчої кооперації, яка має спілки на місцевому, територіальному та республіканському рівнях. Споживчі товариства України активно співпрацюють не лише в межах України, вони є членами міжнародних кооперативних організацій, зокрема, МКА.

Дослідження правової природи кооперативних організацій буде неповним без з'ясування організаційних форм кооперації, що залежать від виду господарської діяльності окремих кооперативних організацій як складових елементів цілісної системи кооперації.

Стаття 83 ЦК, визначаючи організаційно-правові форми юридичних осіб, встановлює, що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств та інших формах, встановлених законом. При цьому главою 8 цього Кодексу виробничий кооператив віднесено до категорії підприємницьких товариств [6]. Про інші типи кооперативів у ЦК не згадується.

Як зазначає Я. З. Гаєцька-Колотіло, ЦК розглядає кооперативи як різновиди товариств, які є однією з організаційно-правових форм юридичних осіб і не визнає кооперативи самостійними організаційно-правовими формами юридичних осіб, а лише різновидом товариств [128, с. 44].

В літературі з господарського права неодноразово вказувалося на некоректності використання терміну «організаційно-правова форма юридичної особи», оскільки цей термін не можна застосувати до всього розмаїття суб'єктів господарювання, зокрема, підприємств, що є самостійними учасниками господарських відносин, проте розглядаються ЦК не як суб'єкти, а як об'єкти (єдиний майновий комплекс) права [6, ст. 191].

ГК не оперує поняттям «організаційно-правова форма юридичної особи», а використовує поняття «організаційна форма господарської діяльності». Зокрема, статтями 45, 53 ГК визначено, що підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця, а некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених цим Кодексом та іншими законами [3].

Виробничі і споживчі кооперативи як підприємства колективної форми власності в силу положень статті 63 ГК віднесено до організаційних форм підприємств, які поділяються на окремі види, залежно від форм власності (приватне підприємство, комунальне підприємство, спільне комунальне підприємство, державне підприємство, підприємство колективної власності, підприємство, засноване на змішаній формі власності).

Для того, щоб з'ясувати сутність поняття «організаційна форма кооперації», необхідно виділити основні елементи, які становлять його зміст. Основні елементи організаційної форми кооперації можна умовно поділити на установчі, членські, управлінські, майнові та структурні.

До установчих елементів слід віднести порядок створення та припинення діяльності кооперативної організації, мету її створення, сферу та основні напрями діяльності кооперативної організації.

До елементів членства належать види членства в кооперативній організації, порядок набуття та припинення членства, права та обов'язки членів кооперативної організації.

До управлінських елементів слід віднести структуру органів управління кооперативною організацією, їх функції та повноваження.

До майнових елементів належать склад і структура майнових фондів кооперативної організації та порядок їх утворення, порядок

розпорядження майном кооперативної організації, межі майнової відповідальності кооперативної організації по своїх господарських зобов'язаннях.

Структурний елемент визначає місце кооперативної організації в системі кооперації (первинна кооперативна організація, кооперативне об'єднання певного рівня).

Виходячи з цього, організаційною формою кооперації є встановлений кооперативним законодавством і локальними нормативними актами окремих кооперативних організацій спосіб організації внутрішньокооперативних відносин (установчих, членських, управлінських та майнових), які в сукупності визначають мету і характер господарської діяльності кооперативної організації та її місце в ієрархічній системі кооперації.

Система кооперації України може мати багаторівневу структуру. На першому рівні діють первинні кооперативні організації (виробничі, споживчі, обслуговуючі кооперативи, а також організації кооперативного типу), а на вищих рівнях – їх об'єднання місцевого, територіального та республіканського значення.

З цього випливає висновок, що організаційними формами кооперації в Україні є виробничі, споживчі, обслуговуючі кооперативи, а також організації кооперативного типу та їх об'єднання різних рівнів.

Досліджуючи господарсько-правову природу кооперативних організацій, необхідно відмітити, що кооперативні організації усіх рівнів наділені саморегулювальною функцією.

Саморегулювання господарської діяльності є інститутом господарського права яке, насамперед, передбачає ініціативність суб'єктів господарювання в процесі організації та здійснення ними господарської діяльності. Розвиток інституту господарського саморегулювання не лише покращує економічне становище окремих суб'єктів господарювання, але й сприяє формуванню соціально-орієнтованої економіки та демократичного суспільства в цілому, що свідчить про достатню актуальність цього питання [220, с. 139].

На жаль, основні засади саморегуляції господарської діяльності до цього часу не знайшли належного закріплення в законодавстві України. В 2010 р. на розгляд Верховної Ради України було подано законопроект «Про фахові саморегулювні і самоврядні організації», а в 2012 р. – законопроект «Про саморегулювні організації» [53; 54]. Втім, жодний з поданих законопроектів до цього часу вищим органом законодавчої влади не ухвалено.

Проблема саморегулювання господарської діяльності не знайшла свого комплексного дослідження і в юридичній науці.

Серед сучасних робіт, присвячених конституційним засадам і загальним принципам саморегулювання, можна відмітити наукові праці О. М. Гончаренко [135; 136]. На думку науковця, унікальність системи господарського саморегулювання полягає в тому, що в системі саморегулювання правила поведінки обираються самими суб'єктами господарювання, проте в межах, встановлених актами законодавства [136, с. 81].

Господарське саморегулювання повинно розвиватися в контексті органічного поєднання механізмів державного управління господарською діяльністю з ринковим саморегулюванням економічних процесів, що, за твердженням В. С. Щербини, є найскладнішою проблемою держави [454, с. 88].

О. М. Гончаренко виділяє наступні принципи саморегулювання господарської діяльності:

1) принцип збалансування державного регулювання та саморегулювання господарської діяльності, який передбачає, що приватний інтерес окремого суб'єкта господарювання має поєднуватися з інтересами держави, а не протистояти їм;

2) принцип свободи саморегулювання господарської діяльності, який полягає у свободі членства в господарських організаціях, свободі господарських договірних відносин, свободі встановлення стандартів тощо;

3) принцип рівності суб'єктів господарювання у господарсько-майнових відносинах;

4) принцип заборони недобросовісної конкуренції;

5) принцип корпоративності, який передбачає можливість розробки суб'єктами господарювання власних корпоративних кодексів і/або правил поведінки, спрямованих на впорядкування відносин між членами саморегулювальної організації [136; с. 83, 84].

В силу положень статті 4 Закону України «Про кооперацію», кооперація базується, в тому числі, на основі добровільності членства, вільного вибору напрямів і видів діяльності, а також на демократичному контролі за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій [12].

Отже, норми цієї статті Закону України «Про кооперацію» створюють передумови для діяльності кооперативних організацій на засадах саморегулювання. Вказаний висновок впливає також із змісту статті 30 цього Закону, якою встановлено, що кооперативні

об'єднання (спілка, ліга, асоціація, альянс та інші форми добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою) утворюються з метою забезпечення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до їх складу, та їх членів [220, с. 140].

Частиною сьомою статті 24 Закону України «Про кредитні спілки» [11] також передбачено, що всеукраїнські асоціації кредитних спілок можуть набувати статус саморегулівної організації кредитних спілок – членів асоціації. Саморегулівна організація кредитних спілок наділена повноваженнями розробляти разом із кредитними спілками програми їх фінансового оздоровлення та контролювати їх виконання; здійснювати методичне забезпечення діяльності кредитних спілок; здійснювати навчання та сертифікацію фахівців кредитних спілок; розробляти і впроваджувати правила поведінки кредитних спілок на ринках фінансових послуг; проводити збір, узагальнення та попередній аналіз фінансової звітності кредитних спілок; здійснювати інші функції відповідно до статусу саморегулівної організації; здійснювати регуляторну діяльність з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [44].

Аналіз наведених вище норм кооперативного законодавства дає підстави стверджувати, що, в порівнянні із статтею 24 Закону України «Про кредитні спілки», статтею 30 Закону «Про кооперацію» недостатньо врегульовано дискреційні повноваження кооперативних об'єднань у сфері саморегулівної діяльності, що на практиці призводить до зловживань з боку останніх і в окремих випадках спонукає кооперативи до виходу зі складу кооперативних об'єднань. Натепер така тенденція простежується в системі споживчої кооперації Чернігівської області.

У зв'язку з цим, вбачається необхідним внести зміни до статті 30 Закону України «Про кооперацію» з метою належного унормування дискреційних повноважень кооперативних об'єднань у сфері саморегулівної діяльності [Додаток А].

Виходячи з вищевикладеного, саморегулівна функція кооперативних організацій повинна базуватися на поєднанні інтересів окремих кооперативних організацій та їхніх членів з публічними інтересами держави та місцевої територіальної громади і проявляється в здатності кооперативних організацій усіх рівнів самостійно вирішувати основні завдання господарської діяльності, проте в межах, встановлених законодавством.

Сучасний розвиток системи кооперації в Україні має певні особливості. Перша особливість полягає в тому, що кооперація в Україні ще знаходиться на стадії відродження, і цей процес недостатньо підтримується сучасними науковими розробками і не адаптований до сучасних ринкових умов. Друга особливість – полягає в необхідності конкурувати з господарськими товариствами, що створює загрозу перетворення кооперативів у підприємницькі структури. В зв'язку з цим, виникає проблема збереження кооперативної ідентичності.

Значний вплив на розвиток кооперації має процес глобалізації економіки, який відбувається в світі, що вимагає від кооперативів посилення співробітництва на міжнародному рівні в рамках діяльності міжнародних кооперативних організацій.

З метою збереження кооперативної ідентичності, на 90-й сесії Міжнародної Організації Праці, що відбулася 03.06.2002, було прийнято Рекомендацію про розвиток кооперативів за № 193, в якій дано визначення кооперативу як автономної асоціації осіб, що об'єдналися на добровільній основі для задоволення своїх економічних, соціальних і культурних потреб і прагнень за допомогою підприємства, яким вони спільно володіють і контролюють [344].

Таким чином, Міжнародною Організацією Праці кооператив визначається як 1) підприємство, 2) створене шляхом об'єднання осіб, 3) на добровільних засадах, 4) з метою реалізації економічних, соціальних і культурних потреб, 5) яке має повну автономію, при цьому 6) контролюється його засновниками та 7) знаходиться в їх володінні.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що *кооперативні організації є різновидом господарських організацій, які мають специфічні ознаки, що якісно відрізняють їх від усіх інших видів господарських організацій і забезпечують кооперативну ідентичність; у сукупності кооперативні організації різних типів утворюють між собою чітко структуровану, багаторівневу систему кооперації як соціально-економічного явища.*

2.2. Характеристика кооперативних організацій за критерієм дихотомії права

Прояв кооперативними організаціями в господарських відносинах публічного характеру обумовлює потребу дослідження їх правового статусу через призму поділу права на публічне та приватне.

Поділ усіх суб'єктів господарювання на суб'єктів приватного права і суб'єктів публічного права на загальному рівні застосовується нормами ЦК. Так, відповідно до частини другої статті 81 цього Кодексу юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. *Юридична особа приватного права* може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом; *юридична особа публічного права* створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування [6].

Вказаний критерій використовується і в господарському праві для здійснення характеристики суб'єкта господарювання. Зокрема, статтею 5 Закону України «Про акціонерні товариства» запроваджується поділ усіх акціонерних товариств на два типи – публічні акціонерні товариства, що можуть здійснювати публічне та приватне розміщення акцій, та приватні акціонерні товариства, що здійснюють тільки приватне розміщення акцій [49].

В теорії поділ права на право приватне та право публічне має назву «дихотомія права» і розглядається як співставлення чи протиставлення двох частин цілого та їх взаємне існування в єдиній системі, при цьому розмежування приватного та публічного права є однією з ключових проблем сучасної теорії держави і права [193, с. 25].

Явище дихотомії права характерно для країн романо-германської системи права, де питанню автономії галузей права не приділяється такої уваги, яка свого часу приділялася в радянській науці. Це пов'язано, насамперед, із складністю чіткого розмежування галузей права.

В країнах загальної системи права, зокрема у Великій Британії, концепція поділу права на право публічне та право приватне не застосовується. Не визнавалася вказана концепція і в колишньому

СРСР, де домінував публічно-правовий підхід, а можливість існування приватного права повністю заперечувалася. Так, під час підготовки Цивільного кодексу РРФСР в 1922 р. В. І. Ленін писав: «Мы ничего частного не признаем, для нас все в области хозяйства публично-правовое, а не частное» [249, с. 398].

Поділ права на публічне та приватне як основу побудови системи радянського права заперечувався і представниками радянської юридичної науки, зокрема, П. І. Стучкою та Є. Б. Пашуканісом.

Вперше в Україні комплексне дослідження явища дихотомії права в сучасній вітчизняній теорії права на дисертаційному рівні проведено О. В. Гончарук, яка дійшла висновку, що публічне та приватне право є взаємопов'язаними та взаємопроникаючими системами, при цьому розподіл системи права на галузі не збігається із розподілом права на публічне та приватне [138]. Вона також обґрунтувала, що публічне право регулює відносини спільного інтересу, тобто все те, що пов'язане із задоволенням загальних потреб, захистом інтересів суспільства та держави. Публічне право формує та закріплює основні правові відносини між громадянином, суспільством та державою і публічними установами. Генетичне коріння публічного права, як і приватного, лежить у самих суспільних відносинах, що постійно змінюються і розвиваються, породжуючи процеси та явища, і потребують публічно-правового регулювання.

О. В. Гончарук виділяє три основні критерії розмежування права на публічне та приватне:

1) *критерій інтересу*, який полягає в тому, що публічне право захищає інтереси держави в процесі її функціонування в суспільстві, а приватне право виступає захисником приватних, індивідуальних інтересів;

2) *критерій захисту інтересів*, за яким, якщо захист порушеного права починається від імені держави, незалежно від волі окремої особи, то використовуються позови публічного провадження, а, отже, і публічні норми права; коли ж початок захисту порушеного права відбувається виключно з ініціативи фізичної або юридичної особи, то і регулюється такий захист за допомогою норм приватного права;

3) *критерій методу*, відповідно до якого публічне право застосовує імперативний метод правового регулювання або метод субординації, а приватне право використовує переважно

диспозитивний метод правового регулювання, який ще має назву автономного методу або методу координації.

Інший дослідник, Ю. А. Тихомиров, до критерію розподілу приватного та публічного права відносить лише *інтерес*. Він зазначає, що для приватного права найбільше значення мають майнові відносини окремих осіб та їх особисті інтереси, а для публічного права найбільше значення має державний інтерес, правовий стан держави, її уповноважених органів та посадових осіб, регулювання відносин, що мають яскраво виражений суспільний характер [405, с. 8-15]. На його думку, приватні інтереси можуть належати лише окремим фізичним або юридичним особам, а публічні – суспільству або державі.

Б. Б. Черепакін пропонував розмежовувати право на приватне і публічне в залежності від *способу регулювання правовідносин*. Він зазначає, що приватно-правові відносини побудовані на засадах координації суб'єктів, а само приватне право являє собою систему децентралізованого регулювання життєвих відносин. Публічно-правові відносини побудовані на засадах субординації суб'єктів, а публічне право являє собою систему централізованого регулювання життєвих відносин [436, с. 12].

З проілюстрованого вбачається, що навіть в загальній теорії права однозначних критеріїв розмежування права на публічне та приватне, а також чіткої межі між сферами приватного і публічного інтересу не визначено. Беззаперечним є лише те, що приватне право має індивідуальний характер і застосовує диспозитивний метод правового регулювання, що надає суб'єктам приватних правовідносин право вільного вибору своєї поведінки, переважно договірну форму відносин, можливість відхилення від рекомендованих законом правил, а також рівне правове становище суб'єктів правовідносин, а публічне право за своєю природою має загальний характер, оскільки регулює відносини у різних сферах суспільного життя. Публічне право надає перевагу суспільним інтересам над приватними та передбачає можливість їх реалізації навіть всупереч волі та бажанню окремих фізичних або юридичних осіб. У зв'язку з цим, публічному праву притаманний імперативний метод правового регулювання та можливість застосування юридичних засобів примусу задля забезпечення належного виконання публічних норм.

Натепер як в Україні, так і за її межами, приділяється значна увага теоретичним аспектам дихотомії права, а цій тематиці

присвячено чимало наукових праць. Втім, чинне законодавство України не має поділу права на приватне та публічне; дихотомія права з його поділом на право приватне та право публічне залишається виключно науковою класифікацією норм за їх юридичною властивістю, яка розподіляє норми права на приватні та публічні тільки умовно і в Україні не є загальновизнаною.

Поділ норм права за галузями в Україні здійснюється за предметом і методом правового регулювання, при цьому більшість галузей права та законодавства, в тому числі й господарське, базуються на поєднанні як публічно-правових так і приватно-правових засад, що жодним чином не впливає на поділ права та законодавства на галузі.

Система права України є цілісним структурним утворенням, елементи якого є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Подібний взаємозв'язок простежується не лише всередині однієї галузі, але й між окремими галузями права.

Отже, поділ права на право публічне та приватне право, який має назву «дихотомія права», в Україні може застосовуватися лише на теоретичному рівні, при цьому не є загальновизнаним навіть серед науковців. Сучасна наука не виробила чітких критеріїв розмежування публічного та приватного права, оскільки вказані підсистеми є взаємопов'язаними та взаємопроникаючими. Принципи розподілу права на публічне та приватне право із розподілом права на галузі не збігаються.

Як доведено в попередніх розділах монографічного дослідження, кооперативні організації в процесі здійснення господарської діяльності здатні задовольняти як приватні інтереси своїх членів так і публічні інтереси місцевих територіальних громад; господарська діяльність кооперативних організацій регулюється за допомогою єдиного ключового методу господарського права – рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку.

З цього можна зробити висновок, що за розробленими сучасною наукою критеріями поділу права на публічне і приватне (критерієм інтересу, критерієм захисту інтересів та критерієм методу) кооперативні організації не можна однозначно віднести ані до групи суб'єктів приватного права, ані до групи суб'єктів публічного права. Вони одночасно мають ознаки як суб'єктів приватного права, так і суб'єктів публічного права, що з точки зору дихотомії права свідчить про «гібридність» (змішаність) їх правового статусу.

Маючи гібридний (змішаний) правовий статус, кооперативні організації можуть бути учасниками приватних і публічних правовідносин, що вимагає дослідження сутності цих правовідносин і визначення засад їх розмежування.

В сучасній науці простежується зацікавленість у дослідженні сутності приватних і публічних правовідносин та з'ясування їх відмінностей. Питання розмежування приватних і публічних правовідносин має методологічне значення, оскільки впливає на визначення та вирішення більшості інших питань у теорії правовідносин.

На думку Ф. В. Тарановського, публічними є правовідносини, одним із суб'єктів яких є держава (через свої органи) із специфічним характером носія примусової влади. Приватними визнаються відносини, в яких держава не бере участь в якості суб'єкта або виступає учасником правовідносин, проте лише як носій майнових інтересів [396, с. 237].

Запропонований Ф. В. Тарановським принцип поділу правовідносин на публічні та приватні, в залежності від участі в них носіїв примусової державної влади, не викликає сумнівів. Такі правовідносини представляють собою класичний різновид публічних правовідносин, проте не вичерпують собою усі можливі варіанти правовідносин публічного характеру.

Особливістю публічних правовідносин є те, що в більшості випадків вони мають вертикальну спрямованість і є субординаційними, оскільки суб'єкти державно-владних повноважень займають чітко визначене місце в ієрархії державного механізму і мають визначене коло владних повноважень. Поведінка суб'єктів державно-владних повноважень визначається нормами законодавства, що мають імперативний характер. Обов'язок користуватися правами характерний для більшості публічних прав, у той час, коли у приватної особи такого обов'язку не існує.

Як зазначає Є. М. Трубецькой, у галузі приватно-правових відносин особа є самостійним розпорядником своїх прав і є вільною у вирішенні питання користування наданими їй законами правами. У сфері приватно-правових відносин головна функція правових норм полягає в забезпеченні можливості особі мирно користуватися сферою зовнішньої свободи [411, с. 197].

По відношенню до учасників приватних правовідносин держава займає рівновіддалену позицію і принципово утримується від примусового та владного врегулювання відносин. Як правило,

суб'єктами приватних правовідносин є особи, які не наділені державно-владними повноваженнями. Держава не визначає їхні відносини примусово, а лише займає позицію органа, який забезпечує охорону прав, що вже виникли між приватними суб'єктами. Внаслідок цього, норми приватного права мають не примусовий, а субсидіарний характер і можуть бути замінені волею приватних осіб.

Господарські права не створюють обов'язків, при цьому суб'єкт, якому вони належать, самостійно вирішує: чи користуватися йому наданими законом правами, чи ні. Невикористання приватною особою свого права не утворює складу правопорушення і не тягне за собою настання юридичної відповідальності [195, с. 28].

Класичні приватні правовідносини регулюються нормами таких галузей права як цивільне, сімейне та трудове, а публічні правовідносини – нормами адміністративного, фінансового, кримінального, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та інших. Якщо приватні правовідносини можуть виникати тільки між фізичними та юридичними особами, що не наділені державно-владними повноваженнями, то коло учасників публічних правовідносин є значно ширшим і включає в себе як фізичних і юридичних осіб так і державні органи, їхніх посадових і службових осіб, що наділені державно-владними повноваженнями.

Процес виникнення приватних і публічних правовідносин також має певні відмінності.

Для виникнення приватних правовідносин потребується узгоджене волевиявлення обох сторін, які по відношенню один до одного є юридично рівними і незалежними особами. В силу викладеного, наявність волевиявлення лише в однієї особи є недостатньою умовою для виникнення двосторонніх приватних правовідносин. Тому виникнення суб'єктивних прав і обов'язків у сторін приватних правовідносин є наслідком їх вільного волевиявлення.

Таким чином, у приватних правовідносинах виникнення суб'єктивних прав і кореспондуючих їм обов'язків переважно залежить лише від бажання самих суб'єктів цих правовідносин. Виключення складають деліктні правовідносини, для яких узгоджене волевиявлення не вимагається.

Правовідносини, що виникають за волевиявленням лише однієї сторони, характерні до сфери публічних правовідносин. В перекладі з латинської «публічний» (publicus) – означає відкритий, гласний, суспільний [370, с. 560].

За визначенням В. М. Бевзенка, публічно-правовими є відносини, які поширюються або можуть поширюватися на все суспільство в цілому або на його значну частину і через це мають загальнозначущий, загальносуспільний характер. У публічно-правових відносинах вимогам суспільного обов'язку підпорядковані публічні права як органів державної влади, інших суб'єктів публічних повноважень так і фізичних та юридичних осіб [165, с. 145-146]. Саме наявність в органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів, що наділені публічними повноваженнями, правового обов'язку й примушує їх вступати у публічно-правові відносини.

Об'єктом публічно-правових відносин є рішення, дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, які вчинені ними у зв'язку з виконанням правового обов'язку або передбаченого законодавством права.

Як вказує С. В. Ківалов, для публічно-правових відносин, за яких рішення приймаються і реалізуються за принципом «команда – виконання», характерний виключно імперативний метод правового регулювання, а тому вказані відносини утворюються на засадах підпорядкування і, зазвичай, виникають усупереч бажанню іншої сторони [76, с. 18-19, 104].

Таким чином, класичні приватні правовідносини виникають лише між юридично рівними особами і засновані на вільному їх волевиявленні. Для класичних публічних правовідносин обов'язковою є участь особи, що наділена державно-владними повноваженнями; такі відносини засновані на підпорядкуванні одного учасника іншому, а для їх виникнення не вимагається узгоджене волевиявлення його учасників, оскільки публічні правовідносини виникають на підставі закону і регулюються за допомогою імперативного методу правового регулювання.

Господарським (організаційно-господарським) відносинам на відміну від адміністративних у більшій мірі притаманна диспозитивність, вони виступають як відносини партнерства, учасники яких спрямовують свою діяльність на рішення спільних завдань відповідно до встановлених Конституцією України і ГК мети і правових засад здійснення господарської діяльності, розвиток підприємництва, підвищення ефективності суспільного виробництва, забезпечення його соціальної спрямованості, утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України. Причому, як відзначається у спеціальній літературі, відносини

партнерства поширюються й на сфери державної реєстрації суб'єктів господарювання, отримання ними ліцензій, дозволів, доступу до природних, фінансових, трудових, інших ресурсів, контролю за господарською діяльністю, відповідальності та інші [300, с. 37-41].

Господарські відносини ґрунтуються на органічному поєднанні приватних і публічних засад. У цьому зв'язку, віднесення господарських відносин за участю кооперативних організацій до суто приватних або суто публічних виглядає як такий, що не відповідає реальній ситуації і позбавлений практичного сенсу.

Як вказує Г. Л. Знаменський, вертикальні господарські відносини будуються не на прямому підпорядкуванні однієї особі іншій, як це відбувається в адміністративній вертикалі, а на взаємних зобов'язаннях органу управління і господарюючого суб'єкта в їх рівному підпорядкуванні єдиному господарському порядку [171, с. 54 – 55].

Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що з точки зору дихотомії права, кооперативні організації мають гібридну (змішану) правову природу, оскільки наділені ознаками, що притаманні як суб'єктам публічного права так і суб'єктам приватного права.

2.3. Класифікація кооперативних організацій

Слово «класифікація» в перекладі з латинської (classis – розряд і facio – робити) означає сукупність дій, спрямованих на розподілення об'єктів на категорії [110].

Наукова класифікація об'єктів дослідження допомагає визначити властивості кожного окремого об'єкта, його місце в системі об'єктів, що мають спільні родові ознаки, а також закономірні зв'язки, що виникають між цими об'єктами.

Яскравим прикладом класифікації є таблиця періодичних елементів Д. І. Менделєєва, яка слала справжнім відкриттям і принесла своєму авторові світову славу.

На початку 2015 р. у світі існувало понад 700 тис. кооперативних організацій різного спрямування та спеціалізації. Їх належність до кооперативних організацій визначалася за ознаками, притаманними лише кооперативам.

Здійснення класифікації кооперативних організацій як суб'єктів господарського права має суттєве значення для науки господарського права, оскільки створює основу для розробки теоретико-правових і організаційних засад їх діяльності, а також для формування теоретичних положень і висновків, спрямованих на удосконалення правового забезпечення кооперації в Україні [204, с. 135].

Класифікація кооперативів зустрічається в працях багатьох науковців, які досліджували теорію кооперативного руху. Зокрема, А. П. Макаренко пропонує поділяти усі кооперативи на виробничі, споживчі та змішані. Крім того, він класифікує кооперативи за такими ознаками:

- 1) за місцем знаходження – на міські та сільські;
- 2) за соціальним складом членів – на робітничі, селянські, інституційні (в яких більшість членів кооперативу складає інтелігенція), студентські, учнівські (в яких більшість членів складають студенти вищих навчальних закладів та учні старших класів), змішані (де членами є представники різних прошарків суспільства);
- 3) за родом занять – на кооперативи вчителів, лікарів, артистів, письменників, журналістів, кінематографістів;
- 4) за належністю до галузей економіки – на промислові, будівельні транспортні, сільськогосподарські, торговельні, громадського харчування, риболовецькі, страхові, фінансово-кредитні, медичні, мисливські, меліоративні;
- 5) за належністю до певної галузі виробництва – на швейні, взуттєві, столярні, тваринницькі, садівничі, молочарські, птахівничі тощо;
- 6) за належністю до надання певних послуг – на ті, що забезпечують водою, надають комунальні послуги, надають телекомунікаційні послуги, надають побутові послуги, надають медичні послуги, надають послуги перевезення вантажів, надають ритуальні послуги тощо [255; с. 93, 97 – 99].

Однак така класифікація кооперативних організацій являється достатньо складною і такою, що не дозволяє ефективно систематизувати кооперативи в залежності від тих завдань, для виконання яких вони створені.

Українські дослідники кооперативного руху С. Д. Гелей і Р. Я. Пастушенко поділяють кооперативи на:

- 1) кооперативи виробників, до яких відносять: виробничо-допоміжні, товариства праці, виробничі кооперативи, збутові

кооперативи, збутово-переробні кооперативи, закупівельні кооперативи;

2) кооперативи споживачів, до яких відносять: споживчі кооперативи, послугові кооперативи, житлові кооперативи;

3) кооперативи виробників і споживачів, до яких відносять: ощадно-позичкові, страхові та універсальні кооперативи [182, с. 27 – 34].

Легальна класифікація кооперативних організації здійснена в статті 6 Закону України «Про кооперацію». Проте, запроваджена цим Законом класифікація є достатньо загальною і не враховує усього різноманіття кооперативних організацій, які існують в Україні.

За нормою наведеної статті в залежності від завдань і характеру діяльності кооперативи поділяються на три типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі. За цим Законом, *виробничі кооперативи* утворюються шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку; *обслуговуючі кооперативи* утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності (обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу); *споживчі кооперативи* (споживчі товариства) утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів [12, ст. 2].

Отже, спільним для всіх трьох типів кооперативів є те, що вони утворюються шляхом добровільного об'єднання їхніх членів і мають на меті поліпшення їх економічного стану.

Відмінність виробничих кооперативів від усіх інших типів кооператив полягає в тому, що вони:

1) можуть утворюватися лише фізичними особами;

2) всі члени кооперативу зобов'язані брати особисту трудову участь у їх діяльності;

3) основна мета діяльності виробничих кооперативів спрямована на одержання прибутку [204, с. 136].

Вказані ознаки не є обов'язковими для обслуговуючих і споживчих кооперативів, оскільки в них допускається участь в якості

членів кооперативу юридичних осіб України та іноземних держав, а також асоційоване членство, яке передбачає лише право дорадчого голосу.

Можливість членства в обслуговуючих і споживчих кооперативах юридичних осіб не передбачає трудову участь у роботі цих кооперативів як обов'язкову умову членства, при цьому, отримання прибутку – не є основною метою діяльності обслуговуючих і споживчих кооперативів, тому як першочерговим завданням їх діяльності є задоволення потреб членів.

Особливістю обслуговуючих кооперативів є те, що вони створюються з метою надання послуг, переважно своїм членам. Законодавець допускає можливість надання обслуговуючими кооперативами послуг й іншим особам, втім за умови, що їх обсяг не буде перевищувати 20 відсотків загального обороту кооперативу.

Вказане обмеження введено з метою збереження самобутності обслуговуючих кооперативів та унеможливлення їх перетворення в звичайні господарські товариства, діяльність яких спрямована лише на отримання прибутку.

Для споживчих кооперативів характерним є те, що вони створюються насамперед для задоволення споживчих потреб їх членів шляхом організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг.

У той же час, здатність споживчих кооперативів здійснювати й виробничу та обслуговуючу діяльність стирає чітку грань між кооперативами різних типів. Водночас, відсутність чітких вимог щодо членства в кооперативах і відсутність посилок на отримання прибутку як додаткову кваліфікуючу ознаку мети діяльності робить споживчі кооперативи універсальними кооперативними організаціями, які є найбільш привабливими серед інших типів кооперативів.

Цим пояснюється й той факт, що серед розглянутих трьох типів кооперативів лише споживчі кооперативи спромоглися створити єдину систему організацій споживчої кооперації, яке продовжує розвиватися і конкурує на ринках товарів і послуг.

Необхідно відзначити, що споживча кооперація зародилася в світі як протипага засиллю приватного капіталу. Головна мета приватних торговців, як відомо, – отримання максимального прибутку від продажу товарів і надання послуг, який повністю ними привласнюється. Дохід організацій споживчої кооперації, навпаки,

використовується на розвиток власної інфраструктури для задоволення потреб членів споживчих товариств та здійснення кооперативних виплат за рахунок частини доходу, визначеної безпосередньо пайовиками.

Основною сферою діяльності споживчої кооперації є організація торгівлі, харчування, заготівель, виробництва і надання послуг в сільських населених пунктах. Станом на 01.01.1991 кількість сільських мешканців була 16,8 млн. чол., або 32% від всього населення України, а кількість членів споживчих товариств 12,3 млн. чол., або 73,2% до загальної чисельності сільських жителів. За переписом населення в 1989 р. кількість жителів до 19 років включно – 28 млн. чол., у т. ч. сільських (за питомою вагою 32%) – 9,1 млн. чол. Отже, якщо загальну кількість сільського населення (16,8 млн. чол.) зменшити на 9,1 млн. дітей і молоді до 19 років, то залишається 7,1 млн. чол. Отож, чисельність членів споживчих товариств на 01.01.1991 була більшою, ніж проживало людей на селі, які могли бути членами споживчих товариств, на 5,2 млн. чол. Це можна пояснити тим, що членами споживчих товариств були ще і мешканці районних і обласних центрів. Для більш об'єктивного висвітлення цього питання слід зазначити, що кількість членів споживчих товариств за останні три десятиліття перед розпадом СРСР постійно зменшувалася. Так, якщо в 1971 р. їх було 16 млн. 701 тис. чол., у 1981 р. – 14 млн. 278 тис, то вже в 1991 р. – 12 млн. 305 тис чол. Станом на 01.01.2006 членами споживчої кооперації було 839853 чол. [126, с. 10].

Звичайно, на стан справ споживчої кооперації значною мірою впливає загальна ситуація, що складається в економіці держави. Тому, реальне життя поставило перед кооперативними організаціями питання необхідності реформування системи споживчої кооперації для зміцнення її дієздатності та конкурентоспроможності в умовах становлення ринкових відносин.

З набуттям Україною незалежності на передній план вийшли питання якісно нового змісту, вирішення яких мало ключове значення для створення міцних підвалин збереження, утвердження та розвитку споживчої кооперації, як економічно сильної незалежної громадсько-господарської організації. Це, насамперед, визначення реального власника кооперативного майна в особі пайовика, підвищення зацікавленості та активізація його участі як господаря у діяльності споживчих товариств і кооперативних підприємств,

розвиток нових форм спільного господарювання на принципах добровільності та взаємодопомоги. [158, с. 7].

Виробничі кооперативи найбільш поширені в галузі сільського господарства, тому, як зазначають Л. Шепотько, І. Прокопа та С. Гудзинський, у жодній з розвинених країн світу наймана праця в аграрній сфері не стала домінуючою. Вони також довели, що саме фермери і кооперативи фермерів становлять 90% від загальної маси сільськогосподарських підприємств у країнах центральної та східної Європи [442].

Виробничі кооперативи на селі вирішують проблему зайнятості населення. В галузі ж промислового виробництва виробничі кооперативи майже не розвиваються через неможливість конкуренції з великими промисловими компаніями. Це пов'язано з тим, що виробничі кооперативи об'єднують осіб з невеликим достатком, які не мають фінансової спроможності придбати сучасне промислове обладнання і технології. Крім того, відсутність спрямування на отримання прибутку як основної мети діяльності апіорі робить виробничі кооперативи менш ефективними господарськими організаціями з комерційної точки зору.

Як зазначає І. Похиленко, ознаки, притаманні виробничим кооперативам, в цілому не суперечать тим ознакам, що відповідають організаційно-правовим формам суб'єктів малого підприємництва, на підставі чого можна зробити висновок, що виробничий кооператив є однією із організаційно-правових форм малого підприємництва [327, с. 92].

Наступною ознакою, за якою закон класифікує кооперативи, це *напрямок основної діяльності кооперативів*. За цією ознакою кооперативи поділяються на: житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо.

Таким чином, запропонований законом поділ кооперативів за напрямом діяльності не є виключним.

Серед наведених видів кооперативів найбільш поширеними сьогодні в Україні є житлово-будівельні, садово-городні та гаражні. Зокрема, житлово-будівельні кооперативи активно створювалися та розвивалися ще за радянських часів і мали на меті забезпечення членів кооперативів і членів їх сімей житлом шляхом будівництва багатоквартирних будинків, а також їх подальшої експлуатації. Число громадян, які вступали в житлово-будівельний кооператив, повинно було співпадати з кількістю квартир багатоквартирного будинку,

який планувалося збудувати. В процесі господарської діяльності члени житлово-будівельного кооперативу сплачували свої внески, що зараховувалися в якості часткової оплати вартості житла, яке передавалося їм у користування. Після сплати останнього пайового внеску член кооперативу набував на квартиру право власності, незалежно від здійснення подальшої держаної реєстрації цього права.

Це правило було закріплено в статті 15 Закону України «Про власність», який втратив чинність в травні 2007 р. на підставі Закону від 27.04.2007 № 997-V [20]. Житлово-будівельні кооперативи створювалися і діють на підставі Примірного статуту, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 30.04.1985 № 186.

Садово-городні кооперативи створюються з метою забезпечення громадян земельними ділянками; надання його членам послуг з електро- та водопостачання, вивезення сміття; підтримання в належному стані території та майна кооперативу, зовнішніх та внутрішніх шляхів; проведення робіт по огороженню території кооперативу; надання послуг з постачання добрив, агрохімікатів, проведення централізованого агрохімічного оброблення дерев від хвороб та шкідників; сприяння в транспортному обслуговуванні членів кооперативу; надання допомоги членам кооперативу в обслуговуванні дачних будинків, підсобних приміщень та іншого майна; надання послуг із збирання та переробки вирощеної на виділених у користування земельних ділянках сільськогосподарської продукції тощо.

Метою діяльності гаражних кооперативів є сприяння у будівництві його членами гаражів для зберігання в них транспортних засобів; надання послуг з електро- та водопостачання, вивезення сміття, охорони майна, що зберігається в гаражах; надання послуг технічного обслуговування транспортних засобів.

Набуття членами садово-городніх і гаражних кооперативів права власності на дачні будинки і збудовані ними за власний рахунок гаражі вирішується на загальних підставах.

Діяльність садово-городніх і гаражних кооперативів здійснюється на підставі статутів, які затверджуються загальними зборами членів кооперативів.

На сьогодні членами житлово-будівельних, садово-городніх і гаражних кооперативів є мільйони українців, які завдяки членству задовольняють свої економічні і соціальні потреби.

Так, членство в житлово-будівельних кооперативах надає можливість отримання якісних послуг з утримання приватних

квартир, розташованих у багатоквартирних будинках; підтримання в належному стані прибудинкових територій, облаштування та утримання на цих територіях дитячих майданчиків, автомобільних стоянок та інших прибудинкових об'єктів інфраструктури; надання комунальних послуг з прибирання прибудинкових територій, а також місць загального користування багатоквартирних кооперативних будинків, їх дератизації та вивезення побутового сміття; забезпечення технічного утримання паркувальних місць та охорони автомобільної техніки, що на них зберігається.

Членство в садово-городніх кооперативах надає людям можливість отримання послуг централізованого водо- і електропостачання; утримання в належному технічному стані дорожнього покриття, яке забезпечує під'їзд до дачних ділянок автомобільної та іншої техніки; охорону дачних ділянок та розташованого на них нерухомого майна; забезпечення членів кооперативів засобами захисту рослин від шкідників тощо.

Членство в гаражних кооперативах надає їхнім членам змогу отримати послуги з електропостачання; охорони гаражів та майна, яке в них зберігається; вивезення сміття.

Слід зазначати, що жодна із сучасних інституцій, зокрема, фонди фінансування будівництва та фонди операцій з нерухомістю, які на перший погляд можуть виконувати схожі функції, не здатні замінити раніше створені та діючі вже протягом декількох десятиліть житлово-будівельні кооперативи, а тим більш садово-городні та гаражні кооперативи, оскільки відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», який встановлює загальні принципи, правові та організаційні засади залучення коштів фізичних і юридичних осіб в управління з метою фінансування будівництва житла та особливості управління цими коштами, а також особливості випуску, розміщення та обліку сертифікатів фондів операцій з нерухомістю [52, ст. 1], виконання функцій перелічених вище видів кооперативів не віднесено до їх компетенції.

Відокремлену групу кооперативів за галузевою ознакою складають сільськогосподарські кооперативи. Згідно із статтею 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», сільськогосподарська кооперація представляє собою систему сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів.

Сільськогосподарські кооперативи утворюються фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісництва чи рибальства, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Законом передбачено існування двох видів сільськогосподарських кооперативів: сільськогосподарських виробничих і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Особливістю сільськогосподарських виробничих кооперативів є те, що вони утворюються шляхом об'єднання лише фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження ними спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах обов'язкової трудової участі всіх членів кооперативу з метою одержання прибутку.

Особливістю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є те, що вони утворюються шляхом об'єднання як фізичних так і юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Отже, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не передбачають обов'язкової трудової участі членів кооперативу в його роботі та не ставлять за мету діяльності обов'язкове отримання прибутку. Головним їх завданням є сприяння в зменшенні витрат членів кооперативу, які є виробниками сільськогосподарської продукції, та збільшення їх доходів.

Сільськогосподарська кооперація в Україні є достатньо розвиненою. За офіційними даними Міністерства аграрної політики та продовольства України станом на 01.01.2014 в Україні всього зареєстровано 1017 сільськогосподарських кооперативів, з яких – 668 є фактично діючими [163].

Якщо розглядати кількість фактично діючих сільськогосподарських кооперативів за видами діяльності, то станом на 01.01.2014 в Україні було: 28 переробних, 208 заготівельно-

збутових, 16 постачальницьких, 206 багатофункціональних та 110 інших видів кооперативів. Таким чином, серед усього різноманіття сільськогосподарських кооперативів найбільш поширеними є заготівельно-збутові та багатофункціональні [180].

Розуміючи, що розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є важливим напрямом розбудови аграрного сектору економіки, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 № 184-р схвалено Концепцію державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. [59]. Метою даної Концепції було удосконалення організаційно-правових та економічних умов формування інфраструктури сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, забезпечення доступу особистих селянських господарств та фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом, до аграрних ринків та підвищення рівня добробуту і зайнятості сільського населення.

Розв'язання проблем розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів передбачається шляхом:

організації масової інформаційно-роз'яснювальної роботи серед членів особистих селянських господарств і фізичних осіб, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, про конкурентні переваги кооперативної форми виробництва;

державної підтримки формування кооперативних каналів збуту продукції, виробленої кооперативами;

ліквідації посередників між виробниками і споживачами сільськогосподарської продукції, здешевлення послуг з її заготівлі, обробки, пакування, зберігання, транспортування і реалізації;

заохочення до участі на засадах асоційованих членів кооперативів переробних та інших підприємств агропромислового комплексу, а також споживчих товариств;

налагодження взаємовигідних партнерських відносин між іншими учасниками аграрних відносин.

З метою сприяння діяльності сільськогосподарських кооперативів у 1998 р. в Україні була створена Національна спілка сільськогосподарських кооперативів. Її засновниками є п'ять сільськогосподарських кооперативів, які організовані і функціонують у Запорізькій, Хмельницькій, Тернопільській, Полтавській та Одеській областях.

Враховуючи велике значення сільськогосподарської кооперації в процесі розбудови села, в травні 2017 р. групою народних депутатів

України подано на розгляд Верховної Ради України нову редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [341]. До основних новел проекту закону слід віднести:

відмову від жорсткого поділу сільськогосподарських кооперативів за типами на виробничі та обслуговуючі та надання членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу права самостійно обирати види та форми діяльності;

закріплення на законодавчому рівні основних принципів утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, а також об'єднань та розкриття правового змісту цих принципів;

закладення ефективної моделі економічної діяльності сільськогосподарського кооперативу, яка дозволяє підвищити його конкурентоздатність на аграрному ринку та запобігає подвійному оподаткуванню;

закріплення положень щодо державної підтримки сільськогосподарської кооперації;

заснування Агенції сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації, яка буде здійснюватиме інформаційну, консультативну та методологічну допомогу, спрямовану на розвиток сільськогосподарської кооперації, розроблятиме пропозиції з питань створення сприятливої податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної державної політики в цій сфері;

введення положень щодо кооперативної освіти, яка визначається одним із пріоритетних завдань сільськогосподарського кооперативу і передбачає здійснення заходів щодо навчання та підвищення кваліфікації членів сільськогосподарських кооперативів, членів органів управління і найманих працівників, інформування громадськості про сутність і переваги сільськогосподарської кооперації та здійснюється за рахунок коштів фонду розвитку відповідного кооперативу.

Утім, аналіз змісту законопроекту дає підстави для висновку, що більшість його положень повторюють положення чинного Закону України «Про кооперацію», що викликає сумнів у доцільності його прийняття.

До специфічної класифікаційної групи кооперативних організацій належать кредитні спілки та кооперативні банки, діяльність яких будується на основних принципах кооперації, що дозволяє віднести їх до організацій кооперативного типу (фінансово-кредитні кооперативні організації).

Вказані організації не згадуються в законах «Про кооперацію», «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», оскільки їх діяльність регулюється спеціальним законодавством, зокрема: Законом України «Про кредитні спілки», Законом України «Про банки і банківську діяльність», а також Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», статтею 1 якого кредитні спілки та кооперативні банки віднесено до категорії фінансових установ, тобто установ, діяльність яких пов'язана з наданням фінансових послуг [11, 17, 21].

Особливістю кредитних спілок є те, що вони створюються лише як неприбуткові організації, засновані фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитні спілки є фінансовими установою, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [11, ст. 1].

За даними Національної комісії з фінансових послуг України станом на 31.03.2014 в Україні діяло 627 кредитних спілки, які об'єднували 972100 осіб. Загальні активи кредитних спілок склали 2716100000 грн, а загальний розмір наданих кредитів склав 2494500000 грн. Офіційні статистичні дані свідчать про те, що в останні роки спостерігається поступове збільшення чисельності кредитних спілок на фоні зменшення їх членів. Одночасно зростає й кредитна активність кредитних спілок, що слідує з порівняння аналогічних показників станом на 31.03.2013 коли: загальна кількість кредитних спілок складала 620, кількість членів – 1013600 осіб, загальні активи склали – 2701100000 грн, а загальний розмір кредитів склав – 2503300000 грн [181]. З цього вбачається висновок про те, що кредитна кооперація в Україні є достатньо розвиненою. Однак тенденції останнього часу свідчать про зупинення розвитку кредитних спілок, що обумовлено як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками.

Зазначене пояснюється достатньо спрощеним порядком видачі кредитів у кредитних спілках, який не передбачає вивчення кредитних історій позичальників та аналізу їхнього майнового стану, а також вжиття заходів щодо забезпечення виданих кредитів таких як, порука, застава, іпотека; недостатньою кваліфікацією працівників, які іноді не здатні оцінити платоспроможність позичальників;

неефективними засобами контролю за поточною діяльністю кредитних спілок з боку ревізійних комісій і кредитних комітетів.

Цим користуються, насамперед, керівники кредитних спілок, які після акумулювання значної суми вкладів членів кредитних спілок, застосовуючи відверто шахрайські схеми, видають за «відкати» великі суми кредитних коштів наблизеним їм особам, які не мають відповідного майнового забезпечення їх повернення, або оформлюють кредитні договори на фіктивних осіб на підставі підроблених паспортів, що тягне за собою подальше неповернення кредитних коштів позичальниками і пов'язану з цим неспроможність кредитної спілки та її банкрутство.

З метою створення дієвих перешкод у видачі кредитними спілками кредитів із застосуванням шахрайських схем необхідно:

1) затвердити на державному рівні Положення про порядок видачі кредитними спілками кредитних коштів фізичним та юридичним особам, яке б чітко визначало порядок перевірки платоспроможності позичальників; умови видачі кредитів і порядок застосування заходів забезпечення їх повернення; кваліфікаційні вимоги до членів кредитних комітетів тощо;

2) доповнити Закон України «Про кредитні спілки» положеннями, які забороняють голові правління одноособово ухвалювати рішення про видачу кредиту, а також положеннями, що зобов'язують кредитний комітет кредитної спілки погоджувати видачу кредитів, незалежно від суми;

3) ввести до Закону України «Про кредитні спілки» норму, що забороняє участь у роботі кредитного комітету осіб, які є членами правління, або членами спостережної ради, або займають в кредитній спілці інші оплачувані посади і мають відношення до розпорядження фінансовими ресурсами.

Діяльність кооперативних банків передбачена статтями 336, 338 ГК та статтями 6, 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до яких банки в Україні утворюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Кооперативні банки можуть створюватися суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності.

Кооперативні банки поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки, які й утворюють органи управління ним.

До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Прикладом кооперативного банку можна вважати діяльність єдиного в Україні акціонерного банку «Укоопспілка», який було створено з метою забезпечення розрахункового, касового і кредитного обслуговування насамперед підприємств системи споживчої кооперації та інших форм власності. Одним із акціонерів банку є Центральна спілка споживчих товариств України. На жаль, натепер вказаний банк фактично припинив свою діяльність та не надає фінансові послуги своїм членам.

У західній Європі перші кооперативні банки було створено в Німеччині понад 130 років тому. Станом на 2010 р. в Німеччині діяло понад 2000 місцевих кооперативних банків, які створили окрему банківську систему. Місцеві кооперативні банки Німеччини є автономними фінансовими установами, діяльність яких врегульована кооперативним і банківським законодавством. Вони діють за принципами: самодопомоги, який передбачає власну ініціатива пайовиків для отримання певних економічних результатів; самоуправління, що реалізується шляхом дотримання внутрішнього порядку через створення відповідних органів управління, що діють на демократичних засадах; особистої відповідальності пайовиків за діяльність і розвиток кооперативного банку; солідарності пайовиків, які несуть окрему відповідальність за загальну справу; добровільності та відкритого членства, тобто забезпечення кожному члену права добровільного входу та виходу з кооперативного банку; ідентичності, за яким пайовики кооперативного банку одночасно є його власниками і клієнтами; регіонального розташування (зона діяльності кооперативного банку обмежується певним регіоном). Німецьке законодавство дозволяє кооперативним банкам обслуговувати осіб, які не є їхніми членами. Місцеві кооперативні банки разом із Центральним і Регіональним банком займають понад 23% від усього банківського сектору Німеччини та є найбільш консолідованою банківською групою [96].

Кооперативні банки також активно розвиваються в Австрії, Італії, Нідерландах, Франції та Польщі. В 2009 р. в країнах Європи функціонувало понад 4200 місцевих кооперативних банків, які мали

понад 60 тис. відділень, а їх послугами користувалися понад 45 млн. членів і 159 млн. клієнтів [459].

Відомою в усьому світі є австрійська банківська система Райффайзен, яку очолює центральний банк Raiffeisen Zchtralbank Austria AG (RZB-Austria), що є одним з лідерів в Європі, при цьому надає 25% банківських послуг в Австрії, маючи 2350 офісів і 22 тис. відділень [137].

Кредитна система кооперації Франції складається з трьох окремих систем кооперативних банків – Credit Agricole, Credit Mutuel та Banque Populaires. Також у червні 1999 р. французьке законодавство трансформувало ощадні каси (Caisses deparagne) в кооперативні банки, які виявилися більш прогресивною формою фінансової установи. Кооперативна банківська група Креді Аґріколь (Credit Agricole) обслуговує дві третини французького аграрного сектора і за розміром капіталу є найбільшим банком у французькій банківській системі та одним із найбільших банків в Європі [389, с. 169].

Особливість кооперативних банків Польщі полягає в тому, що через ці установи держава надає пільгові кредити для сільського господарства, а також забезпечує виплату коштів фермерам з фондів Європейського Союзу та національного бюджету [389, с. 169].

Узагальнюючи наведене, слід зазначити, що кооперативні банки створюються і функціонують на тих же засадах, що і класичні кооперативи, при цьому мають на меті не отримання прибутку від фінансово-кредитної діяльності, а, насамперед, – надання фінансової допомоги своїм членам, які мають потребу в обігових коштах, на взаємовигідній основі. Враховуючи дорожнечу кредитів, які надаються вітчизняними банківськими установами, вбачається, що розвиток в Україні системи кооперативних банків надасть потужний поштовх для розвитку кооперативного сектору економіки.

Як стверджує О. М. Музичка, світова економічна криза, яка розпочалася в 2007 р., показала надійність системи кооперативних банків, які не лише не зазнали суттєвих втрат, але й зберегли фінансову стабільність і, на відміну від інших банківських установ, не потребували широкої державної підтримки [283, с. 143].

Розглянуті вище типи кооперативів є *первинними кооперативними організаціями*.

Для того, щоб ефективно працювати в умовах ринкової економіки, первинні кооперативні організації прагнуть об'єднуватися

в групи, створюючи таким чином кооперативні організації вищого рівня.

В теорії господарського права такі об'єднання носять назву господарських об'єднань, діяльність яких у загальних рисах регулюється главою 12 ГК.

В. С. Щербина залежно від характеру діяльності учасників господарського об'єднання виділяє:

- об'єднання виробників;
- об'єднання учасників інфраструктури ринку;
- холдингові групи;
- промислово-фінансові групи.

Залежно від мети утворення В. С. Щербина пропонує поділяти господарські об'єднання на підприємницькі та непідприємницькі [452, с. 161, 162].

Виходячи з наведеної класифікації господарських об'єднань, об'єднання виробничих кооперативів (у тому числі й сільськогосподарських) – слід відносити до категорії «об'єднання виробників»; об'єднання кредитних спілок і кооперативних банків – слід відносити до категорії «об'єднання учасників інфраструктури ринку»; об'єднання споживчих та обслуговуючих кооперативів – слід відносити до категорії «непідприємницькі господарські об'єднання» [204, с. 139].

Характерною ознакою усіх господарських об'єднань є те, що вони мають спільну мету, відокремлене майно, власні органи управління, та особливу правосуб'єктність, яка обумовлена структурою об'єднання. Учасниками об'єднання можуть бути лише організації, що мають статус юридичної особи [452, с. 164].

Будучи членом об'єднання його учасник, як суб'єкт господарського права, зберігає відносну самостійність і має право в будь-який час безперешкодно вийти з нього.

Порядок утворення та діяльність кооперативних об'єднань лише в загальних рисах визначено статтями 30-33 Закону України «Про кооперацію» та статтею 26 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Зокрема, чинне кооперативне законодавство визначає кооперативне об'єднання як форму добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів. Членом кооперативного об'єднання також може бути інше кооперативне об'єднання.

Кооперативні об'єднання створюються та діють з місцевим (сільським, селищним, міським) територіальним (районним, обласним) та республіканським (загальнодержавним) статусом і є некомерційними організаціями. Члени кооперативного об'єднання будь-якого рівня – створюючи об'єднання – зберігають статус юридичної особи.

Кооперативне об'єднання створюється за рішенням установчих зборів, конференції, з'їзду уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань, які ухвалюють установчий договір, затверджують статут та обирають органи управління кооперативного об'єднання.

Створене таким чином кооперативне об'єднання набуває статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації.

Діяльність спілок споживчих товариств усіх рівнів детально врегульовано актами Укоопспілки, зокрема: Примірним статутом районної спілки споживчих товариств (райспоживспілки), затвердженим XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19.12.2000; Примірним статутом обласної (республіканської) спілки споживчих товариств, затвердженим XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19.12.2000; Статутом Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки), прийнятим XVI з'їздом споживчої кооперації України від 03.03.1994 [157, с. 63 – 129].

Нормативно-правових актів, які б регулювали діяльність сільськогосподарських кооперативних об'єднань першого і другого рівнів на даний час не існує, а тому вказана правова прогалина підлягає заповненню, що дозволить дещо спростити діяльність даного типу кооперативів.

Вбачається, що залежно від цілей і виконуваних завдань кооперативні об'єднання можна умовно поділити на кооперативні об'єднання першого, другого і третього рівнів.

Кооперативне об'єднання *першого рівня* створюється первинними кооперативними організаціями. До кооперативного об'єднання першого рівня належать ліги, асоціації, альянси та спілки, що створюються на місцевому рівні, тобто на рівні сіл, селищ, міст.

Основним документом, що регулює діяльність кооперативного об'єднання першого рівня, є статут.

Кооперативні об'єднання першого рівня, мають право на добровільних засадах входити до складу кооперативного об'єднань

другого рівня. В цьому випадку вони виступають в якості членів кооперативного об'єднання другого рівня і мають право безперешкодного виходу з нього.

У разі входження до кооперативного об'єднання другого рівня, вони зберігають за собою повну господарську самостійність і права юридичної особи.

Кооперативні об'єднання першого рівня можуть делегувати частину своїх повноважень кооперативному об'єднанню другого рівня та виконання останнім окремих їх функцій. Конкретні умови делегування повноважень і функцій закріплюється у договорі, що укладається між кооперативними об'єднаннями першого і другого рівнів.

Основними цілями і завданнями кооперативного об'єднання першого рівня є:

а) сприяння розвитку кооперації на території місцевої громади, виконання делегованих йому первинними кооперативними організаціями повноважень і функцій, координація їх діяльності, а також задоволення потреб членів первинних кооперативних організацій;

б) пропаганда кооперативного руху на місцевому рівні з метою залучення населення у члени первинних кооперативних організацій;

в) створення місцевої мережі кооперативних підприємств тощо.

В залежності від типів первинних кооперативних організацій, які входять до складу кооперативного об'єднання першого рівня, воно може займатися наступними видами діяльності:

оптово-роздрібна торгівля;

організація громадського харчування;

виробництво і реалізація продукції, надання послуг тощо.

Кооперативне об'єднання другого рівня створюється за територіальною ознакою, як правило, на рівні району чи області і складається з первинних кооперативних організацій і кооперативних об'єднань першого рівня, які виконують вимоги його статуту та мають право вільного виходу з об'єднання.

Кооперативне об'єднання другого рівня набуває статусу юридичної особи від дня її державної реєстрації. Його інтереси представляє правління.

Кооперативне об'єднання другого рівня може на договірних засадах входити до державних, кооперативних, громадських та інших об'єднань (спілок) із збереженням своєї повної господарської самостійності та прав юридичної особи.

Кооперативне об'єднання другого рівня делегує кооперативному об'єднанню третього рівня частину своїх повноважень та виконання окремих функцій. Умови делегування повноважень і функцій визначаються та закріплюються в договорі, що укладається між кооперативними об'єднаннями другого та третього рівнів.

Основними цілями і завданнями кооперативного об'єднання другого рівня є:

сприяння розвитку системи кооперації в межах певного регіону, виконання делегованих їй первинним кооперативними організаціями і кооперативними об'єднаннями першого рівня повноважень і функцій, координація їх діяльності з метою задоволення потреб членів і населення;

пропаганда кооперативного руху, розвиток кооперативної демократії, залучення широких мас населення у члени кооперативних організацій;

розвиток мережі підприємств системи кооперації тощо.

В залежності від типів кооперативних організацій, які входять до кооперативного об'єднання другого рівня, воно може здійснювати виробничу діяльність, а також виконувати роботи і надавати послуг як членам об'єднання, так і усім іншим заінтересованим особам.

Кооперативне об'єднання третього рівня створюється на республіканському рівні та об'єднує на добровільній основі кооперативні об'єднання першого і другого рівнів.

Прикладом діяльності кооперативної організації третього рівня є Центральна спілка споживчих товариств України (Укоопспілка), яка об'єднує Кримспоживспілку, Вінницьку, Волинську, Дніпропетровську, Житомирську, Закарпатську, Івано-Франківську, Кіровоградську, Луганську, Львівську, Миколаївську, Одеську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Тернопільську, Харківську, Херсонську, Хмельницьку, Черкаську, Чернівецьку, Чернігівську обласні спілки споживчих товариств, а також Броварську, Васильківську, Києво-Святошинську, Макарівську районні спілки споживчих товариств; Бориспільське, Богуславське, Вишгородське, Володарське, Згурівське, Кагарлицьке, Миронівське, Переяслав-Хмельницьке, Таращанське, Фастівське, Яготинське районні споживчі товариства Київської області, Київське міське споживче товариство.

Кооперативне об'єднання третього рівня має завдання сприяти розвиткові кооперації як території України так і за її межами; співпрацювати з міжнародними кооперативними організаціями і

коопераціями інших країн; виконання делегованих їй кооперативними організаціями, яких воно об'єднує, повноважень і функцій; координувати діяльність та спрямовувати зусилля своїх членів на забезпечення потреб кооперативних підприємств і організацій в товарах і різноманітних послугах.

Особливості створення об'єднань кредитних спілок визначаються статтями 24, 25 Закону України «Про кредитні спілки», якими встановлено, що з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати асоціації кредитних спілок.

Місцеві асоціації діють у рамках однієї адміністративно-територіальної одиниці, визначеної статтею 133 Конституції України, якщо членами такого об'єднання є більш як третя частина кількості кредитних спілок, які діють на території такої адміністративно-територіальної одиниці, але у кількості не менше трьох кредитних спілок.

Всеукраїнські асоціації – це асоціації кредитних спілок, діяльність яких поширюється на територію всієї України, за умови, що членами таких асоціацій є кредитні спілки більш ніж з половини адміністративно-територіальних одиниць, визначених частиною другою статті 133 Конституції України.

Асоціація кредитних спілок є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриваються і використовуються згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку.

На базі членства асоціації кредитних спілок може утворюватися об'єднана кредитна спілка, яка є неприбутковою організацією, заснованою кредитними спілками на кооперативних засадах з метою сприяння фінансовій стабільності кредитних спілок та об'єднання тимчасово вільних коштів своїх членів для їх взаємодопомоги.

Характерною відмінністю кооперативних об'єднань від первинних кооперативних організацій є те, що:

1) членами первинних кооперативних організацій переважно є фізичні особи, у той час, коли членами кооперативних об'єднань можуть бути лише юридичні особи;

2) основним завданням первинних кооперативних організацій є задоволення інтересів їх членів, у той час коли завданням кооперативних об'єднань є координація діяльності первинних

кооперативних організацій та сприяння у здійсненні ними кооперативної діяльності.

Отже, в залежності від організаційної форми діяльності кооперативні організації України поділяються на: класичні кооперативи, організації кооперативного типу, об'єднання кооперативів, об'єднання організацій кооперативного типу.

У свою чергу:

1) класичні кооперативи поділяються:

а) в залежності від завдань і характеру діяльності – на виробничі, обслуговуючі та споживчі;

б) за напрямом основної діяльності – на сільськогосподарські, житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, переробні, збутові, постачальні транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо;

2) об'єднання кооперативів поділяються на: об'єднання з місцевим статусом (сільські, селищні, міські, що є об'єднаннями першого рівня) об'єднання з територіальним статусом (районні, обласні, що є об'єднаннями другого рівня), об'єднання з республіканським статусом (об'єднання третього рівня);

3) організації кооперативного типу поділяються на: кредитні спілки, кооперативні банки;

4) об'єднання організацій кооперативного типу поділяються на: об'єднання кредитних спілок (місцеві асоціації, всеукраїнські асоціації), об'єднання кооперативних банків (центрального кооперативний банк).

Проведена наукова класифікація кооперативних організацій дає можливість не тільки виділити ознаки, що якісно відрізняють кооперативні організації від усіх інших суб'єктів господарювання, але й здійснити їх внутрішній поділ у залежності від мети створення та напрямів господарської діяльності, що дозволяє:

визначити місце окремої кооперативної організації в системі кооперації України, її статус, повноваження і завдання;

охарактеризувати функції та обсяг компетенції окремої кооперативної організації;

виділити особливості взаємодії кооперативних організацій в системі кооперації України та побудови правовідносин з іншими суб'єктами права;

окреслити межі регулятивного впливу держави на кооперативні організації за допомогою норм кооперативного права та актів кооперативних об'єднань вищого рівня;

визначити законодавчі норми, що регулюють кооперативні відносини.

2.4. Господарсько-правова характеристика кооперативних принципів і цінностей

Господарська організація, яка прагне бути успішною і мати стабільні відносини з діловими партнерами, повинна не лише задекларувати, але й відстоювати головні принципи своєї діяльності. Дотримання задекларованих принципів створює позитивне уявлення про ділову репутацію організації в цілому, допомагає досягати поставленої мети.

В науковій літературі принципами називають керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання. До основних принципів права належать: принцип справедливості, принцип поваги до людини, принцип рівноправності, принцип законності, принцип правосуддя, принцип верховенства права.

У теорії права виділяють наступні види принципів:

1) загальнолюдські принципи права – це державно-юридичні ідеали, які зумовлюються певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють прогресивні здобутки правової історії людства, які закріплені в міжнародних нормативних актах;

2) типологічні принципи – це ті його засади, які властиві усім правовим системам певного історичного типу. Особливістю сучасних систем права полягає в тому, що основні типологічні принципи поступово наповнюються загальнолюдськими правовими засадами та наближаються до рівня останніх, що є підтвердженням втілення найкращих правових здобутків людської цивілізації у суспільну практику;

3) конкретно-історичні принципи права – це ті його засади, які відображають специфіку права певної держави у реальних соціальних умовах;

4) галузеві принципи права – які охоплюють одну чи декілька галузей права певної держави [399; с. 21, 22].

Враховуючи специфіку кооперативного права як підгалузі господарського права кооперативні принципи слід відносити до галузевих господарсько-правових принципів, які в той же час охоплюють декілька галузей права.

Розробка кооперативних принципів має безпосереднє значення для формування кооперативного законодавства.

Вперше кооперативні принципи було затверджено в 1896 році на Другому конгресі МКА в Парижі. В процесі еволюції суспільства та розвитку економічних відносин ці принципи неодноразово уточнялися та змінювалися.

До 1992 р. діяло шість міжнародних кооперативних принципів, це:

- 1) принцип добровільного входу та виходу із кооперативу;
- 2) принцип демократичного управління і контролю;
- 3) принцип встановлення обмеженого відсотка на паї;
- 4) принцип, що запроваджує наступний порядок розподілу прибутку: спочатку прибуток розподіляється на розвиток кооперативу, потім на соціальні потреби, і тільки після цього – між членами кооперативу, в залежності від їх участі в діяльності кооперативу;

- 5) принцип здійснення культурно-просвітницької і освітньої діяльності;

- 6) принцип співробітництва між кооперативами на місцевому, національному та міжнародного рівнях.

До цього, наприкінці 30-х рр. ХХ ст. з переліку міжнародних кооперативних принципів було виключено принцип продажу товарів виключно за готівку, що пов'язано з розвитком банківської сфери і виникнення можливості придбання товарів у кредит; у 1966 р. на ХХІІ конгресі МКА – виключено принцип політичного і релігійного нейтралітету кооперативів, що пов'язано з фактичною неможливістю дотримання цього принципу в умовах бурхливого розвитку політичного життя в демократичних країнах, оскільки розвиток інфляційних процесів вимагав від кооператорів відмовитися від принципу обмеження процента на капітал.

На ХХХІ конгресі МКА, якій відбувся в 1995 р. в м. Манчестері, була прийнята оновлена редакція кооперативних принципів, до складу яких увійшло сім принципів, що діють й сьогодні.

Розглянемо кожний з них окремо.

1. *Добровільне та відкрите членство в кооперативі.* Кооперативи є добровільними організаціями, відкритими для всіх осіб, які мають бажання користуватися їх послугами, здатні взяти на себе відповідальність, пов'язану із членством у кооперативі, без будь-якої дискримінації за статевою ознакою, соціальною, расовою, політичною і релігійною належністю.

З правової точки зору для набуття членства в кооперативній організації переважне значення має прагнення самої особи, яка

виразила бажання вступити в кооперативну організацію для реалізації своїх здібностей та задоволення потреб, за умови належного виконання статусу, ніж бажання самої кооперативної організації бачити вказану особу своїм членом.

2. *Демократичний членський контроль за діяльністю кооперативу.* Кооперативи демократичні господарські організації, що контролюються їх членами, які беруть активну участь у формуванні їх політики та прийнятті управлінських рішень. Члени кооперативів, які обрані до керівних органів, зобов'язані звітувати про свою роботу перед рядовими членами. У первинних кооперативах усі члени мають рівні права голосу.

3. *Участь членів кооперативу в економічній діяльності кооперативу.* Даний принцип покладає на всіх членів кооперативів обов'язок особистої участі не лише в управлінні справами організації, але й в господарській діяльності кооперативу, спрямованій на виробництво товарів, виконання робіт або надання послуг.

4. *Автономія і незалежність.* Кооперативи є самостійними і незалежними господарськими організаціями, заснованими на принципі самопомоги і контролюються своїми членами. Якщо кооперативи вступають у відносини з іншими організаціями, або отримують капітал із сторонніх джерел, вони повинні здійснювати це таким чином, щоб забезпечити демократичний контроль з боку членів та зберегти зовнішню незалежність.

5. *Економічна участь членів.* Члени кооперативу беруть однакову участь у формуванні капіталу кооперативу та контролю за його використанням. Принаймні частина капіталу кооперативу повинна перебувати в колективній власності.

Умовами членства в кооперативі повинно бути передбачено, що члени отримують або обмежену винагороду по внесеному капіталу, або взагалі її не отримують. Члени кооперативу спрямовують прибуток на: розвиток кооперативу, в тому числі, через створення резервів, частина яких повинна бути неподільною; винагороду членів пропорційно їх трансакціям з кооперативом; підтримку іншої діяльності, схваленої членами кооперативу.

6. *Навчання, підвищення кваліфікації, інформація.* Специфіка діяльності кооперативів полягає в тому, що їхні члени одночасно перебувають з кооперативом у трудових відносинах. Кооперативи обмежені в праві залучати зі сторони висококваліфікованих працівників, зокрема, в галузевому виробництві, юриспруденції, а також менеджерів, що вимагає від членів кооперативу наявності в

них спеціальної освіти, для того щоб забезпечити господарську діяльність і конкурентоздатність кооперативів на товарних ринках.

З цією метою, кооперативи створюють спеціалізовані навчальні заклади системи кооперації, в яких готують не лише працівників робітничих професій, але й фахівців з вищою освітою. В якості прикладу функціонування кооперативних закладів освіти можна навести діяльність Чернігівського кооперативного технікуму, який готує фахівців різних спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр».

Крім того, кооперативи повинні надавати своїм членам, виборним представникам і найманим робітникам не лише можливість для навчання і отримання професії, а й забезпечувати підвищення кваліфікації та перепідготовку для того, щоб їхні знання та навички дозволяли ефективно виконувати свої обов'язки та забезпечувати сталий розвиток кооперативів.

З метою залучення до системи кооперації більшої кількості громадян, кооперативи інформують суспільство через засоби масової інформації про завдання кооперації, переваги кооперативної форми господарювання та проводять відповідну роз'яснювальну роботу.

7. Співпраця між кооперативами. Кооперативи служать своїм членам найбільш ефективно і зміцнюють кооперативний рух лише в тому разі, якщо вони працюють спільно через місцеві, регіональні та міжнародні кооперативні об'єднання, що значно підвищує рівень конкурентоздатності їх товарів і послуг.

8. Турбота про громаду. Як зазначалося раніше, кооперативи працюють на благо всього суспільства та проводять політику, яка схвалена їх членами [344].

Наведені міжнародні кооперативні принципи є універсальними, оскільки слугують орієнтиром під час розробки національних кооперативних принципів, що діють в багатьох країнах світу.

Зокрема, статтею 2 Закону Республіки Молдова «Про виробничі кооперативи» закріплено, що організація та діяльність кооперативу здійснюється на основі наступних принципів:

- 1) добровільність вступу в кооператив і вільний вихід з нього;
- 2) управління діяльністю кооперативу засноване на демократичних засадах;
- 3) спільність трудових інтересів, економічна співпраця і взаємодопомога його членів;
- 4) вільний доступ до інформації про діяльність кооперативу [62].

Статтею 1¹ Закону Республіки Казахстан «Про виробничий кооператив» встановлено, що виробничі кооперативи Казахстану функціонують на основі наступних принципів:

- 1) добровільності вступу та виходу;
- 2) обов'язкового внесення майнового (пайового) внеску;
- 3) демократичного управління;
- 4) взаємодопомоги і забезпечення економічної вигоди для його членів;
- 5) доступу до інформації про діяльність кооперативу [63].

В статті 4 Закону РФ «Про споживчу кооперацію (споживчих товариств, їх спілок) в Російській Федерації» визначено, що споживчі товариства в РФ створюються та діють на основі таких принципів:

- 1) добровільності вступу в споживче товариство та виходу з нього;
- 2) добровільності сплати вступного та пайового внесків;
- 3) демократичного управління споживчим товариством (один пайовик – один голос, обов'язкова підзвітність загальним зборам споживчого товариства інших органів управління, органів контролю, вільна участь пайовиків у виборних органах споживчого товариства);
- 4) взаємодопомога і забезпечення пайовикам, які беруть участь у господарській та іншій діяльності споживчого товариства, економічної вигоди;
- 5) обмеження розмірів кооперативних виплат;
- 6) доступності інформації про діяльність споживчого товариства для всіх пайовиків;
- 7) широкого залучення жінок для участі в органах управління і органах контролю;
- 8) турботи про підвищення культурного рівня пайовиків [64].

Таким чином, кооперативні принципи, сформульовані в законодавчих актах різних країн, дещо відрізняються від міжнародних принципів, проте спільним є те, що в більшості країн світу кооперативи створюються на принципах добровільності вступу в кооператив і виходу з нього; демократичного управління справами кооперативу; вільного доступу членів кооперативу до інформації про його діяльність; турботи про підвищення освітнього рівня членів кооперативу.

В Україні діяльність кооперативів будується на загальних принципах, закріплених в статті 4 Закону України «Про кооперацію», а саме:

- 1) добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації;
- 2) соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва;
- 3) рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос);
- 4) вільного вибору напрямів і видів діяльності;
- 5) демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій;
- 6) безпосередньої участі членів кооперативної організації у її діяльності.

Зміст наведених принципів діяльності кооперативу в цій статті не розкривається, але системний аналіз норм названого Закону в їх сукупності дозволить здійснити господарсько-правову характеристику кожного принципу.

Так, принцип *добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації* полягає в тому, що кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах; вступ до кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви особи, яка виявила відповідне бажання бути членом кооперативу, та погодилася внести вступний внесок і пай.

Таким чином, кооперативне законодавство України не містить обмежень щодо прийняття в члени кооперативу осіб виходячи з соціальної, майнової, релігійної, національної або іншої ознаки.

Припинення членства в кооперативі також відбувається внаслідок добровільного виходу з нього (ст.ст. 7, 11, 13).

Господарсько-правова сутність принципу *соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва* розкривається в статті 3 Закону України «Про кооперацію», згідно з якою основним завданням кооперації є: підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав; створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання; створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах; сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства.

Кооперативні організації гарантують усім своїм членам, а також найманим працівникам належну оплату праці відповідно до їх фаху,

кваліфікації, особистого та трудового внеску, забезпечують належні умови праці та соціально-економічні гарантії, передбачені законодавством. За рішенням загальних зборів членів кооперативу працівникам кооперативу можуть надаватися додаткові пільги соціального захисту за рахунок доходу кооперативу.

Кооперативні організації забезпечують додержання встановлених чинним законодавством України вимог з охорони праці, техніки безпеки, санітарних вимог на виробництві. При цьому, кооперативна організація несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю членів кооперативу – фізичних осіб, найманих працівників внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків, відповідно до закону [12, ст.ст. 35, 36].

Принцип *рівного права голосу під час прийняття рішень* застосовується під час участі членів кооперативу в роботі вищого органу управління кооперативу, яким є загальні збори членів кооперативу. Розглядаючи питання, які належать до компетенції загальних зборів членів кооперативу, зокрема: затвердження статуту кооперативу та внесення до нього змін, прийняття інших рішень, що стосуються діяльності кооперативу; утворення органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, інших органів кооперативу; заслуховування звітів його органів управління і органів контролю; затвердження порядку розподілу доходу кооперативу; визначення розмірів вступного і членського внесків та паїв; визначення розмірів, порядку формування та використання фондів кооперативу; визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; затвердження річного звіту і балансу кооперативу; затвердження рішення правління або голови про прийняття нових членів та припинення членства; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників; прийняття рішень про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань; прийняття рішень про реорганізацію або ліквідацію кооперативу, а також інших питань, віднесених рішенням загальних зборів членів кооперативу до компетенції загальних зборів кожний член кооперативу чи уповноважений кооперативу має один голос, і це право за будь-яких обставин не може бути передано іншій особі [12, ст. 15].

Кооперативний принцип *вільного вибору напрямів і видів діяльності* реалізується шляхом забезпечення кооперативам права самостійно визначати основні напрями господарської діяльності; розроблення програм і планів економічного та соціального розвитку, які затверджуються на загальних зборах членів кооперативу. Кооперативи мають право провадити будь-яку господарську діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом, а також відкривати свої філії, відділення, представництва без створення юридичної особи. Виробничі кооперативи провадять господарську діяльність з метою одержання прибутку, а всі інші кооперативи надають послуги своїм членам, без мети одержання прибутку.

Здійснюючи реалізацію товарів та надання послуг, кооперативи вправі самостійно встановлювати ціни і тарифи на них, за виключенням тих випадків, коли на окремі групи товарів або види послуг законом встановлено державні регульовані ціни і тарифи.

Як правило, кооперативи здійснюють реалізацію товарів та надання послуг за цінами і тарифами, що встановлюються на договірних засадах. Для членів кооперативу ціни на товари, які виробляє кооператив, або на надані ним послуги, як правило визначається кооперативом окремо [12; ст.ст. 23, 24].

Кооперативи є демократичними господарськими організаціями, діяльність яких повністю контролюється їх членами. Принцип *демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій* полягає в праві членів кооперативу звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити.

З метою забезпечення належного контролю за діяльністю кооперативу утворюються органи управління та органи контролю за діяльністю кооперативу; загальні збори кооперативу заслуховують звіти його органів управління і органів контролю, затверджують річний звіт і баланс кооперативу, а в разі необхідності – утворюють спеціальні комісії із залученням в якості консультантів найманих працівників.

Спостережна рада кооперативу безпосередньо здійснює контроль за додержанням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу. Контроль за фінансово-господарською діяльністю кооперативу забезпечує ревізійна комісія або ревізор.

Вказані органи підзвітні загальним зборам членів кооперативу, а їх персональний склад обирається загальними зборами з числа членів кооперативу у порядку, встановленому його статутом. [12; ст.ст. 12, 15, 17, 18].

Кооперативні об'єднання (спілки) також організовані та діють відповідно до цього принципу.

Принцип *безпосередньої участі членів кооперативної організації в її діяльності* полягає в тому, що члени кооперативів беруть особисту участь у роботі його керівних і контрольних органів. Передача цього права іншим особам кооперативним законодавством України не допускається.

Принципи діяльності кредитних спілок закріплені в статті 2 Закону України «Про кредитні спілки». До них належать такі принципи:

- добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки;
- рівноправності членів кредитної спілки;
- самоврядування;
- гласності [11].

Відповідно до задекларованих у цьому Законі принципів, ніхто не може бути примушений вступати до кредитної спілки, а виключення з членів кредитної спілки дозволяється лише у випадках, визначених статутом спілки. Усі члени кредитної спілки наділяються рівними правами, в тому числі під час голосування на загальних зборах, незалежно від розміру пайового та інших внесків. Закон забороняє будь-яке втручання в діяльність кредитної спілки, за винятком випадків, передбачених законом. Одночасно на кредитні спілки покладено обов'язок забезпечити повне та своєчасне інформування своїх членів з питань власної діяльності, на їх прохання ознайомлювати з протоколами загальних зборів і засідань інших органів управління кредитної спілки, видавати копії документів та витяги з них у порядку, визначеному статутом.

Принцип рівноправності закладено і в діяльності кооперативних банків. Так, згідно із статтею 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність» кожний учасник кооперативного банку незалежно від своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу [17].

Порівняльний аналіз національних і міжнародних кооперативних принципів показує, що чинне кооперативне законодавство України не містить таких кооперативних принципів як: навчання, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між

кооперативами; турбота про громаду, що негативно впливає на діяльність кооперативних організацій.

На підставі проведеного аналізу можна зазначити, що кооперативними принципами є комплекс спеціальних положень, які, ґрунтуючись на загальних принципах господарського права, визначають мету створення, основоположні засади здійснення кооперативними організаціями господарської діяльності; порядок організації внутрішньокооперативних відносин та органічне поєднання приватних інтересів членів кооперативних організацій з публічними (суспільними) інтересами місцевої територіальної громади [205, с. 129].

Національні кооперативні принципи визначають засади діяльності кооперативів України, перш за все як суб'єктів господарської діяльності, при цьому, недостатньо розкривають їх особливість як організацій, що беруть активну участь у суспільному житті громади та піклуються про неї.

У зв'язку з цим, вважаємо доцільним доповнити статтю 4 Закону України «Про кооперацію» наступним реченням: «навчання, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду» [Додаток А].

Таким чином, кооперативні принципи поділяються на міжнародні та національні. Міжнародні кооперативні принципи затверджуються в рамках діяльності міжнародних кооперативних організацій, зокрема, МКА – членами даної організації, і слугують орієнтиром для розробки національних кооперативних принципів в окремих державах.

Національні кооперативні принципи затверджуються органами законодавчої влади. Враховуючи специфіку економік різних країн, а також типів кооперативів, національні кооперативні принципи можуть відрізнятися від міжнародних. Проте, з огляду на універсальний характер останніх, розробляючи національні кооперативні принципи держави намагаються відобразити в них основні положення міжнародних кооперативних принципів.

Однак, не всі держави затверджують на національному рівні кооперативні принципи. Так, у Законі ФРН «Про виробничі та господарські кооперативи» від 01.05.1889, що діє до цього часу, відсутня окрема стаття, присвячена кооперативним принципам. Це можна пояснити тим, що вказаний закон ухвалено ще до розробки першої редакції міжнародних кооперативних принципів. У той же час, треба відмітити, що чинна редакція Закону ФРН «Про виробничі

та господарські кооперативи» запроваджує діяльність кооперативів ФРН на тих же засадах, які проголошено МКА [410].

Кооперативи, як правило, створюються особами, які мають схожі погляди на життя, сповідують однакові ідеали та цінності. Базові цінності, які лежать в основі діяльності кооперативних організацій, називають *кооперативними цінностями*.

Кооперативні цінності вироблялися кооператорами різних країн протягом багатьох десятиріч.

На міжнародному рівні юридичне закріплення кооперативних цінностей здійснено в Декларації про кооперативну ідентичність, прийнятої на XXXI конгресі МКА в 1995 р. [344]. До них віднесено: чесність, відкритість, взаємодопомогу, взаємну відповідальність, демократію, рівність, справедливість, солідарність, турботу про інших.

Треба відмітити, що чесність, відкритість, взаємодопомога та турбота про інших є, перш за все, морально-етичними категоріями; рівність, справедливість і взаємна відповідальність – юридичними; єдність – соціологічною, а солідарність і демократія – політичними категоріями, які вже протягом тривалого часу вивчаються різними науками.

Так, у загальному розумінні *чесність* відображає одну з основних людських чеснот. Вона передбачає правдивість, принциповість, вірність взятим зобов'язанням, суб'єктивну переконаність у правоті справи, щирість перед іншими і самим собою; *рівність* – розглядається, насамперед, як рівність усіх суб'єктів правовідносин перед законом, що є основною засадою існування будь-якої правової держави; *справедливість* – забезпечує відновлення рівноваги, порушеної внаслідок невиконання встановлених правил поведінки; *солідарність* – єдність певних суспільних груп, яка породжує єдність інтересів, мети, завдань тощо; *демократія* – вид політичного режиму, в основі якого лежить метод колективного ухвалення рішень, а також рівний вплив учасників як на окремі стадії, так і на кінцевий результат процесу [160]; *відкритість* – готовність впустити співрозмовника до свого особистого простору, здатність до спілкування та розкриття інформації про себе [161].

Водночас, вказані категорії мають специфічний прояв у кооперативних відносинах, а тому потребують окремого дослідження.

Кооперативні цінності реалізуються за допомогою кооперативних принципів у процесі практичної діяльності кооперативів. Дотримання кооперативних цінностей дозволяє зберегти самобутність кооперативів, що відрізняє їх від класичних суб'єктів господарювання, забезпечує соціальну спрямованість їх діяльності.

Чесність передбачає недопустимість у кооперативі обману як своїх членів, так й інших осіб, які звернулися до кооперативу за отриманням послуг або придбанням певних товарів. Нечесна поведінка може проявлятися в обважуванні чи обрахунках своїх клієнтів, повідомленні своїм членам неправдивої інформації про діяльність кооперативу. Чесність у відносинах дозволяє закріпити довіру до кооперативу як надійного контрагента, формує позитивний імідж та ділову репутацію.

Відкритість характеризує кооператив як суб'єкт, діяльність якого є прозорою і зрозумілою для інших. Відкритість передбачає можливість безперешкодного вступу до кооперативу, інформування членів кооперативу про його діяльність. Проте відкритість є характерною ознакою не лише кооперативної організації, але й його членів, які вступаючи між собою у відносини, повинні бути максимально відкритими, що сприяє підвищенню довіри один до одного та ефективності їх співпраці.

Взаємодопомога – визначає взаємостосунки кооперативу як колективної організації з членами кооперативу; вони побудовані на вірі в те, що всі люди можуть і хочуть домогтись поліпшення свого добробуту. Кооператори вірять, що цього можна досягти спільними зусиллями.

Кооперативи як організації взаємодопомоги надають можливість громадянам – членам кооператив:

поліпшити своє матеріальне становище шляхом економії коштів на придбання товарів і послуг (споживчі кооперативи);

вирішити питання працевлаштування та отримання доходів за рахунок спільної трудової діяльності (виробничі кооперативи);

поліпшити свої житлові умови за рахунок придбання в кооперативі дешевого житла (житлово-будівельні кооперативи);

організувати обслуговування виробництва та збут власних товарів (обслуговуючі кооперативи);

одержати дешеві позикові кошти (кредитні кооперативи);

отримати якісну професійну та вищу освіту в кооперативних навчальних закладах на безоплатній основі або на пільгових умовах.

Кооперативи можуть сприяти задоволенню інших матеріальних, соціальних і культурних потреб своїх членів.

Водночас, члени кооперативу, беручи участь в економічній і соціальній діяльності кооперативу та вивчаючи взаємовідносини з органами державної влади, господарюючими суб'єктами різних форм власності, набувають знання, необхідні для самостійної діяльності. Тобто кооператив виступає школою управління для своїх членів, насамперед молоді.

Взаємна відповідальність – це відповідальність кожного окремого члена кооперативу за ухвалені його керівними органами рішення та наслідки господарської діяльності. Застосування додаткової відповідальності членів кооперативу підвищує гарантії належного виконання кооперативом своїх зобов'язань перед контрагентами та державою, сприяє формуванню про кооператив іміджу як про надійного ділового партнера.

Демократія є основою кооперативної діяльності, яка дозволяє усім членам кооперативу можливість брати участь в обговоренні та ухваленні життєво важливих рішень. Кожний член кооперативу має рівне право бути обраним до складу керівних органів, безперешкодно висловлювати свою думку стосовно стратегії діяльності кооперативу. Керівні органи кооперативу зобов'язані забезпечити своїм членам можливість реалізації їхніх прав, не допускати проявів тиску та впроваджувати демократичні засади діяльності кооперативу.

Рівність виключає можливість надання переваг певним членам кооперативу виходячи з його майнового стану, соціального статусу та інших ознак, зокрема, статі, національності, віросповідання. Кожний член кооперативу має рівні права користуватися послугами кооперативу, та отримувати доходи від його діяльності, що, насамперед, залежить від ступеня особистої участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Рівність передбачає справедливість у відносинах між членами кооперативу, повагу один до одного та утримання від вчинення дій, які спрямовані на порушення прав інших членів кооперативу.

Солідарність вимагає від усіх членів кооперативу спільне досягнення поставленої мети. З метою об'єднання спільних зусиль та підвищення ефективності діяльності окремі кооперативи створюють спілки різних рівнів, співпрацюють з громадськими організаціями та органами влади.

Турбота про інших передбачає надання допомоги не лише членам кооперативу, але й членам територіальної громади, на

території якої діє кооператив, а також установам, що потребують допомоги з боку інших. Наприклад, кооперативи можуть не лише надавати допомогу в утриманні дошкільних навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл, установ культури та інше, а навіть й утворювати подібні установи.

Виступаючи на Міжнародній науково-практичній конференції на тему: «Розвиток кооперативного руху в Україні», що проходила 24-25 травня 2016 р. у м. Києві, директор Інституту кооперативної освіти і наукових досліджень Шебрук (Канада) Клод Андре Гійот наголосив на важливості глибокого розуміння кооперативних принципів і кооперативних цінностей та необхідності їх застосування в практичній діяльності кооперативів, а також на ролі держави у кооперативному русі. Він вважає, що основне призначення кооперативів полягає у забезпеченні самореалізації людини; тут діє головний гуманітарний принцип: гроші служать людині, а не людина грошам.

На думку Клода Андре Гійота, кооператив – це врівноважена демократична система, у центрі якої має бути людська гідність. В кооперативі здійснюється розвиток людини як особистості, а завдяки дотриманню кооперативних принципів і кооперативних цінностей всі члени кооперативу залишаються рівними незалежно від посад, які вони в ньому обіймають, оскільки кожний виконує свою важливу функцію, що забезпечує діяльність кооперативу. В кооперативі урівноважуються інтереси окремої особи з інтересами громади, нагальні потреби сьогодення з майбутніми потребами, рівність із рівноправ'ям, незалежність із солідарністю. Роль же держави полягає лише в тому, щоб захищати існуючі кооперативи та їх членів і забезпечувати дотримання демократичних засад їх діяльності [458].

Розглянуті кооперативні цінності, що закріплені в Декларації про кооперативну ідентичність, знайшли своє відображення в кооперативному законодавстві України.

Так, Законом України «Про кооперацію» встановлено, що одним з основних завдань кооперації є захист майнових і соціальних прав членів кооперативів, створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання [12, ст. 3]; діяльність кооперації базується на засадах демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативу, рівного права голосу під час прийняття рішень, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва [12, ст. 4]; члени кооперативу мають право звертатися до органів

управління та органів контролю за діяльністю кооперативу із запитами, пов'язаними з діяльністю кооперативу, та одержувати письмові відповіді на свої запити [12, ст. 12]; члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу або законом [12, ст. 27].

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що кооперативні принципи та цінності є обов'язковою умовою існування кооперативного руху, при цьому, вони виступають головними чинниками розвитку кооперації. На основі кооперативних принципів і кооперативних цінностей будується діяльність кооперативних об'єднань переважної більшості країн світу.

Саме завдяки дотриманню кооперативних принципів і кооперативних цінностей відбувається задоволення інтересів місцевих територіальних громад у забезпеченні певними послугами, товарами повсякденного вжитку та виконанні робіт, в чому проявляється публічний (суспільний) характер кооперативних організацій як суб'єктів господарського права.

Кооперативні принципи та цінності визнані і підтримуються світовою громадськістю та виступають надійним орієнтиром подальшого розвитку кооперації у XXI столітті.

Глибоке знання кооперативних цінностей і принципів, застосування їх у практичній діяльності сприятиме компетентному вирішенню завдань розвитку системи кооперації, допоможе привести у відповідність статuti кооперативних організацій різних рівнів, а також дозволить брати кваліфіковану участь у формуванні кооперативного законодавства України та напрацюванні концепцій планів розвитку кооперативного господарства.

2.5. Вплив міжнародних кооперативних організацій на розвиток кооперативного права України

Зараз у світі обговорюються й активно підтримуються дві основні концепції розвитку кооперативних організацій. За першою концепцією кооперативи розглядаються як звичайні підприємницькі товариства, головною метою діяльності яких є отримання прибутку. Відповідно до другої концепції кооперативні організації є

специфічним видом господарських організацій, що мають унікальні якості, оскільки отримання прибутку для них не є основною метою діяльності, а виступає лише інструментом задоволення економічних, соціальних і культурних потреб членів кооперативних організацій. За цією концепцією, кооперативні організації розглядаються, насамперед, як високоорганізовані форми самопомоги і самореалізації через самоорганізацію окремих груп населення та створення ними господарського підприємства [210, с. 68].

Провідна роль у формуванні та просуванні на світовій арені концепції кооперативної унікальності належить МКА, який вперше сформулював визначення кооперативу як автономної організації людей, які добровільно об'єдналися для задоволення своїх суспільно-економічних, соціальних та культурних потреб через демократично кероване підприємство, що знаходиться у спільному володінні його членів [475].

Виступаючи на засіданні Генеральної асамблеї МКА, яке проходило 5-6 червня 2008 р. в Римі, його Президент пан Івано Барберіні зробив особливий наголос на загрозах, що виникають унаслідок безконтрольного розвитку приватного бізнесу. Зокрема, він зазначив: «Коли прибуток є єдиною метою економічної діяльності, це може привести до руйнування навколишнього середовища. Економічний розвиток має задовольняти потреби сьогодення, не компрометуючи себе в майбутньому. ...У глобалізованому світі, де головним викликом є не тільки економіка, але й культура, кооперативна система повинна визначитися з завданнями, що постають перед її підприємствами, і націлені на досягнення найкращих результатів у бізнесі, створенні власного іміджу...» [271].

МКА є неурядовою незалежною організацією, яка об'єднує кооперативні організації усього світу, захищає і представляє їх інтереси на міжнародній арені. Одним із основних напрямів його діяльності є боротьба з бідністю, створення нових гідних робочих місць та розвиток демократії в світі.

На сучасному етапі розвитку МКА поступово виконує завдання створення мережі найбільших кооперативів для того, щоб забезпечити гідну конкуренцію в умовах подальшої глобалізації економіки. МКА бере також активну участь у розробці та впровадженні програм гендерної рівності, розвитку людських ресурсів, охорони навколишнього середовища та запобіганню вчинення насильства щодо дітей, що сприяє підвищенню авторитету цієї організації в очах міжнародної спільноти та зацікавленість до її

напрацювань. З цією метою розроблена і, починаючи з 2006 р., активно впроваджується в життя програма Global 300, яка об'єднує 300 найбільших кооперативів світу, сумісні активи яких становлять 30000 – 40000 млрд. дол. США, а річний товарообіг вже перевищує 1.7 трлн. доларів США. Програма Global 300 входить у десятку найбільших економік світу, серед яких економіки: США, Японії, ФРН, Франції, Великої Британії, Китаю, Італії, Іспанії, Канади та Global 300 [465]. Global 300 за видами економічної діяльності розподіляється таким чином: харчовий і сільськогосподарський бізнес – 32,6 %, роздрібна торгівля – 24,7 %, фінансовий сектор – 21,8 % [164].

МКА був заснований в Лондоні в серпні 1895 р. Місцем розташування його штаб-квартири з 1982 року є Женева (Швейцарія). МКА має юридичний статус асоціації, створеної як корпоративний орган, що регулюється статтями 60-79 Швейцарського цивільного кодексу [157, с. 130].

МКА, як всесвітній представник кооперативних організацій усіх видів, виконує такі завдання:

- сприяє розвитку світового кооперативного руху, ґрунтованого на взаємодопомозі та демократії;

- пропагує та охороняє кооперативні цінності і принципи;

- сприяє розвитку економічних та інших взаємовигідних відносин між організаціями-членами;

- заохочує стійкий розвиток людства і сприяє просуванню економічного і соціального прогресу, вносячи цим вклад у справу миру і безпеки в усьому світі;

- заохочує рівність між чоловіками і жінками при прийнятті будь-яких рішень і проведенні будь-яких заходів у рамках кооперативного руху.

МКА прагне до досягнення своїх цілей виступаючи в ролі форуму для обміну досвідом і слугуючи джерелом інформації з кооперативного розвитку, досліджень і статистики.

Організація здійснює надання технічної допомоги кооперативному розвитку; створює міжнародні спеціалізовані органи в різних сферах економічної і соціальної діяльності кооперативів; плідно співпрацює з Організацією Об'єднаних Націй та іншими урядовими й неурядовими міжнародними і національними організаціями, які мають інтереси, важливі для кооперації.

Особлива заслуга МКА полягає у прийнятті в 1995 р. Декларації кооперативних принципів, які слугують основою для розбудови

кооперацій в усіх країнах світу. Декларація ґрунтується на повазі до прав людини, впевненості в тому, що люди здатні проявляти господарську ініціативу і самостійно забезпечити собі гідне життя на основі взаємодопомоги та взаємної підтримки.

Станом на 01.01.2014 членами МКА було понад 270 кооперативних організацій з 97 країн світу. Укоопспілка має членство в МКА з 1992 р.

Правовою основою діяльності МКА є Статут; остання редакція Статуту МКА затверджена на Генеральній асамблеї 06.06.2008 і набула чинності 01.01.2009. Статутом МКА закріплено кооперативні принципи і цінності, визначено умови членства в Організації, порядок фінансування її діяльності, а також керівні, адміністративні та спеціальні органи.

Статут МКА передбачає два види членства – повне та асоційоване. Так, згідно із статтею 6 Статуту право на повне членство в МКА мають лише ті кооперативні організації, які відповідають Декларації МКА про кооперативну ідентичність і підтримують цілі МКА.

Повними членами МКА можуть бути наступні види кооперативних організацій:

- національні спілки або федерації кооперативних товариств;
- національні конфедерації кооперативних спілок;
- національні кооперативні господарські організації з режимом переважно приватної власності;
- міжнародні кооперативні організації.

Як виняток, повне членство може бути представлене регіональним федераціям або спілкам кооперативних товариств, кооперативним товариствам, а також навчальним, дослідним та іншим організаціям, які сприяють розвиткові кооперації і приєдналися до кооперативного руху.

Асоційоване членство в МКА передбачає участь у роботі цієї організації, проте без права голосу при вирішенні питань, що стосуються її діяльності.

Правління МКА може прийняти рішення про прийом в якості асоційованих членів без права голосу такі категорії організацій:

кандидатів у члени, кооперативний характер яких незрозумілий, але розглядається МКА;

кандидатів у члени, які перебувають у стадії створення кооперативу, до з'ясування їх статусу;

організації, які не належать до кооперативних, проте підтримують діяльність інших кооперативів;

організації, які перебувають у володінні або управлінні кооперативів;

організації, які є членами якого-небудь спеціалізованого органу, але не МКА.

Повні члени МКА мають право брати участь у виробленні політики і робочих програм МКА, одержувати від цієї організації відповідні послуги та інформацію про її діяльність, брати участь у роботі спеціалізованих органів МКА, призначати представників на Генеральну асамблею МКА, а також висувати кандидатів на вибори в Правління.

Водночас, повні члени МКА зобов'язанні додержуватись цілей і політики МКА і дотримуватись у своїй діяльності положень Декларації МКА про кооперативну ідентичність; забезпечувати МКА своїми річними звітами і безкоштовними копіями всіх своїх відповідних публікацій, а також регулярно інформувати організацію про важливі події в національному кооперативному русі. Крім того, повні члени МКА повинні повідомляти про зміни в своїх статутах і правилах, а також про всі акції і дії офіційної влади, що стосуються кооперативного руху країни, яку вони представляють.

До керівних органів МКА належать: Генеральна асамблея, регіональні асамблеї, Правління, Контрольно-ревізійна комісія, Президент і Віце-Президенти.

Генеральна асамблея як вищий керівний орган МКА складається з представників, призначених організаціями-членами терміном на 4 роки, і по одному представникові від спеціалізованих організацій і комітетів. Статтею 15 Статуту Генеральна асамблея наділена повноваженнями формулювати і втілювати в життя політику з основних напрямів, що стосуються майбутнього МКА і світового кооперативного руху; затверджувати програму діяльності МКА; вибирати Президента, Правління і Контрольно-ревізійну комісію, а також затверджувати обрання Віце-Президентів; затверджувати призначення і зняття Генерального директора за комендацією Правління; вносити зміни до Статуту МКА більшістю в дві третини представницьких голосів; затверджувати щорічні ревізійні бухгалтерські рахунки МКА і звіт Контрольно-ревізійної комісії; затверджувати від імені МКА всі дії Правління або будь-якого іншого регіонального або спеціалізованого органу МКА, що покладають відповідальність або зобов'язання на МКА, такі як капіталовкладення,

позики, іпотеки, купівля і продаж нерухомості та інші угоди; затверджувати створення або ліквідацію Спеціалізованих органів МКА за рекомендацією правління; приймати рішення про розпуск МКА більшістю в дві третини представлених голосів.

З метою розвитку співробітництва між організаціями-членами МКА на регіональному рівні і надання можливостей для обговорення регіональних питань МКА створює *Регіональні асамблеї* як частину структури управління.

Регіональні асамблеї створюються для Європи, регіонів Азії і Тихого океану, Африки, Америки. Вони зобов'язані втілювати у регіонах, для яких створені, в життя рішення Генеральної асамблеї та визначати пріоритети для робочих програм МКА.

Правління складається з Президента, чотирьох Віце-Президентів і 15 інших членів, які обираються Генеральною асамблеєю терміном на чотири роки.

Правління МКА здійснює контроль за діяльністю МКА між засіданнями Генеральної асамблеї; готує порядок денний і організовує засідання Генеральної асамблеї; приймає рішення за заявами про вступ і пов'язаними з ними питаннями; затверджує бюджет МКА і стежить за його виконанням тощо.

Головним представником МКА і головуєчим на засіданнях Генеральної асамблеї та Правління є *Президент*. Функції *Віце-Президентів* полягають у наданні допомоги та підтримки в діяльності Президента МКА та забезпеченні зв'язків між регіональними асамблеями і Правлінням.

До адміністративних органів МКА належать Генеральний директор і Регіональне бюро.

Генеральний директор є головною виконавчою особою МКА. Він підзвітний Правлінню, і несе відповідальність за керівництво, підбір кадрів і ефективне управління штаб-квартирою і регіональними бюро МКА.

Регіональні бюро можуть створюватися з метою розширення послуг штаб-квартири МКА. Їх очолюють директори, які призначаються і працюють під керівництвом Генерального директора МКА.

Правління МКА може створювати та розпускати міжнародні *спеціалізовані організації* у тих сферах економічної і соціальної діяльності кооперативів, які вважатиме доцільним. Спеціалізовані організації керуються в своїй діяльності статутами, які

затверджуються Правлінням МКА і мають власне представництво в Генеральній асамблеї.

Задля ефективного виконання своїх програмних завдань у складі МКА створено 4 тематичні комітети, які зосереджуються на питаннях кооперативних досліджень, засобів комунікації, розвитку людських ресурсів і питаннях гендерної рівноправності, а саме:

1) *Комітет з кооперативних досліджень*, який впроваджує в практичну площину наукові дослідження в сфері кооперації. Так, Комітетом здійснено практичне впровадження теоретичних академічних розробок у сферах соціального аудиту, кооперативних принципів, інновацій, впливу процесів глобалізації на розвиток кооперативів, кооперативних переваг, утворення кооперативів нового типу.

Результати роботи Комітету обговорюються на щорічних науково-дослідницьких конференціях, які провадяться під його егідою як на глобальному, так і на регіональному рівнях.

2) *Комітет з питань комунікації*, який здійснює поширення інформації про кооперативну діяльність за допомогою сучасних засобів комунікації та зв'язку.

Комітет виконує такі завдання: збір інформації про діяльність кооперативів світу, її концентрацію та аналіз; розробку програм розвитку кооперативних засобів масової інформації та інформаційних ресурсів; встановлює контакти між кооперативними засобами комунікації, обмінюється інформацією про діяльність кооперацій, позитивним досвідом та поглиблення співробітництва;

3) *Комітет з розвитку людських ресурсів*, який надає освітні послуги, вивчає стан освіти в кооперативних навчальних закладах, безпосередньо здійснює підготовку спеціалістів для практичної діяльності у сфері кооперації, а також менеджерів.

Основною метою діяльності даного Комітету є просування, підтримка програми розвитку людських ресурсів у рамках кооперативів і кооперативних організацій на світовому, регіональному, національному та місцевому рівнях для підвищення їх соціальної та економічної ефективності;

4) *Комітет з гендерної рівноправності*, займається питаннями рівноправності між жінками та чоловіками та інтеграції гендерної політики у кооперативному рухові і суспільстві.

Комітет з гендерної рівноправності співпрацює із структурами МКА на глобальному, регіональному та секторальному рівнях з питань запровадження в практику стратегії гендерної рівноправності,

при цьому бере участь у обговоренні питань, які містять гендерний компонент, під час проведення міжнародних форумів.

МКА також має мережу міжнародних секторальних організацій, зокрема:

1) *Міжнародну кооперативну сільськогосподарську організацію*, засновану у 1951 р., до складу якої входять 47 сільськогосподарських кооперативних організацій 38 країн світу.

Міжнародна кооперативна сільськогосподарська організація постійно співпрацює з організацією продуктів харчування та сільського господарства при ООН, ВТО, Генеральним комітетом з питань сільськогосподарської кооперації при Європейському Союзі, Міжнародною федерацією сільськогосподарських виробників, Європейською Конфедерацією та іншими професійними групами сільськогосподарського сектора;

2) *Міжнародну кооперативну банківську асоціацію*, засновану в 1922 р. з метою покращення конкурентоспроможності кооперативних банків на міжнародному ринку банківських послуг.

Міжнародна кооперативна банківська асоціація підтримує тісні контакти зі світовою радою кредитних спілок (США), Європейською Асоціацією кооперативних банків (Брюссель) і Міжнародною спілкою Раффайзен (Бонн); сприяє обміну інформації між членами організації, співробітництву між кооперативними банками, розвитку нових кооперативних банків через надання рекомендацій і допомоги, проведенню наукової дослідницької роботи в банківській сфері;

3) *Організацію Світових споживчих кооперативів*, яка опікується відповідністю стандартів продуктів харчування, одягу та інших товарів, що споживає населення планети, в тому числі через покращення доступу до інформації про товари;

4) *Міжнародну організацію рибальських кооперативів*, засновану у 1966 р., що виконує такі завдання: створення нових кооперативних рибальських організацій; здійснення кооперативного тренінгу та надання освіти, включаючи розробку освітніх матеріалів для виробників; обмін технічною інформацією на глобальній основі; просування торгівлі;

5) *Міжнародну організацію кооперативів охорони здоров'я*, яка була створена в 1966 р. з метою об'єднання медичних кооперативів та виконує наступні завдання: надання інформації Організації Об'єднаних Націй, національним урядам, засобам масової інформації, а також громадськості щодо суті і ролі, які відіграють медичні кооперативи, забезпечення розвитку медичних кооперативів;

6) *Міжнародну організацію житлових кооперативів*, яка об'єднує і представляє міжнародний кооперативний рух, що здійснює житлове будівництво;

7) *Міжнародну організацію промислових, мистецьких і сервісних виробничих кооперативів*, яка об'єднує і представляє інтереси виробничих кооперативів різних галузей економіки, в тому числі будівництва, транспорту, соціального забезпечення тощо.

На теперішній час, Міжнародна організація промислових, мистецьких і сервісних виробничих кооперативів нараховує 57 організацій-членів з 39 країн, а її склад постійно поповнюється за рахунок нових національних організацій подібного кооперативного типу;

9) *Міжнародну асоціацію з туризму*, що діє як міжнародна мережа туристичних кооперативів, при цьому активно співпрацює з Міжнародним туристичним бюро.

Кооперативи, що входять до Міжнародної асоціації з туризму, утворюють єдину міжнародну мережу туристичних кооперативів або компаній, і мають переваги в інформаційній сфері, сфері обміну туристичним досвідом та можливістю використання логотипу Міжнародної асоціації з туризму [271].

Для того, щоб користуватися спільними ресурсами з метою зміцнення профілю кооперативної форми бізнесу та збільшення масштабності кооперативного руху, зокрема, у своїх стосунках із європейськими установами МКА об'єдналася в організацію Кооперативів Європи (Cooperatives Europe), уклавши з нею Угоду про співпрацю, яка вступила в силу з 01.01.2007 р.

Відповідно до цієї Угоди Кооперативи Європи (далі – КЄ) являють собою Європейський регіон МКА. КЄ приєднуються до Декларації МКА, яка проголошує кооперативну ідентичність, цілі, глобальну політику, процедурні питання, статут і правила МКА.

Пунктом 4 Угоди встановлено, що всі члени Європейської організації автоматично є членами Кооперативів Європи. У свою чергу, КЄ визнають актуальність і важливість членства в МКА для всіх Європейських кооперативів як через власне право або асоціації, федерації чи інші організації, що самостійно входять до МКА. Кооперативи Європи сприяють вступу організацій, які ще не є членами Альянсу, до МКА. Прийом і виключення членів КЄ повинен утверджуватися Правлінням МКА до того, як рішення набуває чинності.

Крім МКА та її секторальних організацій в світі існують й інші міжнародні кооперативні організації, які також мають суттєвий вплив на розвиток кооперації, зокрема:

Комітет сприяння і надання допомоги кооперативам, який засновано в 1971 р. за сприяння МКА і Міжнародної організації праці, з метою сприяння створенню і розвитку кооперативних організацій в різних країнах світу, проведення міжнародних форумів по обговоренню проблемних питань, що виникають в процесі діяльності кооперативів, в тому числі, у відносинах з органами державної влади;

Всесвітня рада кредитних спілок (США, штаб-квартира у м. Мелісон), яка створена в 1970 р. і опікується проблемами діяльності кредитних спілок, надає їм консультативну, технічну та фінансову допомогу;

Генеральний комітет з питань сільськогосподарської кооперації (Бельгія, штаб-квартира м. Брюссель), створений у 1959 р. з метою сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації в рамках ЄЕС;

Європейська асоціація споживчих кооперативів (Бельгія, штаб-квартира м. Брюссель), яка створена в 1962 р. для координації діяльності національних споживчих кооперативів та їх спілок в рамках ЄС;

Спілка незалежних роздрібних торговців (Бельгія, штаб-квартира м. Брюссель), створена в 1963 р. для координації діяльності виробничих і обслуговуючих кооперативних організацій;

Європейська асоціація кооперативних банків (Бельгія, штаб-квартира м. Брюссель), створена в 1970 р. з метою представництва інтересів кооперативних банків в європейських інституціях, опікування питаннями оподаткування та вирішення інших фінансових проблем.

З наведеного випливає, що міжнародні кооперативні організації об'єднують в єдиний кооперативний рух кооперації більшості країн світу, при цьому відіграють визначальну роль у збереженні кооперативної ідентичності, формуванні основоположних принципів діяльності кооперативних організацій та просуванні їх інтересів на міжнародній арені.

Діяльність міжнародних кооперативних організацій сприяє покращенню позитивного іміджу та авторитету кооперації на міжнародній арені, розвитку господарської ініціативи на засадах демократії, створенню нових робочих місць, а також подоланню бідності [210, с. 72]. В сучасних умовах міжнародні кооперативні

організації є флагманом у запровадженні новітніх технологій у виробництві, покращують взаємодію між національними коопераціями, спрощують обмін досвідом та інформацією.

Основною перевагою міжнародних кооперативних організацій є те, що вони надають можливість представникам кооперативних організацій та кооперативних об'єднань різних країн світу зустрічатися та обговорювати усі питання, що стосуються кооперації, поширювати позитивний досвід і надавати взаємну підтримку.

Рекомендації, які виробляються міжнародними кооперативними організаціями, спрямовані на виявлення недоліків положень національних законодавчих актів з питань кооперації, водночас мають суттєвий вплив й на його формування.

Зокрема, Міжнародна організація праці пропонує законодавчим органам держав виключати з національного законодавства ті положення, які обмежують розвиток кооперативів як господарських організацій, через необґрунтоване оподаткування, ліцензування та квотування їх діяльності [468, с. 545]; рекомендації МКА щодо основних засад розвитку кооперативного руху мають безпосередній вплив на формування кооперативного законодавства України як підгалузі господарського права, а переважна їх більшість вже імплементовані в якості законодавчих норм у закони «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію», які визначають діяльність кооперативних організацій України саме на принципах, затверджених цією організацією.

Таким чином, діяльність міжнародних кооперативних організацій та їх тісна співпраця з національними кооперативним рухом створює передумови для покращення господарського законодавства України, сприяє закріпленню на законодавчому рівні принципів демократичного управління кооперативами, закладає основи забезпечення балансу приватних інтересів членів кооперативних організацій та публічних інтересів місцевих територіальних громад, де кооперативні організації здійснюють свою господарську діяльність.

РОЗДІЛ 3

ГОСПОДАРСЬКА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Загальна характеристика і методологія дослідження господарської правосуб'єктності кооперативних організацій

Проблема правосуб'єктності зародилася в епоху буржуазних революцій XIX ст., коли задля усунення феодальних та інших відмінностей між членами громадянського суспільства було проголошено принцип правоздатності, який розкривається як здатність особи бути носієм прав і обов'язків. Носій прав і обов'язків не міг бути річчю, тому не могло бути і права власності на людину, що виключало можливість її кріпацтва та рабства [444, с. 252].

Кожна людина від народження наділялася здатністю мати права і нести обов'язки, яку узагальнено назвали правоздатністю. З досягненням певного віку вона набувала можливість своїми діями особисто здійснювати свої права і обов'язки, тобто ставала дієздатною особою.

У зв'язку із виникненням таких категорій як правоздатність і дієздатність з'явилися дискусії з приводу того, з якого саме часу людина стає суб'єктом права: з моменту набуття правоздатності чи дієздатності? Одночасно з цим почали розвиватися уявлення про правову природу колективних суб'єктів: чи є вони суб'єктами права та чи наділені реальною правосуб'єктністю?

Пошук відповіді на поставлені питання призвів до виникнення декількох теорій правосуб'єктності.

Так, *вольова теорія* правосуб'єктності (розробники: Савіньї, Гельдер, Віндшейд) визнавала суб'єктом права лише дієздатну людину, оскільки вказана теорія тісно пов'язувала можливість реалізації прав і обов'язків з вольовими діями, якими наділена тільки людина [104, с. 23].

Проте на початку XX ст. з'явилася друга – *компромісна теорія* правосуб'єктності (розробники: Мишу, Братусь та ін.), відповідно до якої для участі суб'єкта в правовідносинах достатнім є наявність у цього суб'єкта правоздатності. Тобто, за компромісною теорією

правосуб'єктність особи фактично обмежувалася обсягом її правоздатності [104, с. 23]. Вказана теорія відображала подвійну сутність правосуб'єктності. З одного боку, кожна особа є носієм індивідуальної волі та інтересу, а з іншого – учасником формування публічної волі та інтересу.

За твердженням С. М. Братуся, в компромісній теорії суб'єктивне право розглядається як сполучення волі (влади) та інтересу, а суб'єкт права як істота, яка або сама володіє відповідною волею, або має до своїх послуг волю іншої особи, і може реалізувати владу, яка належить цієї особі [104, с. 29].

У господарському праві теорія правосуб'єктності почала розроблятися в 20-х рр. ХХ ст. На сьогодні існує два наукових підходи до дослідження проблем правосуб'єктності – догматичний і соціологічний.

Догматичний підхід, який бере свій початок з римського цивільного права. Його представники (цивілісти) намагаються врегулювати усе різноманіття суспільних відносин за допомогою цивільного кодексу і, в такий спосіб, реалізувати ідею універсальності цивільного (приватного) права [94].

Втім, невизнання представниками цивілістичної школи права суспільного інтересу обумовлювало невідповідність догматичного підходу фактичним реаліям життя. В зв'язку з цим, на початку ХІХ ст. почав розвиватися *соціологічний підхід* до дослідження проблем правосуб'єктності. Прихильниками цього підходу, зокрема, були К. Д. Ушинський і С. Є. Десницькій, які обґрунтовували необхідність виділення господарського права в самостійну галузь [171, с. 13, 31].

На самому початку становлення господарського права була висунута теорія господарсько-адміністративного права. Концепцію розвитку господарсько-адміністративного права наприкінці 20-х рр. ХХ ст. розвивав П. І. Стучка. Згідно з цією концепцією цивільне і господарсько-адміністративне право як галузі покликані регулювати різні сектори економіки; цивільне право регулює відносини приватного сектора та міжсекторальні відносини, а господарсько-адміністративне – регулює відносини соціалістичного сектора господарства, що виникають між соціалістичними організаціями, які відрізняються від приватних відносин чітким плануванням і підпорядкуванням [391, с. 5-10]. Помилковість цієї концепції полягала в протиставленні цивільного і господарського права як галузей, що мають антагоністичні класові інтереси.

Трохи пізніше С. М. Братусь і С. С. Алексєєв висунули нове розуміння господарсько-адміністративного права як підгалузі адміністративного права [242, с. 46, 46]. Її суть полягає в тому, що керівництво господарством повинно здійснюватися лише в рамках адміністративного права, що фактично зводило усі господарські відносини до відносин владного підпорядкування.

Базові основи для подальшого розвитку теорії господарського права як самостійної галузі права закладено господарсько-правовою концепцією, розробленою Л. Я. Гінцбургом і Є. Б. Пашуканісом, яка була викладена ними в курсі господарського права, виданому в 1935 р. [242, с. 21].

Соціологічна теорія лягла в основу формування в Україні господарсько-правового підходу регулювання ринкової економіки, чого не здатний забезпечити цивілістичний підхід до регулювання сучасних суспільних правовідносин.

Як зазначає С. М. Грудницька, в рамках соціологічної школи права різні підходи до визначення правосуб'єктності особи успішно узгоджуються комбінаційною теорією правосуб'єктності, яка відповідає потребам господарсько-правового регулювання і є теорією узгодження приватної та публічної влади та інтересу в рамках двоєдиної приватно-публічної категорії господарської правосуб'єктності з гнучким відношенням приватно-правових і публічно-правових складових і багатоваріантною структурою. З необхідністю збалансування приватних і публічних інтересів влади пов'язана подвійність прояви господарської правосуб'єктності індивідів і колективів в позитивному праві – як приватної і публічної. Зазначене передбачає, з одного боку, подвійну структуру системи суб'єктів господарського права – приватну і публічну, що сприяє узгодженню інтересів. Тобто, коли приватні суб'єкти господарського права (окремі індивіди, колективи з обмеженим колом учасників і т. п.) одночасно виступають структурними елементами публічних суб'єктів господарського права (народ України, територіальні громади та інші суспільні структури з необмеженим колом учасників), в рамках яких таке узгодження й відбувається [148, с. 133].

Статтею 5 ГК встановлено, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за

свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [3].

Тобто, в Україні на законодавчому рівні закріплено принцип гармонійного поєднання публічних і приватних інтересів у господарських правовідносинах. Здійснюючі свої владні функції на макроекономічному рівні, держава повинна утримуватися від необґрунтованого втручання в приватні справи суб'єкта господарювання і, таким чином, обмежувати свободу його господарської діяльності, яка гарантована статтею 6 ГК.

На думку С. М. Грудницької, Конституцією України запроваджено широкий підхід до розуміння сутності права. Закріплення даного підходу в Конституції фактично ознаменувало перехід від юридичного позитивізму до правового інституціоналізму, який базується на методологічному колективізмі та забезпечує взаємозв'язок звичайних і позитивних, індивідуальних і колективних, приватних і публічних, об'єктивних і суб'єктивних господарських прав і обов'язків. Забезпечення її правової реалізації передбачає необхідність переходу від категорії «юридичний інститут», як сукупності юридичних норм, до категорії «правовий інститут», як сукупності прав і обов'язків або правовідносин [148, с. 144].

На сучасному етапі розвитку теорії права питання правосуб'єктності все ще залишається дискусійним. В науковій літературі зустрічаються різні підходи до трактування правосуб'єктності особи.

Питання правосуб'єктності розглядалося в працях А. В. Венедиктова, С. Н. Братуся, С. Ф. Кечекяна, Ю. К. Толстого, С. С. Алексеєва, А. В. Мицкевича, Т. І. Ілларіонова, Л. І. Спиридонова, Н. І. Матузова, Б. К. Бегичева, Є. О. Харитонова, Н. В. Козлової, В. М. Марчука, О. С. Йоффе та інших [77; 80; 88; 91; 104; 109; 112; 115; 173; 175; 186].

Узагальнюючи існуючі наукові концепції з приводу сутності правової категорії правосуб'єктності, І. В. Труш здійснив наступну класифікацію:

а) в залежності від елементного складу структури правосуб'єктності:

одноеlementна структура: ототожнення правосуб'єктності із правоздатністю і визначення її як здатність мати права і обов'язки; ототожнення категорії правосуб'єктність та суб'єкт права за своїм основним змістом; ототожнення правосуб'єктності із правовим статусом;

двохелементна структура: правосуб'єктність включає в себе правоздатність та дієздатність; правосуб'єктність включає в себе правоздатність і правовий статус;

трьохелементна структура: правосуб'єктність включає в себе правоздатність, дієздатність і деліктоздатність; введення у правосуб'єктність поряд із правоздатністю, дієздатністю, правового статусу; включення до складу правосуб'єктності, окрім правоздатності і дієздатності, основних прав і обов'язків;

б) виділення окремих ознак, властивостей, які характеризують сутність правосуб'єктності:

загальна здатність особи бути учасником правовідносин;

правосуб'єктність – складова частинна правового статусу;

правосуб'єктність – атрибут суб'єкта цивільного права, який передбачає загальні умови правоволодіння;

право особливого роду;

соціально-правова можливість бути учасником цивільних правовідносин;

узагальнююче поняття щодо правоздатності та дієздатності;

самостійна правова категорія, яка існує поряд із правами та обов'язками;

встановлена законодавцем здатність особи бути суб'єктом права у всіх його виявах (не тільки в частині володіння і здійснення прав та обов'язків);

передумовою правоволодіння;

передумовою участі у правовідносинах;

формою закріплення та гарантією правових можливостей [413, с. 160, 161].

С. С. Алексєєв визначає правосуб'єктність як правоздатність особи. При цьому він фактично ототожнює поняття суб'єкт права і правосуб'єктність [77, с. 139].

Представники наукової школи цивільного права розглядають правосуб'єктність як право-дієздатність, тобто правоздатність і дієздатність у сукупності [432, с. 111].

Утім, такий підхід до визначення правосуб'єктності особи не дозволяє розкрити реальний зміст цієї юридичної категорії, оскільки можливість бути носієм прав і обов'язків та здатність реалізовувати їх в практичній діяльності не можна вважати повною характеристикою правосуб'єктності.

Р. А. Джабраїлов, узагальнюючи різні наукові погляди на визначення правосуб'єктності, дійшов висновку, що в будь-якому

випадку правосуб'єктність означає можливість бути суб'єктом певної галузі права [156, с. 166].

Виявляється, що позиція представників наукової школи господарського права, які трактують правосуб'єктність більш широко і визначають її як правовий статус або господарську компетенцію, є найбільш обґрунтованою.

Достатньо слушним у цьому контексті є твердження В. С. Щербини, який вважає, що для повної характеристики правового статусу суб'єктів господарського права велике значення мають й інші характеристики, що впливають на обсяг господарської компетенції та її характер. До цих ознак (елементів правового статусу) суб'єкта господарського права він пропонує відносити:

- 1) мету і завдання суб'єкта господарського права;
- 2) вид та організаційну (організаційно-правову) форму суб'єкта господарського права;
- 3) порядок утворення (набуття статусу) і державної реєстрації суб'єкта господарського права;
- 4) правовий режим майна суб'єкта господарського права;
- 5) основний вид діяльності (безпосереднє здійснені господарської діяльності чи організація і управління господарською діяльністю);
- 6) господарську компетенцію (сукупність прав та обов'язків чи повноважень) суб'єкта господарського права;
- 7) характер прав і обов'язків (господарсько-виробничі) або повноважень (організаційно-господарські, організаційно-установчі);
- 8) майнову відповідальність;
- 9) порядок припинення суб'єкта господарського права (чи його статусу) [452, с. 243, 244].

С. М. Грудницька пропонує додатково включати до господарської правосуб'єктності всі права і обов'язки суб'єкта господарювання, при цьому, не лише статутні, але й ті, що виникають у процесі здійснення ним господарської діяльності [148, с. 12, 13].

Досліджуючи питання співвідношення господарської правосуб'єктності з правовим інститутом державного підприємства, С. М. Грудницька також зробила висновок про те, що господарська правосуб'єктність є абстрактною властивістю суб'єкта господарювання, яка конкретизується в його правах і обов'язках, що формуються в складно організованому процесі збалансування приватних і публічних інтересів і встановлення гарантуючих їх

реалізацію меж багатогранної приватної і публічної влади [148, с. 180].

Слід відзначити, що правосуб'єктність кооперативної організації не може обмежуватися лише господарською правосуб'єктністю. Оскільки будь-яка кооперативна організація є учасником не лише господарських, але й широкого спектру інших правовідносин, які не носять господарського характеру, зокрема трудових відносин, відносин, заснованих на владному підпорядкуванні (адміністративні) тощо.

Господарська правосуб'єктність кооперативних організацій визначається не лише законодавством, але й підзаконними актами і статутними документами, які в сукупності чітко окреслюють їх об'єктивні права і обов'язки.

В науковій літературі з господарського права до складових елементів господарської правосуб'єктності включають об'єктивні та суб'єктивні права і обов'язки, компетенцію, повноваження, статутні права і обов'язки, поточні права і обов'язки.

Об'єктивними правами і обов'язками кооперативних організацій слід вважати їх загальні права та обов'язки, які визначені на законодавчому рівні.

Так, згідно із статтями 95, 108 ГК виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту; виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом; виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарський кооператив утворюється для виробництва, переробки, зберігання, збуту, продажу продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибальства, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм інших послуг.

Статтею 1 Закону України «Про споживчу кооперацію» встановлено, що споживчий кооператив має право здійснювати торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність.

Конкретна мета створення кооперативів різних типів і вичерпний перелік видів їх діяльності визначається статутом.

Суб'єктивними правами і обов'язками кооперативних організацій є законодавчо визначена модель їх поведінки. На

сучасному етапі розвитку суспільних відносин, кооперативним організаціям гарантовано вільний вибір напрямів господарської діяльності. Однак, здійснюючі господарську діяльність, кооперативні організації зобов'язані утримуватися від вчинення дій, які будуть порушувати права інших суб'єктів правовідносин, що характеризує зміст їх суб'єктивних обов'язків [207, с. 85].

Господарською компетенцією є сукупність конкретно визначених прав і обов'язків, якими в силу закону і статуту володіє кооперативна організація.

Подібне визначення господарської компетенції знайшло своє відображення в частині першій статті 55 ГК, в якій зазначено, що суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, що здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Господарська компетенція кооперативної організації залежить від цілей її діяльності. Компетенція є спеціальною категорією, оскільки дозволяє кооперативній організації здійснювати лише ту діяльність, яка відповідає виду діяльності, закріпленому в статуті. Структурно компетенція складається із сукупності окремих *повноважень* кооперативної організації, які можна розглядати як право на вчинення певних юридично значущих дій.

В. К. Мамутов розглядає господарську компетенцію як сукупність наявних прав та обов'язків, якими господарський орган наділяється державою [261, с. 62].

Так, відповідно до пункту 16 Примірного статуту житлово-будівельний кооператив має право:

1) отримувати в установленому порядку в безстрокове користування земельну ділянку для будівництва житлового будинку (будинків) і надвірних споруд;

2) отримувати банківський кредит на будівництво житлового будинку (будинків) і надвірних споруд;

3) передавати житловий будинок (будинки) на технічне обслуговування до житлово-експлуатаційної організації;

4) укладати договори, пов'язані з будівництвом, експлуатацією і ремонтом житлового будинку (будинків) і надвірних споруд, їх добровільне страхування і утримання прибудинкової території, а також інші договори відповідно до його діяльності;

5) передавати в оренду нежитлові приміщення, які тимчасово не використовуються;

б) організовувати культурно-побутове обслуговування членів кооперативу і членів їх сімей.

До основних обов'язків житлово-будівельних кооперативів, визначених пунктом 17 даного Статуту, належать:

1) реєстрація збудованого будинку;

2) дотримання єдиних правил і норм експлуатації житлового фонду і правил користування житловими приміщеннями, утримання житлового будинку і прибудинкової території;

3) своєчасне здійснення ремонту житлового будинку (будинків), забезпечення безперебійної роботи інженерного обладнання будинку (будинків) і житлових приміщень, належне утримання під'їздів та інших місць загального користування будинку (будинків) і прибудинкової території.

Кожну з приведених вище позицій можна вважати окремо визначеними повноваженням житлово-будівельного кооперативу, які в своїй сукупності складають його господарську компетенцію.

Іншим прикладом господарської компетенції кооперативної організації є норма статті 19 Закону України «Про кооперацію» якою встановлено, що кооператив є власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Право володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють його органи управління відповідно до їх компетенції, що визначається статутом кооперативу.

Права та обов'язки кооперативних організацій можуть виникати не лише із законодавчих актів і статутів, а також з господарських договорів, які вони укладають у процесі своєї діяльності. Тоді сукупність прав і обов'язків кооперативної організації, що виникають на підставі господарських зобов'язань, слід вважати їх поточними права та обов'язками.

З наведеного випливає висновок, що *господарська правосуб'єктність кооперативної організації є юридичною категорією, яка характеризує її діяльність у динаміці* [207, с. 86].

Відповідно до частини четвертої статті 3 ГК сферу господарських відносин складають господарсько-виробничі, організаційно-господарські і внутрішньогосподарські відносини.

Оскільки господарська правосуб'єктність кооперативних організацій крім структурної має ще й функціональну ознаку, в залежності від виду господарських відносин за функціональною ознакою вона може поділятися на господарсько-виробничу, організаційно-господарську і внутрішньо-господарську.

До господарсько-виробничої правосуб'єктності кооперативних організацій належить право вільно обирати види господарської діяльності, вступати в господарські правовідносини з іншими суб'єктами господарювання, право розпорядження належним їм майном, обов'язок відповідати по своїх господарських зобов'язаннях.

Організаційно-господарські відносини виникають між кооперативною організацією з одного боку та її членами або органами влади, які наділені організаційно-господарськими повноваженнями в сфері управління господарською діяльністю, з іншого.

Як зазначає О. П. Віхров, поняття організаційно-господарського зобов'язання відображає економіко-правове явище реального життя, коли орган керівництва економікою (суб'єкт організаційно-господарських повноважень) реалізуючи свою господарську компетенцію вступає у зобов'язальне правовідношення із суб'єктом господарювання. Це, насамперед, стосується їх сфер управлінської діяльності, де для оптимального вирішення економічних, соціальних чи інших завдань, що стоять перед зазначеним органом (органом державної влади, органом місцевого самоврядування або іншим суб'єктом організаційно-господарських повноважень), необхідне підключення активної, ініціативної діяльності суб'єкта господарювання, максимальне врахування прав і інтересів цього суб'єкта, більш повне їх забезпечення. В силу зобов'язання, що виникає при цьому між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, кожна із сторін бере на себе і виконує певні обов'язки і реалізує певні права. При чому обов'язки і права у цьому зобов'язальному правовідношенні сформульовані за участю обох його учасників, враховують їхні інтереси, у тому числі як публічний інтерес (галузевий, регіональний чи інший), так і інтерес суб'єкта господарювання. Обов'язки і права учасників зобов'язання конкретизуються і деталізуються відповідно до конкретної ситуації, реальних життєвих обставин їх виконання, що також сприяє досягненню оптимального варіанту правомірної корисної поведінки і оптимальних позитивних результатів [124; с. 25, 26].

Прикладом реалізації організаційно-господарської правосуб'єктності є відносини, що виникають з приводу державної реєстрації кооперативної організації або реєстрації змін до її статуту; відносини з приводу ліцензування окремих видів господарської діяльності; відносини управління кооперативною організацією її членами тощо. В разі утворення кооперативною організацією для здійснення своїх статутних цілей підприємства, установи або іншого суб'єкта господарювання, відносини управління, що в такому випадку будуть виникати між кооперативною організацією як засновником і створеним нею суб'єктом господарювання, є також прикладом реалізації організаційно-господарської правосуб'єктності.

Оскільки кооперативні організації можуть створювати структурні підрозділи (відділи, цехи, філії, представництва тощо), здійснюючи управління цими підрозділами, кооперативна організація в такій спосіб реалізовує свою внутрішньогосподарську правосуб'єктність. Особливість внутрішньогосподарської правоздатності кооперативної організації полягає в тому, що її структурні складові визначаються, як правило, внутрішніми актами самої організації (накази, розпорядження тощо).

Згідно із статтею 93 ГК виробничі кооперативи та підприємства споживчої кооперації є підприємствами колективної форми власності.

Натепер питання колективної форми власності залишається дискусійним. Багато дослідників, посилаючись на відсутність колективної форми власності в Конституції та ЦК, заперечують можливість її існування.

Між тим, відсутність у Конституції посилань на колективну форму власності не є беззаперечним свідченням того, що Основний закон заперечує сам факт її існування, оскільки визначення в Україні форм власності не є призначенням Конституції.

Підтвердженням визнання Україною колективної форми власності є запровадження главою 10 ГК підприємств, заснованих на колективній формі власності.

У цьому випадку, якщо класифікувати господарську правосуб'єктність кооперативних організацій *за суб'єктним складом*, то її носієм слід вважати колектив, який складають усі члени кооперативної організації.

Як зазначає В. С. Несерсянц, правосуб'єктність як властивість існує незалежно від того, чи буде вона реалізована в дійсності, чи ні [287, с. 510].

Так, наявність у законі посилань на можливість здійснення споживчими кооперативами виробничої діяльності [9, ст. 1] зовсім не означає, що конкретно створений споживчий кооператив буде в подальшому впроваджувати саме виробничу діяльність. Вказане дає підстави стверджувати, що господарську правосуб'єктність кооперативних організацій можна також поділяти на *статутну (потенційну)* і *фактичну*. При цьому, вказані різновиди господарської правосуб'єктності на практиці не збігаються, оскільки не кожна кооперативна організація реалізує в процесі здійснення господарської діяльності весь обсяг компетенції, якою вона наділена в силу закону або статуту.

Аналіз кооперативного законодавства України свідчить про те, що правосуб'єктність у кооперативних організацій виникає не з моменту їх створення засновниками, а лише з моменту державної реєстрації, яка вважається фактом офіційного визнання державою створення господарської організації.

Такий підхід пов'язаний з домінуванням в Україні цивілістичного уявлення про юридичну особу як єдиного реально можливого учасника правовідносин.

Чинний ЦК визначає юридичною особою організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку. За статтею 80 цього Кодексу лише юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, а також правом бути позивачем та відповідачем у суді.

В цивільному праві юридичні організації розглядаються як певні соціальні утворення, які закон іменує організаціями. Інститут юридичної особи є базовою формою колективної участі осіб в цивільному обороті [253, с. 81], при цьому, роль колективу в такій організацій ніякого значення не має.

Серед сучасних прибічників концепції юридичної особи є Є. О. Суханов, який розглядає юридичну особу як організований майновий комплекс, який є самостійним учасником цивільного обороту [392, с. 14-15].

Необхідно відмітити, що інститут юридичної особи вперше був досліджений Савіньї, який є розробником теорії фікції. Відповідно до цієї теорії категорія «юридична особа» є вигадкою законодавця, що застосовується з метою забезпечення потреб людей. Тому, на думку Савіньї, лише окрема людина як жива істота, а не юридична, може бути реальним носієм прав і обов'язків [472, с. 14].

Близькою до теорії фікції є теорія цільового майна, розроблена Алоїзом фон Дринцем, згідно з якою інститут юридичної особи має на меті лише виконання функції управління, а сама юридична особа позбавлена властивостей суб'єкта права і не може бути ним [460, с. 32].

Рудольф Йерінг відстоював концепцію фіктивності юридичної особи, якої в дійсності не існує, і яка, на його думку, є «юридичним курйозом». За твердженням Рудольфа Йерінга, юридична особа створюється тільки для захисту інтересів групи людей та забезпечує їм спільне існування та досягнення спільної мети [471, с. 46].

Цивілістичний підхід до визначення організації як суб'єкта господарювання не визнається і критикується представниками наукової школи господарського права, які розглядають господарську організацію як первинну категорію по відношенню до юридичної особи і суб'єкта господарського права, а саму категорію юридичної особи – застосовують лише як додатковий критерій для визначення особливостей юридичного статусу індивідуальних або колективних суб'єктів господарювання.

Так, А. В. Венедиктов вважав, що носієм юридичної особистості виступає трудовий колектив, який не стоїть за юридичною особою, як щось другорядне, а є його сутністю [111, с. 255]; на неможливість існування юридичної особи без колективу фізичних осіб звертав увагу і Б. Б. Черепакін [437].

Не застосовується вказаний підхід і в законодавстві зарубіжних країн, де носіями прав та обов'язків вважаються люди (фізичні особи) та їх об'єднання (колективні особи), які стають суб'єктами.

У зарубіжній науці правосуб'єктність індивідуальних осіб розкривається через поняття правоздатності та дієздатності, а осіб, які об'єднали свої капітали, охоплює, як правило, поняттям юридичної особи.

Якщо з питанням правосуб'єктності індивідуальних осіб у зарубіжному праві теоретичні розбіжності відсутні, то з приводу природи юридичної особи точаться наукові суперечки. Напевне тому в цивільному законодавстві у більшості зарубіжних країн відсутнє легальне визначення юридичної особи. Якщо ж у законодавстві воно й наводиться, то виглядає абстрактним. Наприклад, у статті 583 Цивільного кодексу Республіки Еквадор говориться, що юридичною особою є фіктивна особа, здатна здійснювати права та покладати на себе громадянсько-правові обов'язки, репрезентувати себе у суді та поза судом [260, с. 50, 51].

Параграф 17 Закону ФРН «Про виробничі і господарські кооперативи» визначає кооператив, у першу чергу, як різновид комерсанта, який самостійно володіє правами і обов'язками, може набувати власність і речові права на земельні ділянки, бути позивачем і відповідачем в суді [410, с. 536].

Комерційний кодекс Франції також не дає визначення юридичної особи, а оперує такими поняттями як «комерсант», яким є особа, яка вчиняє комерційні акти, в процесі своєї професійної діяльності; «комерційне товариство», до якого відносить повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерне товариство; «об'єднання економічного співробітництва», яке засновують дві або більше осіб на визначений строк з метою полегшення розвитку економічної діяльності його членів, якісного або кількісного покращення результатів цієї діяльності, проте без мети отримання прибутку [229, L. 121-1, L. 210-1, L. 251-1].

Юридична наука зарубіжних країн виводить поняття юридичної особи за такими ознаками:

незалежність існування юридичної від осіб, які входять до її складу;

самостійна воля юридичної особи, яка відрізняється від волі осіб, що до неї входять;

наявність майна, відокремленого від майна її учасників;

самостійна майнова відповідальність юридичної особи;

право бути позивачем та відповідачем у суді від свого імені [260, с. 51].

Отже, поняття юридичної особи є лише зовнішньою ознакою господарської організації (її оболонкою), яка не здатна розкрити її внутрішній зміст і процеси, що відбуваються в середині самої організації, що являє собою складний структурний і соціальний механізм.

Натепер науковцями активно розробляється «теорія прав третього покоління» [197, с. 32 – 36]. Вказана категорія прав перебуває на стадії становлення і ототожнюється з правами колективів. *Особливість колективних прав полягає в тому, що вони належать не окремим особам, а колективам, що являють собою сукупність осіб, об'єднаних певною метою. Колективні права не можуть бути реалізовані окремими індивідуумами. Останні можуть брати участь у їх здійсненні лише на правах члена колективу.* Виникнення колективних прав пов'язано з утворенням і функціонуванням суспільних об'єднань.

В. Федоренко під колективними правами розуміє права колективу як окремо взятого суб'єкта, а не права окремої людини, що мають колективну форму реалізації [424].

В якості критерію розмежування індивідуальних і колективних прав М. Д. Смыслов пропонує застосовувати критерій «порушення», тобто можливості порушення прав колективу в цілому або прав окремого індивідуума. В зв'язку з цим, під колективними правами він розуміє такі права, які здійснюються лише колективно, при цьому, вони можуть бути порушені тільки у відношенні певної спільноти, а не окремої особи, що належить до неї [373].

У сучасній науковій літературі пропонується виділити колективні права в самостійний правовий інститут та здійснити їх комплексне дослідження. Зазначене буде сприяти розширенню кола прав і свобод людини, а також фіксації нової тенденції – необхідності спільних зусиль у досягненні прав і свобод.

Відповідно до статті 34 Закону України «Про кооперацію» трудові відносини в кооперативних організаціях регулюються цим Законом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами їх внутрішнього розпорядку. Для здійснення мети і статутних завдань кооперативна організація може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є її членами. У разі залучення осіб на визначений строк чи на час виконання певної роботи за згодою сторін між кооперативною організацією та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту. Кооперативна організація самостійно визначає форми і систему оплати праці своїх членів і найманих працівників з урахуванням вимог, встановлених законодавством.

Отже, кооперативне законодавство України дозволяє кооперативним організаціям приймати на роботу за контрактом осіб, які не є членами кооперативних організацій і не беруть безпосередньої участі в управлінні її справами.

Таким чином, трудовий колектив кооперативної організації складається з членів кооперативної організації, які в силу закону наділені по відношенню до неї організаційно-господарськими повноваженнями і мають право брати участь в управлінні справами кооперативної організації, та фізичних осіб, які працюють в кооперативній організації за контрактом (наймані працівники) і отримують за свою роботу заробітну плату.

При цьому права тієї частини трудового колективу, що складається з найманих працівників, кооперативним законодавством

України взагалі не визначено, що є суттєвим його недоліком, адже свідчить про недостатнє врегулювання внутрішньогосподарської правосуб'єктності кооперативних організацій.

Проблема участі трудових колективів у господарській діяльності суб'єктів господарювання не є новою. В радянські часи права трудових колективів регулювалися Законом СРСР «Про трудові колективи та підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами і організаціями» від 17.06.1983, який є чинним на території України дотепер [70].

Стійка тенденція до підвищення ролі трудових колективів спостерігається і в господарському законодавстві зарубіжних країн. Зокрема, в США розроблена теорія людських відносин, за якою відносини між робітниками та підприємцем повинні будуватися на засадах партнерства; французький Ордонанс «Про стимулювання асоціації або зацікавленості трудящих у підприємстві» 1959 р. запроваджує різні форми участі робітників і службовців у розподілі прибутків підприємств.

Необхідність підвищення ролі трудових колективів в управлінні господарською організацією обумовлена необхідністю подолання відчуження найманих працівників від результатів своєї праці, що сприяє покращенню її економічних показників.

Враховуючи те, що чинне кооперативне законодавство України не містить норм, які б визначали права трудових колективів, що складаються з найманих працівників, пропонується доповнити:

1) статтю 8 Закону України «Про кооперацію» після речення «форми участі членів кооперативу в його діяльності;» реченням наступного змісту: «форми участі трудового колективу, що складається з найманих працівників, в обговоренні в ухваленні рішень у сфері соціально-економічної діяльності кооперативу;»;

2) статтю 34 Закону України «Про кооперацію» абзацом 4 наступного змісту: «Трудовий колектив кооперативної організації, що складається з найманих працівників, є учасником у сфері господарювання і бере участь в обговоренні та прийнятті рішень органами управління кооперативної організації рішень із соціально-економічних питань, що стосуються діяльності кооперативної організації.» [Додаток А].

На необхідності забезпечення прав трудових колективів неодноразово наголошували В. К. Мамутов і О. О. Чувпило [260].

Як вказувалося раніше, первинні кооперативні організації можуть створювати кооперативні об'єднання різних рівнів, які мають

на меті сприяння розвитку кооперації, координацію діяльності первинних кооперативних організацій, розвиток кооперативної демократії, пропаганду кооперативного руху, залучення населення у члени первинних кооперативних організацій, забезпечення дотримання їхніх прав, захист прав та інтересів членів первинних кооперативних організацій, співпрацю з органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та ін.

Таким чином, крім суто приватних, кооперативні об'єднання виконують ще й публічні функції. Вказане дозволяє стверджувати, що *господарська правосуб'єктність кооперативних організацій має приватну та публічну ознаки.*

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що *правосуб'єктність кооперативних організацій є абстрактною категорією, яка відображає їх господарську компетенцію, а також здатність реалізовувати потенційні та набуті в процесі господарської діяльності права і обов'язки.*

Господарська правосуб'єктність кооперативних організацій має структурну і функціональні ознаки.

До структурної ознаки належать об'єктивні та суб'єктивні права і обов'язки кооперативних організацій, їх компетенція і повноваження, статутні та набуті в процесі господарської діяльності права і обов'язки.

За функціональною ознакою господарська правосуб'єктність кооперативних організацій поділяється на господарсько-виробничу, організаційно-господарську і внутрішньогосподарську; в залежності від виду господарських відносин, в які вступають кооперативні організації, їх господарська правосуб'єктність може бути приватною чи публічною, внутрішньою чи зовнішньою.

Якщо розглядати господарську правосуб'єктність кооперативних організацій в динаміці, її можна поділяти на статутну (потенційну) або фактичну [207, с. 88].

Проведене дослідження свідчить про необхідність удосконалення законодавчих положень щодо внутрішньої правосуб'єктності кооперативних організацій, спрямованих на підвищення ролі трудових колективів, що складаються з найманих працівників.

Розроблені положення щодо правосуб'єктності кооперативних організацій будуть використані в подальшому, при дослідженні питань господарсько-правового статусу цих організацій.

3.2. Порядок створення кооперативних організацій та їх припинення

Кооперативна організація набуває статусу суб'єкта правовідносин з моменту її створення.

В енциклопедичній літературі поняття «створення» розкривається як певним чином урегульований стан суспільних відносин; правильний, налагоджений стан, розташування чого-небудь, правила, по яких здійснюється що-небудь [295; 378; 456].

Питання створення окремих типів кооперативних організацій розглядалися в працях О. М. Вінник, С. Г. Бабенка, С. М. Грудницької, С. Д. Гелея, Я. А. Гончарука, І. М. Кучеренка, В. І. Семчика, О. П. Подцерковного, В. С. Щербини та інших. Однак виникнення проблемних питань, пов'язаних із створенням кооперативних організацій, вимагає їх комплексного вирішення та спонукає до подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Зокрема, як вказує Р. В. Мавліханова, в загальному розумінні термін «створення» включає в себе врегульовані правом фактичні умови виникнення та легалізації юридичної особи у певному правовому статусі та організаційно-правовій формі. Правове поняття створення включає ряд послідовних дій, які мають юридичне вираження та породжують правові наслідки: суб'єктивні права та обов'язки [253, с. 124].

За загальним правилом, визначеним статтею 56 ГК, господарська організація може бути створена за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним органу, а також за рішенням інших органів, організацій і фізичних осіб шляхом заснування нової господарської організації, злиття, приєднання, виділу, поділу, перетворення діючої (діючих) господарської організації (господарських організацій) з додержанням вимог законодавства. Нові суб'єкти господарювання можуть також створюватися шляхом примусового поділу вже діючого суб'єкта господарювання на підставі відповідного рішення антимонопольних органів, що ухвалюється на підставі антимонопольно-конкурентного законодавства.

В науковій літературі виділяють три способи створення суб'єкта господарювання: в розпорядчому, дозвільному або нормативно-явочному порядку [376, с. 15].

За частиною першою статті 73 ГК в *розпорядчому порядку* утворюється компетентним органом державної влади на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки державне унітарне підприємство, що входить до сфери його управління. В розпорядчому порядку, за рішенням органу місцевого самоврядування, також утворюється унітарне комунальне підприємство, яке діє на базі відокремленої частини комунального майна [3, ст. 78].

Нормативно-явочний порядок створення суб'єкта господарювання передбачає ініціативу на його створення з боку засновників.

Для створення окремих суб'єктів господарювання потребується дозвіл органів господарського контролю. Так, з метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монополієм (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції на органи Антимонопольного комітету України покладається здійснення контролю за концентрацією суб'єктів господарювання, якою визнається:

1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання;

3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання.

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання [24, ст. 22].

В цьому випадку Антимонопольний комітет України або його адміністративна колегія надають дозвіл на концентрацію у разі, якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині [24, ст. 25].

У зв'язку з тим, що потреба в отриманні дозволу на створення окремих суб'єктів господарювання може виникнути як при створенні суб'єкта в розпорядчому порядку, так і при створенні суб'єкта господарювання в нормативно-явочному порядку, отримання дозволу компетентного органу є факультативною (додатковою) умовою, а тому не може розглядатися як окремий і самостійний порядок створення суб'єкта господарювання.

Статтею 7 Закону України «Про кооперацію» встановлено, що кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах; засновниками кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників.

Рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами і оформляється протоколом, який підписують головуєчий та секретар установчих зборів.

За своєю правовою природою рішення про створення кооперативної організації є установчим договором, який опосередковує волевиявлення засновників на створення кооперативної організації як суб'єкта господарського права [213, с. 68]. Особливість цього установчого договору полягає в тому, що він втрачає свою юридичну силу з моменту завершення процедури створення кооперативної організації, в зв'язку з повним виконанням засновниками кооперативної організації своєї мети по створенню суб'єкта господарювання.

На цій стадії створення кооперативної організації визначається її тип, основні положення статуту, зокрема: мета та предмет діяльності; порядок формування майна, врегулювання членських відносин, формування органів управління та їх компетенція, припинення кооперативної організації.

О. А. Красавчиков виділяє вказані організаційні дії в окремий етап створення юридичної особи, що створює умови для виникнення основних відносин [374, с. 134].

Як зазначає А. Зеліско, такі організаційні відносини вимагають відповідного врегулювання шляхом письмового закріплення, адже вони спрямовані на створення нового суб'єкта [168, с. 37, 38].

В. М. Кравчук відстоює позицію про те, що ініціативне волевиявлення засновників по створенню суб'єкта господарювання є правочином, що потребує його відповідної фіксації [239, с. 188].

Наукові погляди вказаних вчених заслуговують на увагу, оскільки до моменту створення кооперативної організації як юридичної особи між її засновниками існують лише цивільно-правові відносини, спрямовані на створення нового суб'єкта права, які потребують відповідного юридичного оформлення шляхом укладення договору про створення кооперативної організації.

Вказана позиція узгоджується з положеннями частини четвертої статті 96 ЦК про те, що особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації.

Основним локальним нормативним актом, що визначає межі правосуб'єктності кооперативної організації, а також засади організації внутрішньокооперативних відносин, є статут.

Статут кооперативу повинен містити відомості про: найменування кооперативу, тип і місцезнаходження кооперативу; мету створення і вичерпний перелік видів діяльності; повний склад засновників; умови і порядок вступу до кооперативу нових членів, а також виходу або виключення з нього; права і обов'язки членів та асоційованих членів; порядок внесення змін і доповнень до статуту; порядок встановлення розмірів і сплату внесків та паїв членами кооперативу та відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати; форми участі членів кооперативу в його діяльності; порядок формування, склад і компетенцію органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень; порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; порядок розподілу доходу кооперативу, покриття збитків та ін. [14, ст. 8].

В європейському праві статут наділяється силою договору, який пов'язує усіх учасників товариства [188, с. 63]. Зокрема, суд ЄС у справі *Powell Duffryn PLC v. Peteriet* (1992) дійшов висновку, що статут має розглядатися як договір між учасниками товариства й самим товариством, а також між самими учасниками [148].

Аналіз кооперативного законодавства України [9; 10; 11; 12] дозволяє виділити наступні ознаки статуту кооперативної організації:

а) статут є багатостороннім корпоративним договором, укладеним засновниками кооперативної організації, форма та зміст якого повинні відповідати закону;

б) на підставі статуту виникають взаємні права і обов'язки між засновниками (а в подальшому – між всіма членами) кооперативної організації з одного боку та кооперативною організацією – з іншого, а

також між самими членами кооперативної організації, які носять корпоративний характер;

в) статут як багатосторонній договір може бути змінений рішенням загальних зборів членів кооперативної організації. Проте для внесення змін до статуту достатньо, щоб за це рішення проголосувала кваліфікована більшість членів загальних зборів, а не всі члени кооперативної організації, на відміну від того, як вносяться зміни до звичайних господарських договорів;

г) на статут кооперативної організації розповсюджуються положення статей 203, 215 ЦК, які визначають загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, та підстави недійсності правочину. У зв'язку з цим, законність статуту може бути перевірена в судовому порядку.

Закони України «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» не визначають особливості створення споживчих та сільськогосподарських кооперативів, що дає підстави для висновку про те, що їх порядок створення є однаковим.

Певні особливості існують у створенні виробничого кооперативу, який в силу статті 97 ГК може бути заснований лише фізичними особами – громадянами України, іноземцями та особами без громадянства.

Враховуючи те, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначає правові, організаційні, економічні та соціальні умови діяльності усіх типів кооперативів, що діють у сільському господарстві (виробничих і обслуговуючих), а ГК – є спеціальним актом, що регулює правові основи діяльності лише виробничих кооперативів, є потреба в узгодженні положень цього Закону, в частині порядку утворення виробничих сільськогосподарських кооперативів, з положеннями ГК шляхом викладення частини другої статті 5 Закону в наступній редакції: «Засновниками обслуговуючого кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи, зареєстровані в Україні. Засновниками виробничого сільськогосподарського кооперативу можуть бути лише фізичні особи, незалежно від їх громадянства [Додаток В].

Визначення кредитної спілки як неприбуткової організації, заснованої на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки, обумовлює особливості її утворення.

Так, згідно з положеннями статей 6, 7 Закону України «Про кредитні спілки», кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів. Чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути менше ніж 50 осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Рішення про створення кредитної спілки оформляється протоколом установчих зборів, який підписують голова та секретар зборів. Невід'ємною частиною протоколу є реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах (список засновників). У реєстрі обов'язково зазначаються прізвище, ім'я та по батькові особи, дані її паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця, адреса та інші відомості, що підтверджують наявність ознак, зазначених в частині першій цієї статті. Дані про особу засвідчуються її особистим підписом.

Установчі збори затверджують статут кредитної спілки, обирають її органи управління, уповноважують осіб для проведення державної реєстрації, вирішують інші питання, пов'язані зі створенням кредитної спілки.

У статуті кредитної спілки обов'язково зазначаються: повна назва кредитної спілки, її юридична адреса; мета створення та завдання кредитної спілки; порядок набуття та припинення членства в кредитній спілці, їхні права та обов'язки; порядок утворення, діяльності та компетенція її органів управління, порядок утворення кредитною спілкою відокремлених підрозділів, їх функції та повноваження; порядок сплати внесків; джерела надходження грошових коштів та іншого майна, а також порядок їх використання; порядок здійснення фінансової звітності та контролю за діяльністю органів управління; порядок припинення діяльності кредитної спілки; порядок покриття можливих збитків кредитної спілки; порядок розподілу доходів кредитної спілки.

Відмінністю створення кредитної спілки від кооперативу будь-якого типу (виробничого, обслуговуючого або споживчого) є підвищенні вимоги щодо мінімальної чисельності її засновників (членів), яка не може бути меншою ніж 50 осіб, та запровадження до осіб, які бажають бути членами кредитної спілки, додаткових вимог соціального характеру, як то: спільне місце роботи чи навчання або

належність членів кредитної спілки до однієї профспілки (чи об'єднання професійних спілок), іншої громадської чи релігійної організації або їх проживання в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Застосування наведених обмежень є цілком виправданим, оскільки це сприяє кращому виконанню членами кредитної спілки своїх обов'язків з повернення кредитних коштів, тому що крім зобов'язальних відносин, які виникають на підставі договору позики і носять суто формальний характер, у членів кредитної спілки, які користуються коштами інших членів спілки, з'являються моральні зобов'язання перед своїми товаришами з належного виконання взятих на себе цивільно-правових обов'язків.

Порівняльний аналіз законодавства, що регулює порядок утворення кредитної спілки, а саме: ГК і Закону України «Про кредитні спілки» свідчить про наявність в ньому певних неузгодженостей, які підлягають усуненню.

Так, відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про кредитні спілки», кредитна спілка засновується фізичними особами, професійними спілками та їх об'єднаннями. В той же час, за частиною другою статті 130 ГК кредитна спілка може бути заснована лише громадянами.

Виходячи з того, що метою створення кредитної спілки є задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та існування в Україні системи банківських установ різної форми власності, які здійснюють кредитування усіх видів суб'єктів правовідносин, вважаємо доцільним залишити за кредитною спілкою лише функцію задоволення потреб у взаємному кредитуванні її членів – громадян України, що в повній мірі відповідає головному призначенню кредитної спілки, як неприбуткової організації, створеної на кооперативних засадах. Для цього з частини першої статті 1 Закону України «Про кредитні спілки» після слів «заснована фізичними особами,» підлягає виключенню частина речення: «професійними спілками, їх об'єднаннями» [Додаток Г].

Порядок створення кооперативного банку передбачений Законом України «Про банки і банківську діяльність», а законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки лише в тій частині, що не суперечить цьому Закону.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом

одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості, діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації [17, ст. 8].

Учасниками кооперативного банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Засновниками кооперативного банку та власниками істотної участі у банку не можуть бути інститути спільного інвестування.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених цим Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня [17, ст.ст. 14, 8].

Статут кооперативного банку обов'язково має містити інформацію про: найменування банку, місце його знаходження; організаційно-правову форму кооперативного банку; види діяльності; порядок формування статутного капіталу та його розмір, види та номінальну вартість акцій банку, форми їх випуску, а також про кількість акцій, що купуються акціонерами; структуру і компетенцію органи управління банку; порядок реорганізації та ліквідації банку; порядок внесення змін та доповнень до статуту; порядок розподілу прибутків та покриття збитків тощо.

На сьогодні створення будь-якої кооперативної організації відбувається в два етапи.

Перший етап створення кооперативної організації (*організаційний*), який розглянутий вище, передбачає добровільне волевиявлення засновників на створення кооперативної організації як суб'єкта господарювання. Дане волевиявлення виражається шляхом ухвалення установчими зборами рішення про створення кооперативної організації і оформлюється у вигляді протоколу, який підписується головою та секретарем установчих зборів. Організаційний етап утворення кооперативної організації закінчується затвердженням установчими зборами його статуту.

На другому етапі створення кооперативної організації відбувається перевірка посадовою особою органу влади правильності складання засновниками установчих документів, дотримання ними вимог законодавства при створенні кооперативної організації та його державна реєстрація як юридичної особи. Вказані дії носять *формально-контрольний* характер.

Відносини, які виникають у сфері державної реєстрації кооперативних організацій врегульовані Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [18].

Державна реєстрація кооперативної організації – це офіційне визнання державою факту її створення та надання статусу юридичної особи. Державна реєстрація здійснюється шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР).

Процедура проведення державної реєстрації кооперативної організації включає в себе такі основні етапи:

- перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в заяві про державну реєстрацію;

- перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації; внесення відомостей про кооперативну організацію як юридичну особу до ЄДР;

- оформлення і видачу виписки з ЄДР [18].

Державна реєстрація кооперативної організації провадиться державним реєстратором за місцем її знаходження. Після проведення державної реєстрації кооперативної організації державний реєстратор передає органам державної статистики, органам Державної фіскальної служби і Пенсійного фонду України повідомлення про вчинення реєстраційної дії.

Для проведення державної реєстрації засновники кооперативної організації повинні подати особисто або надіслати поштовим відправленням чи електронним документом державному реєстратору: заяву про державну реєстрацію створення кооперативної організації як юридичної особи; заяву щодо обрання системи оподаткування; примірник оригіналу або нотаріально засвідченої копії рішення засновників про створення кооперативної організації; відомості про керівні органи кооперативної організації (із зазначенням імені, дата народження керівника, а також членів усіх керівних органів, реєстраційний номер облікової картки платника податків, їх посади та інші засоби зв'язку); примірник статуту кооперативної організації.

Відомості, що містяться у ЄДР, використовуються для ідентифікації кооперативної організації як юридичної особи, а також для відкриття нею рахунків у банках та інших фінансових установах.

Другий етап (*формально-контрольний*) утворення кооперативної організації завершується внесенням державним реєстратором відповідного запису про реєстрацію до ЄДР [213, с. 71].

Із завершенням формально-контрольного етапу створення кооперативна організація набуває необхідний обсяг правосуб'єктності і стає повноправним учасником господарських правовідносин.

При створенні кредитної спілки законодавство України встановлює додатковий (*факультативний*) етап її легалізації. Так, статтею 8 Закону України «Про кредитні спілки» встановлено, що кредитна спілка повинна пройти процедуру державної реєстрації національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Статут кредитної спілки підписується головою спостережної ради кредитної спілки, справжність підпису якого повинна бути засвідчена нотаріально.

Державна реєстрація кредитних спілок здійснюється шляхом внесення відповідного запису до державного реєстру фінансових установ. Підтвердженням здійснення державної реєстрації є свідоцтво, яке видається кредитній спілці Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Створення кооперативних об'єднань будь-якого рівня здійснюється за рішенням установчих зборів (конференції, з'їзду) уповноважених представників кооперативів та/або кооперативних об'єднань нижчого рівня. Установчі збори (конференція, з'їзд) ухвалюють установчий договір, затверджують статут та обирають органи управління кооперативного об'єднання.

Установчий договір кооперативного об'єднання повинен містити: склад засновників кооперативного об'єднання, їх найменування, дані про державну реєстрацію; порядок створення кооперативного об'єднання; відомості про розміри та порядок сплати вступних, членських та інших внесків; рішення про обрання та повноваження посадових осіб, відповідальних за створення, реєстрацію та організацію роботи кооперативного об'єднання; рішення про затвердження статуту кооперативного об'єднання; порядок формування і використання доходів кооперативного об'єднання; порядок виходу з кооперативного об'єднання, а також інші положення з питань його діяльності.

Кооперативне об'єднання діє на підставі статуту, який затверджується установчими зборами (конференцією, з'їздом)

уповноважених представників кооперативів або кооперативних об'єднань нижчого рівня.

Статут кооперативного об'єднання повинен містити: найменування, статус та місцезнаходження кооперативного об'єднання; перелік його членів; порядок прийняття, внесення змін до статуту; мету створення і завдання, а також вичерпний перелік видів діяльності; порядок створення і повноваження органів управління та ревізійно-контрольних органів; умови і порядок вступу та виходу з кооперативного об'єднання його членами; права та обов'язки членів кооперативного об'єднання; розмір та порядок сплати внесків; джерела, порядок формування і використання майна та майнових фондів; порядок розподілу доходів та погашення збитків кооперативного об'єднання; майнову відповідальність кооперативного об'єднання та його членів; порядок ліквідації та реорганізації кооперативного об'єднання тощо.

Кооперативне об'єднання набуває статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації, яка здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [12, ст.ст. 31-33].

Члени кооперативного об'єднання будь-якого рівня зберігають статус юридичної особи та повну господарську самостійність.

Кредитні спілки мають право створювати на добровільних засадах місцеві та всеукраїнські асоціації, метою яких є надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів кредитних спілок.

Рішення про створення асоціації кредитних спілок приймає установча конференція представників кредитних спілок. Асоціація кредитних спілок діє на підставі статуту, який затверджується рішенням конференції представників кредитних спілок.

Статут асоціації кредитних спілок повинен містити: найменування асоціації та її юридичну адресу; мету утворення та завдання; порядок утворення, діяльності та компетенція органів управління; права та обов'язки учасників асоціації; умови і порядок вступу до асоціації та виходу з неї; порядок сплати членами асоціації вступних та інших внесків; джерела формування та порядок використання майна і майнових фондів асоціації; порядок внесення змін і доповнень до статуту; порядок припинення діяльності асоціації тощо.

Для державної реєстрації асоціації кредитних спілок подаються такі документи: заява встановленого зразка про державну реєстрацію

асоціації; протокол установчої конференції представників кредитних спілок; статут асоціації. Статут асоціації кредитних спілок підписує керівник виконавчого органу асоціації, справжність підпису якого має бути нотаріально засвідчена.

Асоціація кредитних спілок набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації [11, ст. 24].

На третьому (*завершальному*) етапі легалізації кооперативних організацій відбувається отримання дозвільних документів (свідоцтв, ліцензій, дозволів), необхідних для вчинення окремих видів господарської діяльності.

Як зазначає Б. В. Дервянко, ліцензування є регулюючим засобом впливу держави на діяльність суб'єкта господарювання з метою забезпечення наданням останнім якісних послуг [153, с. 177]. Таким чином, на етапі легалізації кооперативних організацій відбувається перевірка державою їх готовності до здійснення окремих видів господарської діяльності.

Необхідно зазначити, що серед науковців немає єдності поглядів з приводу визначення назви процедури законного входження суб'єкта господарювання в господарський оборот. Одні вчені називають це легалізацією, інші – легітимацією [141, с. 101; 457, с. 88-90; 358, с. 165]. Більш прийнятною є позиція О. П. Подцерковного, який під легалізацією пропонує розуміти наділення суб'єкта господарської діяльності необхідними юридичними документами, що дозволяють йому здійснювати господарську діяльність, а під легітимацією – підтвердження в різних життєвих ситуаціях законності створення суб'єкта господарювання.

Виходячи з цього, процес *легітимації* не є стадією створення кооперативної організації, а відноситься до стадії контролю за здійсненням господарської діяльності вже створеної кооперативної організації.

Припинення кооперативної організації може відбуватися внаслідок її реорганізації або ліквідації.

В науковій літературі висловлюються різні думки з приводу значення термінів «ліквідація» та «реорганізація». Зокрема, П. О. Повар пропонує розглядати ліквідацію як припинення існування суб'єкта господарювання на підставі законодавчо встановленої процедури та настання правонаступництва; М. І. Брагінський вказує на те, що під час ліквідації здійснюється припинення прав і обов'язків, що не передбачає переходу цих прав і обов'язків до інших

суб'єктів правовідносин; аналогічну позицію відстоює й О. В. Титова [404; 377, с. 7, 14].

Розглядаючи ліквідацію як припинення існування суб'єкта господарювання, необхідно відрізнити юридичну сутність терміна «припинення», який передбачає абсолютне припинення діяльності суб'єкта господарювання, що супроводжується позбавленням правосуб'єктності та статусу юридичної особи, і терміна «призупинення» діяльності суб'єкта господарювання (тобто припинення діяльності на певний час), що може бути пов'язано з тимчасовими фінансовими труднощами, або сезонним характером господарської діяльності цього суб'єкта.

Відповідно до статті 106 ЦК реорганізація кооперативної організації може відбуватися у формі злиття, приєднання, поділ, виділення та перетворення. Реорганізація кооперативної організації може відбуватися або за рішенням загальних зборів її членів у порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативної організації, або за рішенням суду. У разі реорганізації права та обов'язки кооперативу переходять до його правонаступників.

Кооперативна організація може бути ліквідована за рішенням загальних зборів її членів (добровільний спосіб припинення кооперативної організації) або за рішенням суду (припинення кооперативної організації в примусовому порядку).

Ліквідація кооперативної організації здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про її ліквідацію (загальними зборами або судом). Цим же органом визначається порядок діяльності ліквідаційної комісії. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління кооперативом.

Ліквідаційна комісія зобов'язана провести роботу, пов'язану із стягненням дебіторської заборгованості кооперативної організації і виявленням претензій кредиторів (з повідомленням останніх про ліквідацію кооперативної організації), встановити порядок і строки проведення ліквідації, а також строк для пред'явлення претензій кредиторами, який не може бути меншим ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію кооперативної організації.

Підставою для припинення кооперативної організації в судовому порядку (крім випадку її банкрутства) може бути:

визнанням недійсним запису про проведення державної реєстрації кооперативної організації через порушення закону, які допущено під час її реєстрації, в разі неможливості їх усунення;

здійснення кооперативною організацією діяльності, що суперечить її установчим документам або прямо заборонена законом; неподання кооперативною організацією податковим органам обов'язкової звітності, встановленої законом тощо.

Суд, який постановив рішення щодо припинення кооперативної організації, після набрання рішенням законної сили направляє належним чином засвідчену копію рішення державному реєстратору за місцем знаходження кооперативної організації для внесення до ЄДР відповідного запису про припинення кооперативної організації як юридичної особи. Своім рішенням суд одночасно призначає ліквідаційну комісію з припинення кооперативної організації, встановлює строк і порядок її роботи.

Порядок припинення кооперативної організації в разі її банкрутства визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [25].

Кооперативна організація вважається припиненою з дати внесення до ЄДР запису про державну реєстрацію її припинення [12, ст.ст. 28, 29; 30, ст.ст. 37, 38; 9, ст. 18].

Особливістю ліквідації кредитної спілки є те, що в разі прийняття рішення про ліквідацію кредитної спілки за рішенням її вищого органу управління, він повинен невідкладно письмово повідомити про це Національну комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, яка вносить до відповідного державного реєстру відомості про те, що кредитна спілка перебуває у процесі припинення її діяльності. В цьому повідомленні мають міститися пропозиції стосовно комісії або особи щодо припинення діяльності кредитної спілки (ліквідаційна комісія, ліквідатор тощо), порядку та строків припинення.

З моменту призначення ліквідаційної комісії (ліквідатора тощо) до неї переходять повноваження щодо управління справами кредитної спілки. Під час здійснення процедури припинення кредитної спілки ліквідаційна комісія (ліквідатор тощо) діє від імені кредитної спілки, і має право представляти її інтереси в суді.

Ліквідаційна комісія (ліквідатор тощо) розміщує у засобах масової інформації, перелік яких визначається національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки та про порядок і строк заявлення вимог її кредиторами. Цей строк не може бути меншим двох місяців з

моменту публікації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки.

При реорганізації кредитної спілки після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог ліквідаційна комісія (ліквідатор тощо) складає передавальний акт (у разі злиття чи приєднання) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що припиняє діяльність, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

Копії передавального акта або розподільчого балансу, затверджені органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки, передаються до Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [11; ст. 9].

Таким чином, створення кооперативної організації здійснюється в два етапи. На першому етапі (*організаційному*) засновниками ухвалюється рішення про створення кооперативної організації, визначається її тип, розробляється і затверджується статут, який є основним локальним актом, що визначає напрями діяльності кооперативної організації; на другому етапі (*формально-контрольному*) відбувається перевірка правильності складання засновниками установчих документів, дотримання ними вимог законодавства при створенні кооперативної організації та його державна реєстрація як юридичної особи шляхом внесення відповідного запису до ЄДР.

Кооперативна організація набуває статусу суб'єкта господарювання з моменту внесення державним реєстратором запису про її державну реєстрацію до ЄДР.

Чинне кооперативне законодавство України визначає особливості реєстрації фінансових кооперативних організації, до яких слід відносити кооперативні банки та кредитні спілки, що пов'язано із специфікою діяльності на ринку фінансових послуг.

Припинення кооперативної організації також відбувається в два етапи. На першому етапі загальними зборами членів або судом ухвалюється рішення про припинення кооперативної організації, яке може бути пов'язано або з її реорганізацією або з ліквідацією, а на другому – до ЄДР вноситься запис про припинення кооперативної

організації. За аналогією, кооперативна організація вважається припиненою з дня внесення до реєстру відповідного запису.

З метою врегулювання відносин між засновниками кооперативної організації на стадії її створення пропонується введення в кооперативне законодавство України норми про обов'язкове укладення засновниками договору про створення кооперативної організації.

Для цього Закон України «Про кооперацію» слід доповнити статтею 7¹ наступного змісту:

«Стаття 7¹. Договір про створення кооперативу.

Після ухвалення рішення про створення кооперативу засновники укладають договір про його створення.

В договорі про створення кооперативу визначаються зобов'язання учасників створити кооператив, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання кооперативу майна засновників, основні положення проекту статуту тощо.» [Додаток А].

Поділяючи обґрунтовану В. М. Кравчуком позицію щодо необхідності уніфікації законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб різних організаційно-правових форм [239, с. 228], є недоцільним збереження процедури подвійної реєстрації кредитних спілок державним реєстратором і Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, на користь державного реєстратора, що буде сприяти спрощенню процедури створення кредитних спілок.

Для цього пропонується:

1) статтю 8 Закону України «Про кредитні спілки» необхідно викласти в такій редакції:

«Стаття 8. Державна реєстрація та ліцензування окремих видів діяльності кредитної спілки

1. Державна реєстрація кредитних спілок здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

2. Ліцензуванню в кредитній спілці підлягає діяльність по залученню внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також інші види діяльності відповідно до закону.» [Додаток Г].

2) статтю 9 Закону України «Про кредитні спілки» викласти у наступній редакції:

«Стаття 9. Припинення діяльності кредитної спілки

1. Кредитна спілка припиняє діяльність шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу) або ліквідації.

Кредитна спілка вважається такою, що припинила свою діяльність, після внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

2. Реорганізація кредитної спілки провадиться за рішенням її вищого органу управління.

3. Ліквідація кредитної спілки провадиться:

за рішенням її вищого органу управління;

за рішенням суду, в тому числі в разі заняття діяльністю без відповідної ліцензії чи діяльністю, забороненою законом, в разі неплатоспроможності кредитної спілки, в інших випадках, передбачених законом, за поданням Уповноваженого органу, позовом членів або кредиторів кредитної спілки.

4. У разі прийняття рішення про ліквідацію кредитної спілки за рішенням її вищого органу управління виконання функцій ліквідаційної комісії покладається на спостережну раду кредитної спілки.

З моменту призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами кредитної спілки. Комісія від імені кредитної спілки, яка припиняє діяльність, виступає у суді.

Ліквідаційна комісія розміщує у місцевих засобах масової інформації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки та про порядок і строк заявлення вимог її кредиторами. Цей строк не може бути меншим двох місяців з моменту публікації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки.

Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово сповіщає їх про припинення діяльності спілки.

Кредитори кредитної спілки, що припиняє діяльність, можуть вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язань та відшкодування збитків.

При реорганізації кредитної спілки після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія складає передавальний акт (злиття, приєднання) або розподільчий баланс (поділ), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що

припиняє діяльність, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорюються сторонами.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

5. При ліквідації платоспроможної кредитної спілки вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги працівників кредитної спілки та членів ліквідаційної комісії, пов'язані з трудовими відносинами та вимоги щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

2) у другу чергу задовольняються вимоги за вкладами членів кредитної спілки на депозитних рахунках та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу звернутися в суд із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду такі вимоги кредитора включаються до ліквідаційного балансу та задовольняються в порядку черговості.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна кредитної спілки, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких рішенням суду кредиторіві відмовлено, вимоги, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними.

6. Якщо вартість майна кредитної спілки є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, вона ліквідується в порядку, передбаченому законом про банкрутство. Припинення діяльності кредитної спілки в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства визначається законом.

7. При ліквідації спілки залишок коштів резервного та додаткового капіталу після розрахунків із членами спілки та іншими кредиторами зараховується до Державного бюджету України.

8. Після завершення процедури ліквідації кредитної спілки ліквідаційною комісією складається ліквідаційний баланс, який передається державному реєстраторові і є підставою для виключення такої кредитної спілки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.» [Додаток Г].

3.3. Правове регулювання членства в кооперативних організаціях

Згідно зі статтею 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Усі об'єднання громадян рівні перед законом [1].

Отже, право громадян на створення кооперативних організацій з метою задоволення своїх економічних, соціальних, культурних та інших інтересів гарантовано на конституційному рівні.

Членський характер функціонування є спеціальною ознакою будь-якої кооперативної організації. Саме з фактом набуття членства у кооперативній організації пов'язано виникнення у юридичної або фізичної особи можливості задоволення своїх економічних, соціальних, культурних та інших потреб на засадах самоврядування.

Як зазначав В. І. Семчик, право членства в кооперативі – це сукупність (система) правових норм (правил) стосовно реалізації конституційного права стати членом кооперативу, порядку і умов вступу до кооперативу та виходу з його складу, визначення і реалізації його правомочностей як поєднання членських прав та обов'язків про припинення членства і виходу із товариства [235, с. 91].

Натепер у науковому середовищі існують різні погляди на характер та природу членських відносин. Одні ототожнюють членські правовідносини з трудовими, зазначаючи при цьому, що членські (трудові) відносини базуються на особистій трудовій участі у виробничій і соціальній діяльності кооперативного підприємства [167, с. 35]; інші вважають, що врегульовані нормами права членські

відносини набувають правову форму самостійних видів внутрішньокооперативних правовідносин [365, с. 35].

Членські відносини виникають безпосередньо з самого факту вступу до кооперативу. Для того, щоб стати учасниками трудових, майнових та інших відносин (навіть перебуваючи у відносинах членства) необхідна наявність додаткових юридичних фактів або умов, визначених законом або статутом кооперативу [194, с. 110-111].

Більшість науковців схиляється до тієї точки зору, що членські відносини – це самостійний вид відносин, які лежать в основі всіх внутрішньокооперативних відносин [365, с. 36]. Вони є необхідною передумовою виникнення відповідних суб'єктивних статутних прав і обов'язків членів кооперативу [228, с. 12].

Для того, щоб стати суб'єктом внутрішньокооперативних відносин, необхідно, насамперед, вступити у правовідносини членства з кооперативною організацією. Таким чином, особи, які не перебувають у відносинах членства, не можуть володіти майновими, управлінськими та іншими правами, які передбачені кооперативним законодавством та статутами кооперативних організацій.

Зміст членських правовідносин становлять суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів щодо створення кооперативної організації або порядку вступу, прийняття в члени вже діючого кооперативу, участі в діяльності кооперативу, виходу (виключення) з нього. Суб'єктами членських правовідносин, з одного боку, є особи, які створили кооперативну організацію (засновники) та особи, що стали членами вже діючої кооперативної організації, а з іншого – кооператив як господарська організація. [194, с. 111]. Об'єктом членських правовідносин слід вважати дії, спрямовані на утворення кооперативної організації або вступу до неї, забезпечення її статутної діяльності та припинення правових відносин з кооперативною організацією. Членські відносини виникають в результаті волевиявлення осіб-членів кооперативної організації, пов'язаного з реалізацією членом певної мети, яка повинна узгоджуватися з метою діяльності самої кооперативної організації, що закріплена в її статуті.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про кооперацію» членами кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу. Членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла

16-річного віку і виявила бажання брати участь у його діяльності. Кооператив повинен вести облік своїх членів та видати кожному з них посвідчення про членство [12].

Аналогічна норма міститься і в статті 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» [9], яка на загальному рівні поділяє членів кооперативу на: індивідуальних – громадян, які досягли 16-річного віку та виявили бажання брати участь у здійсненні цілей і завдань споживчого товариства, та колективних, якими можуть бути фермерські господарства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси.

У той же час, статтею 98 ГК і статтею 12 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено, що членами виробничих (в тому числі сільськогосподарських виробничих) кооперативів можуть бути лише фізичні особи, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу [3; 10].

Виходячи з того, що Закон України «Про кооперацію» є загальним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність усіх типів кооперативів, його положення щодо членства в кооперативах необхідно привести у відповідність з положеннями ГК і Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» шляхом викладення статті 10 цього Закону в наступній редакції:

«Стаття 10. Член кооперативу

Членами кооперативу (крім виробничого) можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу.

Членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку і виявила бажання брати участь у його діяльності.

Членами виробничого кооперативу можуть бути лише громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу.

Кооператив зобов'язаний вести облік своїх членів та видати кожному з них посвідчення про членство.» [Додаток В].

Загальною умовою членства фізичних осіб у кооперативних організаціях є наявність у такої особи повної цивільної дієздатності, яка, як відомо, настає з досягненням фізичною особою 18-річного

віку [6, ст. 34]. Проте виходячи з того, що законодавець надає фізичній особі право бути членом кооперативної організації з 16 років, прийняття такої особи до кооперативу повинно бути підставою для надання їй повної дієздатності в судовому порядку, що не суперечить приписам статті 35 ЦК.

Специфікою членства в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі є те, що його членами можуть бути тільки виробники сільськогосподарської продукції (юридичні та/або фізичні особи), які мають право ухвального голосу та беруть участь у господарській діяльності кооперативу [10, ст. 6].

Вступ до кооперативу будь-якого типу здійснюється на підставі письмової заяви. Одночасно з подачею заяви про вступ до кооперативу особа, яка виявила бажання стати його членом вносить вступний і пайовий внески у порядку та розмірах, визначених його статутом.

Рішення правління чи голови кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами його членів. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу [3, ст. 98; 12, ст. 11].

Таким чином, кооперативне законодавство України виділяє декілька стадій набуття особою членства в кооперативі, а саме:

1) подання заяви особою, яка виявила бажання стати членом кооперативу, та сплата нею вступного і пайового внесків;

2) розгляд заяви правлінням (головою) кооперативу та ухвалення рішення щодо прийняття особи в члени кооперативу або відмову в цьому;

3) затвердження рішення правління (голови) кооперативу про прийняття особи в члени кооперативу загальними зборами членів кооперативу.

Аналіз визначеного законодавством України порядку набуття особою членства в кооперативі дозволяє зробити висновок про те, що особа набуває права членства в кооперативі лише з моменту затвердження рішення загальними зборами членів кооперативу; до цього часу такого права в неї не виникає [214, с. 86].

Необхідно відмітити, що недоліком чинного порядку вступу в члени кооперативу є те, що кооперативне законодавство не визначає строки розгляду заяви особи про вступ в члени кооперативу правлінням (головою) кооперативу та строки затвердження ухваленого правлінням (головою) кооперативу рішення загальними зборами членів, оскільки надає цим органам управління можливість

для тривалого ухилення від розгляду заяви і ставить особу, яка виявила бажання стати членом кооперативу, в невизначене правове становище.

Крім того, законодавством не передбачена можливість оскарження особою рішення правління (голови) кооперативу про відмову в прийнятті її в члени кооперативу в разі, якщо таке рішення є незаконним і необґрунтованим, оскільки воно створює перешкоди в реалізації особою права бути членом кооперативу.

Тому є потреба у викладенні статті 11 Закону України «Про кооперацію» в наступній редакції:

«Стаття 11. Вступ до кооперативу

Вступ до кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви. Особа, яка подала заяву про вступ до кооперативу, робить вступний внесок і пай у порядку та розмірах, визначених його статутом.

Заява особи про прийняття в члени кооперативу підлягає розгляду правлінням чи головою кооперативу в 10-денний строк з дня її подання.

Рішення правління чи голови кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами його членів у місячний строк. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Рішення правління (голови) кооперативу про відмову в прийнятті особи до кооперативу повинно бути законним і обґрунтованим. Зазначене рішення не є безумовною перешкодою в ухваленні загальними зборами рішення про прийняття особи в члени кооперативу, якщо загальні збори дійдуть до висновку про відсутність законних підстав для відмови особі в прийнятті її в члени кооперативу. В разі ухвалення правлінням (головою) кооперативу рішення про відмову в прийнятті особи в члени кооперативу, особа має право бути присутньою при розгляді її заяви загальними зборами членів кооперативу і надавати відповідні пояснення по суті порушеного в заяві питання.

Рішення загальних зборів членів кооперативу про відмову особі в прийнятті в члени кооперативу може бути оскаржено до суду.» [Додаток А].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про кооперацію» [12] до основних прав члена кооперативу належать:

участь в господарській діяльності кооперативу, в управлінні кооперативом, право голосу на загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління кооперативом;

користування послугами кооперативу;
одержання кооперативних виплат та виплат на паї;
одержання паю у разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом;

право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи, усунення недоліків у роботі органів управління та посадових осіб кооперативу;

право звернення до органів управління та органів контролю, а також до посадових осіб кооперативу із запитом, пов'язаним із членством і діяльністю кооперативу, його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити.

Основними обов'язками члена кооперативу є:

додержання вимог статуту кооперативу;

чітке виконання рішень органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу;

виконання членських зобов'язань перед кооперативом;

сплата внесків.

Отже, за предметом правового регулювання усі права та обов'язки членів кооперативної організації можна поділити на:

управлінські, що полягають в особистій участі членів в ухваленні рішень загальними зборами кооперативної організації та в роботі інших органів управління кооперативної організації, виконанні рішень органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативної організації;

майнові, що полягають в участі у формуванні майнових фондів кооперативної організації, отриманні кооперативних виплат та виплат на паї, отриманні паю в разі виходу з кооперативу;

господарські, що пов'язані з безпосередньою участю в господарській діяльності кооперативної організації;

трудові, що виникають в тому разі, якщо член кооперативної організації одночасно перебуває з нею в трудових відносинах;

соціальні, які полягають у користуванні послугами кооперативу, внесенні пропозицій, спрямованих на поліпшення його роботи.

Право брати участь в господарській діяльності виробничого (в тому числі сільськогосподарського виробничого) кооперативу виникає у його члена лише після укладення ним з кооперативом трудового договору, оскільки як зазначалося вище, усі члени виробничого кооперативу зобов'язані брати трудову участь у його діяльності [12, ст. 98].

Втім, відсутність у ГК норми щодо строків укладення з членом виробничого кооперативу трудового договору позбавляє його права

бути повноправним членом кооперативу, а тому норма статті 98 ГК підлягає приведенню у відповідність із Законом України «Про кооперацію».

В кооперативах усіх типів допускається асоційоване членство для осіб, які визнають статут та внесли пай. Асоційованим членом кооперативу може бути фізична чи юридична особа, яка зробила пайовий внесок і користується правом дорадчого голосу в кооперативі. При ліквідації кооперативу асоційований член кооперативу має переважне порівняно з членами кооперативу право на одержання паю.

Таким чином, асоційоване членство не передбачає рівного права участі в господарській діяльності кооперативу, що свідчить про фактичне відсторонення асоційованих членів від управління справами кооперативу. В той же час, асоційоване членство надає переважне порівняно з іншими членами кооперативу право на одержання паю в разі його ліквідації.

Кооперативне законодавство не містить вимог щодо осіб, які мають бажання бути асоційованими членами кооперативу. Це можуть бути юридичні або повнолітні фізичні особи, які не обмежені в цивільній дієздатності, визнають статут кооперативу та погодилися його виконувати. Доцільність надання права асоційованого членства в кооперативі лише повнолітнім фізичним особам пояснюється тим, що асоційоване членство пов'язано, насамперед, з майновою (інвестиційною) участю в діяльності кооперативної організації, яка передбачає необхідність вільного розпорядження такою особою належними їй майновими правами.

Порядок вступу до кооперативу та участі асоційованого члена в його господарській діяльності, права та обов'язки такого члена визначаються лише локальними актами, а саме: статутом кооперативу та нормативно-правовими актами Укоопспілки. Зокрема, постановою п'ятих зборів Ради Укоопспілки дев'ятнадцятого скликання від 21.11.2007 затверджено Положення про порядок участі членів, асоційованих членів споживчого товариства (з числа фізичних осіб) у його господарській діяльності (придбання товарів в об'єктах роздрібної торгівлі споживчої кооперації України) [291, с. 4-20].

У наукових працях висловлюється пропозиція про необхідність перейменування асоційованого членства на «інвестиційну участь» [189, с. 160-163], що з юридичної точки зору більше повно розкриває характер взаємовідносин між асоційованими членами і кооперативом.

В якості прикладу можна навести існування інвестиційного членства у виробничих і господарських кооперативах ФРН, що передбачено Законом ФРН «Про виробничі та господарські кооперативи» [410, с. 532].

Слід відзначити, що інститут асоційованого членства не в повній мірі узгоджується з правовою природою виробничого кооперативу, в якому за законодавством усі члени кооперативу, крім відносин членства, ще пов'язані з виробничим кооперативом і трудовими відносинами.

В цьому сенсі буде правильним поширити інститут асоційованого членства й на виробничі кооперативи, що дозволить залучати додаткові кошти (інвестиції), позитивно вплине на економічний розвиток виробничих кооперативів і підвищить конкурентоздатність їх продукції [214, с. 87].

Крім того, введення асоційованого членства у виробничому кооперативі забезпечить вирішення соціально-економічних проблем осіб, які з поважної причини втратили можливість перебувати з кооперативом у трудових відносинах, зокрема у випадках: каліцтва, призову на військову службу в Збройних Силах України, виходу на пенсію за віком або за станом здоров'я тощо, і в силу закону не можуть надалі перебувати в статусі члена виробничого кооперативу.

На необхідності забезпечення прав членів кооперативу, які з поважних причин не мають можливості продовжувати трудову участь в кооперативі в зв'язку із втратою ними працездатності за віком або через інвалідність, наголошує й Н. Титова, яка вважає несправедливим обмеження цієї категорії осіб права членства [403, с. 26].

Як зазначає І. М. Кучеренко, якщо виробничий кооператив знайде таких осіб, які виявлять бажання вкладати кошти (робити пайові внески), а також мати переважне право на повернення паю у разі ліквідації кооперативу, і за це вони згодні відмовитися від права на управління, то це надасть змогу віднайти кооперативам додаткові кошти для свого розвитку [244, с. 136].

Слід підтримати позицію В. З. Янчука про те, що асоційованому членству притаманні, насамперед, майнові риси, що наближує його до права участі в господарських товариствах, тоді як для повного членства притаманна особиста трудова участь членів у спільній виробничій діяльності [74, с. 113].

Відповідно до частини другої статті 163 ЦК, частини першої статті 108 ГК члени виробничого кооперативу несуть субсидіарну

відповідальність за зобов'язаннями кооперативу у розмірах та порядку, встановлених статутом кооперативу і законом.

В літературі висловлюється думка, що субсидіарна (додаткова) відповідальність членів виробничого кооперативу за зобов'язаннями кооперативу не притаманна юридичній конструкції кооперативу і, по суті, перетворює виробничий кооператив у господарське товариство з додатковою відповідальністю [252, с. 14].

Крім того, застосування у виробничих кооперативах субсидіарної відповідальності знижує інтерес громадян до створення даних видів суб'єктів господарювання [189, с. 189].

Не застосовує субсидіарну відповідальність і Закон України «Про кооперацію», статтею 27 якого встановлено, що члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу або законом [12].

Тому є доцільним виключення з ЦК і ГК відповідних положень про субсидіарну відповідальність членів виробничого кооперативу [додатки Д, Є].

Сучасне кооперативне законодавство України не встановлює межі відповідальності члена кооперативу за зобов'язаннями, що виникли до вступу ним до кооперативу. В цьому випадку буде вірним використання досвіду діяльності кооперативів ФРН. Зокрема, параграфом 23 Закону ФРН «Про виробничі та господарські кооперативи» встановлено, що той, хто вступив в члени кооперативу, несе відповідальність по зобов'язаннях, що виникли до його вступу.

Бажання особи стати членом кооперативу кореспондує її обов'язку виконувати статут кооперативу, що є підставою покладення на неї відповідальності по зобов'язаннях, які виникли до вступу в кооператив.

Тому частина друга статті 27 Закону України «Про кооперацію» підлягає доповненню реченням наступного змісту: «Члени кооперативу несуть відповідальність по зобов'язаннях кооперативу, що виникли до їх вступу до кооперативу.» [Додаток А].

Особливості членства в кредитній спілці визначені статтею 10 Закону України «Про кредитні спілки» [11]. Так, на відміну від членства в класичних кооперативах (виробничих, обслуговуючих та споживчих), членами кредитної спілки не можуть бути особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також особи, що мають непогашену судимість за корисливі злочини.

Право прийняття до кредитної спілки та виключення з неї належить спостережній раді кредитної спілки, крім випадків припинення членства у зв'язку із смертю особи або виключенням члена за рішенням загальних зборів у разі порушення ним статуту кредитної спілки.

Членом кооперативного об'єднання також може бути інше кооперативне об'єднання.

Членами кооперативного об'єднання будь-якого рівня можуть бути кооперативи та кооперативні об'єднання нижчого рівня, які при цьому зберігають статус юридичної особи [12, ст. 30]. Отже, фізична особа не може бути членом кооперативного об'єднання.

Особливістю кооперативних об'єднань сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є те, що вони створюються лише як неприбуткові організації і провадять свою діяльність на тих самих засадах, що й сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи [10, ст. 10].

За Законом України «Про кредитні спілки» право членства у кредитній спілці виникає з дня сплати особою вступного та обов'язкового пайового внесків у порядку, передбаченому статутом кредитної спілки. В першу чергу сплачується вступний внесок. У разі коли вступний та обов'язковий пайовий внески сплачено у різні дні, першим днем членства вважається день сплати обов'язкового пайового внеску.

Днем припинення членства у кредитній спілці вважається день прийняття загальними зборами членів кредитної спілки або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення.

З аналізу положень статті 10 Закону України «Про кредитні спілки» випливає висновок про допущення законодавцем деяких неузгодженостей у визначенні процедури набуття особою членства в кредитній спілці. З одного боку в ній зазначається, що членство в кредитній спілці виникає лише за фактом сплати особою вступного та обов'язкового пайового внесків, а з іншого – виникнення права членства пов'язується з ухваленням відповідного рішення спостережною радою кредитної спілки. При цьому законодавець не визначає строк розгляду заяви особи про прийняття її в члени кредитної спілки та можливість оскарження рішення спостережної ради про відмову в прийнятті особи в члени кредитної спілки.

Тому вбачається необхідним викладення частини п'ятої статті 10 Закону України «Про кредитні спілки» в наступній редакції:

«5. Членство у кредитній спілці настає після сплати особою вступного та обов'язкового пайового внесків у порядку, передбаченому статутом кредитної спілки, з дня ухвалення спостережною радою відповідного рішення.

Рішення про прийняття особи в члени кредитної спілки повинно бути ухвалено в 10-денний строк з дня подання особою відповідної заяви.

Рішення про відмову в прийнятті особи в члени кредитної спілки може бути оскаржено до суду» [Додаток Г].

Припинення членства в кооперативі відбувається у разі: добровільного виходу з нього; припинення трудової участі в діяльності виробничого кооперативу; несплати внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу; смерті члена кооперативу – фізичної особи; ліквідації члена кооперативу – юридичної особи; припинення діяльності кооперативу.

Виключення з членів кооперативу може бути оскаржене особою до суду [12, ст. 13].

Таким чином, можна виділити три способи припинення членства в кооперативі: 1) *за ініціативою члена кооперативу* (у разі добровільного виходу з кооперативу або в разі припинення трудової участі в ньому); 2) *за ініціативою кооперативу* (в разі несплати внесків), 3) *з настанням певного факту* (смерть члена кооперативу або припинення діяльності кооперативу).

Додатковою підставою припинення членства у виробничому кооперативі є не затвердження загальними зборами членів кооперативу рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу [3, ст. 98].

Вказане законодавче положення підлягає виключенню, оскільки набуття членства у виробничому кооперативі можливе лише після затвердження рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу загальними зборами членів кооперативу. До цього особа не набуває статусу члена кооперативу [Додаток Д].

Таким чином, набуття особою статусу члена кооперативної організації відбувається внаслідок її вільного волевиявлення, яке реалізується шляхом подання відповідної заяви.

На другій стадії компетентні органи управління кооперативної організації вирішують подану заяву по суті та ухвалюють рішення про прийняття особи до кооперативної організації або про відмову в цьому.

Право на членство у кооперативі має особистий, індивідуальний характер, воно є невід'ємним від особи і не може бути передане іншим громадянам [366, с. 11], а також не переходить до спадкоємців. Обов'язок кооперативу у цьому випадку міститься лише у виплаті спадкоємцям вартості паю померлого члена (ч. 4 ст. 166 ЦК).

Статтею 5 Статуту МКА гарантовано, що право членства в кооперативній організації є добровільним і доступним, без штучних обмежень чи будь-якої дискримінації із соціальних, расових, релігійних міркувань [474].

Припинення членства в кооперативній організації може відбуватися як за бажанням самої особи, так і за ініціативою компетентного органу управління кооперативної організації, проте лише у випадках, які прямо передбачені кооперативним законодавством. Перелік підстав виключення особи з кооперативу за ініціативою останнього є виключним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Оскільки членство у виробничому кооперативі нерозривно пов'язано з трудовою участю особи в кооперативі, то припинення членства є безумовною підставою для звільнення особи з роботи в кооперативі за ініціативою уповноваженого органу управління, яким може бути або правління, або голова кооперативу [214, с. 88].

В зв'язку з вищевикладеним можна стверджувати, що право членства в кооперативній організації базується на принципах:

1) добровільності вступу в кооперативну організацію, який означає, що жодна особа не може бути примушена іншою особою до вступу в кооперативну організацію всупереч її волі;

2) добровільності членства в кооперативній організації, який полягає в тому, що особа самостійно визначає період часу, протягом якого вона є членом кооперативної організації;

3) рівності прав усіх членів в управлінні кооперативною організацією незалежно від статі, національності, майнового та іншого статусу або розміру її паю;

4) особистої участі члена кооперативної організації в її господарській діяльності, який унеможливорює передання членом кооперативної організації своїх членських прав іншій особі.

В разі смерті члена кооперативної організації – фізичної особи право членства в кооперативній організації не успадковується.

3.4. Органи управління кооперативними організаціями та їх компетенція

Практична реалізація кооперативними організаціями господарської правосуб'єктності забезпечується завдяки створеній в них системі органів управління.

За загальним принципом, управління кооперативною організацією здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі її членів у вирішенні питань господарської діяльності кооперативної організації.

Відмінною ознакою кооперативного управління є те, що воно здійснюється на демократичних засадах. В цьому випадку під «демократією» розуміють принцип організації колективної діяльності, при якому забезпечується активна та рівноправна участь у ній усіх членів кооперативу [294, с. 142].

В Україні комплексного предметного дослідження кооперативного управління в умовах ринкових відносин майже не проводилось. В основному розглядається порядок та органи управління кооперативу в роботах, присвячених проблемам розвитку сільськогосподарської кооперації і в підручниках з аграрного та кооперативного права [74, с. 66]. Також існують наукові праці, присвячені управлінню класичними виробничими кооперативами [194].

Втім, кооперативні організації усіх типів і рівнів мають складну систему управління, при цьому, окремі органи управління дублюють інші, що погіршує ефективність управління кооперативними організаціями. Тому, є нагальна потреба здійснення класифікації органів управління кооперативних організацій та детального розгляду компетенції кожної окремої групи органів управління, з метою вироблення пропозицій, спрямованих на покращення їх функціональних можливостей та підвищення ефективності системи управління кооперативними організаціями в цілому.

На початку дослідження питання управління кооперативними організаціями слід відзначити, що до основних принципів кооперативного управління відносять:

1) принцип рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос);

2) принцип демократичного контролю за діяльністю кооперативної організації та її посадових осіб з боку членів кооперативної організації;

3) принцип безпосередньої участі членів кооперативної організації в управлінні її діяльністю;

4) принцип свободи доступу до інформації про господарську діяльність кооперативної організації.

Згідно із статтею 15 Закону України «Про кооперацію» *вищим органом управління* кооперативу є загальні збори членів кооперативу.

До компетенції загальних зборів членів кооперативу належить: затвердження статуту кооперативу та внесення до нього змін, прийняття інших рішень, що стосуються діяльності кооперативу; утворення органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, інших органів кооперативу; заслуховування звітів його органів управління і органів контролю; затвердження порядку розподілу доходу кооперативу; визначення розмірів вступного і членського внесків та паїв; визначення розмірів, порядку формування та використання фондів кооперативу; визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; затвердження річного звіту і балансу кооперативу; затвердження рішення правління або голови правління про прийняття нових членів та припинення членства; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників; прийняття рішень про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань; прийняття рішень про реорганізацію або ліквідацію кооперативу. До компетенції загальних зборів можуть бути віднесені й інші питання діяльності кооперативу.

Чергові загальні збори членів кооперативу скликаються у разі потреби, але не рідше одного разу на рік. Про дату, місце, час проведення та порядок денний загальних зборів члени кооперативу повинні бути повідомлені не пізніше ніж за 10 днів до визначеного строку їх проведення.

Позачергові загальні збори членів кооперативу можуть скликатися на вимогу: не менше третини його членів; спостережної ради; ревізійної комісії (ревізора); органу управління кооперативного об'єднання, членом якого він є.

Позачергові загальні збори членів кооперативу повинні бути скликані протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі

незабезпечення правлінням (головою) кооперативу скликання позачергових загальних зборів вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів.

Загальні збори членів кооперативу правомочні вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини його членів.

Рішення загальних зборів членів кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75 відсотків членів кооперативу, присутніх на загальних зборах кооперативу. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів кооперативу, присутніх на його загальних зборах.

Рішення загальних зборів членів кооперативу приймаються відповідно до його статуту відкритим або таємним голосуванням [12].

Під час голосування кожний член кооперативу має один голос, і це право не може бути передано іншій особі. Забезпечення кожному члену кооперативу під час ухвалення рішення загальними зборами членів права на один голос незалежно від розміру його паю або незалежно від його участі в господарській діяльності кооперативу є практичною реалізацією головного принципу кооперативного управління, який носить назву «принцип кооперативної демократії».

Виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова. Повноваження голови кооперативу визначаються статутом. Виконавчий орган підзвітний вищому органу управління кооперативу і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи кооперативу. У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, обирається лише голова кооперативу.

Виконавчий орган кооперативу: здійснює управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечує виконання їх рішень; представляє кооператив у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами; укладає угоди між кооперативом та іншими особами; діє від імені кооперативу в межах, передбачених статутом кооперативу.

Виконавчий орган може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління кооперативу або статутом кооперативу.

Члени правління та голова кооперативу обираються загальними зборами членів кооперативу на строк, визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років. Порядок обрання або відкликання членів правління та голови кооперативу, а також порядок проведення засідань правління кооперативу та прийняття ним рішень визначаються статутом кооперативу [12, ст. 16].

Статтею 16 Закону України «Про кооперацію» також передбачено, що правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу, при цьому виконавчий директор не може бути членом кооперативу.

Виконавчий директор виконує свої функції на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу; він формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням кооперативу. Виконавчий директор несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом та статутом кооперативу.

Запровадження кооперативним законодавством України додаткового виконавчого органу кооперативу – виконавчої дирекції, яку очолює виконавчий директор, повноваження якого збігаються з повноваженнями правління, є недоцільним, оскільки це ускладнює систему виконавчих органів кооперативу і негативно позначається на поточному керівництві діяльністю кооперативом, через можливість виникнення конкуренції повноважень правління і виконавчої дирекції.

Виходячи з цього, частини сьому-дев'яту статті 16 Закону України «Про кооперацію» наступного змісту:

«Правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу. Виконавчий директор не може бути членом кооперативу.

Виконавчий директор виконує свої функції на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням кооперативу.

Виконавчий директор несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом та статутом кооперативу.» – доцільно виключити [Додаток А].

Відповідно до статті 17 Закону України «Про кооперацію» контроль за додержанням статуту кооперативу та за діяльністю його виконавчого органу здійснює *спостережна рада* кооперативу, що утворюється в разі, якщо кількість членів кооперативу перевищує 50

осіб. Спостережна рада кооперативу обирається із числа членів кооперативу на загальних зборах кооперативу у кількості 3-5 чоловік, які працюють у раді на громадських засадах.

Спостережна рада кооперативу підзвітна загальним зборам членів кооперативу. До складу спостережної ради кооперативу не можуть входити члени правління чи члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу. Повноваження членів спостережної ради кооперативу можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів кооперативу [12].

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається *ревізійна комісія* або *ревізор*, якщо до складу кооперативу входить менше ніж 10 членів.

Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам членів кооперативу і обирається загальними зборами з числа членів кооперативу у порядку, встановленому його статутом. Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління кооперативу чи його спостережної ради.

Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу проводяться ревізійною комісією за власною ініціативою, а також за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10 відсотків членів кооперативу. На вимогу ревізійної комісії (ревізора) надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб кооперативу. Ревізійна комісія (ревізор) складає висновок за річними звітами про результати діяльності кооперативу [12, ст. 18].

Системний аналіз кооперативного законодавства України, зокрема, законів України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про споживчу кооперацію» дає підстави для висновку про узгодженість норм цих актів у частині визначення системи органів управління кооперативами та їх повноваженнями.

Порядок створення та повноваження органів управління та ревізійно-контрольних органів кооперативного об'єднання законодавець делегував засновникам кооперативного об'єднання, зазначивши в статті 33 Закону України «Про кооперацію», що вказані питання регулюються статутом кооперативного об'єднання.

Зокрема, відповідно до Примірного статуту районної спілки споживчих товариств (Райспоживспілки), затвердженого XVIII (позачерговим з'їздом споживчої кооперації України 19.12.2000 [157, с. 63-83], вищим органом управління райспоживспілки є конференція

спілки споживчих товариств, яка правомочна розглядати і вирішувати будь-які питання діяльності райспоживспілки. Чергові конференції райспоживспілки скликаються її Радою один раз у п'ять років, а позачергові – Радою райспоживспілки за власною ініціативою на вимогу не менше 2/3 членів райспоживспілки або за пропозицією правління споживспілки, членом якої є райспоживспілка. Конференція є правомочною вирішувати питання за наявності не менше 2/3 делегатів.

У період між конференціями її функції виконує Рада, яка підзвітна конференції. Рада райспоживспілки має повноваження вносити зміни і доповнення до статуту райспоживспілки; обирати зі свого складу голову правління, членів правління, робочі комісії Ради, визначає кількісний склад зазначених органів; затверджує або відміняє рішення правління райспоживспілки про прийняття до її складу нових членів; заслуховує звіти про діяльність правління, ревізійної комісії, дає оцінку їх роботи; розглядає питання про продаж корпоративних прав райспоживспілки, її основних засобів; розподіляє доходи та визначає порядок їх використання; приймає рішення про скликання конференції райспоживспілки та встановлює норми її представництва; розглядає скарги на дії правління і ревізійної комісії райспоживспілки тощо.

Виконавчо-розпорядчим органом райспоживспілки є правління, яке здійснює керівництво організаційною, господарською та соціальною діяльністю райспоживспілки.

Ревізійна комісія райспоживспілки контролює дотримання вимог законів України «Про кооперацію» та «Про споживчу кооперацію», статуту райспоживспілки, роботу її правління та господарсько-фінансову діяльність райспоживспілки та її підприємств. Ревізійна комісія підзвітна конференції райспоживспілки, а в період між конференціями – Раді райспоживспілки. Засідання ревізійної комісії проводяться в міру необхідності, але не рідше одного разу на місяць. Постанови ревізійної комісії розглядаються правлінням райспоживспілки у 25-денний строк і вважаються обов'язковими до виконання. У разі незгоди ревізійної комісії з рішенням правління з внесеного питання, вона передає його на розгляд ради райспоживспілки.

Структура і повноваження органів управління обласної спілки споживчих товариств визначені Примірним статутом обласної (республіканської) спілки споживчих товариств, який затверджено XVIII (позачерговим з'їздом споживчої кооперації України

19.12.2000 [157, с. 84-106]. Слід зазначити, що структура і повноваження органів управління обласної (республіканської) спілки споживчих товариств аналогічні структурі і повноваженням органів управління райспоживспілки, а тому їх окреме дослідження не є необхідним.

Відповідно до Статуту Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки), який прийнято XVI з'їздом споживчої кооперації 03.03.1994 [157, с. 107-129], вищим органом управління Укоопспілки є з'їзд споживчої кооперації, який правомочний розглядати і вирішувати усі питання діяльності споживчої кооперації. Порядок проведення з'їзду, ухвалення ним рішень, а також порядок формування Ради Укоопспілки та її компетенція, порядок формування Правління Укоопспілки та його компетенція аналогічні раніше розглянутим.

Кредитна спілка має додатковий (до розглянутих вище) орган управління – кредитний комітет кредитної спілки, що обумовлено специфікою фінансової діяльності.

В силу положень статті 17 Закону України «Про кредитні спілки» кредитний комітет кредитної спілки є спеціальним органом, відповідальним за організацію кредитної діяльності спілки. Кредитний комітет призначається спостережною радою та підзвітний загальним зборам членів кредитної спілки та спостережній раді і несе перед ними відповідальність за ефективність кредитної діяльності спілки.

Кредитний комітет призначається спостережною радою у складі не менше трьох осіб. Порядок призначення кредитного комітету, строк повноважень та порядок його діяльності визначаються статутом кредитної спілки та положенням про кредитний комітет.

Членами кредитного комітету можуть бути члени спостережної ради, члени правління та інші особи. Членам кредитного комітету, що не є членами спостережної ради або правління кредитної спілки, за роботу в кредитному комітеті може передбачатися винагорода, розмір якої визначається спостережною радою залежно від обсягу роботи та кваліфікації члена комітету.

При прийнятті рішення про надання кредиту члену кредитної спілки, якого призначено членом кредитного комітету, такий член кредитного комітету не може брати участь у прийнятті цього рішення.

Голова правління кредитної спілки є членом кредитного комітету за посадою.

До компетенції кредитного комітету кредитної спілки належать: розгляд заяв членів кредитної спілки про надання кредитів і прийняття рішень з цих питань; здійснення контролю за якістю кредитного портфеля; вирішення інших питань, пов'язаних з кредитною діяльністю, відповідно до Закону «Про кредитні спілки», статуту кредитної спілки та положення про кредитний комітет.

Діяльність кооперативного банку полягає у залученні у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, а також відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Діяльність кооперативного банку як фінансової установи обумовлює специфіку формування та повноваження його керівних органів, якими є: загальні збори учасників банку, рада банку, правління банку.

Перелік органів управління, порядок їх утворення та компетенція визначаються статтями 37-40 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Загальні збори членів є вищим органом управління кооперативного банку. До виключної компетенції загальних зборів учасників банку належить прийняття рішень щодо: визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання; внесення змін та доповнень до статуту банку; зміни розміру статутного капіталу банку; обрання та відкликання членів ради банку, затвердження умов цивільно-правових або трудових договорів, що укладаються з ними, встановлення розміру їхньої винагороди, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат, обрання особи, уповноваженої на підписання цивільно-правових договорів з членами ради банку; затвердження річних результатів діяльності банку, у тому числі його дочірніх підприємств, звіту ради банку, правління банку, ревізійної комісії банку (у разі її створення) та заходів за результатами розгляду висновків зовнішнього аудиту; покриття збитків та розподілу прибутку; затвердження розміру річних дивідендів; затвердження положення про загальні збори учасників банку та внесення змін до нього; затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління банку; затвердження положення про ревізійну комісію (у разі її створення) та внесення змін до нього; зміни організаційно-правової форми банку; розміщення акцій, їх дроблення або консолідації; викупу банком розміщених ним акцій; анулювання акцій банку; припинення банку,

обрання ліквідаційної комісії (ліквідатора) банку, затвердження ліквідаційного балансу та інші питання.

Рада кооперативного банку обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників банку, їх представників та незалежних членів у кількості не менше п'яти осіб. Члени ради банку не можуть входити до складу правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку на умовах трудового договору.

До виключної компетенції ради банку належать: затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку; затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку; визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів; забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю; контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками; затвердження плану відновлення діяльності банку; визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку; визначення кредитної політики банку; визначення організаційної структури банку, у тому числі підрозділу внутрішнього аудиту; затвердження внутрішніх положень, що регламентують діяльність структурних підрозділів банку; призначення і звільнення голови та членів правління банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту; здійснення контролю за діяльністю правління банку, внесення пропозицій щодо її вдосконалення; визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту і контроль за його діяльністю; визначення аудиторської фірми для проведення зовнішнього аудиту, затвердження умов договору, що укладається з нею, встановлення розміру оплати послуг; розгляд висновку зовнішнього аудиту банку та підготовка рекомендацій загальним зборам учасників банку для прийняття рішення щодо нього; контроль за усуненням недоліків, виявлених Національним банком України та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, підрозділом внутрішнього аудиту та аудиторською фірмою, за результатами проведення зовнішнього аудиту; прийняття рішення щодо створення дочірніх підприємств та участі в них, їх реорганізації та ліквідації, створення відокремлених підрозділів банку, затвердження їх статутів і положень; затвердження умов цивільно-правових, трудових договорів, що укладаються з членами правління

банку та працівниками підрозділу внутрішнього аудиту, встановлення розміру їхньої винагороди, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат; забезпечення своєчасного надання (опублікування) банком достовірної інформації щодо його діяльності відповідно до законодавства; скликання загальних зборів учасників банку, підготовка порядку денного загальних зборів учасників банку, прийняття рішення про дату їх проведення; повідомлення про проведення загальних зборів учасників банку відповідно до законодавства; прийняття рішення про розміщення банком цінних паперів, крім акцій; прийняття рішення про викуп розміщених банком цінних паперів, крім акцій; прийняття рішення про продаж акцій, раніше викуплених банком; вирішення питань про участь банку у групах; прийняття рішень про вчинення значних правочинів відповідно до законодавства; прийняття рішення про обрання (заміну) депозитарної та/або клірингової установи та затвердження умов договору, що укладається з нею, встановлення розміру оплати послуг; надсилання у випадках, передбачених законодавством, пропозиції акціонерам про придбання належних їм акцій; затвердження порядку здійснення операцій із пов'язаними з банком особами.

Національний банк України має право вимагати припинення повноважень члена ради банку, якщо він неналежним чином виконує свої функції, а також позачергового скликання засідання ради банку.

Правління банку очолює голова правління, який керує роботою правління банку і несе персональну відповідальність за його діяльність. Голова правління кооперативного банку представляє банк без доручення.

До компетенції правління банку належать такі функції: забезпечення підготовки для затвердження радою банку проектів бюджету банку, стратегії та бізнес-плану розвитку банку; реалізація стратегії та бізнес-плану розвитку банку; визначення форми та встановлення порядку моніторингу діяльності банку; реалізація стратегії та політики управління ризиками, затвердженої радою банку, забезпечення впровадження процедур виявлення, оцінки, контролю та моніторингу ризиків; формування визначеної радою банку організаційної структури банку; розроблення положень, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно із стратегією розвитку банку; забезпечення безпеки інформаційних систем банку і систем, що застосовуються для зберігання активів клієнтів; інформування ради банку про показники

діяльності банку, виявлені порушення законодавства, внутрішніх положень банку та про будь-яке погіршення фінансового стану банку або про загрозу такого погіршення, про рівень ризиків, що виникають у ході діяльності банку.

Керівниками банку є голова, його заступники та члени ради банку, голова, його заступники та члени правління банку, головний бухгалтер, його заступники, керівники відокремлених підрозділів банку.

На підставі проведеного дослідження вбачається висновок, що *характер і особливості управління кооперативними організаціями визначаються законами та їх статутами і залежить від типу кооперативної організації, сфери діяльності та її статусу в системі кооперації.*

За характером компетенції органи управління кооперативними організаціями можна поділити на: вищі, виконавчі та контролюючі.

До вищих органів управління кооперативних організацій належать: загальні збори членів первинних кооперативних організацій, конференції об'єднань споживспілок, з'їзд Укоопспілки.

До компетенції вищих органів управління належать вирішення будь-яких питань, які стосуються статутної діяльності кооперативних організацій усіх рівнів, а ухвалені ними рішення є обов'язковими для виконання усіма іншими органами управління кооперативних організацій.

Рішення вищого органу управління ухвалюються шляхом голосування більшістю голосів членів (делегатів конференції або делегатів з'їзду) кооперативної організації, яка може бути простою або кваліфікованою (2/3 голосів членів).

Спосіб ухвалення рішення вищим органом управління визначається кооперативним законодавством і статутом, при цьому залежить від важливості питання, яке вирішується, для кооперативної організації.

Фактично вищі органи кооперативних організацій виконують установчу і правотворчу функції, оскільки їх рішення мають локальний характер, при цьому, здатні встановлювати порядок і правила внутрішньокооперативних відносин у тих випадках, якщо ці відносини не врегульовані актами кооперативного законодавства.

До виконавчих органів кооперативних організацій слід віднести правління і ради (об'єднань споживспілок). Виконавчі органи кооперативних організацій працюють на постійній основі. Вони представляють кооперативні організації у правовідносинах з іншими

особами та здійснюють поточне керівництво організаційною, господарською і соціальною діяльністю кооперативних організацій. Виконавчі органи є підзвітними вищим органам управління кооперативних організацій.

Виконавчі органи кооперативних організацій виконують виконавчо-розпорядчу функцію, оскільки наділені повноваженнями ухвалення розпорядчих актів, спрямованих на виконання рішень вищих органів управління та забезпечення поточної господарської діяльності кооперативних організацій.

До категорії контролюючих органів управління кооперативних організацій необхідно віднести спостережну раду, ревізійну комісію (ревізора), кредитний комітет (в кредитних спілках) і раду кооперативного банку.

Контролююча функція названих органів полягає в здійсненні контролю за фінансово-господарською діяльністю виконавчих органів кооперативних організацій, дотримання ними статуту та забезпечення ефективної діяльності кооперативних організацій.

Контролюючі органи наділені повноваженнями здійснювати перевірку результатів фінансово-господарської діяльності кооперативних організацій та складати висновки за річними звітами про результати їх роботи.

Формування органів управління здійснюється з числа членів кооперативних організацій, чим забезпечується дотримання таких принципів кооперативного управління як принцип демократичного контролю за діяльністю кооперативної організації та її посадових осіб з боку членів кооперативної організації та принцип безпосередньої участі членів кооперативної організації в управлінні її діяльністю [215, с. 93, 94].

Принцип свободи доступу до інформації про господарську діяльність кооперативної організації закріплений в статті 12 Закону України «Про кооперацію» і полягає в праві кожного члена кооперативної організації звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативної організації, їх посадових осіб із запитом, пов'язаним з членством у кооперативній організації та діяльності самої кооперативної організації, а також одержувати відповіді на письмові звернення.

На такі звернення члена кооперативної організації поширюються гарантії, встановлені законами України «Про інформацію» та «Про звернення громадян» [26; 27].

3.5. Правовий режим майна кооперативних організацій

Основою господарювання будь-якої кооперативної організації є матеріальна база, яка формується під час створення кооперативної організації та в процесі її господарської діяльності. При створенні кооперативної організації формування майнової бази здійснюється її засновниками, які передають у власність організації належне їм майно у вигляді грошових внесків, рухомого і нерухомого майна, а також об'єктів права інтелектуальної власності.

Відповідно до статті 133 ГК основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління.

В енциклопедичній літературі термін «режим» у загальному розумінні визначається як система заходів чи правил, запроваджуваних для досягнення певної мети; точно встановлений розпорядок життя [290, с. 228; 377, с. 297].

В науковій літературі з юриспруденції чіткого підходу до визначення поняття «правовий режим» немає. Так, О. С. Иоффе розглядає правовий режим як співвідношення типів правового регулювання [176, с. 10-16]; Н. Х. Матузов і А. В. Малько під правовим режимом розуміють особливий порядок регулювання, який складається із сукупності юридичних засобів, характеризується певним сполученням і реалізується через механізм правового регулювання [272]; за визначенням Г. В. Пронської, правовий режим майна підприємства охоплює встановлені правовими нормами структуру цього майна, порядок його набуття, використання і вибуття, а також порядок звернення на нього стягнення [375].

В. С. Щербина цілком слушно пропонує доповнити вказане визначення таким елементом, як межі розпорядження майном з боку третіх осіб, що в такому випадку дозволяє з'ясувати:

1) структуру (складові частини, види) майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, що, в свою чергу, створить можливість визначити особливості правового режиму окремих видів майна;

2) порядок (джерела, способи, процедуру) формування майнової бази та майновий стан (шляхом відображення його засобами бухгалтерського обліку) суб'єкта господарювання;

3) порядок використання (експлуатації) різних видів майна в процесі здійснення господарської діяльності (в тому числі його амортизації, застосування норм і нормативів тощо);

4) порядок вибуття майна з майнової сфери суб'єкта господарювання (відповідно до умов укладених договорів, у тому числі у вигляді санкцій за порушення договірних зобов'язань; шляхом використання у своїй господарській діяльності; у вигляді сплати податків і інших обов'язкових платежів; шляхом вилучення майна за рішенням уповноважених органів, у тому числі у вигляді санкцій за порушення правил здійснення господарської діяльності) [451].

Розглядаючи правовий режим майна комунального унітарного підприємства, І. В. Труш сформулював визначення, за яким правовий режим майна комунального підприємства – це встановлений чинним законодавством спеціальний порядок здійснення підприємствами комунальної форми власності правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження цілісним майновим комплексом або складовою його частиною, через застосування особливих правових форм здійснення права комунальної власності [412].

Чинне законодавство України визначення поняття «правовий режим майна кооперативних організацій» не надає. Тому, з урахуванням вищевикладеного та наукових поглядів на правову природу термінів «режим», «правовий режим», «правовий режим майна суб'єктів господарювання» під *правовим режимом майна кооперативної організації слід розуміти встановлені нормативними актами «межі панування» кооперативної організації над належним їй майном, яке опосередковується через визначений законодавством і локальними актами порядок здійснення кооперативною організацією правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном.*

Досліджуючи правовий режим майна комунальної форми власності, К. І. Апанасенко дійшла висновку про необхідність розмежування понять «правовий режим комунальної власності» і «правовий режим комунального майна», які співвідносяться між собою як загальне і часткове [84].

Проводячи аналогію, буде правильним відрізнити поняття «правовий режим кооперативної власності», що являє собою зміст кооперативного права і становить основу правового режиму майна кооперативних організацій, яке є від'ємною від приведеної вище категорії.

Статтею 93 ГК виробничі кооперативи та підприємства споживчої кооперації віднесено до підприємств колективної форми власності. Вперше існування колективної форми власності запроваджено Конституцією Української РСР 1978 р., яка встановлювала в Україні дві форми власності: державну (загальнонародну) і колгоспно-кооперативу (власність окремих колективів).

Колективна власність є різновидом спільної власності. Правові основи спільної власності були розроблені ще давньоримськими юристами які називали володіння кількома особами однією й тією самою річчю кондомініумом (condominium) [130, с. 314; 464].

У незалежній Україні існування колективної форми власності було закріплено Законом України «Про власність», якій втратив чинність на підставі Закону України від 27.04.2007 № 997-V [20]. Згідно зі статтями 20, 21 цього Закону суб'єктами права колективної власності є трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні та інші організації, що мають статус юридичних осіб.

Право колективної власності виникає на підставі: добровільного об'єднання майна громадян і юридичних осіб для створення кооперативів, акціонерних товариств, інших господарських товариств і об'єднань; передачі державних підприємств в оренду; викупу колективами трудящих державного майна; перетворення державних підприємств в акціонерні та інші товариства; безоплатної передачі майна державного підприємства у власність трудового колективу, державних субсидій; пожертвувань організацій і громадян, інших цивільно-правових угод.

Законом Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР», який є чинним, встановлено, що власність в Українській РСР виступає в таких формах: державна; колективна; індивідуальна (особиста і приватна трудова власність) та інші, передбачені Законом форми власності [28, ст. 4].

З аналізу змісту наведених законодавчих норм можна дійти висновку, що до підприємств колективної форми власності належать усі типи кооперативних організацій.

Наразі колективну форму власності не визнають окремі представники цивілістичної науки, зокрема, А. В. Дзера, О. А. Підпригора, Я. М. Шевченко, які стверджують, що: 1) по суті

колективна власність – це власність юридичних осіб, а колектив не створює організаційно-правової форми, що є юридичною особою (Я. М. Шевченко); 2) законодавча конструкція колективної власності дає підстави для її ототожнення із спільною власністю, оскільки, з одного боку, власником майна визнається юридична особа, а з іншого, – колектив, що утворив цю юридичну особу (О. В. Дзера); 3) колективна власність – це спільна власність певного числа суб'єктів (О. А. Підпригора).

Інші вчені, такі як Ю. С. Шемшученко, В. І. Семчик, В. З Янчук відстоюють протилежну позицію, оскільки: 1) колективна власність – явище об'єктивне, як об'єктивним є потяг людей до колективного господарювання, і від того, що ця форма власності не названа в Конституції України, вона нікуди не дінеться; колективна (чи кооперативна) власність існує у всіх країнах, хоч вона не всюди зафіксована безпосередньо у конституційному порядку (Ю. С. Шемшученко); 2) в колективному підприємстві, створеному членами трудового колективу за рахунок власних внесків, трудовий колектив на загальних зборах (зборах уповноважених) вирішує усі господарські справи в порядку, встановленому статутом. Тому, колективна власність не посягає на основні засади приватної власності і фактично є похідною від неї. Колективна власність – це форма об'єднання майна (капіталу) для колективної господарської діяльності, що відображає більш складну правову конструкцію об'єднання спільної власності, особливістю якої є створення юридичної особи (В. І. Семчик) [329].

Незважаючи на триваючі наукові дискусії з приводу колективної власності, слід констатувати, що закріплення даної форми власності в Законі Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР», ГК, кооперативному законодавстві [9, ст. 9; 349] та фактична діяльність в Україні підприємств колективної власності в сукупності беззаперечно свідчать про існування в Україні колективної форми власності.

Вказану позицію підтримує і О. В. Комах, яка зазначає, що право колективної власності не належить ані до державної, ані до приватної, воно повністю вписується в режим ринкових відносин, проте має специфіку, свої особливості і, насамкінець, свою історію [230, с. 5].

Кооперативна власність є різновидом колективної форми власності, оскільки майно кооперативної організації будучи

власністю самої організації, знаходиться у колективному управлінні усіх членів кооперативної організації.

Категорія «кооперативна власність» є суто економічною категорією. Для того, щоб розкрити юридичний зміст цієї категорії, необхідно використовувати категорію «інститут права».

Так, Г. Ф. Шершеневич розкриває «право власності» як владу особи над майном в юридичному значенні [443].

За статтею 134 ГК право власності – є основним речовим право у сфері господарювання. Похідними від права власності є право господарського відання та право оперативного управління (ст.ст. 136, 137 ГК).

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК та іншими законами.

Правом оперативного управління – визнається право суб'єкта господарювання, який володіє, користується розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення комерційної господарської діяльності, межах, встановлених ГК та іншими законами.

Необхідно відзначити, що першим теорію управління майном державних підприємств розробив А. В. Венедиктов, який запропонував надати державним органам правомочності у сфері управління державним майном, з метою виконання державних планових завдань [111, с. 20].

Закріплення за суб'єктом господарювання майна на праві господарського відання або праві оперативного управління характерно для підприємств державної і комунальної форми власності. Для кооперативних організацій такий правовий режим майна не застосовується.

У той же час, запровадження кооперативним законодавством України обмежених правомочностей кооперативних організацій щодо майна неподільного фонду кооперативів та резервного фонду кредитних спілок у вигляді позбавлення кооперативних організацій права відчуження цього майна, незалежно від позиції членів кооперативних організацій [12, ст. 20; 41, ст. 20], дає підстави стверджувати, що майно неподільного фонду кооперативів і майно резервного фонду кредитних спілок має відмінний правовий титул від

інших речових прав та видів їх обмежень, що отримали вияв у ГК, – права господарського відання та оперативного управління, який можна назвати *правом кооперативного управління*, яке поширюється виключно на майно неподільного (резервного) фонду кооперативних організацій.

В зв'язку з цим, *правом кооперативного управління слід вважати право кооперативної організації на володіння та користування майном неподільного (резервного) фонду під час здійснення господарської діяльності в межах, визначених кооперативним законодавством України та статутом кооперативної організації.*

Право кооперативної власності слід розглядати в *об'єктивному* та *суб'єктивному* значеннях. В об'єктивному значенні право кооперативної власності являє собою сукупність законодавчих норм, які визначають умови набуття права та припинення права на речі як предмети матеріального світу, а також результати інтелектуальної та творчої діяльності як на нематеріальні блага, що належать кооперативним організаціям. З суб'єктивної точки зору право кооперативної власності визначається на правомочності конкретних кооперативних організацій по відношенню до належного їм майна.

Розглядаючи кооперативну власність як передумову здійснення кооперативними організаціями господарської діяльності, майно кооперативної власності можна розподілити на дві основні групи:

1) майно, яке безпосередньо використовуються в господарській діяльності кооперативних організацій (виробничі приміщення та обладнання, сховища та інше);

2) майно, яке використовується з метою забезпечення здійснення господарської діяльності (офісні приміщення і оргтехніка, засоби зв'язку, службовий транспорт тощо).

В законодавстві США кооперативною вважається форма власності, в якій особі-власнику належить не конкретно визначене майно, а частка в речовому праві. При цьому право власності на саме майно належить організації, членом якої є особа (кооперативу) [419, с. 772].

Відповідно до статті 19 Закону України «Про кооперацію» для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові та інші ресурси.

Джерелами формування майна кооперативу є: вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї; майно, добровільно передане кооперативу його членами; кошти, що

надходять від провадження господарської діяльності; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, безоплатна допомога третіх осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, що не заборонені законодавством.

Кооператив є власником об'єктів нерухомості та рухомого майна, грошових внесків його членів, виготовленої продукції та доходів, одержаних від її реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також будь-якого іншого майна, отриманого на підставах, не заборонених законом.

Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом.

Матеріальні активи, які кооперативні організації використовують у процесі виробництва продукції, реалізації товарів, надання послуг, здійснення адміністративних, соціально-культурних функцій належать до основних засобів. Строк корисного використання (експлуатації) основних засобів повинен бути більше одного року. Оцінка, амортизація та бухгалтерський облік основних засобів здійснюється відповідно до Податкового кодексу України, законів України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» [47; 48], стандартів бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів.

Усі основні засоби кооперативних організацій поділяються на неподільне і подільне майно.

Першим, хто дав наукове визначення основних фондів, був Адам Сміт, який розглядав основні фонди як нагромадження продуктів землі і праці, матеріальне підґрунтя для утворення капіталу, яке приносить власнику прибуток [431, с. 327].

Вчені-економісти розглядають основні засоби як матеріальні цінності, що використовуються у виробничій діяльності протягом декількох виробничих циклів та більше одного року [438, с. 84].

Неподільним майном вважається сукупність необоротних активів (основних засобів) кооперативної організації, які не підлягають розподілу навіть у разі її припинення і слугує дійсним членам кооперативної організації та громаді.

Подільним майном є сукупність необоротних активів (основних засобів) кооперативної організації, які відповідно до законодавства і статуту можуть бути переведені в оборотні активи, внесені до

статутного капіталу інших підприємств і організацій, а також передані в заставу, оренду тощо.

До складу основних засобів відносять: будівлі, споруди та їх структурні компоненти; автомобільний транспорт, меблі, інструменти, офісне устаткування та приладдя до них; комп'ютерну (офісну) техніку, засоби зв'язку та інше.

Основні засоби, які стали непридатними для використання за їх призначенням, підлягають списанню, про що виконавчим органом управління кооперативної організації ухвалюється відповідне рішення та створюється комісія.

Передача основних фондів в оренду іншим особам на платній чи безоплатній основі або їх відчуження здійснюється на підставі договору, який повинен бути укладений в письмовій формі.

Для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди [12, ст. 20].

Як зазначає В. Уркевич, формування саме таких майнових фондів є однією з рис, що відрізняє кооперативні організації від будь-яких інших [421, с. 69].

Узагальнено майновими фондами кооперативної організації вважають визначену, відокремлену частину майна, яке має своє цільове (господарське) призначення [225, с. 60].

Пайовим фондом кооперативної організації є майно, що формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) її членів та асоційованих членів.

Неподільний фонд формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Цей фонд створюється в обов'язковому порядку і не може бути розподілений між членами кооперативу. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу та іншим локальними нормативними актами.

Так, Другі збори Ради Укоопспілки шістнадцятого скликання, які пройшли в червні 1994 р., визначили механізм розмежування та закріплення власності споживчої кооперації, а також розміри подільного і неподільного фондів. Зокрема, було визначено, що неподільна частина статутного фонду повинна становити не менше 51% його загальної суми як економічна основа споживчої кооперації, гарант її цілісності та стабільності розвитку. Неподільний фонд виключає існування у членів кооперативної організації спонукального мотиву щодо її розпуску і несправедливого поділу

майна, накопиченого спільними зусиллями тих, хто був і залишається членом кооперативної організації. Подільна частина пайового фонду складає до 49% загальної суми і закріплюється за пайовиками споживчих товариств на безоплатній основі. Вони мають право володіти і розпоряджатися своєю часткою в майні споживчої кооперації і використовувати її на власний розсуд, а в разі виходу із споживчого товариства одержати її в грошовій формі [329, с. 20].

Саме завдяки неподільному фонду забезпечується стабільність діяльності будь-якої кооперативної організації та її збереження від умисного банкрутства з метою заволодіння активами.

На думку В. Уркевича, розмежування майна кооперативної організації на пайовий і неподільний фонд відображає специфіку майнових відносин, що існують між самим кооперативом та його членами і має самостійне юридичне значення. Кооперативний принцип створення неподільного фонду ґрунтується на тому, що метою діяльності кооперативної організації є не накопичення капіталу між окремими її членами, а скоріше створення кооперативного капіталу, що використовується на загальне благо всіх членів. Тому при виході з кооперативу члени отримують лише ту суму, яку внесли при вступі [421, с. 70-72].

Серед усього розмаїття господарських організацій створення неподільного фонду притаманно лише кооперативним організаціям, що є особливою ознакою правового режиму майна кооперативних організацій.

Концепція створення неподільного фонду зародилася разом із самою кооперацією і була розроблена у Франції – Бюше, а в Німеччині – Райфайзенем [298, с. 93].

Резервний фонд кооперативної організації створюється за рахунок відрахувань від її доходу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших не заборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків).

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативної організації та інших передбачених законом надходжень і призначений забезпеченню її статутної діяльності, при цьому використовується за рішенням органів управління кооперативу.

За приписом статті 21 Закону України «Про кооперацію» пай кожного члена кооперативної організації формується за рахунок

разового внеску або часток протягом певного періоду. Майнові внески оцінюються у грошовій формі.

Розмір паю члена кооперативної організації залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Паї, в тому числі резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і в сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу в майні кооперативу.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошима або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки – у натурі. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу.

Процедура повернення пайового внеску у вигляді земельної ділянки члену сільськогосподарського кооперативу визначена статтею 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Так, у разі виходу, виключення з кооперативу чи ліквідації кооперативу, фізична чи юридична особа, яка внесла свій майновий пай у кооператив у формі земельної ділянки, отримує свій майновий пай виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості). У разі ліквідації кооперативу майновий пай у формі земельної ділянки не може бути використаний для виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами.

Статтею 21 Закону України «Про кооперацію» передбачена можливість успадкування права власності члена кооперативу на його загальну частку. Втім вказана норма суперечить природі майнових відносин в кооперативній організації, тому як право власності на пай виникає лише у члена кооперативної організації, після виділення його в натурі. Тому, виникнення права на спадщину не породжує у спадкоємців право на пай спадкодавця-члена кооперативної організації до вирішення питання прийняття їх до кооперативної організації. Якщо спадкоємці члена кооперативної організації не набули членство в кооперативній організації, буде коректним стверджувати, що вони мають право лише на отримання вартості паю, що належав спадкоємцю в грошовій формі, яка виплачується за

результатами господарської діяльності кооперативної організації наприкінці фінансового року.

За таких обставин частину четверту статті 21 Закону України «Про кооперацію» слід викласти в наступній редакції:

«В разі смерті члена кооперативу спадкоємці померлого мають право на одержання вартості його паю в грошовій формі, яка виплачується за результатами господарської діяльності кооперативу наприкінці фінансового року» [Додаток А].

Дохід кооперативної організації формується з надходжень від її господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників.

Дохід розподіляється на сплату податків і зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів, погашення кредитів, покриття збитків, проведення відрахувань до фондів кооперативу, кооперативні виплати, виплати на паї.

Кооперативними виплатами є частина доходу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу у порядку, визначеному рішенням вищого органу управління кооперативу.

В кооперативних організаціях може створюватися фонд кооперативних виплат, який формується з частини чистого прибутку, а також щомісячних добровільних внесків членів, що утримуються з їх заробітної плати. Розподіл коштів цього фонду проводиться як правило пропорційно заробітній платі члена кооперативної організації. Так, у системі споживчої кооперації діє Положення про спеціальний фонд кооперативних виплат, яке затверджено постановою других зборів Ради Укоопспілки дев'ятого скликання 23.02.2005 [291, с. 90-95]. В кооперативах інших типів порядок формування фонду кооперативних виплат визначається статутом.

Виплати на паї – це виплати частини доходу кооперативу на паї члена та асоційованого члена кооперативу. Розмір виплат на паї встановлюється рішенням загальних зборів членів кооперативу після відрахувань обов'язкових коштів на формування і поповнення його фондів. Виплати на паї можуть здійснюватися у грошовій формі, товарами, цінними паперами, а також у формі збільшення паю та в інших формах, передбачених статутом кооперативу. Загальна сума виплат на паї не може перевищувати 20 відсотків доходу, визначеного до розподілу.

Кооперативні виплати та виплати на паї до оплати праці не належать [12, ст.ст. 25, 26].

Організація пайового господарства споживчої кооперації України здійснюється відповідно до положення, затвердженого постановою четвертих зборів Ради Укоопспілки дев'ятнадцятого скликання 24.02.2007 [291, с. 21-39]. Положення регламентує порядок документального оформлення пайового господарства, приймання додаткових пайових внесків, а також кооперативних виплат і виплат на паї.

Вказаним положенням, яке є обов'язковим для застосування усіма споживчими кооперативами, визначено, що споживче товариство може приймати додаткові пайові внески лише за рішенням загальних зборів членів споживчого товариства або уповноваженого ним органу, які затверджують суму ліміту на приймання внесків. Підтвердженням зарахування внесків є прибутковий касовий ордер. Кооперативні виплати нараховують членам споживчого товариства щомісячно, а виплачуються в терміни, що встановлені договором. Проведення членам виплат на паї здійснюється після закінчення звітної періоду. За бажанням члена споживчого товариства і його заявою виплати на паї можуть бути направлені на формування фінансових ресурсів споживчого товариства (пп. 4.2, 4.3, 5.3.1, 5.4, 5.4.5).

У разі ліквідації кооперативу майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу (крім майна неподільного фонду), здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативними об'єднаннями, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом. Напрями використання майна неподільного фонду визначаються рішенням ліквідаційної комісії [12, ст. 29].

Відповідно до частини п'ятої статті 165 ЦК майно, що залишилося після ліквідації виробничого кооперативу та задоволення вимог його кредиторів, розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу. Таким чином, ЦК передбачає можливість розподілу майна виробничого кооперативу в разі його припинення в тому числі й того, що належить до неподільного фонду. Зазначене не узгоджується з нормами Закону України «Про кооперацію» та засадам використання майнових фондів кооперативних організацій.

Економічні засади діяльності кредитної спілки визначаються Законом України «Про кредитні спілки» [11].

Згідно статті 19 цього Закону майно кредитної спілки формується за рахунок: вступних, обов'язкових пайових та інших внесків членів кредитної спілки (крім внесків (вкладів) на депозитні рахунки); плати за надання своїм членам кредитів та інших послуг, а також доходів від провадження інших видів статутної діяльності; доходів від придбаних кредитною спілкою державних цінних паперів; грошових та інших майнових пожертвувань, благодійних внесків, грантів, безоплатної технічної допомоги як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі іноземних та інших надходжень, не заборонених законодавством.

Майно кредитної спілки є її власністю, в зв'язку з чим кредитна спілка володіє, користується та розпоряджається належним їй майном відповідно до закону та свого статуту.

Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу спілки і не може бути меншим 10 відсотків від суми її загальних зобов'язань.

Пайовий капітал кредитної спілки формується за рахунок обов'язкових та додаткових пайових членських внесків членів кредитної спілки.

Резервний капітал призначений для відшкодування можливих збитків кредитної спілки, які не можуть бути покритими за рахунок надходжень поточного року, забезпечення платоспроможності кредитної спілки та захисту заощаджень її членів. Резервний капітал кредитної спілки формується за рахунок вступних внесків членів кредитної спілки та частини доходів кредитної спілки до моменту досягнення ним не менш як 15 відсотків від суми активів, зважених на ризик кредитної спілки. Статутом кредитної спілки можуть бути передбачені й інші джерела формування резервного капіталу. При ліквідації спілки залишок коштів резервного капіталу зараховується до Державного бюджету України.

Додатковий капітал кредитної спілки формується за рахунок цільових внесків членів спілки, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, безоплатно отриманого майна і необоротних засобів. У разі ліквідації спілки залишок додаткового капіталу зараховується до Державного бюджету України.

Таким чином, *резервний і додатковий капітал кредитної спілки є аналогом неподільного фонду кооперативу класичного типу, оскільки не підлягає розподілу в разі її ліквідації.*

Рішення про використання капіталу на покриття збитків кредитної спілки приймається спостережною радою кредитної спілки в порядку, визначеному законодавством та рішенням загальних зборів членів кредитної спілки.

З метою покриття передбачуваних збитків від неповернення кредитів кредитною спілкою за рахунок частини доходів кредитної спілки формується резерв забезпечення покриття втрат від неповернених позичок. Порядок формування і використання резерву забезпечення покриття втрат визначається Уповноваженим органом [11, ст. 20].

Правовий режим майна кооперативного банку визначається статтями 30 – 36 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [17].

Регулятивний капітал кооперативного банку складається з основного додаткового капіталу.

Основний капітал банку включає статутний капітал і розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Розкриті резерви можуть включати інші фонди тієї самої якості, які відповідають таким критеріям:

1) відрахування до фондів мають здійснюватися з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;

2) фонди і рух коштів до них та з них повинні окремо розкриватись у опублікованих звітах банку;

3) фонди повинні бути у розпорядженні банку для покриття збитків з метою необмеженого і негайного використання у разі появи збитків;

4) збитки не можуть безпосередньо покриватися з фондів, а повинні проводитися через рахунки прибутків і збитків.

Додатковий капітал кооперативного банку включає нерозкриті резерви; резерви переоцінки; гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти; субординований борг.

Додатковий капітал не може бути більш як 100 відсотків основного капіталу.

Мінімальний розмір статутного капіталу кооперативного банку на момент його державної реєстрації, не може бути меншим 500 мільйонів гривень.

Формування та капіталізація кооперативного банку здійснюються шляхом грошових внесків, при цьому статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел.

Кооперативний банк зобов'язаний сформувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків по всіх статтях активів та позабалансових зобов'язаннях. Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше 5 відсотків від прибутку банку до досягнення ними 25 відсотків розміру регулятивного капіталу банку.

У разі, коли діяльність банку може створювати загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів банку, Національний банк України має право вимагати від банку збільшення розміру резервів щорічних відрахувань до них.

Підсумовуючи викладене можна зазначити, що кооперативні організації усіх типів належать до колективних підприємств. Майно кооперативних організацій належить цим організаціям на праві власності, проте управління майном здійснюється членами кооперативної організації на колективних засадах.

Кооперативні організації мають складну структуру майнових фондів, які мають цільове господарське призначення.

Специфічною ознакою правового режиму майна кооперативної організації є утворення неподільного фонду, який не розподіляється в разі її припинення, чим забезпечується стабільність роботи кооперативної організації; у фінансових кооперативних організаціях вказану функцію виконує резервний і додатковий фонди.

Існування в кооперативних організаціях неподільного фонду свідчить про публічну ознаку кооперативної форми власності [216, с. 80].

Публічний характер майна кооперативних організацій передбачає його використання не лише в приватних інтересах їхніх членів, а й з метою задоволення публічних (суспільних) потреб місцевих територіальних громад.

Як зазначає В. Д. Мазаєв, в зарубіжних наукових і нормативних джерелах термін «публічна власність» застосовується не тільки для позначення форми власності, але й особливого режиму використання майна, що має некомерційний характер. Особливий режим публічної

власності полягає в її спеціальному призначенні – служінні загальним інтересам суспільства [254, с. 9].

В українській науці особливості правового регулювання відносин публічної власності у змішаній економіці, загальні та спеціальні ознаки публічної власності проаналізовано в монографічному дослідженні «Публічна власність: проблеми теорії і практики», підготовленому науковцями Інституту економіко-правих досліджень НАН України.

В монографії на підставі узагальнення зарубіжного досвіду правового регулювання відносин публічної власності здійснено комплексний аналіз відносин публічної власності із використанням методів та засобів конституційного, господарського та кримінального права, при цьому обґрунтовано наступні висновки:

1) публічна власність є особливою формою власності, яка виступає основою розвитку відносин власності, в центрі яких знаходиться народ або його особливим чином легітимізована частина – територіальна громада;

2) доведено, що до особливості правового регулювання відносин публічної власності належать:

а) пріоритетність задоволення публічного інтересу, який може вбачатися і в діяльності суб'єкта господарювання не публічної форми власності (приватної й інших форм власності);

б) найбільш ефективно використання публічної власності може бути здійснене як публічним власником, так і приватним (за умови виключного збереження об'єктів в публічній власності);

в) режим публічної власності зобов'язує до соціально спрямованого відправлення повноважень як публічним власником і його уповноваженими особами, так і залученими на договірних засадах суб'єктами господарювання;

г) зміна форми власності на об'єкти публічної власності обумовлює лише заміщення публічного власника приватним зі збереженням публічних функцій, що реалізуються на базі таких об'єктів, і дотриманням критерію соціально-економічної ефективності використання публічного майна;

д) сфера публічної власності перебуває переважно під впливом принципу обмежувального режиму правового регулювання, що зводиться до можливості «здійснювати лише те, що прямо дозволено законом»;

є) суб'єктом публічної власності може розглядатися як народ, в цілому, так і його певним чином легітимізована частина, зокрема, територіальна громада села, селища, міста [340, с. 269-271].

Вказане дає підстави для висновку, що кооперативна власність є різновидом публічної власності; неподільний фонд кооперативних організацій має особливий правовий режим і виступає основою стабільного розвитку кооперативних відносин, центром яких є люди, які об'єднуються для досягнення спільної мети; кооперативна організація як власник майна має обмежені законом правомочності з використання майна неподільного фонду та зобов'язана забезпечити його повне збереження навіть у разі ліквідації кооперативної організації; використання майна неподільного фонду має на меті задоволення не лише інтересів членів кооперативної організації, але й публічних (суспільних) інтересів місцевої територіальної громади; припинення кооперативної організації тягне за собою зміну власника майна неподільного фонду шляхом його передачі в користування іншій кооперативній організації, а в разі відсутності такої – місцевій територіальній громаді.

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМ ГОСПОДАРСЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

4.1. Кооперативні організації в системі господарських правовідносин

Як суб'єкти господарювання кооперативні організації є безпосередніми учасниками господарських відносин.

За визначенням О. М. Вінник, господарські відносини – це урегульовані нормами права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або організації/керівництва такою діяльністю, характеризуються особливим суб'єктним складом, а також поєднанням організаційних та майнових елементів [120, с. 25-26].

В. М. Гайворонський називає господарськими відносини, що виникають у сфері здійснення господарської діяльності (горизонтальні відносини) та керівництвом нею (вертикальні відносини) між організаціями, а також між їх підрозділами й організацією загалом [145, с. 6].

Кооперативні організації під час здійснення господарської діяльності реалізують свою господарську компетенцію в господарсько-виробничих, організаційно-господарських та внутрішньогосподарських відносинах.

Відповідно до частини п'ятої статті 3 ГК господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Господарсько-виробничі відносини є відносинами горизонтального порядку, тому як виникають між юридично-рівними суб'єктами в процесі здійснення ними господарської діяльності.

Основні види і напрями господарської діяльності кооперативних організацій визначаються їх статутами, що закріплено в статті 8 Закону України «Про кооперацію». При цьому статтею 4 цього ж

Закону кожній кооперативній організації гарантовано право вільного вибору напрямів і видів її діяльності.

Напрями діяльності споживчих кооперативів відображаються у спеціальних програмах економічного і соціального розвитку, які згідно із статтею 11 Закону України «Про споживчу кооперацію» розглядаються і затверджуються на загальних зборах (зборах уповноважених), конференціях, з'їздах, радах.

Під час здійснення господарської діяльності кооперативні організації мають повну господарську самостійність, покривають витрати за рахунок доходів від своєї діяльності та забезпечують схоронність власності кооперації.

Господарсько-виробничі відносини кооперативних організацій з іншими суб'єктами господарювання регулюються за допомогою господарських договорів, які укладаються з дотриманням двох принципів: загальнодозвільному, який дозволяє врегулювання відносин на розсуд сторін договору, та імперативному, який гарантує забезпечення прав і законних інтересів споживачів.

Інститут договору був розроблений ще римськими юристами [360], а договірна проблематика досліджувалася ще в працях давньогрецьких філософів. Так, Геракліт розглядав договір як компроміс між людьми [435, с. 137-138]; Демокрита вважають автором принципу «*pacta sunt servanda*» (договори повинні виконуватися), який до цього часу залишається одним із основоположних принципів договірного права [125, с. 169]; Антифод розглядав закони як результат домовленості між людьми [342, с. 60].

З. М. Юдін виділяє три основні концепції філософії договорів: релятивістську (софісти), яка тлумачить договір як компромісну основу соціальної системи та джерело правил; об'єктивістську або субстантивну (Сократ і Платон), в якій договору у порівнянні з об'єктивною істиною відводиться другорядна роль; функціональну (Аристотель), яка розглядає договір як форму справедливості [455, с. 15].

Договір не можна вважати суто юридичною категорією, тому що крім юридичних питань за допомогою договору регулюються питання економічного, соціального і, навіть, політичного характеру.

В широкому розумінні господарський договір є міжгалузевим юридичним інструментом, завданням якого є регулювання відносин, що виникають у сфері господарювання.

Господарський договір як різновид договору є інструментом опосередкування господарських відносин і засобом практичної

реалізації кооперативною організацією своєї статутної правосуб'єктності. Як зазначає О. А. Красавчиков, кожна умова договору являє собою окреме юридичне волевиявлення конкретного інтересу сторін до тих чи інших компонентів правового зв'язку, що встановлюється за допомогою договору [241, с. 173].

В. М. Можейко розглядав господарський договір як юридичний факт, з яким пов'язуються певні юридичні наслідки (виникнення, припинення чи зміна правовідносин) [281, с. 29]. У свою чергу, В. П. Мозолін пропонував розуміти під договором угоди, спрямовані на виникнення нових зобов'язальних відносин, а угодами – вважати домовленості сторін щодо зміни або припинення вже існуючих договорів [282, с. 169].

В. С. Мілаш вважає, що господарський договір є правовою формою існування господарських відносин, різних за фактичним змістом, суб'єктивним складом, типізацією приватних і публічних інтересів, які реалізуються в них, цілями, на досягнення яких вони спрямовані. За допомогою господарського договору здійснюється ринковий обмін товару (результатів суспільного виробництва) на грошовий чи інший еквівалент, формується майнова основа господарювання, створюється господарська інфраструктура, оформлюються організаційні зв'язки між учасниками відносин у сфері господарювання, встановлюються організаційно-управлінські зв'язки [280, с. 40].

Комплексне дослідження господарського договірного права як одного з ключових інститутів господарського права, а також визначення загальнотеоретичних засад розмежування правового регулювання договірних відносин у сфері господарювання між Господарським і Цивільним кодексами України здійснено О. А. Беяневич у монографії «Господарське договірне право України (теоретичні аспекти)». В цій роботі науковцем доведено, що в соціологічному аспекті договір можна визначити як засіб узгодження інтересів (приватних, приватно-публічних, публічних) його учасників. Будучи правовою формою соціального спілкуванні (взаємодії), договір спрямовується на досягнення його сторонами певних соціально значущих цілей, правомірного результату, що потребує не тільки узгодження інтересів суб'єктів взаємодії, але їх адекватності суспільним потребам та інтересам. Узгоджувальний характер договору визначає складну структурованість дій контрагентів, наявність відповідних стадій: 1) орієнтувальної (аналіз суб'єктом практичної ситуації та можливостей її вирішення з

урахуванням власних інтересів та можливостей); 2) нормативної (виявлення законодавчих вимог, яким має підпорядковуватися діяльність з конкретної ситуації); 3) підготовчої (постановка цілей та планування дій); 4) юридико-конструктивної (конкретизація або формування в угодах конкретних прав та обов'язків); 5) виконавчої (здійснення поставлених цілей відповідно до приписів закону та прийнятих на себе зобов'язань); б) контрольної (аналіз та, за необхідності, коригування виконуваної діяльності); 7) оціночної (визначення повноти досягнення результату, відповідності його обраній правовій моделі та поставленій меті) [93, с. 30, 31]. При цьому, як вважають Б. І. Пугинський і Д. М. Сафіулін, в окремих випадках перелічені вище стадії укладення і виконання договору можуть доповнюватися правозахисною стадією, в тому разі, якщо виникає необхідність звернення суб'єкта до компетентного органу (наприклад, до суду) за захистом своїх охоронюваним договором прав та інтересів [339, с. 44].

Крім узгоджувального характеру господарський договір має ще й зобов'язальний характер, який проявляється у виникненні у сторони договору обов'язку виконати певну дію на користь іншої сторони (контрагента), що кореспондує праву контрагента вимагати належне виконання договірної обов'язку. Невиконання умов господарського договору дає стороні право судового захисту порушених прав та інтересів.

Під час виконання кооперативних господарських договорів відбувається задоволення як приватних інтересів договірних відносин, так і публічних інтересів необмеженого кола осіб, які користуються результатами господарської діяльності кооперативних організацій. В цьому випадку публічним інтересом Ю. А. Тихомиров вважає інтерес спільноти, який забезпечений нормами права та слугує гарантією її розвитку [405, с. 55]

В сучасній науковій літературі з права лунають пропозиції віднесення договорів до джерел права [268, с. 269]. Така пропозиція є цілком слушною, тому як за своєю правовою природою господарські договори можуть претендувати на роль додаткових (вторинних) джерел права, оскільки вони здатні створювати нові правила поведінки у випадках, встановлених законом, або в тих випадках, де відсутнє законодавче врегулювання певних відносин. Цей висновок узгоджується з пропозицією Ф. А. Григор'єва визнати договір різновидом правового акта – вольової юридично значущої дії суб'єкта – держави, її органів, уповноважених законом громадських

організацій та окремих осіб, яка проявляється у певній формі та спрямована на реалізацію юридичної норми [147, с. 97].

В Україні та за її межами існує достатньо наукових праць, присвячених дослідженню проблем господарських договірних відносин [72; 73; 79; 83; 95; 100; 103; 105; 113; 178], а тому відсутня потреба поглибленого вивчення цих питань в рамках даного монографічного дослідження, виходячи з того, що господарсько-виробничі договірні відносини за участю кооперативних організацій не мають яких-небудь особливостей. Слід лише зазначити, що найбільш поширеними для кооперативних організацій в сфері майново-господарських відносин є договори: купівлі-продажу, поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, оренди майна, лізингу, міни, зберігання на товарному складі, перевезення вантажів, договори підряду на капітальне будівництво та ін., порядок укладення, виконання та припинення яких врегульовано відповідними нормами глав 30-36 ГК.

Окремо слід зупинитися на господарських кооперативних договорах, стороною яких є держава.

Так, статтею 1 Закону СРСР «Про кооперацію» [30] кооперативні підприємства поряд із державними підприємствами (об'єднаннями) були визнані основною ланкою єдиного народногосподарського комплексу країни. Цим Законом, який діяв до набрання чинності Законом України «Про кооперацію» [12], кооперативам гарантувалося рівне з державними підприємствами право забезпечення основних потреб держави.

Загальні правові, економічні та соціальні засади забезпечення потреб держави безпосередньо на той час регулювалися Законом України «Про підприємництво» [31, ст. 15], яким визначалося, що органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи:

податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і процентів по державних кредитах, податкових пільг, цін і правил ціноутворення, цільових дотацій валютного курсу, розмірів економічних санкцій;

державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи;

науково-технічні, економічні та соціальні республіканські й регіональні програми;

договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Крім того, статтею 20 Закону України «Про підприємства в Україні» було встановлено, що підприємство (в тому числі й кооператив) самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку виходячи з попиту на вироблювану продукцію, роботи, послуги та необхідності забезпечення виробничого та соціального розвитку підприємства, підвищення доходів. Основу планів становлять державні замовлення та договори, укладені із споживачами (покупцями) продукції, робіт, послуг і постачальниками матеріально-технічних ресурсів. Підприємство виконує роботи і поставки для державних потреб на договірній основі в порядку, що визначається законодавчими актами України.

Такими спеціальними актами можна вважати закони України «Про поставки продукції для державних потреб», «Про державний матеріальний резерв» [34, 35] тощо.

Втім, закони України «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні» у повному обсязі втратили свою чинність згідно із Законом України від 12.02.2015 № 191-VIII та на підставі ГК [3; 32]. Втратив свою чинність і Закон України «Про поставки продукції для державних потреб», замість якого було введено в дію Закон України «Про здійснення державних закупівель», який протягом певного часу встановлював правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади з метою створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції [36].

Згодом Закон України «Про здійснення державних закупівель» також втратив силу, в зв'язку із набранням чинності Закону України «Про публічні закупівлі», який натеper встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади [51].

Загальні підстави розірвання кооперативного господарського договору або визнання його недійсним визначені статтями 206, 207 ГК.

Чинне кооперативне законодавство України не регулює питання договірних відносин кооперативних організацій із державою. Статтею 37 Закону України «Про кооперацію» лише задекларовано, що держава гарантує додержання прав і законних інтересів кооперативних організацій та їх членів, максимально сприяє розвитку і зміцненню їх господарської самостійності.

Виходячи з цього, вбачається доцільним доповнити статтю 37 Закону України «Про кооперацію» абз. 1¹ наступного змісту: «Держава і органи місцевого самоврядування будують господарські відносини з кооперативними організаціями на договірній основі» [Додаток А].

Запропонована новела кореспондує положенням Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», який визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій і встановлює, що організація забезпечення державного стимулювання розвитку регіонів здійснюється в тому числі й на узгоджувальній (договірній) основі [37, ст. 3].

Укладенню кооперативних господарських договорів обов'язково повинна передувати процедура планування господарської діяльності кооперативної організації, яка передбачає затвердження вищим органом управління (загальні збори) планів роботи на короткостроковий (до одного року), середньостроковий (від одного до п'яти років) та довгостроковий (від п'яти років) періоди. Зазначений висновок впливає із змісту статті 23 Закону України «Про кооперацію», яка визначає економічні засади діяльності кооперативних організацій і встановлює, що кооператив відповідно до свого статуту самостійно визначає основні напрями діяльності та здійснює її планування. Кооперативи самостійно розробляють програми і плани економічного та соціального розвитку, розглядають і затверджують їх на загальних зборах членів кооперативу.

Саме акти планування повинні визначати напрями договірної роботи кооперативної організації, види господарських договорів, які підлягають укладенню, та контрагентів кооперативної організації, що повністю узгоджується з концепцією трансформації плану в договір, запропонованої А. Г. Биковим [105, с. 31-42].

У процесі здійснення договірної роботи, кооперативні організації самостійно визначають ціни на свої товари, роботи та послуги. Вони мають право на договірних засадах здійснювати ціноутворення окремо для своїх членів та інших осіб, що гарантується положеннями статті 24 Закону України «Про кооперацію».

Однак гарантія забезпечення права вільного ціноутворення не звільняє кооперативні організації від обов'язку дотримання приписів законодавчих актів з питань ціноутворення, зокрема, законів України «Про ціни і ціноутворення», «Про природні монополії» та «Про

захист економічної конкуренції» [16; 24; 38], які визначають основні засади цінової політики і регулюють відносини, що виникають у процесі формування, встановлення та застосування цін, а також здійснення державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення, при цьому спрямовані на забезпечення:

- 1) розвитку національної економіки та підприємницької діяльності;
- 2) протидії зловживанню монопольним (домінуючим) становищем у сфері ціноутворення;
- 3) розширення сфери застосування вільних цін;
- 4) збалансованості ринку товарів та підвищення їх якості;
- 5) соціальних гарантій населенню в разі зростання цін;
- 6) необхідних економічних гарантій для виробників;
- 7) орієнтації цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку.

Особливість господарських договорів у сфері кооперації обумовлена особливістю кооперативної форми господарювання, яка, насамперед, пов'язана із специфікою ухвалення органами управління кооперативних організацій управлінських рішень, спрямованих на сферу господарсько-виробничих відносин і забезпечення практичної реалізації господарської компетенції.

Кооперативні господарські договори є не лише одним із засобів реалізації кооперативними організаціями своєї господарської компетенції у сфері господарсько-виробничих (горизонтальних) відносин, але й засобом упорядкування їх господарської діяльності. Саме завдяки господарським договорам кооперативні організації досягають своїх статутних цілей і забезпечують реалізацію соціально-економічних і культурних цілей їх членів [217, с. 26, 27].

Отже, кооперативні господарські договори є основним інструментом забезпечення досягнення цілей і принципів кооперації.

В контексті комплексного дослідження господарсько-правового забезпечення кооперації особливий інтерес представляє вивчення специфіки організаційно-господарських і внутрішньогосподарських відносин у кооперативних організаціях, які обумовлені, в тому числі, складною структурою майнових фондів цих організацій та недостатнім врегулюванням цього різновиду кооперативних господарських правовідносин на законодавчому рівні.

Так, за змістом частини шостої статті 3 ГК під організаційно-господарськими відносинами розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання, які визначені в частині другій статті

55 ГК, та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю [3].

Цілком логічно, що організаційно-господарські відносини породжують організаційно-господарські зобов'язання, які за приписом частин другої-третьої статті 176 ГК можуть виникати:

а) між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

б) між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

в) між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

г) в інших випадках, передбачених ГК, законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання [3].

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору, що свідчить про універсальний характер господарського договору.

Передбачена нормами ГК можливість виникнення договірних зобов'язань у сфері організаційно-господарських правовідносин свідчить про здатність організаційних договорів регулювати відносини вертикального порядку, тобто ті відносини, які будуються на засадах підпорядкування суб'єкта господарювання суб'єкту організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Вказане категорично заперечується представниками цивілістичної науки, які вважають, що досягнення домовленості можливі лише юридично рівними суб'єктами правовідносин [103, с. 48-49; 177, с. 718].

Вперше в українському правознавстві дослідження організаційно-господарських правовідносин як центральної ланки організаційної складової механізму правового регулювання господарської діяльності, аналіз їх місця в системі господарських відносин проведено О. П. Віхровим в монографії «Організаційно-господарські правовідносини» [122]. На підставі проведеного наукового дослідження О. П. Віхров зробив висновок, що організаційно-господарські відносини виступають як специфічний засіб реалізації норм господарського права, стадія в процесі їх реалізації. Організаційно-господарські відносини є окремим різновидом суспільних відносин, регулятором господарської

діяльності та відображають організаційний аспект господарської діяльності [122, с. 451, 452].

Організаційно-господарські відносини спрямовані безпосередньо на організацію господарської діяльності та забезпечують її практичну реалізацію.

О. М. Віник під поняттям «організація господарської діяльності» пропонує розуміти цілеспрямоване налагодження, впорядкування та приведення в систему господарської діяльності [120, с. 14].

Організація господарської діяльності охоплює категорію «управління господарською діяльністю». В господарсько-правовій літературі термін «управління господарською діяльністю» розглядається в широкому розумінні і визначається як діяльність з організації господарських зв'язків, що здійснюється суб'єктами організаційно-господарських повноважень [226, с. 300; 139, с. 337]. В той же час, в статті 65 ГК дефініція «управління» розкривається більш звужено – лише в контексті статутних повноважень власника або уповноваженої ним особи в сфері використання майна та участі в управлінні колективом, що не є цілком виправданим.

Виходячи з наведеного, *під організаційно-господарськими відносинами в сфері кооперації слід розуміти відносини, що виникають в процесі організації, управління та здійснення господарської діяльності між кооперативною організацією як суб'єктом господарсько-виробничих відносин, з одного боку, та суб'єктами організаційно-господарських повноважень – з іншого.*

Конкретний склад суб'єктів організаційно-господарських повноважень залежить від типу кооперативної організації та її місця в структурі системи кооперації в цілому, зокрема:

а) до складу суб'єктів організаційно-господарських повноважень виробничого кооперативу належать лише члени кооперативу – фізичні особи, які досягли 16-річного віку;

б) до складу суб'єктів організаційно-господарських повноважень споживчого кооперативу належать індивідуальні члени, якими можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку (та 14-річного віку для учнівських кооперативів), а також колективні члени, якими можуть бути фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства;

в) до складу суб'єктів організаційно-господарських повноважень сільськогосподарського виробничого кооперативу належать члени –

фізичні особи, які досягли 16-річного віку та здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції;

г) до складу суб'єктів організаційно-господарських повноважень сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу належать члени, якими можуть бути як фізичні так і юридичні особи за умови, що вони здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції;

д) до складу суб'єктів організаційно-господарських повноважень кредитної спілки належать члени, якими можуть бути повнолітні фізичні особи, що не мають непогашеної судимості, а також професійні спілки та їх об'єднання, які виступають засновниками кредитної спілки;

є) до складу учасників організаційно-господарських повноважень кооперативного банку належать дієздатні фізичні особи та юридичні особи, а центрального кооперативного банку – лише місцеві банки.

У той же час, перелічені вище у пунктах «а – д» первинні кооперативні організації одночасно можуть бути й суб'єктами організаційно-господарських повноважень, у разі заснування ними кооперативних об'єднань більш високого рівня або господарських підприємств.

Вказаних вище осіб можна віднести до категорії основних суб'єктів організаційно-господарських повноважень, оскільки вони безпосередньо забезпечують організацію здійснення статутної діяльності кооперативних організацій. Втім, враховуючи ту обставину, що господарська діяльність має публічний (суспільний) характер і підлягає регулюванню з боку держави, яка за статтею 5 ГК забезпечує контроль за макроекономічними процесами, в окремих випадках, передбачених законодавством, органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть виступати в якості додаткових суб'єктів організаційно-господарських повноважень та виконувати функцію організації та контролю над кооперативними організаціями за окремими напрямками здійснення господарської діяльності [218, с. 68].

Організаційно-господарські правовідносини в кооперативних організаціях можуть виникати безпосередньо із нормативно-правового акту, правового акту органу управління господарською діяльністю, а також із господарського договору.

Організаційно-господарські правовідносини виконують функцію регулятора господарської діяльності, оскільки мають регулятивний

вплив на поведінку кооперативної організації як суб'єкта господарювання.

В якості прикладу регулятивного впливу на поведінку суб'єкта господарювання можна навести ліцензування окремих видів господарської діяльності, яке здійснюється уповноваженими органами державної влади.

Досліджуючи господарський аспект ліцензування господарської діяльності, А. І. Шпомер визначила ліцензування як діяльність уповноважених державних органів щодо надання у встановленому порядку суб'єктом господарювання ліцензій на здійснення певних видів господарської діяльності та забезпечення додержання ліцензійних умов [447, с. 7, 8].

Ліцензування є виправданим кроком держави, спрямованим на встановлення додаткових вимог щодо здійснення окремих видів господарської діяльності де існує обґрунтована потреба забезпечення контролю з боку державних органів за такою діяльністю, з метою захисту прав окремих споживачів та суспільних інтересів у цілому.

Нагальна потреба державного регулювання економічної діяльності суб'єктів господарювання достатньо повно обґрунтована в працях О. П. Віхрова, В. К. Мамутова, В. П. Павловича, Н. О. Саніахметової та ін. [122; 263; 252; 304; 347; 359] і практично реалізована в господарському законодавстві України.

Зокрема, статтями 4, 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [13] визначаються перелік видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, та спеціально уповноважені органи державної влади з питань ліцензування, які по відношенню до суб'єктів господарювання (в тому числі й кооперативних організацій) виконують повноваження органів організаційно-господарських повноважень; в силу положень статей 6, 7 Закону України «Про Національний банк України» [14], останній є органом організаційно-господарських повноважень, в частині запровадження єдиного порядку здійснення кооперативними банками усіх рівнів банківських операцій.

Чинне кооперативне законодавство України, яке визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування окремих кооперативних організацій та системи кооперації в цілому, здійснює регулювання кооперативних організаційно-господарських правовідносин лише на загальному рівні і, фактично, переводить врегулювання вказаних питань на локальний рівень.

Так, відповідно до статті 20 Закону України «Про кооперацію» в кооперативі в обов'язковому порядку створюються пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди, при цьому, право визначення порядку створення фондів кооперативів усіх типів та їх використання законодавець надав засновникам.

Аналіз змісту понад 20 статутів кооперативів різних типів дозволило зробити висновок про те, що в реальному житті члени кооперативних організацій практично усунені від процесу управління кооперативами (виконання функції суб'єктів організаційно-господарських повноважень), позбавлені можливості впливати на порядок формування майнових фондів кооперативів і визначати напрями використання коштів цих фондів, що зводить нанівець основоположні принципи, на яких повинна будуватися діяльність кооперативних організацій та, як наслідок цього, – знижує інтерес громадян до кооперативної форми господарювання.

Наприклад, Примірний статут житлово-будівельного кооперативу, затверджений постановою Ради Міністрів УРСР від 30.04.1985 № 186 [56], що застосовується до цього часу, взагалі не висвітлює питання правового режиму майна житлово-будівельних кооперативів. Мабуть саме з цих підстав, питання порядку формування майнових фондів на їх використання не визначено в Статуті Об'єднання житлово-будівельних кооперативів м. Чернігова (далі – ОЖБК), затвердженому загальними зборами голів ЖБК, розділ 5 «Пайовий фонд ОЖБК» якого складається лише з двох пунктів, в яких зазначено, що для забезпечення діяльності ОЖБК з внесків житлових кооперативів утворюється пайовий фонд у розмірі 2153 грн і, що розмір пайового фонду може бути змінений в порядку, передбаченому чинним законодавством [382, ст.ст. 5.1, 5.2].

Аналогічна ситуація простежується і в діяльності садівничих і гаражних автокооперативів, які належать до обслуговуючих кооперативів. Так, статuti обслуговуючого кооперативу «Садівниче товариство «Електрон», садівничого товариства «Труд», гаражного автокооперативу № 44 Деснянської районної організації Всеукраїнської Спілки автомобілістів м. Чернігова [383; 384; 385] взагалі не містять окремих розділів, присвячених майновим фондам цих кооперативів.

Вивчення статутів фінансових кооперативних організацій, зокрема, таких як: Чернігівська Міська Кредитна Спілка «Народна Воля» та кредитна спілка «Моя родина» [386, 387] також показало, що ситуація з правовим врегулюванням порядку утворення і

використання майнових фондів кредитних спілок перебуває не в кращому стані. Зокрема, в статутах цих кредитних спілок лише відтворено зміст статті 19 Закону України «Про кредитні спілки», що визначає за рахунок чого формується майно кредитної спілки, а також статті 20 цього Закону, що визначає перелік майнових фондів кредитної спілки.

Вказане свідчить про доцільність розроблення та затвердження Кабінетом Міністрів України типових положень, які б регулювали загальні правила організації та використання майнових фондів кооперативної організації та були б обов'язковими для використання при розробці власних положень, а саме:

1. Положення про організацію та використання пайових фондів кооперативу, яке повинно визначати:

порядок приймання в члени та асоційовані члени кооперативу, зокрема: порядок подання заяви про прийняття в члени кооперативу, строки її розгляду органами управління кооперативу, порядок оскарження рішення про відмову в прийнятті в члени кооперативу;

порядок виготовлення, зберігання і використання бланків суворої звітності (членських квитків, кооперативних книжок та іншої документації пайового господарства);

порядок сплати та приймання членських і додаткових пайових внесків на формування фінансових ресурсів кооперативу, зокрема: порядок визначення розміру членських внесків, порядок документального оформлення факту їх сплати членом кооперативу, порядок бухгалтерського обліку членських внесків;

порядок здійснення кооперативних виплат та виплат на паї, зокрема: порядок визначення сум кооперативних виплат і виплат на паї, порядок ухвалення рішення про здійснення кооперативних виплат та виплат на паї, а також строки їх здійснення;

порядок списання обов'язкових пайових внесків членів кооперативу та/або закріпленого за ними права на пай в майні кооперативу на покриття збитків, завданих кооперативу, зокрема, положення повинно передбачати, що в разі недостатності обов'язкових пайових внесків на покриття збитків кооперативу, суми збитків може бути відшкодована за рахунок закріпленого права на паї;

порядок перевірки стану обліку членів кооперативу та ведення пайового господарства із зазначенням періодичності такої перевірки (пропонується не рідше одного разу на рік) і переліку питань, які підлягають перевірці (зокрема: правильність обліку бланків

членських квитків, кооперативних книжок та інших документів суворой звітності; дотримання порядку прийняття в члени кооперативу; своєчасність і повнота сплати членами вступних і обов'язкових пайових внесків; достовірність статистичної звітності тощо).

2. Положення про неподільний фонд кооперативу, яке б визначало:

порядок утворення і джерела формування неподільного фонду кооперативу (вступні внески повних і асоційованих членів кооперативу, відрахування від доходів кооперативу, активи неподільного фонду іншої кооперативної організації, що припинила свою діяльність тощо);

частку неподільного фонду в структурі майнових фондів кооперативу, яка повинна бути не менше 30 відсотків;

порядок використання коштів неподільного фонду із обов'язковим закріпленням статусу неподільного фонду як гаранту цілісності та стабільності господарської діяльності кооперативу, а також можливості його використання лише на загальні блага всіх його членів та місцевої громади.

В цьому положенні необхідно також передбачити, що майно неподільного фонду кооперативу не підлягає розподілу в разі ліквідації кооперативу, та визначити процедуру передачі іншим місцевим кооперативним організаціям, а за їх відсутності – територіальній громаді в особі відповідної місцевої ради.

Оскільки правовий режим майна неподільного фонду кооперативу має публічний характер, доцільно передбачити в кооперативному законодавстві України норму, яка б забороняла звернення стягнення на майно неподільного фонду кооперативу за його боргами, шляхом доповнення абз. 3 статті 20 Закону України «Про кооперацію» реченням наступного змісту: «На майно неподільного фонду кооперативу не може бути звернено стягнення для задоволення вимог кредиторів, у тому числі й за рішенням суду».

Аналогічну норму потрібно ввести і в Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII [43], щоб унеможливити звернення стягнення на майно неподільного фонду кооперативу Державною виконавчою службою України або приватними виконавцями під час виконання рішень судів та інших органів, що підлягають примусовому виконанню.

Для цього:

абз. 2 частини другої статті 48 Закону «Про виконавче провадження» необхідно доповнити реченням наступного змісту: «Забороняється звернення стягнення на майно неподільного фонду кооперативу»;

«Перелік майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами», що є додатком до Закону України «Про виконавче провадження», треба доповнити пунктом 14 такого змісту: «Майно неподільного фонду кооперативу» [Додаток Е].

Положення про неподільний фонд кооперативу повинно передбачати можливість використання кооперативом коштів неподільного фонду для придбання основних засобів, що використовуються в господарській діяльності (земельні ділянки, об'єкти нерухомості, обладнання тощо), а також інвестування цих коштів у розвиток соціальної інфраструктури територіальної громади (будівництво об'єктів культури, освіти, охорони здоров'я тощо), що забезпечить реальне забезпечення кооперативного принципу турботи про громаду.

3. Положення про спеціальний фонд кооперативу, яке повинно визначати джерела накопичення та напрями розподілу коштів спеціального фонду.

Такими джерелами формування спеціального фонду кооперативу можуть бути: частина чистого прибутку кооперативу, що не повинна перевищувати 20%, благодійні внески та інша не заборонена законодавством фінансова допомога від третіх осіб.

Кошти спеціального фонду можуть бути розподілені між членами кооперативу (наприкінці фінансового року або щомісячно) пропорційно розміру їхньої заробітної плати, з урахуванням їхнього стажу роботи в кооперативі та відношення до виконання своїх обов'язків (у тому числі трудових), або за рішенням загальних зборів – спрямовані на реалізацію інших статутних цілей або господарських програм кооперативу.

Вказане положення повинно містити й порядок нарахування кооперативних виплат тим членам кооперативу, які припинили свою трудову участь в кооперативі з поважних причин, як то: вихід на пенсію за віком або по інвалідності, призов на службу в Збройні Сили України, перебування у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Положення може містити норму про те, що в разі припинення трудових відносин з кооперативом з вини працівника (перебування на робочому місці в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння,

скоєння крадіжки або розтрати майна кооперативу тощо) така особа позбавляється права на отримання кооперативних виплат.

Цим положенням доцільно також визначити порядок надання спадкоємцям разової грошової допомоги на поховання, у разі смерті члена кооперативу, а також надання члену кооперативу разової матеріальної допомоги в разі його захворіння, ювілею, виходу на пенсію або на вирішення соціально-побутових питань.

Запропоновані новели дозволять забезпечити додатковий правовий захист тих категорії громадян, які припинили свою трудову участь у кооперативі з поважних причин, при цьому підвищити інтерес до кооперативної форми господарювання з боку населення.

4. *Положення про резервний фонд кооперативу*, яке повинно визначати джерела формування цього фонду, наприклад, відрахування від чистого прибутку кооперативу, інші не заборонені чинним законодавством України фінансові надходження.

Положення повинно містити перелік напрямів використання коштів резервного фонду, як то: відшкодування збитків, завданих стихійним лихом, фінансово-економічною кризою державного масштабу тощо, а також порядок ухвалення рішення про використання коштів резервного фонду.

5. *Положення про основні засоби кооперативу*, яке б чітко визначало структуру, порядок оцінки та амортизації основних засобів кооперативу; порядок здійснення бухгалтерського обліку та списання основних засобів; порядок передачі основних засобів в оренду іншим господарюючим суб'єктам; порядок реалізації основних засобів або безоплатної їх передачі; порядок передачі основних засобів в заставу (іпотеку) або до статутного капіталу суб'єктів господарювання, створених кооперативом.

Вказане положення повинно регламентувати і питання здійснення контролю за основними засобами кооперативу з боку його членів.

6. *Положення про резервний і додатковий капітал кредитної спілки*, яке б визначало порядок формування цих фондів капіталів, а також використання на випадок покриття збитків.

Враховуючи ту обставину, що кредитні спілки є фінансовими організаціями кооперативного типу, вони мають міцну прив'язку до певної територіальної громади і будують свою діяльність з дотриманням кооперативних принципів, в тому числі – принципу турботи про громаду, положення частин третьої, четвертої статті 20 Закону України «Про кредитні спілки» про те, що в разі ліквідації

спілки залишок коштів резервного і додаткового капіталів зараховується до Державного бюджету України є такими, що не відповідають правовій природі кредитної кооперації, а тому підлягають зміні.

Для цього:

абз. 3 частини третьої статті 20 Закону України «Про кредитні спілки» слід викласти в наступній редакції: «При ліквідації кредитної спілки залишок коштів резервного капіталу передається до іншої кооперативної організації або зараховується до місцевого бюджету»;

абз. 2 частини четвертої статті 20 Закону України «Про кредитні спілки» слід викласти в наступній редакції: «При ліквідації кредитної спілки залишок коштів додаткового капіталу передається до іншої кооперативної організації або зараховується до місцевого бюджету» [Додаток Г].

Затвердження на державному рівні запропонованих вище типових положень дозволить врегулювати всі питання організаційно-господарських кооперативних відносин, при цьому забезпечить членам кооперативних організацій реальну можливість управління господарськими справами цих організацій на демократичних засадах і задовольняти свої економічні, соціальні та культурні потреби від участі в кооперації.

Врегулювання питань неподільного фонду кооперативів, а також резервного і додаткового капіталів кредитних спілок забезпечить не лише сталий розвиток кооперативних організацій, але й розвиток соціальної сфери місцевих територіальних громад, що сприятиме покращенню якості життя місцевого населення, сформує позитивне ставлення до кооперації з боку суспільства і надасть поштовх до її розвитку в Україні [218, с. 71].

Третю групу кооперативних господарських відносин складають внутрішньокооперативні відносини.

Згідно із частиною сьомою статті 3 ГК внутрішньогосподарськими відносинами є відносини, що складаються між підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Комплексного дослідження внутрішньогосподарських відносин у науці господарського права до цього часу не проводилося, при цьому, представники цивілістичної правової науки факт існування таких відносин взагалі заперечують.

Втім, згідно із статтею 64 ГК підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо). Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами. Крім того, підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи (далі – відокремлені підрозділи), які не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Отже, існування внутрішньогосподарських правовідносин закріплено в ГК.

Регулювання усього спектру внутрішньогосподарських відносин законодавець делегував самим суб'єктам господарювання. На практиці внутрішньогосподарські відносини регулюються внутрішніми правовими актами суб'єктів господарювання шляхом видання компетентними органами управління цих суб'єктів відповідних наказів, розпоряджень або затвердження положень, які є обов'язковими для виконання усіма структурним і відокремленими підрозділами суб'єкта господарювання.

За статтею 23 Закону України «Про кооперацію» кооператив має право відкривати свої філії, відділення, представництва без створення юридичної особи.

Таким чином, кооператив як господарське підприємство може мати складну організаційно-господарську структуру, яка передбачає наявність в складі кооперативу виробничих і функціональних структурних підрозділів, а також територіально відокремлених філій, відділень та представництв, що не мають статусу юридичної особи. В процесі здійснення кооперативом господарської діяльності між його структурними та відокремленими підрозділами, а також між цими підрозділами і самим кооперативом як самостійним суб'єктом господарювання виникають правовідносини, які в сукупності складають систему *кооперативних внутрішньогосподарських відносин*.

Кооперативні внутрішньогосподарські відносини є різновидом внутрішньогосподарських відносин, що виникають в середині кооперативної організації [219, с. 107].

За своєю специфікою і характером взаємодії кооперативні внутрішньогосподарські відносини не є однорідними, що обумовлено

відмінністю функцій, які виконують структурні та відокремлені підрозділи кооперативу в процесі досягнення єдиної господарської мети. Якщо діяльність виробничих підрозділів спрямована на безпосереднє виробництво продукції народного споживання, виконання робіт або надання послуг, то відносини, що виникають у процесі цієї діяльності між виробничими структурними підрозділами кооперативу, мають узгоджувальний характер. В той же час, діяльність функціональних структурних підрозділів кооперативу безпосередньо не пов'язана з виробництвом, а має, здебільшого, забезпечувальний характер, оскільки спрямована на забезпечення діяльності виробничих структурних підрозділів кооперативу.

Таким чином, можна стверджувати, що *кооперативні внутрішньогосподарські відносини виконують узгоджувальну і забезпечувальну функції.*

Аналізуючи особливості внутрішньогосподарських відносин, які розкриваються в літературі з господарського права [140, с. 9, 10; 284, с. 14; 397, с. 14, 15], можна виділити такі загальні ознаки:

1) внутрішньогосподарські відносини виникають у відносинах між суб'єктами внутрішньогосподарських відносин і регулюються локальними актами суб'єкта господарювання;

2) внутрішньогосподарські відносини мають комбінований характер, оскільки існують на горизонтальному (відносини, що виникають між структурними підрозділами суб'єкта господарювання) та вертикальному рівнях (відносини, що виникають між структурним підрозділом і самим суб'єктом господарювання);

3) внутрішньогосподарські відносини безпосередньо спрямовані на забезпечення здійснення суб'єктом господарювання своєї господарської діяльності.

Характер внутрішньогосподарських відносин напряму залежить від структури суб'єкта господарювання, яка затверджується уповноваженим органом управління, яким, як правило, виступає виконавчий орган суб'єкта господарювання.

Розглядаючи особливості діяльності філій, відділень і представництв, що створюються кооперативами без статусу юридичної особи, необхідно відмітити, що поняття юридичної особи, визначено в статті 80 ЦК, за якою юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку; юридична особа наділяється правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем в суді.

За ЦК юридичні особи можуть створюватися лише у формі товариств, установ та інших формах, встановлених законом. Організація вважається створеною і набуває цивільної правоздатності (здатності мати права та нести обов'язки) з дня її державної реєстрації. Організація, що має статус юридичної особи, може створювати відокремлені підрозділи, що розташовані поза її місцезнаходженням та здійснюють всі або частину її функцій (філії), або відокремлені підрозділи, що розташовані поза її місцезнаходженням, які здійснюють лише представництво і захист інтересів юридичної особи (представництво). При цьому філії і представництва не мають статусу юридичних осіб, а тому за ЦК не можуть бути учасниками цивільних правовідносин.

Статтею 55 ГК визначено поняття суб'єкта господарювання, а також види суб'єктів господарювання, якими є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Отже, ГК визначає більш розширений перелік організацій, у порівнянні з ЦК, оскільки доповнює його державними, комунальними та іншими підприємствам.

Як зазначається в науковій літературі з господарського права, на сьогодні спостерігається гостра криза концепції поділу суб'єктів майнових відносин на юридичні та фізичні особи. Багато учасників господарських відносин, безсумнівно, виходять за рамки зазначених понять. Це: відокремлені підрозділи підприємств, інвестиційні фонди й інше. Господарська практика знає не тільки філії і представництва (як це передбачено ЦК), але, наприклад, відділення, цехи, відділи й т.п. Дані суб'єкти де-факто беруть активну участь в економічних відносинах, а тому затискання економічного різноманіття суб'єктів господарських відносин у тверді рамки традиційних цивілістичних конструкцій (юридична або фізична особа, філія або представництво) означало б регрес і перешкоди в розвитку бізнесу [141, с. 126].

Законодавство України, що приймається останнім часом, не обмежує різновиди суб'єктів господарювання лише тим переліком суб'єктів, що визначений ЦК і ГК. Так, Закон України «Про інститути

спільного інвестування» передбачає діяльність пайових фондів, які створюються без статусу юридичної особи і діють на підставі регламенту [40, ст. 41]. Не мають статусу юридичної особи й фонди фінансування будівництва і фонди операцій з нерухомістю, які створюються і діють відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [41, ст.ст. 11, 25].

Чинне законодавство України не забороняє названим суб'єктам мати власний баланс, відокремлені рахунки в банківських установах, а також відокремлені підрозділи, крім цього, можуть мати ідентифікаційні коди, власні печатки та вести самостійну податкову звітність.

Окремі науковці, зокрема О. П. Подцерковний та Ю. В. Яковлев називають такі суб'єкти економічних відносин «нетиповими» суб'єктами господарювання [141, с. 130].

На сьогодні діяльність «нетипових» суб'єктів господарювання в Україні регламентується лише на локальному рівні шляхом затвердження організаціями, які їх утворили, положень, що визначають їх компетенцію. Проте, враховуючи значну поширеність «нетипових» суб'єктів господарювання, їх активну участь в господарських відносинах та суттєвий вплив на розвиток сучасної економіки, уявляється правильним врегулювання їх статусу на законодавчому рівні.

Наприклад, публічне акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк» має свої відокремлені філії не лише в кожному обласному центрі України, але й в Китаї, Кіпрі та інших країнах. Кількість відділень цього банку тільки в Україні вже перевищує 3000. При цьому, кожне відділення, будучи відокремленим підрозділом банку, фактично надає весь перелік банківських послуг, які надає банк.

У зв'язку з цим, у науковій літературі висловлюються слушні пропозиції доповнити частину другу статті 55 ГК пунктом 3 наступного змісту: «філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності», який необґрунтовано виключено Законом від 04.02.2005 № 2424-IV, чим вказаних суб'єктів фактично позбавлено права бути суб'єктами господарського права [196; 39].

Необхідно також наділити «нетипових» суб'єктів господарювання господарською процесуальною дієздатністю, за аналогією, як це передбачено Кодексом адміністративного

судочинства України [8], який не обмежує можливість суб'єктів владних повноважень брати участь в адміністративних справах в якості відповідачів наявністю в них статусу юридичної особи. За приписами цього Кодексу відповідачем в адміністративній справі може бути будь-який орган або посадова особа, що наділені владними управлінськими функціями і здійснюють свою діяльність у сфері публічних правовідносин.

В такому випадку законодавче врегулювання статусу «нетипових» суб'єктів господарювання та надання їм господарської процесуальної дієздатності зробить їх повноправними учасниками господарських правовідносин, відкриє їм можливість доступу до правосуддя, що у свою чергу буде лише сприяти розвитку економіки України.

Отже, територіально відокремлені підрозділи кооперативних організацій можна віднести до категорії «нетипових» суб'єктів господарської діяльності, що здатні виконувати більшу частину господарських повноважень материнської організації.

В окрему групу внутрішньокооперативних відносин доцільно виділити правовідносини, що виникають між членами кооперативу, як суб'єктами організаційно-господарських повноважень, і органами його управління та контролю.

Вказаний висновок впливає зі змісту статті 12 Закону України «Про кооперацію», якою до переліку основних прав членів кооперативу віднесено:

право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб;

право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитамі, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити [12].

Водночас, до основних обов'язків членів кооперативу віднесено, в тому числі, виконання рішень органів управління кооперативу та органів контролю за діяльністю кооперативу.

Таким чином, вступаючи у відносини, з приводу реалізації своєї компетенції, між членами кооперативних організацій і органами управління цих організацій виникають взаємні права та обов'язки, які регулюються нормами законодавства і статутами. У вказаних правовідносинах реалізується дорадчо-інформативна і контрольна-розпорядчі функції, чим в сукупності забезпечується координація

відносин між членами кооперативних організацій та їхніми органами управління та органами контролю. Зазначене дає підстави віднести групу відносин, що виникають між членами кооперативу, як суб'єктами організаційно-господарських повноважень, і органами управління і органами контролю кооперативної організації до *внутрішньокооперативних інформаційно-координаційних відносин* [219, с. 108].

Вказану групу кооперативних правовідносин не можна відносити ані до категорії організаційно-господарських правовідносин, де обов'язковим суб'єктом цього різновиду господарських відносин повинна бути кооперативна організація як суб'єкт господарювання, а не орган управління нею, який ГК цим статусом не наділений, ані до категорії внутрішньогосподарських правовідносин, учасниками яких є структурні та відокремлені підрозділи кооперативної організації і сама кооперативна організація.

Підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновок, що внутрішньокооперативні відносини складаються з двох окремих груп:

кооперативних внутрішньогосподарських відносин, що виникають всередині кооперативної організації між структурними та відокремленими підрозділами кооперативної організації, з одного боку, і самою кооперативною організацією – з іншого, при цьому виконують узгоджувальну і забезпечувальну функції;

та внутрішньокооперативних інформаційно-координаційних відносин, які належать до специфічної групи правовідносин, врегульованих нормами Закону України «Про кооперацію» і виконують дорадчо-інформативні і контролюючі функції.

В своїй сукупності перелічені види внутрішньокооперативних відносин спрямовані на внутрішню координацію і забезпечення виробничої діяльності кооперативної організації як суб'єкта господарювання.

4.2. Проблематика господарської діяльності кооперативних організацій та актуальні напрями її здійснення

Серед усього розмаїття офіційно зареєстрованих в Україні суб'єктів господарювання доля кооперативних організацій за офіційними даними Державної служби статистики станом на початок

2015 р. складала 2.23% [245]. Якщо ж брати фактично працюючі, то їх кількість є в рази меншою.

Відповідно до статті 55 ГК кооперативні організації є повноправними суб'єктами господарювання поряд з іншими учасниками відносин у сфері господарської діяльності.

Легальне визначення господарської діяльності здійснено в частині першій статті 3 ГК, згідно з якою під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність, спрямована на досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку є підприємництвом, а суб'єкти, що здійснюють таку діяльність – підприємцями; господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку вважається некомерційною господарською діяльністю.

На кооперативні організації поширюються загальні принципи господарювання, встановлені статтею 6 ГК, зокрема: свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; обмеження державного регулювання економічних процесів; захист національного товаровиробника [3].

Проте обов'язок дотримання основних кооперативних принципів накладає на господарську діяльність кооперативних організацій певні особливості, які будуть розглянуті нижче.

Як зазначено раніше, господарська діяльність може здійснюватися як з метою отримання прибутку так і без мети його отримання. Вказана ознака є однією з головних при характеристиці господарюючого суб'єкта, а тому підлягає обов'язковому відображенні в статуті господарської організації.

Оскільки кооперативні організації не містять обмежень у здійсненні видів господарської діяльності, вони мають право провадити будь-яку передбачену статутом господарську діяльність, що може бути пов'язана як з отриманням, так і без отримання прибутку. Тому, за формальною ознакою законодавець відніс виробничі кооперативи до суб'єктів підприємництва, а обслуговуючі і споживчі кооперативи та кредитні спілки – до господарських організацій, які створюються без мети одержання прибутку – тобто до суб'єктів непідприємницької діяльності [3, ст. 95; 10, ст. 1; 11 ст. 1; 12, ст. 1].

Такий підхід є помилковим і суперечить правовій природі кооперації та кооперативних організацій, оскільки відповідно до міжнародних кооперативних принципів і національних принципів кооперації, закріплених у Законі України «Про кооперацію» (ст.ст. 1-3), головною метою кооперації як інтегрованої системи кооперативних організацій та метою створення і діяльності кооперативних організацій є задоволення, насамперед, економічних, соціальних, культурних та інших потреб її членів.

Отже, як вже було доведено раніше, одержання прибутку не є кінцевою метою діяльності кооперативних організацій, а виступає лише засобом реалізації їх основних завдань.

Зазначений висновок повністю збігається з правовою позицією В. С. Щербини про те, що непідприємницька господарська діяльність здійснюється для задоволення певних суспільних потреб і не залежить від її прибутковості [450, с. 25].

Віднесення виробничих кооперативів до категорії суб'єктів підприємництва є однією з головних причин, що негативно впливає на розвиток виробничої кооперації в Україні та робить виробничі кооперативи не конкурентоздатними, в порівнянні з господарськими товариствами, на що зверталася увага в дисертаційних дослідженнях, присвячених господарсько-правовому статусу виробничих кооперативів [190, с. 9].

Слід відзначити, що Б. В. Деревянко пропонує змінити законодавство і взагалі скасувати поділ суб'єктів господарювання на підприємницькі та непідприємницькі, що, на думку науковця, дозволить усунути багато неточностей їх правового регулювання [154, с. 28].

Міжнародні принципи кооперативного устрою не дозволяють відносити кооперативи до комерційних організацій, тобто організацій, головною метою діяльності яких є отримання прибутку. Так, Статут МКА виходить з того, що мета будь-якого об'єднання осіб і товариств, які претендують на визнання як кооперативу, полягає у поліпшенні економічного і соціального стану своїх членів шляхом використання підприємства, заснованого на взаємній допомозі [494, ст. 1].

Законодавство зарубіжних держав містить дещо інші концептуальні підходи стосовно поділу господарських організацій на підприємницькі та непідприємницькі. Зокрема, Закон ФРН «Про виробничі та господарські кооперативи» питання про можливість

розподілу доходів між членами кооперативу врегульовує диспозитивними нормами [111, с. 522-585].

У законодавстві ФРН передбачено право кооперативу на розподіл прибутку між членами, проте статутом може бути встановлено, що прибуток не розподіляється між членами та спрямовується в передбачені законом накопичення [111, с. 536-537].

Не застосовує доктрину поділу кооперативів на підприємницькі і непідприємницькі й законодавство ЄС [343].

Необхідно зауважити, що функціонування виробничих кооперативів у ринковій економічній системі неодмінно повинне ґрунтуватися на організаційно-економічних засадах, зумовлених фундаментальними принципами кооперації, що мають міжнародне визнання, оскільки вони випробувані роками та збагачені досвідом кооператорів всього світу [474, ст. 6].

Міжнародні кооперативні принципи віддзеркалюють особливу соціально-економічну природу і роль кооперативу у демократичному суспільстві та ринковій економічній системі. Порухення або ігнорування кооперативних принципів небезпечно через втрату суті і переваг кооперативного господарювання.

За таких обставин, є доцільним виключення з кооперативного законодавства України норм, які відносять виробничі кооперативи до суб'єктів підприємницької діяльності [219-1, с. 45].

В процесі здійснення господарської діяльності кооперативні організації виконують важливу соціальну функцію і, у такий спосіб, сприяють покращенню якості життя населення України, а тому потребують особливої уваги і підтримки з боку держави.

Сучасний стан національної економіки України характеризується істотним дисбалансом прибутків, що отримує невелика група підприємств, що, як правило, або є суб'єктами природних монополій або суб'єктами господарювання на суміжних ринках, при цьому порушуючи антимонопольне законодавство зловживають своїм монопольним становищем, та рештою суб'єктів ринкових відносин різних форм господарювання, в тому числі й кооперативних організацій, які, в таких умовах, позбавлені можливості гідної конкуренції.

Монополізм в національній економіці і, водночас, процеси глобалізації, які зараз відбуваються у світі, руйнують місцеву українську культуру і традиції. Глобальний капіталізм розглядає кооперативні організації, що мають міцні територіальні коріння, як перешкоду для свого розвитку. І це зрозуміло, тому як основною

метою створення і діяльності будь-якої комерційної господарської організації є отримання прибутку, в той час, як кооперативні організації виконують інший спектр завдань.

Окремі кооперативні організації як суб'єкти господарського права та система кооперації України в цілому, крім здійснення господарської діяльності, опікуються питаннями створення нових робочих місць (особливо в сільській місцевості), що зменшує рівень безробіття; подолання бідності шляхом забезпечення гідних економічних умов життя своїх членів; створення та утримання соціальних закладів (медичних, освітніх, культурних, побутових та ін.), надання населенню послуг тощо, чим в сукупності сприяють підвищенню загального рівня життя населення.

На жаль, кооперація в Україні ще перебуває в стадії свого становлення, а тому потребує системної підтримки з боку держави.

Вищезазначене свідчить про потребу наукової розробки напрямів державної підтримки розвитку кооперативної форми господарювання, з метою підвищення ефективності її діяльності, вирівнювання в Україні конкурентного середовища та забезпечення кооперативним організаціям можливості виходу на національний та світові ринки.

Для цього кооперативна форма господарювання потребує комплексного законодавчого забезпечення, в тому числі у сфері конкурентних відносин і зовнішньоекономічної діяльності, що є важливим чинником збільшення виробництва продукції народного споживання і, як наслідок цього, – підвищення доходів населення, забезпечення його зайнятості та самозайнятості, а також сталого розвитку сільських територій [209, с. 28, 29].

Натепер як у наукових колах, так і серед представників влади активно підтримується концепція забезпечення рівних умов господарювання для всіх господарюючих суб'єктів, у тому числі й для кооперативних організацій. Втім, історичний досвід розвитку кооперацій провідних економік світу показує, що навіть у тих країнах, які мають високий рівень економічного розвитку та дотримуються цивілізованих правил господарювання, кооперативний сектор економіки має суттєву підтримку з боку держави [212, с. 93].

Зокрема, в статті 129.2 Конституції Іспанії 1978 р. зазначено, що кооперативи є найважливішою організаційно-правовою формою підприємницької діяльності землеробів, і що публічна влада активно розвиває різні форми участі в підприємницькій діяльності і сприяє

розвитку кооперативних об'єднань за допомогою видання відповідних законів [440, с. 79].

Прикладом створення самодостатньої та ефективної системи кооперації є Японія. Так, на початку запровадження кооперативного руху після Другої світової війни, в кожному японському селі було створено базові кооперативи за формулою «одне село – один кооператив», загальна кількість яких вже перевищує 15000. Крім того, японським урядом було розроблено і впроваджено низку державних програм, спрямованих на розвиток системи кооперації, зокрема:

створено законодавчу базу, яка регулює діяльність кооперативів Японії, а саме: закон про сільськогосподарські кооперативи (1947 р.), закон про рибальські кооперативи (1948 р.), закон про лісові кооперативи (1978 р.), а згодом – закони про споживчі кооперативи, про кредитні асоціації, про кооперацію підприємств, про реконструкцію та укрупнення сільськогосподарських, рибальських, лісових кооперативів та їх федерацій;

утворено Центральну Асоціацію сільськогосподарських кооперативів Ja Zen-Chu (1954 р.);

засновано Кооперативний коледж (1955 р.), а в подальшому – Центральний кооперативний коледж (1969 р.), які забезпечують підготовку кваліфікованих кадрів для роботи в кооперативах;

утворено Національну Федерацію асоціацій сільськогосподарських кооперативів Ja Zen-Noh, яка здійснює політичну співпрацю на всіх рівнях між кооперативними виробниками і владою.

Зараз кооперація Японії являє собою економічно ефективну та конкурентоздатну систему, яка забезпечує гідне життя членам кооперативів, підвищує рівень їх культури через освітні програми, при цьому гарантує продовольчу безпеку всієї країни [231, с. 80-85].

Цікавим є й досвід розвитку кооперації Республіки Сінгапур, який надає на державному рівні активну підтримку розвитку кооперації, завдяки чому частка кооперативних підприємств Республіки Сінгапур на глобальному страховому ринку досягла 25%, а молочних фермерських кооперативів – 33% світового ринку молочних продуктів. У цій країні, яка має найбільш конкурентоздатну економіку в світі, кооперативи переважно працюють як сімейні підприємства, водночас мають значний вплив на соціальні процеси.

Сільськогосподарські кооперативи США також мають суттєву підтримку з боку держави в сфері просування виробленої продукції на товарних ринках, а також у сфері надання фінансових послуг.

Як справедливо вказує Р. А. Джабраїлов, у законодавстві України не окреслено чітко коло суб'єктів господарювання, які мають право на отримання гарантії з боку держави або органу місцевого самоврядування, і в цілому можна припустити, що ними можуть виступати суб'єкти господарювання різних форм власності та організаційно-правових форм. Адже згідно з пунктом 12 частини першої статті 69 Бюджетного кодексу України до доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належить плата за гарантії, надані з дотриманням умов, визначених статті 17 цього Кодексу. У свою чергу платність гарантії означає можливість її надання не тільки державним і комунальним підприємствам, але й суб'єктам господарювання інших форм власності [156, с. 217].

Питання підтримки в Україні кооперативної форми господарювання на загальнодержавному рівні врегульовано Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [29].

Відповідно до частини першої статті 3 цього Закону метою державної підтримки малого і середнього підприємництва є: формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва; сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг) на внутрішній і зовнішній ринки; забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян.

На жаль, норми вказаного Закону щодо основних напрямів державної підтримки малого і середнього підприємництва носять, переважно, бланкетний характер і до цього часу не реалізовані в спеціальному законодавстві України.

Українські науковці, які займаються дослідженням економічних проблем діяльності кооперативних організацій, зокрема, Н. В. Бондарчук, Т. Г. Камінська, Г. Є Павлова, О. Г. Чепець та інші [99, с. 169-173], а також фахівці-практики системи кооперації висловлюють консолідовану позицію про те, що в сучасних умовах господарювання, розвитку кооперативних організацій особливо

заважає непомірний податковий тиск та дорожнеча кредитних коштів.

Вказані проблеми можуть бути вирішені лише на законодавчому рівні шляхом:

1. Запровадження неприбуткового статусу виробничих кооперативів. Кооперативна форма господарювання не повинна розглядатися як форма підприємництва, що потребує внесення відповідних змін до чинного кооперативного законодавства України.

Для цього необхідно:

а) з розділу 8 «Підприємницькі товариства» ЦК виключити параграф 2 «Виробничий кооператив» [Додаток Є];

б) у частині другій статті 95 ГК слова «будь-яку іншу підприємницьку діяльність» замінити словами «будь-яку іншу діяльність»,

доповнити перше речення частини першої статті 52 ГК словосполученням такого змісту: «а також кооперативними організаціями усіх типів» [Додаток Д];

в) у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» [10, ст. 1] виключити норми щодо створення виробничих кооперативів з метою одержання прибутку [Додаток В];

г) у Законі України «Про кооперацію» частину п'яту статті 23 викласти в такій редакції: «Кооперативи провадять господарську діяльність і надають послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку» [Додаток А].

2. Закріплення в Податковому кодексі України права кооперативів усіх типів (виробничих, обслуговуючих і споживчих) самостійно визначати свій статус як платника податку (прибуткова або неприбуткова організація), в залежності від специфіки їх діяльності та поширити на всі кооперативи пільгу, що мають сільськогосподарські виробники, – реєструватися суб'єктами спеціального режиму ПДВ, що надасть можливість переводити ПДВ на спеціальні рахунки та використовувати ці кошти на закупівлю обладнання, шляхом доповнення статті 182 цього Кодексу пунктом 182.2 наступного змісту: «кооперативні організації усіх типів, незалежно від річного обсягу постачання товарів, робіт та послуг, реєструються як платники податків лише за власним бажанням» [Додаток Ж].

Потрібно відзначити, що спеціальні режими оподаткування кооперативів тривалий час існують в Іспанії, Італії, Греції, Португалії,

Франції, Польщі, Канаді та підтвердили ефективність такої форми оподаткування [184, с. 181-185].

Розуміючи гостру проблему необхідності вдосконалення податкового законодавства та враховуючи стан справ у системі споживчої кооперації, Рада і Правління Укоопспілки, неодноразово зверталися до державних владних структур з питань:

встановлення рівних умов оподаткування суб'єктів господарювання споживчої кооперації та підприємницьких структур;

введення державними адміністраціями обмежень торговельних надбавок, які не забезпечують навіть витрат кооперативних організацій на завезення товарів до сільських магазинів, не говорячи вже про отримання коштів для розвитку їхньої матеріальної бази;

спрямування до 5 відсотків виручки від реалізації товарів (робіт і послуг), без включення їх у базу оподаткування, для створення фонду розвитку споживчої кооперації;

нерівних умов сплати заготівельними організаціям ПДВ при реалізації сільськогосподарської продукції, закупленої ними у населення (неплатників ПДВ), громадянам або організаціям, які сплачують цей податок;

відшкодування кооперативним організаціям за рахунок бюджетних коштів встановлених законодавством виплат надбавок особам, які працюють в підприємствах споживчої кооперації, розташованих у гірських населених пунктах Чернівецької, Львівської, Закарпатської та Івано-Франківської областей. [87, с. 26]. На жаль, зазначені звернення залишилися без належної уваги з боку держави.

За оцінками спеціалістів та працівників споживчої кооперації, за період незалежності система втратила понад 80% свого майна, суттєво зменшилася її частка на ринку роздрібною торгівлі тощо. Це зумовлене, насамперед, тим, що система споживчої кооперації не в повній мірі адаптувалася до нових умов господарювання та сучасного законодавства. Якщо такі тенденції збережуться й надалі, то існує імовірність, що за декілька років споживчу кооперацію України очікуватиме системна криза, яка може призвести до її занепаду і припинення існування. Тому, реформування системи споживчої кооперації, завершення її адаптації до умов ринкової економіки та сучасного законодавства наразі визнається нагальною потребою, від реалізації якої залежить подальша доля споживчої кооперації в Україні [134, с. 11].

3. Переважна більшість кооперативів усіх типів сьогодні сконцентрована в сільській місцевості та здійснює діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

Головна особливість діяльності сільськогосподарських кооперативів (виробничих і обслуговуючих) полягає в тому, що вона безпосередньо пов'язана з сезонністю виконання певних видів робіт. Наприклад, сільськогосподарські кооперативи, що спеціалізуються на вирощуванні сільськогосподарських культур, переважно здійснюють свою діяльність навесні, в період посіву сільськогосподарських культур, та в осені, під час збору врожаю. В інші періоди здійснюються лише підготовчі роботи.

Тому є доцільним введення для всіх сільськогосподарських кооперативів податкових канікул по сплаті ПДВ в ті періоди, коли вони безпосередньо не зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції.

4. Запровадження довгострокового пільгового державного кредитування на розвиток матеріально-технічної бази кооперації, що може використовуватися у виробництві продукції та забезпечувати глибоку переробку виробленої сировини.

Для цього необхідно ухвалити окремий закон про кредитування суб'єктів кооперації, який би визначав правові основи кредитування кооперативних організацій України, умови надання довгострокових пільгових кредитів та джерела такого кредитування.

5. Створення та розвитку системи кредитної кооперації, яка на відміну від комерційних банків, що забезпечують виконання кредитних договорів заставою, іпотекою, порукою або страхуванням, діятиме за принципом взаємної поруки членів кредитних кооперативів, заснованої на взаємній довірі членів один до одного, а також створення системи кооперативних банків [212, с. 94].

Кредитна кооперація, яка спрямована на забезпечення дешевими кредитами членів кредитних кооперативів, показала свою ефективність в таких країнах як США, Канада, ФРН, Франція, Нідерланди, де вже тривалий час діють розгалужені багаторівневі системи кредитних кооперативів.

На кредитні кооперативи не повинно поширюватися законодавство, яке регулює діяльність комерційних банків та інших установ, що надають фінансові послуги, що значно спростить їх господарську діяльність. З іншого боку, кредитні кооперативи повинні мати можливість залучати для кредитування вільні кошти кооперативних організацій, які є їх членами, а також інвесторів, які

беруть участь в їх діяльності в якості асоційованих членів; мати доступ до державного кредитування на пільгових умовах, що надасть можливість забезпечити кооперативні організації дешевими фінансовими ресурсами.

Суттєвою перешкодою в господарській діяльності кооперативних організацій є існуюча система державної реєстрації неприбуткових організацій [219-1, с. 45]. Так, відповідно до Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 № 440 [58], ознака неприбуткових організацій присвоюється лише житлово-будівельним (житловим), дачним (дачно-будівельним), садівничим, гаражним (гаражно-будівельним) кооперативам і сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам та їх об'єднанням.

Виходячи з цього, виробничі та споживчі кооперативи та їх об'єднання, а також обслуговуючі кооперативи, крім тих, що перелічені в постанові Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 № 440, не можуть бути зареєстровані як неприбуткові організації, тому вказана постанова потребує зміни шляхом доповнення пункту 4 після строки «(0048) – інші юридичні особи...» реченням наступного змісту: «(0049) – виробничі кооперативи, споживчі та обслуговуючі кооперативи та їх об'єднання».

Чинне кооперативне законодавство України взагалі не містить норм, які визначають організаційно-правові засади співпраці кооперативних організацій з державою на основі взаємовигідного партнерства. Розділом V Закону України «Про кооперацію» [12, ст. 37], що має назву «Держава і кооперація», лише окреслено загальні гарантії держави щодо додержання прав і законних інтересів кооперативних організацій та їх членів, сприяння розвитку і зміцненню їх господарської самостійності, підготовки висококваліфікованих кадрів для системи кооперації, розвитку мережі кооперативної освіти і проведенню наукових досліджень у сфері кооперації, захисту кооперативної власності.

В той же час, названий Закон не визначає механізм забезпечення цих державних гарантій, що дозволяє стверджувати про їх декларативність.

На сьогодні в Україні та за її межами розробляється концепція партнерства держави з приватним сектором економіки, яка отримала назву «концепція двох ключів». Суть такого партнерства полягає в

спільній реалізації певних економічних проектів, які можуть бути запуснені лише в тому разі, коли обидва партнери – держава з одного боку і суб'єкт господарювання з іншого, одночасно «повернуть обидва ключі» і почнуть працювати над його реалізацією; ці ж партнери несуть і солідарну відповідальність за результати своєї діяльності [187; с. 13, 16].

В. Є. Сазонов виділяє два можливі напрями взаємодії держави з представниками приватного сектору економіки. Перший напрям – *конкордантно-цільовий* – передбачає узгодження цілей і дій партнерів в рамках реалізації спільного проекту; другий напрям – *кореально-функціональний* – передбачає консолідацію матеріальних і трудових ресурсів сторін, спрямованих на реалізацію проекту, а також на виникнення в зв'язку з цим у партнерів спільних прав і обов'язків [356, с. 119-121].

В Україні організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи такого партнерства на договірній основі визначені Законом України «Про державно-приватне партнерство» [45].

Статтею 1 цього Закону державно-приватне партнерство визначається як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору, при цьому відповідає ознакам державно-приватного партнерства.

На стороні приватного партнера у договорі, що укладається в рамках державно-приватного партнерства, можуть виступати один або декілька осіб, які за своїми зобов'язаннями несуть солідарну відповідальність.

До ознак державно-приватного партнерства належать надання прав управління (користування, експлуатації) об'єктом партнерства; придбання або створення об'єкта державно-приватного партнерства з подальшою передачею прав управлінням таким об'єктом тощо, за умови, що такі відносини тривають від 5 до 50 років.

Кооперативні організації формально не мають законодавчих обмежень у праві участі в реалізації спільних проектів на засадах державно-приватного партнерства. Втім, запроваджена Законом України «Про державно-приватне партнерство» правова конструкція «державно-приватне партнерство» не здатна забезпечити належну

взаємодію кооперативних організацій з органами державної влади і органами місцевого самоврядування з огляду на те, що діяльність кооперативних організацій базується на кооперативній власності, що є різновидом публічної форми власності, а тому не може вважатися класичним приватним партнером в тому розумінні, яке закладено в цьому Законі.

Виходячи з цього, відносини держави з кооперативними організаціями слід розглядати як у приватній так і в публічній площинах, в зв'язку з чим введена Законом правова конструкція «державно-приватне партнерство» не в повній мірі охоплює відносини, що виникають між цими суб'єктами.

Зазначене потребує введення нової правової конструкції – «державно-кооперативне партнерство» (далі – ДКП), яким слід вважати тривале (від 5 років) співробітництво кооперативних організацій з органами державної влади і органами місцевого самоврядування, що базується на договорі і спрямоване на реалізацію спільних соціально-економічних проектів з метою задоволення суспільних інтересів або інтересів окремої громади, з одного боку, а також інтересів кооперативної організації як приватного партнера – з іншого боку.

ДКП повинно здійснюватися на принципах:

рівності держави (територіальної громади) і кооперативної організації перед законом;

заборони дискримінації прав кооперативної організації;

отримання від партнерства взаємної вигоди на засадах узгодження інтересів держави (територіальної громади) і кооперативної організації;

незмінності умов договору, укладеного в рамках ДКП;

визнання державним (комунальним) і кооперативним партнерами взаємних прав і обов'язків, що виникають у рамках ДКП, та їх належне виконання;

розподілу вигод, отриманих від реалізації спільних проектів між державним (комунальним) та кооперативним партнерами та ризиків, пов'язаних з виконанням договору про ДКП, на засадах справедливості [221, с. 59].

ДКП може застосовуватися в таких сферах господарювання, як: надання освітніх, медичних, туристичних і соціальних послуг; здійснення будівництва нового житлового фонду та капітального ремонту багатоквартирних житлових будинків і об'єктів соціальної сфери; забезпечення харчування пацієнтів у комунальних медичних

зкладах і дітей, які відвідують комунальні дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; вивозу, утилізації та переробки сміття; прибирання та здійснення заходів з благоустрою населених пунктів тощо.

Досить новим і достатньо перспективним є ДКП в сфері обслуговування приватного житлового фонду багатоквартирних житлових будинків. Це пов'язано з ухваленням Верховною Радою України в травні 2015 р. Закону «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», який визначає особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку, регулює правові, організаційні та економічні відносини, пов'язані з реалізацією прав та виконанням обов'язків співвласників багатоквартирного будинку щодо його утримання та управління [46]. Цим Законом діючі житлово-експлуатаційні організації (далі – ЖЕО) позбавлено права обслуговувати багатоквартирний житловий фонд, водночас зобов'язано співвласників багатоквартирних будинків створити об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ), які б виконували функції управителя цими будинками.

Втім, власники квартир багатоквартирних будинків, збудованих в 50-80-х рр. минулого століття не виявляють бажання створювати ОСББ, оскільки вказані будинки потребують значних капіталовкладень, які не здатні забезпечити власники квартир. У такому випадку, Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» передбачає передачу багатоквартирного будинку в поточне управління управителю, яким може бути – фізична особа-підприємець або юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка за договором із співвласниками забезпечує утримання та ремонт спільного майна багатоквартирного будинку і прибудинкової території та належні умови проживання і задоволення господарсько-побутових потреб. Однак, як показує досвід роботи управителів м. Чернігова, вказані компанії намагаються обмежитися лише наданням послуг з прибирання під'їздів і прибудинкових територій, ставлячи за мету отримання з цього максимального прибутку, при цьому не поспішають із проведенням в багатоквартирних будинках капітальних ремонтних робіт, оскільки це потребує значних матеріальних затрат, які не відшкодовуються за рахунок комунальних платежів мешканців квартир. Крім того, цим Законом не передбачено прийняття управителями на свій баланс багатоквартирних будинків, а

тому, після ліквідації ЖЕО, вказані будинки фактично залишаються безхазяйними.

З цього випливає висновок, що органи місцевого самоврядування змушені будуть вирішувати проблему капітального ремонту застарілого житлового фонду, яка може бути успішно вирішена в рамках ДКП, оскільки як наголошує Р. А. Джабраїлов, хоча відповідно до чинного законодавства України органи місцевого самоврядування й мають право виступати засновниками комунальних унітарних підприємств, проте їх створення є доцільним лише в тих випадках, коли соціально-значущі цілі і завдання, заради яких вони створюються, не можуть бути реалізовані суб'єктами господарювання інших організаційно-правових форм [156, с. 227, 228; 355, с. 148].

У процесі здійснення ДКП можуть укладатися договори про управління державним або комунальним майном, про спільну діяльність та інші договори, які не заборонені законодавством.

Об'єктами ДКП можуть бути як вже існуючі об'єкти нерухомості, які перебувають у власності держави або місцевої громади, в тому числі й земельні ділянки, так і об'єкти нерухомості, що створюються в процесі реалізації спільного проекту. Об'єкти нерухомості, передані державним (комунальним) партнером кооперативній організації в користування або управління відповідно до договору про ДКП після закінчення строку дії цього договору підлягають негайному поверненню його власникові.

Порядок набуття права власності на об'єкти нерухомості, що створюються в процесі виконання договору про ДКП, повинно вирішуватися на підставі відповідних положень Цивільного і Земельного кодексів України.

Джерелами фінансування ДКП можуть бути фінансові ресурси кооперативної організації, кошти державного або місцевого бюджетів, запозичені кошти та інші джерела, які не заборонені чинним законодавством України.

Безпосереднє здійснення ДКП може відбуватися в порядку, встановленому Законом України «Про державно-приватне партнерство». Згідно з положеннями статей 10, 11 цього Закону право пропозиції здійснення державно-приватного партнерства, а також прийняття рішень про таке партнерство належить органам державної влади і органам місцевого самоврядування. За приписами статті 14 Закону, визначення приватного партнера здійснюється за

результатами конкурсу; порядок проведення конкурсу затверджується Кабінетом Міністрів України.

Право укладення договору про ДКП з державним партнером має та кооперативна організація, яка визнана переможцем конкурсу, що фіксується в протоколі. В договорі про ДКП сторони повинні узгодити усі істотні умови ДКП, зокрема: предмет ДКП; порядок передачі в користування (управління) об'єктів нерухомості та їх повернення по закінченню строку дію договору про ДКП; порядок розподілу прибутків, отриманих в процесі партнерства; умови порядку надання державним (комунальним) партнером кооперативній організації фінансової допомоги, необхідної для належного виконання договору про ДКП; строк дії договору про ДКП.

Здійснення ДКП в окремих випадках може потребувати підтримки з боку держави (територіальної громади) як державного (комунального) партнера, яка може надавати у таких формах:

державних гарантій і гарантій органів місцевого самоврядування;

фінансування ДКП за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

придбання державним (комунальним) партнером товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) кооперативною організацією як приватним партнером за договором про ДКП;

постачання кооперативній організації як приватному партнеру за договором про ДКП товарів (робіт, послуг), необхідних для належного виконання цього договору;

в інших, передбачених договором про ДКП, формах, не заборонених законом.

Крім того, у випадках, якщо ціни на товари (роботи, послуги), які виробляє (виконує, надає) кооперативна організація як приватний партнер, підлягають державному регулюванню, договором про ДКП повинно бути передбачено здійснення державним партнером компенсаційних виплат. Невиконання державним (комунальним) партнером своїх зобов'язань в цій частині, повинно надавати право кооперативній організації призупинити співпрацю в рамках договору про ДКП або відмовитися від договору в односторонньому порядку в тому разі, якщо ненадання інвестиційних компенсацій може призвести до завдання виконанням договору про ДКП кооперативній організації матеріальних збитків.

Дострокове розірвання договору про ДКП, в разі його невиконання або неналежного виконання з боку державного

(комунального) партнера, є підставою для відшкодування кооперативній організації збитків та/або упущеної вигоди.

Поглиблення співпраці держави з кооперативними організаціями в рамках ДКП активізує розвиток усієї системи кооперації України і, водночас, надасть державі і органам місцевого самоврядування реальну можливість вирішити нагальні проблеми, що існують в економічній і соціальній сферах уникнувши, при цьому значних фінансових затрат.

Розвиток ДКП свідчить про соціалізацію господарських відносин за участю кооперативних організацій і державного (комунального) партнера, що відповідає загальній тенденції новітнього законодавства України, на якій наголошують і С. В. Богачев та Р. А. Джабраїлов [97; 155; 156, с. 57-58].

ДКП можна розглядати як особливий вид спільної діяльності, до якої В. А. Устименко відносить діяльність суб'єкта господарювання, спрямовану на вкладання коштів у розвиток соціальної інфраструктури територіальної громади [423, с. 54].

З метою забезпечення права кооперативних організацій на взаємовигідну співпрацю з державою і органами місцевого самоврядування на партнерських засадах слід доповнити розділ V Закону України «Про кооперацію» статтею 37¹ наступного змісту:

«Стаття 37¹. Державно-кооперативне партнерство

Державно-кооперативне партнерство – це тривале (від 5 років) співробітництво кооперативної організації з органами державної влади і органами місцевого самоврядування, яке базується на договорі, і спрямоване на реалізацію спільних соціально-економічних проектів, з метою задоволення суспільних інтересів або інтересів окремої громади, а також інтересів кооперативної організації.

Державно-кооперативне партнерство здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про державно-приватне партнерство» [Додаток А].

Досить актуальним для кооперативних організацій на даний час є питання відповідальності. Так, згідно частини другої статті 163 ЦК члени виробничого кооперативу несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу у розмірах та порядку, встановлених статутом кооперативу і законом. Принцип субсидіарної (додаткової) відповідальності членів виробничого кооперативу закріплений і в частині першій статті 95 ГК.

В науковій літературі господарська відповідальність розглядається як метод державного регулювання економіки.

Господарська відповідальність виконує:

компенсаційно-відновлювальну функцію, яка полягає у відновленні порушеного правопорядку й усунення наслідків неправомірної поведінки суб'єкта господарювання;

стимулюючу функцію, яка полягає в застосуванні до порушника адміністративних чи майнових санкцій і спонукає до припинення протиправних дій чи бездіяльності (негативне спонукання);

попереджувальну функцію, яка проявляється в тому, що загроза застосування господарських санкцій примушує суб'єкта господарювання діяти правомірно;

контрольно-інформаційну функцію, яка полягає у виявленні та фіксації порушень у сфері господарювання спеціально-уповноваженими державними органами з метою відповідного реагування;

сигнальну функцію, яка проявляється в тому, що сигналізує самому суб'єкту господарювання-порушнику про необхідність поліпшення його господарської діяльності;

регулювальну (адміністративну) функцію завдяки якій здійснюється державно владний вплив на поведінку порушника [381, с. 8].

Господарська відповідальність має такі ознаки:

1) вона є наслідком протиправної поведінки суб'єкта господарювання і чітко фіксується в нормативно-правовому акті;

2) спрямована на позбавлення суб'єкта господарювання певних матеріальних благ, тобто на його майнову базу;

3) забезпечується примусом держави, який застосовується в різних формах [121; 143; 330; 445; 448; 449].

Питання господарсько-правової відповідальності кооперативних організацій на сьогодні залишається дискусійним. Так, в окремих наукових статтях з господарського права зустрічаються пропозиції поділу суб'єктів господарювання на власників і не власників майна [379], що тягне за собою потребу вирішення проблеми визначення прав і повноважень засновників щодо майна, створених ними суб'єктів господарювання.

І. В. Спасибо-Фатеева вважає, що в тому разі, якщо юридична особа є власником переданого при її створенні майна, то засновники (учасники) цієї юридичної особи не можуть бути одночасно власниками цього майна; проте, в разі, якщо юридична особа користується майном на праві господарського відання (не є власником майна), зазначене зовсім не означає, що в цьому випадку

право на майно буде належати засновникам такого підприємства. Наприклад, засновник державного підприємства не є власником його майна, а виступає як уповноважений державою орган управління [380, с. 3].

В рамках цього монографічного дослідження доведено, що кооперативні організації є власниками майна, яке належить їм на праві колективної власності, що дає членам кооперативних організацій право спільно вирішувати долю кооперативного майна.

Тому, передавши своє майно у власність кооперативної організації, її члени втрачають правомочності власника щодо переданого ними майна, а набувають право участі в управлінні майном кооперативу. Тобто, речове право членів кооперативної організації трансформується в зобов'язальне право. За таких обставин, законодавчі положення про додаткову (субсидіарну) майнову відповідальність членів кооперативних організацій мають сумнівний характер.

Оцінюючи доцільність запровадження субсидіарної відповідальності членів виробничих кооперативів по господарським зобов'язанням останніх, необхідно зазначити, що з одного боку, субсидіарна відповідальність має позитивні риси, оскільки підвищує відповідальність членів виробничих кооперативів за результати їх господарської діяльності та належне виконання кооперативами своїх договірних зобов'язань, що підвищує довіру контрагентів до виробничих кооперативів, а з іншого боку – знижує інтерес потенційних засновників і майбутніх членів виробничих кооперативів до такої організаційної форми господарювання, оскільки підвищує рівень їхньої майнової відповідальності.

Тому, в сучасних умовах розвитку економіки країни буде правильним поставити кооперативи в рівні умови в сфері відповідальності з іншими суб'єктами господарювання, в тому числі з господарськими товариствами, та виключити положення про субсидіарну відповідальність членів виробничих кооперативів із чинного законодавства України.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що з метою створення належних умов для розвитку системи кооперації України та забезпечення кооперативним організаціям рівних з іншими суб'єктами умов господарювання, існує об'єктивна потреба в державній підтримці кооперації, в тому числі й в законодавчій сфері.

Для цього необхідно на законодавчому рівні закріпити неприбутковий статус кооперативних організацій усіх типів;

зменшити податкове навантаження на кооперативні організації та запровадити податкові канікули для сільськогосподарських кооперативів; визначити правові та економічні засади діяльності кредитної кооперації; передбачити механізми пільгового державного кредитування кооперативних організацій; ввести в кооперативне законодавство спеціальні норми, які визначають організаційно-правові засади державно-кооперативного партнерства, а також скасувати субсидіарну відповідальність членів виробничих кооперативів.

4.3. Принцип розмежування юрисдикції адміністративних і господарських судів при вирішенні кооперативних спорів

Відповідно до статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення; у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [1].

Згідно із положеннями частини третьої статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону від 02.06.2016 № 1402-VIII, що діє з 30.09.2016 систему судоустрою складають: місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди [23].

Термін «юрисдикція» в перекладі з латинської – «jurisdiction» означає судочинство, відправлення правосуддя. При цьому судова юрисдикція поділяється за функціональним, предметним і територіальним критеріями.

Якщо *функціональний* критерій характеризує обсяг повноважень судів з точки зору їх діяльності, тобто інстанційності; *предметний* – обсяг повноважень щодо відповідних правових об'єктів судового захисту, *територіальний* – охоплює повноваження, визначені певною територією діяльності органів судової влади [364, с. 11, 16].

Створення в Україні в 2005 р. системи адміністративних судів призвело до виникнення юрисдикційних конфліктів із господарськими судами стосовно більшості сфер державного управління, зокрема, адміністрування податків, захисту економічної конкуренції, реєстрації речових прав на нерухоме майно, охорони

прав інтелектуальної власності, розпорядження землями державної (комунальної) форми власності тощо [302, с. 12].

Вказані конфлікти не розв'язані й дотепер. Головна проблема полягає в тому, що діяльність адміністративних судів будується на принципі дихотомії права, що тягне за собою накладення їх юрисдикції на юрисдикцію господарських і загальних судів.

Проблема співвідношення господарських відносин з адміністративними на різних етапах розвитку теорії господарського права з різних наукових позицій в тій або іншій мірі висвітлювалася в наукових роботах А. Г. Бобкової, Г. Д. Джумагельдієвої, Р. А. Джабраїлова, Г. Л. Знаменського, В. К. Мамутова, В. А. Устименка, В. С. Щербини та інших.

Втім, проблема подолання колізії адміністративної юрисдикції з господарською до цього часу залишається невирішеною, що створює перешкоди в судовому захисті прав суб'єктів господарювання та обумовлює потребу дослідження цього питання.

Згідно зі статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Пунктом 7 статті 3 КАС до кола суб'єктів владних повноважень віднесено будь-який орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхніх посадових чи службових осіб, а також інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

На підставі аналізу зазначених норм М. Смокович дійшов висновку, що публічно-правовим спором за КАС є не будь-який публічно-правовий спір, а лише той, який впливає зі здійснення суб'єктом своїх владних управлінських функцій [372, с. 24].

На неналежність якості змісту вжитої законодавцем дефініції «владна управлінська функція» звертав увагу В. Авер'янов, який пропонував розмежовувати державне управління від управління внутрішньо-організаційного та поділяти управлінські функції на функції зовнішнього і функції внутрішнього спрямування. Він вказував, що відповідний орган діє в якості суб'єкта владних

повноважень лише за умови, що цей орган реалізує свою компетенцію стосовно невизначеного кола осіб. Ці відносини будуються за типом: суб'єкт владних повноважень – фізичні та юридичні особи поза межами даного суб'єкта. Натомість внутрішньо-організаційні функції не можуть здійснюватися поза межами суб'єкта владних повноважень, а тому вони завжди спрямовані в його середину [71, с. 9].

Як зазначається в юридичній літературі, «публічне» та «приватне» у правовому регулюванні інколи мають інтегрований характер й утворюють певну єдність правового регулювання, саме тому визначення юрисдикції адміністративних судів шляхом віднесення до неї публічно-правових спорів з одного боку призводить до конкуренції юрисдикцій, а з іншого – до розділу юрисдикції одних і тих же спорів [227, с. 7].

Виникнення спору між суб'єктом господарювання з одного боку та суб'єктом владних повноважень з іншого не означає, що такий спір автоматично належить до юрисдикції адміністративного суду, оскільки в силу положень частини другої статті 2 КАС до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Таким чином, КАС не виключає можливість розгляду окремих спорів фізичних осіб або суб'єктів господарювання із суб'єктами владних повноважень, що виникають у сфері публічно-правових відносин, за правилами іншого судочинства.

У теорії і практиці останніх років переваги набуває точка зору, що головним критерієм розмежування судових юрисдикцій повинен бути не суб'єктний склад спору (наявність серед учасників спору суб'єкта владних повноважень), а його предмет і зміст спірних правовідносин. Якщо за змістом правовідносин є господарськими, а предметом, з приводу якого виник спір, виступає господарська діяльність, то такого роду спори повинні розглядатися господарськими судами за правилами господарського судочинства [151, с. 26].

Зважаючи на це, для правильного розв'язання проблеми розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій вирішальне значення має насамперед чітка і недвозначна, заснована на чинному законодавстві кваліфікація відповідних відносин в

економіці як господарських, відмежування цих відносин від адміністративних та інших суміжних [192, с. 224].

Основа розмежування господарських і адміністративних відносин на законодавчому рівні закріплена в частині першій статті 4 ГК, згідно з якою не є предметом регулювання цього Кодексу адміністративні та інші відносини управління за участю суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Зі змісту цієї норми вбачається беззаперечний висновок про те, що відносини, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування, що наділені у відношенні суб'єктів господарювання господарською компетенцією і правом здійснювати щодо них організаційно-господарські повноваження є суто господарськими. У зв'язку з цим, спори, що виникають із зазначених правовідносин належать лише до юрисдикції господарських судів.

За своєю правовою природою організаційно-господарські правовідносини є вертикальними. Організаційно-господарські правовідносини не можуть існувати окремо від горизонтальних правовідносин, тобто правовідносин, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні ними господарської діяльності, оскільки втративши майнову основу втрачається сенс в регулюванні господарської діяльності. У той же час, існування господарсько-виробничих відносин є неможливим без відповідної їх організації

За твердженням О. П. Подцерковного, відсутність організаційно-майнової єдності господарських відносин означала б їх руйнування і хаотичне існування, оскільки господарська діяльність – складноорганізований, але єдиний економічний організм [141, с. 23].

Отже, здійснюючи розмежування адміністративних і господарських правовідносин, перш за все треба визначати – яку саме компетенцію здійснює в спірних правовідносинах орган державної влади або орган місцевого самоврядування. Якщо названі органи влади виконують господарську компетенцію, спрямовану на організацію господарської діяльності, то вирішення спору належить виключно до юрисдикції господарського суду.

Зазначений висновок повністю узгоджується з приписами статті 2 ГК про те, що учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, а також й органи державної

влади та органи місцевого самоврядування, що наділені у відношенні до суб'єктів господарювання господарською компетенцією.

Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи та в силу положень частини третьої статті 8 ГК передбачає сукупність прав та обов'язків цього органу в сфері господарювання, що визначені Конституцією та законами У країни.

Враховуючи викладене, господарськими (організаційно-господарськими) відносинами згідно відповідних положень ГК є відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю в усіх сферах і галузях економіки.

Такими, зокрема, є відносини, що виникають при утворенні власником (засновником) суб'єкта господарювання в ході реалізації ним організаційно-установчих повноважень (ст. 135 ГК), при легалізації (легітимації) суб'єктів господарювання – їх державній реєстрації, ліцензуванні та патентуванні, при отриманні суб'єктами господарювання документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, при реєстрації їх згідно законодавства в органах пенсійного фонду, у податкових, митних та інших органах, а також при здійсненні інших елементів легалізації (легітимації).

Відносини з управління об'єктами державної і комунальної власності є господарськими і регулюються нормами господарського законодавства – у тій частині, в якій вони стосуються процесу організації та здійснення господарської діяльності, і учасниками цих відносин виступають суб'єкти господарювання з одного боку та уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування чи інші уповноважені названими органами суб'єкти з іншого. Це підтверджується і матеріалами судової практики, згідно яких, зокрема, спори щодо приватизації, оренди, концесії державного та комунального майна за участю названих суб'єктів розглядаються господарськими судами [326; 335], тобто є господарськими спорами, а відповідні відносини мають господарсько-правову природу. Зокрема, органи місцевого самоврядування виступають у ролі суб'єктів організаційно-господарських повноважень щодо комунальних підприємств у процесі управління господарською діяльністю на відповідній території, що знайшло визнання у матеріалах практики Конституційного Суду України [351].

Господарськими (організаційно-господарськими) є відносини, що складаються при плануванні господарської діяльності суб'єктів господарювання, зокрема, при розгляді і узгодженні планів таких суб'єктів з виконавчими органами місцевих рад, при затвердженні фінансових планів державних і комунальних підприємств та інші у цій сфері.

До категорії господарських (організаційно-господарських) належать відносини, що складаються при здійсненні контролю за господарською діяльністю та застосуванні адміністративно-господарських санкцій. Стосовно сфери обмеження монополізму і захисту конкуренції, зокрема, господарський характер вказаних відносин знайшов підтвердження як у практиці діяльності органів Антимонопольного комітету України, так і у судовій практиці, адже спори між названими органами і суб'єктами господарювання розглядаються господарськими судами [334]. Аналогічним чином господарсько-правову природу мають відносини, що складаються при здійсненні контролю і застосуванні адміністративно-господарських санкцій в інших сферах і галузях економіки. Адже органи, що здійснюють контроль за господарською діяльністю суб'єктів господарювання і застосовують названі санкції у відповідних сферах і галузях мають такий же статус і займають таке ж положення в системі органів державної влади, як і органи Антимонопольного комітету.

Слід підкреслити, що господарським (організаційно-господарським) відносинам на відміну від адміністративних у більшій мірі притаманна допустима диспозитивність, вони виступають як відносини партнерства, учасники яких спрямовують свою діяльність на рішення спільних завдань відповідно до встановлених Конституцією України і ГК мети і правових засад здійснення господарської діяльності, розвиток підприємництва, підвищення ефективності суспільного виробництва, забезпечення його соціальної спрямованості, утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України. Причому, як відзначається у спеціальній літературі, відносини партнерства поширюються й на сфери державної реєстрації суб'єктів господарювання, отримання ними ліцензій, дозволів, доступу до природних, фінансових, трудових, інших ресурсів, контролю за господарською діяльністю, відповідальності та інші [300, с. 37-41].

Офіційно визнана і закріплена в ГК господарсько-правова природа перелічених та інших подібних відносин об'єктивно

обумовлює підвідомчість спорів, що виникають з цих відносин, господарським судам. Саме господарські суди спеціально створені для вирішення спірних ситуацій в економіці і протягом багатьох десятиріч успішно це здійснюють. Вони є найбільш компетентними і досвідченими в економічних питаннях, акумулюють інформацію щодо економічної сфери, професійно нею володіють і використовують, і в силу цього здатні забезпечити найбільш ефективну реалізацію державної економічної політики.

Відносини в економіці ґрунтуються на органічному поєднанні приватних і публічних засад. У цьому зв'язку поділ господарських спорів на приватні і публічні виглядає як такий, що не відповідає реальній ситуації і позбавлений практичного сенсу.

За таким самим підходом слід визначати вид судової юрисдикції у справах про оскарження рішень органів місцевого самоврядування з приводу розпорядження земельними ділянками, оскільки в такому випадку органи місцевого самоврядування діють як суб'єкти владних повноважень і одночасно як уповноважені власники землі на підставі галузевого законодавства (Земельного кодексу України).

Слід відзначити, що кваліфікацію вказаних правовідносин як цивільних не змінює рішення Конституційного Суду України від 01.04.2010 № 10-рп/2010 у справі № 1-6/2010 [350]. Як відзначає А. Гнатенко, дане рішення Конституційного Суду України не вступає у конкуренцію з постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» в редакції від 19.03.2010 № 2, адже сам предмет спору – земельні правовідносини – у цьому рішенні не аналізувався. Якщо в особи виникло право на земельну ділянку на підставі рішення органу місцевого самоврядування, зазначає А. Гнатенко, то спроба оскаржити рішення такого органу фактично зводиться до оспорювання права власності на ділянку, тобто виникає спір про право цивільне, який повинен розглядатися за правилами цивільного судочинства. [346]. Такі ж саме спори, але вже за участю суб'єктів господарської діяльності, що виникають із правовідносин, у яких державні органи та органи місцевого самоврядування реалізують повноваження власника землі, підвідомчі господарським судам.

На останок доцільно ще раз підкреслити, що головним критерієм розмежування господарської та адміністративної судових юрисдикцій повинен бути не суб'єктний склад учасників спірних правовідносин, а, насамперед, предмет спору та зміст спірних правовідносин. При цьому спори з господарських відносин, як ці

відносини розуміються у чинному законодавстві, підлягають розгляду господарськими судами за правилами господарського судочинства.

4.4. Перспективи удосконалення кооперативного законодавства в контексті європейського досвіду

Економічні процеси в Україні вимагають кардинального перегляду норм чинного кооперативного законодавства, зміни його системи та концептуальних положень. У зв'язку із прагненням України приєднатися до ЄС, особливої уваги набуває необхідність приведення вітчизняного законодавства у відповідність до світових вимог [191, с. 96].

На необхідності вдосконалення кооперативного законодавства України з метою розвитку кооперативного сектору економіки неодноразово зверталася увага як в наукових публікаціях з господарського права, так і в статтях вчених, які представляють інші галузеві науки [166; 328].

Так, обґрунтовуючи необхідність розвитку кооперативного руху, особливо на селі, ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України С. М. Ніколаєнко навів дані про те, що у Франції три чверті всієї аграрної продукції виробляють кооперативи; в Україні – всі разом узяті кооперативи не забезпечують і 5% виробництва сільськогосподарської продукції [289, с. 8].

Натепер, сільськогосподарське виробництво здійснюється переважно великими холдинговими компаніями, які захопили майже увесь аграрний ринок. Вони знекровлюють українські землі, намагаючись отримати максимальний прибуток, при цьому не вкладають жодної копійки у відновлення земельних ресурсів і розвиток інфраструктури місцевих громад, що призводить до подальшого занепаду села та зубожіння сільського населення, яке позбавлено можливості працевлаштування за місцем свого проживання [288, с. 13].

Пріоритетність вказаних тенденцій у трансформації правових норм закріплена у Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 [42]. Цей нормативно-правовий акт серед першочергових завдань визначив адаптацію у сфері законодавства про компанії.

Серед суб'єктів господарювання, правовий статус яких потребує приведення у відповідність до законодавства ЄС, особливе місце займають кооперативні організації, оскільки регулювання їх господарської діяльності на сьогодні відбувається неоднозначно і безсистемно.

Окреслення шляхів удосконалення господарсько-правового забезпечення діяльності кооперативних організацій вимагає проведення аналізу наявного на сьогодні стану його законодавчого забезпечення, який характеризується значним рівнем хаотичності.

Серед завдань нового тисячоліття в Україні постало завдання відродження кооперативного руху, побудови та відтворення кооперативної інфраструктури в тому обсязі, який необхідний для заповнення економічної ніші, залучення в економіку України додаткових матеріальних та людських ресурсів.

Нормальному розвитку й функціонуванню кооперації в Україні сьогодні перешкоджають ряд факторів:

1) суперечливість та безсистемність національного законодавства про кооперацію, неузгодженість норм, що свідчить про необхідність його кодифікації;

2) відсутність чіткої та послідовної державної економічної політики щодо розвитку кооперації в Україні як важливої та ефективної форми господарювання;

3) відсутність державної підтримки, зокрема в сфері оподаткування та кредитування кооперативів;

4) відсутність системи кредитної кооперації.

З цього випливає висновок про потребу реанімації кооперативної ідеї в Україні. Це може відбутися двома шляхами: запозичення передового досвіду, сталого і виправданого практикою механізму регулювання їх діяльності або вироблення власного підходу.

Перший шлях уявляється найбільш виправданим і таким, що може здійснюватися на засадах адаптації національного

господарського, зокрема кооперативного законодавства до вимог законодавства ЄС про господарські організації.

Зазначене потребує подальшого вдосконалення національного господарського законодавства з питань кооперативних відносин власності, майнової самостійності кооперативних організацій, майнової відповідальності кооперативних організацій та їх членів за їх боргами, соціальної спрямованості діяльності кооперативних організацій тощо; розробки та затвердження на рівні держави чіткої і послідовної економічної політики, спрямованої на всебічний розвиток системи кредитної кооперації; надання з боку держави пільг, в тому числі у сфері оподаткування і кредитування кооперативних організацій.

Серед основних заходів, що сприятимуть оптимізації діяльності кооперативів в Україні, можна виділити наступні: проведення галузевого і міжгалузевого моніторингу кооперативного законодавства та його кодифікація; розроблення державної програми розвитку кооперації в Україні; здійснення заходів державної підтримки кооперативних організацій, в тому числі у створенні ними кооперативних об'єднань з місцевим та загальнодержавним статусом.

Є доцільним закріплення на конституційному рівні кооперативної форми власності як окремого виду власності в Україні та основних особливостей її правового режиму. Це обумовлено тим, що кооперативна форма власності є різновидом публічної власності, при цьому встановлює спеціальні (обмежені) правомочності власника у використанні майна неподільного фонду, що забезпечує сталий розвиток кооперативних організацій і системи кооперації в цілому та дотримання балансу інтересів окремих членів кооперативних організацій і місцевих територіальних громад.

Запропоновані кроки відповідатимуть європейському досвіду організації співпраці на кооперативних засадах.

На сьогодні в розвитку міжнародного кооперативного руху простежуються такі закономірності:

перша – кооперативний рух розвивається, охоплюючи країни з різними економічними системами і суспільними устроями;

друга – по мірі поглиблення ринкових процесів, активізується і розширюється кооперативний рух;

третья – у розвитку міжнародного кооперативного руху пріоритет має соціальна місія [390, с. 337].

Розвиток міжнародного кооперативного руху має суттєвий вплив і на розвиток національної кооперації. Розуміючи важливість національної кооперації для всього суспільства, 23 березня 2004 року на ХІХ з'їзді споживчої кооперації України була затверджена Стратегія розвитку споживчої кооперації України на 2004-2015 рр., яка:

визначала основні завдання перспективного розвитку споживчої кооперації України в економічній і соціальній сферах;

передбачала створення соціально орієнтованої моделі споживчої кооперації; запровадила підпорядкування економічної і господарської діяльності споживчих кооперативів соціальним ідеям кооперації;

запроваджувала посилення ролі кооперації в реалізації соціальної політики та боротьбі з бідністю;

передбачала заходи щодо розвитку заготівельно-виробничого комплексу;

окреслювала напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності і міжнародного кооперативного співробітництва, а також сфери побутових, соціально-культурних та фінансового кредитних послуг.

На жаль, недосконале законодавство та фінансова-економічна криза в Україні не дозволили виконати вказану Стратегію в повній мірі.

Наразі існує гостра потреба систематизації чинного кооперативного законодавства на базі ГК, який би регулював діяльність усіх типів кооперативів, у тому числі і кредитних, і сільськогосподарських, з одночасним скасуванням законів України «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію», оскільки наявність в Україні декількох кооперативних законів, які регулюють одну й ту саму групу суспільних відносин, при цьому мають суттєві неузгодженості в регулюванні господарсько-правового статусу різних типів кооперативів, значно ускладнює їх застосування, водночас виступає одним з тих чинників, який гальмує розвиток кооперації в Україні.

Крім того, віднесення правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів до сфери аграрного права є необґрунтованим і не сприяє правильному уявленню про засади формування галузей права.

Особливістю діяльності сільськогосподарських кооперативів є лише те, що вони можуть використовувати в процесі виробництва власної продукції землі сільськогосподарського призначення, вступаючи при цьому в земельні відносини. Водночас, в окремих підручниках з аграрного права пропонується виділити земельні відносини з системи аграрних відносин [75].

Землі сільськогосподарського призначення є засобом виробництва, його матеріальною основою і включаються до складу майнових фондів сільськогосподарських кооперативів. В той же час, матеріальна основа господарювання не може бути критерієм формуванні галузі права і не впливає на правовий статус суб'єктів господарювання. Організаційна форма здійснення господарської діяльності визначається нормами господарського права, і безпосередньо впливає на правовий режим майна суб'єкта господарювання, що знаходиться в його користуванні.

Тому, правове регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів усіх типів повинно бути віднесено до сфери господарського права шляхом інкорпорації відповідних норм до ГК.

Вказане узгоджується з позицією В. А. Устименка, який вважає, що ГК повинен визначати стратегію і основні напрямки оптимального розвитку економіки України, а також оптимальні шляхи забезпечення її правовими засобами. Для цього в ньому доцільно закріпити основоположні принципи здійснення господарської діяльності та найбільш ефективні механізми [354, с. 203].

На необхідності кодифікації господарського законодавства та формуванні «великого» Господарського кодексу України, який включав би норми правозастосування і доктринальні правоположення господарського права, неодноразово наголошував В. К. Мамутов. Зокрема він писав: «... «малий кодекс», прийнятий Верховною Радою України в січні 2003 р., повинен слугувати основою і стрижнем «великого кодексу» доповненого нормами інших актів, судовою практикою і доктринальними тлумаченнями... Наука господарського права повинна спрямувати зусилля на будівництво «великого кодексу», маючи на увазі, що різниця між хаотичною масою нормативних актів і кодексом не менше ніж різниця між купою будівельних матеріалів і побудованою з них матеріалів спорудою» [264, с. 37, 39, 40].

Перш за все, треба доповнити ГК статтею 1¹, яка визначає, що ГК є основним актом господарського законодавства; відносини в сфері господарювання регулюються цим Кодексом та іншими актами законодавства в частині, що не суперечать ГК [Додаток Д].

Одночасно треба провести значну роботу по імплементації норм чинного законодавства України, що регулюють окремі сфери господарських відносин, до ГК, зокрема: законодавства про захист економічної конкуренції; законодавства, щодо порядку здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання тощо. Необхідно виключити з ЦК положення, які регулюють правовий статус суб'єктів господарювання, що не є предметом цивільного законодавства, з одночасним введенням аналогічних норм до ГК.

Вказане дозволить чітко розмежувати сфери дії ГК і ЦК, що є особливо актуальним в практичній діяльності суб'єктів господарювання, органів, наділених організаційно-господарськими повноваженнями, контролюючих державних органів і судів, при цьому назавжди покладе край безпідставним твердженням цивілістів про несамостійність (комплексність) господарського права та декларативність більшості його положень.

Потрібно визнати, що господарське право регулює особливу сферу суспільних відносин – господарські відносини, які забезпечують формування та розвиток національної економіки держави та не мають нічого спільного з достатньо розмитою категорією «особисті майнові та немайнові відносини», що є предметом регулювання цивільного права.

Якщо ЦК є основним актом цивільного законодавства, то ГК – повинен стати основним актом господарського законодавства. За таких обставин, ці кодекси повинні діяти самостійно – кожний в своїй сфері правового регулювання, а не за статусом загального (ЦК) і спеціального (тобто похідного – ГК) законодавчих актів.

Враховуючи те, що кооперація України фактично утворює окремий сектор економіки, з урахуванням вищевикладеного є доцільним введення до глави 10 ГК (Підприємства колективної форми власності) параграфу 1 «Кооперація», який буде регулювати правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні, проект якого наведений у додатку 3.

Слід зазначити, що на потребі принципової зміни структури чинного ГК наголошує й Б. Г. Розовський, який вважає, що ГК повинен складатися з декількох книг. У першій книзі повинні бути сконцентровані норми, що є загальними для регулювання всіх сфер господарської діяльності, знання яких необхідно будь-якому підприємцю, а інші книги – побудовані з урахуванням специфіки окремих її видів. Зокрема, науковець пропонує інтегрувати в ГК норми природоресурсного права. Цю пропозицію схвально оцінюють й В. А. Устименко та Р. А. Джабраїлов [354, с. 5, 6, 65, 151].

Комплексний підхід до вивчення господарського права, який передбачає регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки з урахуванням використання суб'єктами господарювання природних ресурсів (зокрема, у гірничодобувній промисловості, електроенергетиці, харчовій промисловості та аграрній сфері), застосовує О. П. Віхров [123]. Аналогічний погляд на вивчення господарського права має Н. С. Хатнюк [142].

Оскільки регулювання господарських відносин, що виникають в процесі організації та здійснення господарської діяльності не є завданням ЦК, з нього слід виключити параграф 2 (Виробничий кооператив), який знаходиться в главі 8 (Підприємницькі товариства) підрозділу 2 (Юридична особа) розділу II (Особи), залишивши питання регулювання кооперативних відносин ГК.

Доцільність цих кроків обґрунтована в попередніх розділах монографічного дослідження, при цьому узгоджується з думкою Б. Г. Розовського про необхідність беззаперечного виключення з ЦК регламентації відносин, що стосуються предмету регулювання ГК та відмову від паралелізму цих кодексів [354, с. 46].

В основу параграфу 1 «Кооперація» слід покласти текст Закону України «Про кооперацію», з урахуванням вже обґрунтованих у попередніх розділах монографії пропозицій про внесення змін і доповнень.

Після імплементації тексту Закону до ГК нумерація його статей зміниться на статті 94-137 відповідно. Водночас до тексту параграфу 1 «Кооперація» потрібно внести додаткові зміни і доповнення, зокрема:

1) в абз. 3 статті 95 – після слова «кооператив» словосполучення «юридична особа» замінити словосполученням «господарська організація», а словосполучення «іншої діяльності» – виключити.

Внесення цих змін пов'язано з тим, що кооператив є, насамперед, господарською організацією, тому як лише процес господарювання дозволяє забезпечити досягнення цілей кооперації;

2) в статті 95 у визначенні споживчого кооперативу виключити словосполучення «виробництво продукції».

Потреба цих змін обумовлена тим, що передбачена статтею 95 параграфу 1 «Кооперація» можливість здійснення споживчими кооперативами (споживчими товариствами) виробничої діяльності, фактично стирає грань відмінності між виробничими і споживчими кооперативами, що доведено в попередніх розділах цієї роботи.

3) статтю 95 доповнити абз. такого змісту:

«кредитний кооператив – обслуговуючий кооператив, який утворюється з метою надання кредитних послуг виробничим і споживчим кооперативам. Кредитні кооперативи можуть надавати свої послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу. На кредитні кооперативи не поширюється законодавство, яке регулює діяльність організацій, що надають банківські та інші фінансові послуги».

Зазначене підкреслює особливості господарської діяльності кредитних кооперативів як різновиду обслуговуючих кооперативів, завданням яких є забезпечення кооперативних організацій усіх типів дешевими кредитними ресурсами, а також сільськогосподарських кооперативів усіх типів, які мають специфіку діяльності, обумовлену особливостями господарюванням на землі.

Запропонована у визначенні кредитного кооперативу норма про те, що на кредитні кооперативи не поширюється законодавство, яке регулює діяльність організацій, що надають банківські та інші фінансові послуги, дозволить спростити фінансову діяльність цих організацій та виведе їх з-під контролю спеціальних державних органів, зокрема НБУ, які показали свою неефективність регулювання господарських організацій, що надають фінансові послуги;

4) статтю 95 доповнити абз. такого змісту:

«сільськогосподарський кооператив – кооператив, утворений виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва,

тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування».

Введення вказаного терміну підкреслює ту обставину, що дія параграфу 1 «Кооперація» поширюється і на діяльність сільськогосподарських кооперативів.

5) в абз. 1 статті 98 словосполучення «Цивільного кодексу» замінити словосполученням «Господарського кодексу».

Це пов'язано з потребою виключення з ЦК положень, які регулюють господарську діяльність виробничих кооперативів, а саме – параграфу 2 (Виробничий кооператив) з глави 8 (Підприємницькі товариства) підрозділу 2 (Юридична особа) розділу II;

б) друге речення абз. 2 статті 99 після словосполучення «житлово-будівельними» доповнити словом «кредитними».

Вказана зміна забезпечує виділення кредитної кооперації в окремий напрям господарської діяльності обслуговуючих кооперативів.

Визнаючи необхідність подальшого розвитку всіх сегментів фінансового ринку і, зокрема, формування розвинутої системи кредитної кооперації, яка буде сприяти підвищенню рівня довіри населення до фінансової системи держави та створюватиме умови для сталого економічного зростання, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 № 321-р схвалено Концепцію розвитку системи кредитної кооперації [234].

В Концепції вказується на існуванні негативних факторів і тенденцій, що стримують розвиток системи кредитної кооперації, зокрема:

недосконалість законодавства, що регулює діяльність суб'єктів системи кредитної кооперації;

недостатню поінформованість населення про діяльність кредитних спілок;

відсутність інфраструктури, необхідної для забезпечення ефективного функціонування системи кредитної кооперації;

не адаптованість законодавства України, що регулює ринок кооперативного кредитування, до законодавства Європейського Союзу;

високі відсоткові ставки за кредитами та порівняно незначні строки кредитування, що істотно обмежує можливість активної роботи кредитних спілок на ринку іпотечного кредитування суб'єктів малого підприємництва та фермерських господарств;

функціонування на ринку кооперативного кредитування значної кількості кредитних спілок, що не дотримуються у своїй діяльності основоположних принципів міжнародного кооперативного руху та вимог щодо захисту прав їх членів.

Метою створення кредитних кооперативів і розвитку системи кредитної кооперації є запровадження ефективного ринкового механізму фінансування, передусім, кооперативних організацій усіх типів, задля забезпечення їхньої стабільної роботи та створення умов для довгострокового кредитування із застосуванням сучасних фінансових інструментів та ринкової інфраструктури, а також кредитування осіб, які є членами кооперативних організацій. На жаль, в сучасних умовах економічного розвитку країни національна банківська система через дорожнечу кредитів робить їх фактично недоступними для кооперативних організацій, які не мають високої економічної рентабельності.

Розвиток кредитних кооперативів повинен ґрунтуватися на максимальній відповідності їх діяльності потребам виробничих, споживчих і обслуговуючих кооперативів, їхніх членів та територіальних громад; стабільності, надійності та безпеці діяльності, належному гарантуванні вкладів їхніх членів.

Кредитна кооперація повинна будуватися на таких спеціальних принципах:

відсутності в діяльності кредитних кооперативів мети одержання прибутку;

забезпечення захисту майнових прав членів кредитних кооперативів;

прозорості та гласності діяльності кредитних кооперативів;

забезпечення безперешкодного доступу до фінансових послуг кредитного кооперативу;

організації господарської діяльності кредитних кооперативів на засадах саморегулювання, добровільності та демократичності управління.

Саме з урахуванням цих висновків, до параграфу 1 «Кооперація» введено норми, що регулюють діяльність кредитних кооперативів.

Введення до структури ГК параграфу 1 «Кооперація» потребує внесення додаткових змін до ГК, з метою виключення з нього положень, які регулюють діяльність виробничих і споживчих кооперативів та уникнення дублювання.

Для цього до глави 10 ГК пропонується внести такі зміни:

1) в частині другій статті 93 словосполучення «виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації» замінити словом «кооперативи» [Додаток Д].

Така зміна обумовлена тим, що не лише виробничі кооперативи належать до підприємств колективної форми власності – такими підприємствами також є обслуговуючі і споживчі кооперативи;

2) статті 94-111 – виключити.

В зв'язку із введенням статей 94-137 параграфу 1 «Кооперація» статтю 112 «Підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій» слід ввести під номером 138 до параграфу 2 Глави 10 ГК, присвоївши йому назву: «Інші підприємства колективної власності».

Практичне запровадження запропонованих в цьому підрозділі монографічного дослідження змін до господарського законодавства України про кооперацію дозволить забезпечити його адаптацію до вимог законодавства ЄС про господарські організації та підвищить ефективність господарської діяльності кооперативних організацій на національних та світових ринках.

ВИСНОВКИ

Проведене монографічне дослідження господарсько-правового забезпечення кооперації в Україні дозволяє визначити кооперацію як суспільне явище, яке виникло з метою підвищення матеріального добробуту людей шляхом спільної праці, об'єднання матеріальних ресурсів і засобів виробництва; з господарсько-правової точки зору кооперація є особливою формою господарської діяльності, завдяки здійсненню якої відбувається задоволення соціальних, економічних і культурних потреб її членів. В макроекономічному аспекті сучасну кооперацію слід розглядати як форму економічної співпраці господарських та інших організацій задля досягнення певної мети.

За правовою формою кооперація є господарсько-правовою категорією, а відносини, що складаються в процесі діяльності, мають господарський характер і регулюються нормами господарського законодавства.

Кооперативні відносини регулюються нормами кооперативного права, яке є підгалуззю господарського права. Предметом регулювання кооперативного права є господарські відносини, що пов'язані з утворенням, діяльністю та припиненням діяльності кооперативних організацій.

Основними складовими предмета кооперативного права є відносини, пов'язані зі створенням кооперативної організації; відносини членства в кооперативній організації та управління нею; внутрішньо-кооперативні відносини власності; відносини, пов'язані з відповідальністю членів кооперативної організації; відносини, що виникають між кооперативними організаціями; відносини, пов'язані з припиненням кооперативної організації. У цих відносинах реалізується регулятивна, охоронна та запобіжна функції кооперативного права, що спрямовані на впорядкування діяльності усієї системи кооперації.

Кооперативне право є правом корпоративного типу та має особливості регулювання трудових відносин членів кооперативних організацій, які одночасно є їх працівниками;

Норми кооперативного права доцільно формувати в інститути, що регулюють певну (однорідну) групу кооперативних відносин, зокрема: інститут кооперативних організацій, інститут кооперативних

об'єднань, інститут членства в кооперативних організаціях, інститут управління кооперативними організаціями, інститут правового режиму майна кооперативних організацій, інститут розподілу доходів кооперативних організацій, інститут відповідальності членів кооперативних організацій і самих цих організацій, інститут припинення діяльності кооперативних організацій.

Кооперативне законодавство, як складова частина кооперативного права, являє собою комплекс нормативно-правових актів різної юридичної сили, які регулюють відносини, що пов'язані з утворенням, діяльністю та припиненням діяльності кооперативних організацій, мають суб'єктивний характер і чітку структуру (норма, інститут, підгалузь законодавства). Метою кооперативного законодавства України є: визначення правових, економічних та соціальних основ діяльності кооперації в Україні; відродження та зміцнення демократичних основ кооперації, захист інтересів її членів і населення як споживачів кооперативних послуг; регулювання відносин з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; визначення правових, організаційних, економічних та фінансових особливостей утворення і діяльності окремих кооперативних організацій як суб'єктів господарювання та системи кооперації в цілому.

На становлення та розвиток кооперативного законодавства України значний негативний вплив мала ідеологія та практика комунізму, яка сповідувалася К. Марксом і його послідовником В. Леніним, що полягала у невизнанні права як суспільного явища та права приватної власності. Втілюючи в життя марксистсько-ленінську філософію права, радянська влада намагалася поставити на чолі кооперативних організацій комуністів і, таким чином, перетворити їх в пролетарські політичні організації. Ухвалені радянською владою в період з 30-х по 60-ті рр. ХХ століття законодавчі акти призвели до фактичного знищення системи кооперації України, крім споживчої, яка при цьому була перетворена в додаток до колгоспної системи, і лише виконувала державні завдання. Початок відродження кооперативного руху в Радянській Україні пов'язаний з ухваленням у 1988 р. Верховною Радою СРСР Закону «Про кооперацію», що надав громадянам можливість проявляти господарську ініціативу та створювати кооперативні організації.

Сучасне кооперативне законодавство України складається не лише з норм, які належать до галузі господарського права, але й з

норм інших галузей, що мають допоміжний (доповнювальний) характер, оскільки в системі норм кооперативного права домінуюча роль беззаперечно належить саме нормам господарського права.

Механізм регулювання кооперації як система правових засобів здійснює комплексний вплив на кооперативні відносини в цілому та на поведінку окремих його суб'єктів; розкриває динаміку кооперативного права, його специфічні функції та регулятивні можливості; забезпечує досягнення суб'єктами права кінцевої мети. Механізм правового регулювання кооперації складається з наступних стадій: стадії правової регламентації кооперативних відносин; стадії виникнення прав і обов'язків у суб'єктів кооперативних відносин; стадії реалізації ними своїх прав і обов'язків; стадії захисту порушених прав суб'єктів кооперативних відносин, яка не є обов'язковою.

Механізм правового регулювання кооперації відображає процес впорядкування господарських відносин за участю кооперативних організацій за допомогою норм права. Особливе значення для розуміння змісту механізму правового регулювання кооперації має його предмет, на який право впливає в системі господарських відносин.

Наукову класифікацію норм кооперативного права слід провадити за такими критеріями:

1) *залежно від змісту і призначення норми кооперативного права* – на базові, які визначають загальні засади кооперації в Україні; загальні, які регламентують на загальному рівні діяльність усіх видів кооперативних організацій; спеціальні, які регулюють діяльність окремих типів кооперативних організацій;

2) *залежно від характеру норми кооперативного права* – на матеріальні та процесуальні;

3) *за методом правового регулювання* – на імперативні, які забезпечують виконання визначеного державою обов'язкового правила поведінки суб'єкта кооперативного права; диспозитивні, які визначають можливість вибору суб'єктом правовідносин певного варіанту поведінки; рекомендаційні, які визначають бажані варіанти поведінки суб'єктів з точки зору його дотримання; заохочувальні, що являють собою припис здійснення державою заохочення за вчинення суб'єктом права певного варіанту поведінки;

4) *за способом правового регулювання норми кооперативного законодавства* – на правовстановлювальні, які дозволяють суб'єктам правовідносин здійснення певних дій у випадках, передбачених

законодавством, а також на нормативному рівні закріплюють базові правові положення; зобов'язальні, які встановлюють припис на здійснення суб'єктом чітко визначеної позитивної дії; заборонні, які покладають на суб'єкта правовідносин обов'язок утримуватися від вчинення чітко визначених в нормативному акті дій.

Особливістю кооперативного права є комплексне забезпечення інтересів як окремого індивіда (кооператора), так і публічних (суспільних) інтересів місцевої територіальної громади в цілому.

В основі кооперативного права, яке виступає регулятором кооперативних відносин, лежить теорія позитивного права, при цьому, норми кооперативного права повинні відповідати критеріям моральності та справедливості, а також чинності та дієвості.

В сучасних умовах кооперативні відносини регулюються як нормами публічного права, які санкціоновані державою, так і нормами приватного (договірного) права, які створюються самими суб'єктами кооперативних відносин.

В процесі аналізу теоретико-правових основ діяльності кооперацій інших країн виявлено, що кооперативні організації усього світу мають спільні ознаки, а саме: кооператив – це господарська організація, яка одночасно має певні ознаки громадської організації; діяльність кооперативів побудована на демократичному управлінні; всі члени кооперативу беруть матеріальну участь у формуванні його фондів і несуть матеріальну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу; кооперативи виконують соціальну функцію, яка полягає в підвищенні освітнього рівня своїх членів, турботі про пенсіонерів і місцеву громаду в цілому; кооперативні організації тісно співпрацюють між собою.

Під правовою природою кооперативних організацій як суб'єктів господарювання слід розуміти сукупність специфічних ознак, притаманних кооперативним організаціям різних типів, які забезпечують їх ідентичність, характеризують як суб'єктів господарського права та якісно відрізняють від усіх інших господарських організацій.

Будь-який кооператив, перш за все, є первинною ланкою системи кооперації та її основним елементом. Об'єднуючись в систему кооперативних організацій, кооперативи здатні підвищувати життєвий рівень своїх членів; створювати систему економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання; залучати у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткові трудові ресурси та підвищувати трудову і соціальну активність населення;

забезпечувати розвиток інфраструктури кооперативів; сприяти сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства.

В кооперативі існують чотири види участі членів кооперативу в його діяльності: майнова, що передбачає обов'язок сплачувати кооперативні внески (вступні, пайові, цільові), з одного боку, та право отримувати кооперативні виплати та виплати на паї, – з іншого; управлінська, що передбачає обов'язкову особисту участь членів кооперативу в діяльності його органів управління та ухваленні управлінських рішень; трудова, яка передбачає обов'язкову участь членів виробничого кооперативу в господарській діяльності кооперативу в якості працівників; господарська, яка передбачає право членів кооперативу користуватися його послугами та придбавати вироблені ним товари.

За своєю природою майнова основа діяльності кооперативів має схожість з господарськими товариствами, оскільки формується за принципом об'єднання капіталів, однак структура майнових фондів є більш складною.

Під організаційною формою кооперації необхідно розуміти встановлений кооперативним законодавством і локальними нормативними актами окремих кооперативних організацій спосіб організації внутрішньокооперативних відносин (установчих, членських, управлінських і майнових), які в сукупності визначають мету і характер господарської діяльності кооперативної організації (комерційна або некомерційна) та її місце в ієрархічній системі кооперації. Організаційними формами кооперації України є виробничі, споживчі, обслуговуючі кооперативи, організації кооперативного типу та їх об'єднання різних рівнів.

Кооперативні організації усіх рівнів мають саморегульовану функцію, яка повинна базуватися на поєднанні інтересів окремих кооперативних організацій та їхніх членів з публічними інтересами держави і проявляється в здатності кооперативних організацій усіх рівнів самостійно вирішувати основні завдання господарської діяльності.

Кооперативні організації доцільно класифікувати:

за типом (виробничі, споживчі та обслуговуючі);

за напрямом основної діяльності (житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо);

за галузевою ознакою (фінансово-кредитні кооперативні організації, сільськогосподарські кооперативи та інші).

Діяльність кооперативних організацій здійснюється на основі кооперативних принципів, якими є комплекс спеціальних положень, які, ґрунтуючись на загальних принципах господарського права, визначають мету створення, основоположні засади здійснення кооперативними організаціями господарської діяльності; порядок організації внутрішньокооперативних відносин та органічне поєднання приватних інтересів членів кооперативних організацій з публічними (суспільними) інтересами місцевої територіальної громади.

Центральним осередком міжнародного кооперативного руху є МКА, який має розгалужену систему секторальних міжнародних кооперативних організацій і серйозний вплив на розвиток кооперацій світу та інших міжнародних кооперативних організацій. Діяльність міжнародних кооперативних організацій та їх тісна співпраця з національними кооперативним рухом створюють передумови для покращення господарського законодавства України в частині регулювання господарської діяльності кооперативних організацій, забезпечення демократичного управління кооперативами; закладають основи забезпечення балансу приватних інтересів окремих членів кооперативних організацій з публічними (суспільними) інтересами місцевих територіальних громад на території яких кооперативні організації здійснюють господарську діяльність.

Господарська правосуб'єктність кооперативної організації є юридичною категорією, яка характеризує її діяльність у динаміці; господарська правосуб'єктність кооперативної організації має структурну і функціональну ознаки, при цьому остання залежно від виду господарських відносин може поділятися на господарсько-виробничу, організаційно-господарську і внутрішньогосподарську.

Правосуб'єктність у кооперативній організації виникає з моменту державної реєстрації, яка вважається фактом офіційного визнання державою створення господарської організації.

За своєю правовою природою рішення про створення кооперативної організації є установчим договором, який опосередковує волевиявлення засновників на створення кооперативної організації як суб'єкта господарського права. Створення кооперативної організації здійснюється в два етапи: на першому (організаційному) етапі засновниками ухвалюється рішення про створення кооперативної організації, визначається її тип,

розробляється і затверджується статут, який є основним локальним актом, що визначає напрями діяльності кооперативної організації; на другому (формально-контрольному) етапі здійснюється перевірка правильності складання засновниками установчих документів, дотримання ними вимог законодавства при створенні кооперативної організації та його державна реєстрація.

Зміст членських правовідносин становлять суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів щодо утворення кооперативної організації або порядку вступу, прийняття в члени вже діючого кооперативу, участі в діяльності кооперативу, виходу (виключення) з нього.

Особа набуває права членства в кооперативі лише з моменту затвердження рішення загальними зборами членів кооперативу, до цього часу такого права в неї не виникає. Право членства в кооперативній організації базується на принципах добровільності вступу в кооперативну організацію, добровільності членства в кооперативній організації, рівності прав усіх членів в управлінні кооперативною організацією незалежно від статусу особи або розміру її паю, особистої участі члена кооперативної організації в її господарській діяльності.

До основних принципів кооперативного управління належать: принцип рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос), принцип демократичного контролю за діяльністю кооперативної організації та її посадових осіб з боку членів кооперативної організації, принцип безпосередньої участі членів кооперативної організації в управлінні її діяльністю, принцип свободи доступу до інформації про господарську діяльність кооперативної організації.

Характер і особливості управління кооперативними організаціями визначаються законами та їх статутами і залежить від типу кооперативної організації, сфери діяльності та її статусу в системи кооперації. За ознакою компетенції органи управління кооперативними організаціями можна поділити на: вищі, виконавчі та контролюючі.

Вищі органи кооперативних організацій виконують установчу і правотворчу функції, оскільки їх рішення мають локальний характер, при цьому здатні встановлювати порядок і правила внутрішньокооперативних відносин у тих випадках, якщо ці відносини не врегульовані актами кооперативного законодавства.

Виконавчі органи кооперативних організацій виконують виконавчо-розпорядчу функцію, оскільки наділені повноваженнями ухвалення розпорядчих актів, спрямованих на виконання рішень вищих органів управління та забезпечення поточної господарської діяльності кооперативних організацій.

Контролюючі органи забезпечують контроль за фінансово-господарською діяльністю виконавчих органів кооперативних організацій, дотримання ними статуту та забезпечення ефективної діяльності кооперативних організацій.

Під правовим режимом майна кооперативної організації слід розуміти встановлені нормативними актами «межі панування» кооперативної організації над належним їй майном, яке опосередковується через встановлений законодавством і локальними актами порядок здійснення кооперативною організацією правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном. Кооперативна власність є різновидом колективної форми власності, оскільки майно кооперативної організації, будучи власністю самої організації, знаходиться у колективному управлінні членів кооперативної організації.

Специфічною ознакою правового режиму майна кооперативної організації є утворення неподільного фонду, який дозволяє віднести кооперативну форму власності до різновиду публічної власності.

Неподільний фонд кооперативних організацій має особливий правовий режим. Кооперативна організація як власник має обмежені законом правомочності у використанні майна неподільного фонду і зобов'язана забезпечити його повне збереження навіть у разі ліквідації кооперативної організації.

Використання майна неподільного фонду має на меті органічне задоволення приватних інтересів членів кооперативної організації та публічних (суспільних) інтересів місцевої територіальної громади. Припинення кооперативної організації є підставою для зміни власника майна неподільного фонду шляхом його передачі в користування іншій кооперативній організації, а в разі відсутності такої – місцевій територіальній громаді.

Оскільки кооперативні організації мають обмежені правомочності щодо майна неподільного (резервного) фонду, запропоновано ввести нову категорію, що характеризує правовий режим цього майна, – право кооперативного управління, під яким слід розуміти право кооперативної організації на володіння та користування майном неподільного (резервного) фонду під час

здійснення господарської діяльності в межах, визначених кооперативним законодавством України та статутом кооперативної організації.

Під час здійснення господарської діяльності кооперативні організації реалізують свою господарську компетенцію в господарсько-виробничих, організаційно-господарських та внутрішньогосподарських відносинах.

Господарсько-виробничі відносини кооперативних організацій з іншими суб'єктами господарювання регулюються за допомогою господарських договорів, які укладаються з дотриманням загальнодозвільного та імперативного принципів. Господарський договір є універсальним інструментом опосередкування господарських відносин і засобом практичної реалізації кооперативною організацією своєї статутної правосуб'єктності. Укладенню кооперативних господарських договорів обов'язково повинна передувати процедура планування господарської діяльності кооперативної організації, яка передбачає затвердження вищим органом управління (загальні збори) планів роботи на короткостроковий (до одного року), середньостроковий (від одного до п'яти років) та довгостроковий (від п'яти років) періоди.

Особливість господарських договорів у сфері кооперації обумовлена особливістю кооперативної форми господарювання, яка, насамперед, пов'язана із специфікою ухвалення органами управління кооперативних організацій управлінських рішень, спрямованих на сферу господарсько-майнових відносин і забезпечення практичної реалізації господарської компетенції.

Під організаційно-господарськими відносинами в сфері кооперації слід розуміти відносини, що виникають в процесі організації, управління та здійснення господарської діяльності між кооперативною організацією як суб'єктом господарсько-виробничих відносин, з одного боку, та суб'єктами організаційно-господарських повноважень – з іншого.

Окрему групу кооперативних господарських відносин складають відносини, що виникають між членами кооперативної організації, як суб'єктами організаційно-господарських повноважень, і органами управління кооперативною організацією. У вказаних правовідносинах реалізується дорадчо-інформативна і контрольна функції, чим в сукупності забезпечується координація відносин між членами кооперативних організацій та їхніми органами управління.

Обґрунтовано помилковість поділу кооперативних організацій на комерційні та некомерційні; сформульовано конкретні пропозиції по внесенню відповідних змін до чинного кооперативного законодавства України, які, в тому числі, забезпечують адаптацію до вимог законодавства ЄС про господарські організації; доведено необхідність підтримки кооперативної форми господарювання з боку держави та визначено відповідні напрями такої підтримки; сформульовано поняття державно-кооперативного партнерства як тривалого (від 5 років) співробітництва кооперативних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, що базується на договорі і спрямоване на реалізацію спільних соціально-економічних проектів, з метою задоволення суспільних інтересів або інтересів окремої громади, а також інтересів кооперативної організації як приватного партнера та її членів; визначено поняття та принципи державно-кооперативного партнерства, а також умови, на яких воно повинно здійснюватися; доведено, що економіко-трансформаційні процеси в Україні вимагають кардинального перегляду норм чинного кооперативного законодавства, зміни його системи та концептуальних положень.

Наприкінці монографічного дослідження запропоновано основні заходи, що сприятимуть оптимізації діяльності кооперативних організацій в Україні, зокрема:

- проведення галузевого і міжгалузевого моніторингу кооперативного законодавства та його кодифікація;

- розроблення державної програми розвитку кооперації в Україні; здійснення заходів державної підтримки кооперативних організацій, в тому числі у створенні ними кооперативних об'єднань з місцевим та загальнодержавним статусом;

- уніфікація кооперативного законодавства України на базі ГК шляхом введення до його структури параграфу 1 «Кооперація», з одночасним скасуванням законів України «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію» та виключенням з ЦК параграфу 2 (Виробничий кооператив).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові акти України

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс.]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40 – 44. – Ст. 356.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.
9. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 № 2265-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.
10. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України в редакції Закону № 5495-VI від 20.11.2012 (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 50. – Ст. 698.
11. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 № 2908-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.

12. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
13. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 23. – Ст. 158.
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
15. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
16. Про ціни та ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 19-20. – Ст. 190.
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
18. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
19. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 1. – Ст. 1.
20. Про власність: Закон України від 07.02.1991 № 697-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 440.
21. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
22. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI (зі змін. та допов.) / Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45, ст. 529.
23. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
24. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

25. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України, 1992. – № 31. – Ст. 440.
26. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 659.
27. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
28. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 03.08.1990 № 142-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34. – Ст. 499.
29. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – Ст. 23.
30. Про кооперацію в СРСР: Закон СРСР от 26.05.1988 № 8998-XI // ВВР СРСР. – 1988. – № 22. – Ст. 355.
31. Про підприємство: Закон України від 07.02.1991 № 698-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 14. – Ст. 168.
32. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 № 191-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 21. – Ст. 133.
33. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 № 887-XII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 24. – Ст. 272.
34. Про поставки продукції для державних потреб: Закон України від 22.12.1995 № 493/95-ВР (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 3. – Ст. 9.
35. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 № 51/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 13. – Ст. 112.
36. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 24. – Ст. 883.
37. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.

38. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.
39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 04.02.2005 № 2424-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 11. – Ст. 205.
40. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 29. – Ст. 337.
41. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19.06.2003 № 978-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 52. – Ст. 377.
42. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
43. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2016, – № 30. – Ст. 542.
44. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
45. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.10.2010 № 2404-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
46. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14.05.2015 № 417-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 29. – Ст. 262.
47. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 40. – Ст. № 365.
48. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 47. – Ст. 251.
49. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384.

50. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
51. Про публічні закупівлі: Закону України від 25.12.2015 № 922-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
52. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19.06.2003 № 978-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 52. – Ст. 377.
53. Проект Закону України «Про саморегулівні організації» реєстр. № 4841 від 23.07.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0330.html.
54. Проект Закону «Про фахові саморегулівні та самоврядні об'єднання» реєстр. № 4841-1 від 10.09.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...35867.
55. Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах: Указ Президента України від 19.12.2000 № 1348/2000 // Голос України. – 2000. – 27 груд. (№ 248 – 249).
56. Примірний статут житлово-будівельних кооперативів. Затверджено постановою РМ УРСР від 30.04.1985 № 186 // Зібрання постанов Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1985. – № 5. – Ст. 41.
57. Про затвердження Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 № 557 // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 103.
58. Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій та виключення з Реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 № 440// Урядовий кур'єр. – 16 липня 2016 року. – № 132.
59. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 № 184-р. [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/184-2009-p>.

60. Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Затверджено наказом Міністерства агропромислової політики та продовольства від 21.05.2013 № 315. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doc.leschishin.org/doc030.php>.

61. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України: наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 № 43/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua (423).

II. Законодавство інших країн

62. О производственных кооперативах: Закон Республики Молдова от 25.04.2000 № 1007-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.

63. О производственных кооперативах: Закон Республики Казахстан от 05.10.1995 № 2486 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://online.zakon.kz/Document>.

64. О потребительской кооперации (потребительских союзах) в Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 19.06.1992 № 3085-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online>.

III. Законодавство СРСР

65. Про заміну продовольчої і сировинної розверстки натуральним податком: Декрет Ради Народних Комісарів СРСР від 21.03.1921 // Звід указів СРСР. – 1921. – № 26. – Ст. 147.

66. Про вільний обмін, придбання і продаж сільськогосподарської продукції в губерніях, що закінчили розверстку: Декрет Ради Народних Комісарів СРСР від 08.05.1921 // Звід указів СРСР. – 1921. – № 34. – Ст. 399. (49);

СЗ СССР. – 1928. – № 26. – Ст. 231.

67. Про промислову кооперацію: Декрет Ради Народних Комісарів СРСР від 07.07.1921 // Звід указів СРСР. – 1921. – № 53. – Ст. 322.

68. Про заходи, спрямовані на розвиток сільськогосподарської кооперації: Постанова Центрального виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів СРСР від 22.08.1924 // Звід законів СРСР. – 1924. – № 5. – Ст. 61.

69. Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах: Указ Президента України від 19.12.2000 № 1348/2000 // *Голос України*, 2000. – 27 груд. (№ 248 – 249).

70. О трудовых коллективах и повышении их роли в управлении предприятиями, учреждениями, организациями: Закон СССР от 17.06.1983 № 9500-Х // *Ведомости Верховного Совета СССР*. – 1983. – № 25. – Ст. 382.

IV. Наукова і навчальна література

71. Авер'янов В. Провідна понятійна новела Кодексу адміністративного судочинства України: доктринальний аналіз / В. Авер'янов // *Вісник вищого адміністративного суду України*. – 2010. – № 2. – С. 3-15.

72. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // *Избр. труды по гражданскому праву*: в 2 т. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. 1. – 490 с.

73. Агарков М. М. Понятие хозяйственного права в германской литературе / М. М. Агарков // *Право и жизнь*. Кн. пятая и шестая, 1924. – С. 33-37.

74. Аграрне право України: підручник / за ред. В. З. Янчука. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.

75. Аграрне право: підруч. / за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. – Х.: Право, 2003. – 240 с.

76. Адміністративне процесуальне (судове право) України: підруч. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла, О. І. Бедний; за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса, 2007. – 312 с.

77. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 359 с.

78. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М.: Госюриздат, 1966. – С. 139.

79. Алексеев С. С. Наука права. Избранное / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2003. – 480 с.

80. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М.: Госюриздат, 1961. – 271 с.

81. Амосов О. Ю. Закономірності розвитку процесів спеціалізації та концентрації виробництва / О. Ю. Амосов // Економіка України. – 2012. – №2. – С. 24-27.
82. Аникин А. В. Прекрасный мир утопистов: Сен-Симон и Фурье // Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1975. – С. 350-361. – 384 с.
83. Ансон В. Договорное право: пер. с англ. / В. Ансон. – М.: Юрид. лит., 1984. – 464 с.
84. Апанасенко К. І. Правовий режим майна, що є у комунальній власності: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / К. І. Апанасенко; Київ. нац. ун-т ім. Тарасі Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
85. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2004. – 469 с.
86. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: монографія / С. Г. Бабенко. – Київ: Наукова думка, 2003. – 332 с.
87. Бабенко С. Г. Звіт про роботу Ради і правління Укоопспілки: доповідь голови правління Укоопспілки / С. Г. Бабенко // Матеріали ХХ з'їзду споживчої кооперації. – К.: ПСК «Редакція газети «Вісті Центральні спілки споживчих товариств України, 2009. – 320 с.
88. Бабаев В. К. Правовые отношения. Общая теория права. Курс лекций / В. К. Бабаев. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД Российской Федерации, 1993. – С. 405-428.
89. Бакун О. В. Громадянин як суб'єкт податкових правовідносин в умовах переходу до ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03 / О. В. Бакун. – К., 2000. – С. 84.
90. Балабанов М. История кооперативного движения на Западе / М. Балабанов. – Л.: Прибой, 1931. – 216 с.
91. Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан / Б. К. Бегичев. – М.: Юрид. лит., 1972. – С.71-74.
92. Бекірова Е. Виробничі кооперативи: правове становище і шляхи вдосконалення правового регулювання / Е. Бекірова // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – 2000. – № 31. – С. 16-21.
93. Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія / О. А. Беяневич. – Юринком Інтер, 2006. – 592 с. (215)

94. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман; пер. с англ. – 2-е изд. – М.: ИНФРА, М-НОРМА, 1998. – 624 с.
95. Білоус Ж. А. Дійсність господарських договорів : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ж. А. Білоус; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
96. Бойчук В. Огляд системи кооперативних банків Німеччини / В. Бойчук // Вісник кредитної кооперації. – 2009. – № 6(15). – С. 17-20.
97. Богачев С. В. Покушение на Хозяйственный кодекс угрожает разрушением социальных гарантий / С. В. Богачев, Р. А. Джабраилов // Голос Украины. – 2008. – 4 нояб. (№ 210). – С. 9.
98. Бородаєвський С. В. Історія кооперації / С. В. Бородаєвський. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – 446 с.
99. Бондарчук Н. В. Моделі оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. / Н. В. Бондарчук, О. Г. Чепець, Г. Є. Павлова // Розвиток кооперативного руху в Україні: міжн. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2016 р.,: тези доп. – К., ЦП «Компринт», 2016. – 227 с.
100. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія / Т. В.Боднар. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.
101. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 5-е изд. доп. и перераб. – М.: Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
102. Брагинский М. И. Юридические лица. Комментарий ГК РФ / М. И. Брагинский // Хозяйство и право. – 1998. – № 3. – С. 11-21.
103. Братусь С. Правовое регулирование хозяйственной деятельности / С. Братусь, А. Маковский, В. Рахмилович // Рахмилович В. А. Избранное – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. – С. 42-55.
104. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 376 с.
105. Быков А. Г. План и хозяйственный договор / А. Г. Быков. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1975. – 158 с.
106. Ваврищук В. В. Торговельна спеціалізація України: про що свідчать виявлені порівняльні переваги / В. В. Ваврищук // Наукові записки. – 2011. – Том 56. – С. 234-238.
107. Валитов С. С. Становление и развитие антимонопольно-конкурентного законодательства Украины: дис. ... докт. юрид. наук: / С. С. Валитов; Ин-т. экон.-пр. исслед. – Донецк, 2010. – 429 с.
108. Васьковский Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васьковский. – М.: «Статут», 2003. – 382 с.

109. Веберс Я. Р. Правосуб'єктність громадян в радянському громадянському і сімейному праві / Я. Р. Веберс. – Рига: Зинатне, 1976. – 231 с.
110. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. Ред.. В. Т. Бусел. – 5-е вид. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
111. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. – М-Л., 1948. – 322 с.
112. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 22.
113. Вердников В. Г. Хозяйственные договоры / В. Г. Вердников. – М.: ВЮЗИ, 1965. – 118 с.
114. Витанович Ілля. Історія українського кооперативного руху: монографія / Ілля Витанович. – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.
115. Виткявичюс П. П. Гражданская правосуб'єктність Радянського державства / П. П. Виткявичюс. – Вільнюс: Минтис, 1978. – С. 208.
116. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности: монографія / Н. В. Витрук. – М.: НОРМА, 2008. – С. 218-222.
117. Вінник О. М. Виробничі кооперативи: правове становище шляхи вдосконалення правового регулювання / О. М. Вінник // Вісник Київськ. ун-ту. Юрид. науки. – 2000. – Вип. 37. – С. 16-21.
118. Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище / О. М. Вінник. – К. : Товариство «Знання» КОО, 1998. – 309 с.
119. Вінник О. М. Господарське право: Навчальний посібник. – 2-ге вид., змін. та доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 766 с.
120. Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2004. – 624 с.
121. Вінник О. М. Проблеми відповідальності суб'єктів господарювання, їх учасників і власників майна / О. М. Вінник // ВВАС України. – 1998. – № 3. – С. 130-136.
122. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія / О. П. Віхров. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 512 с.
123. Віхров О. П. Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки: навч. посіб. – Київ: Юринком Інтер, 2017. – 448 с.

124. Віхров О. П. Господарське право. Спеціальна частина: навчальний посібник / О. П. Віхров. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 344 с.
125. Волков Н. А. Человек и его права в концепциях античных представителей философской правовой мысли / Н. А. Волков // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2015. – Т. 7. – № 6-2. – С. 167-172.
126. Волошин А. Кооперація – не засіб для отримання багатства, а спосіб боротьби з бідністю / А. Волошин // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 6.
127. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: автореф. на здобуття наук, ступені канд. юрид. наук / Я. З. Гаєцька-Колотило. – Л., 2003. – 18 с.
128. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Гаєцька-Колотило Ярина Зіновіївна; Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 201 с.
129. Ганс Кельзен. Чисте Правознавство: 3 дод.: Пробл. Справедливості / Ганс Кельзен; пер. з нім. О Мокровського. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
130. Гарсиа Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты: перевод с испанского / М. Х. Гарсиа Гарридо; отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М.: Статут, 2005. – 812 с.
131. Гафурова О. В. Права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. В. Гафурова. – К., 2005. – 20 с.
132. Гелей С. Д. Теорія та історія кооперації: підручник / С. Д. Гелей, Р. Я. Пастушенко. – К.: Знання, 2006. – 513 с.
133. Голець В. В. Кооперація і НЕП (20-ті роки ХХ): монографія / В. В. Голець. – Чернігів: Просвіта, 2006. – 244 с.
134. Гончаренко В. В. Про Програму подальшого реформування системи споживчої кооперації: доповідь голови правління Укоопспілки / В. В. Гончаренко // Матеріали XXI (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України. – К.: ПСК «Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 2012. – 80 с.
135. Гончаренко О. М. Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності / О. М. Гончаренко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 1. – С. 28-36.

136. Гончаренко О. М. Принципи саморегулювання господарської діяльності / О. М. Гончаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 39. – Том 1. – С. 81-84.
137. Гончаренко В. В. Аналітичний звіт щодо побудови систем кредитної кооперації різних країн [Електронний ресурс] / В. В. Гончаренко. – Режим доступу: <http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article.htm>.
138. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю: 12.00.01. – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень / О. В. Гончарук. – К.: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2006. – 19 с.
139. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов, В. М. Коссак [та ін.]; за ред. О. Л. Харитонові. – Х.: Одісей, 2007. – 832 с.
140. Господарський кодекс України: Коментар. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 848 с.
141. Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх [та ін.]; за ред. О. П. Поцерковного. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Х.: Одісей, 2012. – 640 с.
142. Господарське право: підручник: у 2 ч. – Ч. 2 / за заг. ред. В. Ф. Опришка та Н. С. Хатнюк. – К.: КНЕУ, 2011. – 501 с.
143. Господарське право: практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник [та ін.]; за заг. ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
144. Господарське право: навчальний посібник у схемах і таблицях / за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. М. Л. Шелухіна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 616 с.
145. Господарське право України: підручник / за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. – Х.: Право, 2005. – 382 с.
146. Горленко В. Поняття кооперативу в Україні / В. Горленко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 11-13.
- 146-1. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп.: в 2 т. – М.: Междунар. отношения, 2004. – Т. 1. – 560 с.
147. Григорьев Ф. А. Признаки и классификация актов применения права / Ф. А. Григорьев // Вопросы теории государства и права: сб. статей / под ред. М. И. Байтина. – Саратов, 1968. – Вып. 1. – С. 93-109.

148. Грудницкая С. Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий: проблемы теории и практики: моногр. / С. Н. Грудницкая; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – 428 с.
149. Декреты Советской власти / ред. колл. Г. Д. Обичкин [и др.]. – М.: Госполитиздат, 1959. – Т. 2. – 17 марта-10 июля 1918 г. – 686 с.
150. ЦДАГО Украины, Ф. 1, Оп. 20, Спр. 371, Тезисы о кооперации к IX съезду РКП (б) и резолюции съезда об отношении к кооперации. Циркуляры, инструкции, положения ЦК КП(б)У о рабочей, крестьянской и потребительской кооперации. Схема кооперативного отдела ЦК КП(б)У примерные штаты кооперативных отделов губкомов партии (16 января – октябрь 1920 г.). – 199 с.
151. Демченко С. Зміст правовідносин та предмет спору як головні критерії розмежування судових юрисдикцій / С. Демченко // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2010. – № 2. – С. 22-28.
152. Департамент агропромислового розвитку ініціював створення єдиних в Україні кооперативів // Чернігівські відомості. – № 30 (1218). – 23.07.2014 р.
153. Деревянко Б. В. Ліцензування як засіб регулюючого впливу держави на діяльність навчальних закладів / Б. В. Деревянко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 167-178.
154. Деревянко Б. В. Окремі неточності в регулюванні діяльності громадських об'єднань в Україні [Електронний ресурс] / Б. В. Деревянко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 5. – С. 28-31.
155. Джабраїлов Р. А. Хозяйственный кодекс Украины на защите интересов городских общин / Р.А. Джабраїлов // Бизнес, Менеджмент и Право. – 2009. – № 1 (19). – С. 60-63.
156. Джабраїлов Р. А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика: монографія / Р. А. Джабраїлов; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2010. – 455 с.
157. Довідник інструктора організаційно-кооперативної роботи. – К.: ПП «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2007. – 431 с.
158. Доповідь голови правління Укоопспілки С. Г. Бабенка // Матеріали XVIII (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України. – К.: СП Друкарня «Укооппостачмаш», 2000. – 164 с.
159. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/22726>.

160. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
161. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://psychologis.com.ua/otkrytost.htm>.
162. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
163. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>.
164. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ica.coop/en/resource-type/global-300>.
165. Елистратов А. И. Основные начала административного права / А. И. Елистратов; вступ. слово В. В. Коноплева – Сімферополь, 2007. – (Серия «Класика конституционного и административного права»). – 325 с.
166. Загнітко О. П. Проблеми удосконалення правового статусу кооперативів в Україні / О. П. Загнітко, В. В. Хахулін // Право України. – 2001. – № 9. – С. 65-68.
167. Запорожец А. М. Аграрное право: учеб. пособие / А. М. Запорожец. – Х.: Консум, 1997. – 108 с.
168. Зегліско А. Створення споживчих товариств: окремі питання / А. Зеліско // Право України. – 2007. – № 9. – С. 36-41.
169. Зивс С. Л. Источники права / С. Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 240 с.
170. Зиновій Середя. Як господарювати у рідній хаті – бізнес школа митрополита Андрія Шептицького [Електронний ресурс] / З. Середя. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27129569.html>.
171. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития / Г. Л. Знаменский. – К.: Наукова думка, 1996. – 63 с.
172. Знаменський Г. Л. Методологія забезпечення господарсько-правових досліджень / Матеріал, розміщений в групі «Наука господарського права та процесу» в соціальній мережі Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/28047701235360/>.
173. Илларионова Т. И. Структура гражданской правосубъектности / Т. И. Илларионова // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск: УрГУ, 1978. – Вып. 62. – С.54.
174. История Советского гражданского права (1917 – 1947): учебник / Д. М. Генкин И. Б. Новицкий, Н. В. Рабинович; под ред. Д. М. Генкина – М.: Юр. изд. Министерства юстиции СССР, 1949. – 543 с.

175. Иоффе О. С. Спорные вопросы учения о правоотношении / О. С. Иоффе // Очерки по гражданскому праву. – Л.: Изд-во Ленингр. унта, 1957. – С. 55-56.
176. Иоффе О. С. Юридические нормы и человеческие поступки / О. С. Иоффе / Актуальные вопросы советского гражданского права. – М.: Юридическая литература. – 1964. – С.16-26.
177. Иоффе О. С. Правовое регулирование хозяйственной деятельности в СССР / О. С. Иоффе // Иоффе О. С. Избр. тр. по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». – М.: Статут, 2000. – С. 696-741.
178. Иоффе О. С. Избр. труды: в 4 т. Т. 3. Общее учение об обязательствах / О. С. Иоффе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 837 с.
179. Идеологія кооперації. Вибір з кооперативного письменства / [упоряд. К. Коберський, В. Левицький]. – Л.: Накл. РСУК, 1934. – 105 с.
180. Інформація про кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за видами, станом на 01.01.2014 р. [Електронний ресурс.] // Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу: http://agroua.net/news/news_46194.html.
181. Інформація про розвиток кредитних спілок в Україні станом на 31.03.2014 [Електронний ресурс.] // Національна комісія з фінансових послуг України. – Режим доступу: <http://ukrks.info/statenews/natskomfinposluh>.
182. Історія кооперативного руху: підручник для кооперативних вузів / С. Г. Бабенко, С. Г. Гелей, Я. А. Гончарук [та ін.]; Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.
183. Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – 547 с.
184. Камінська Т. Г. Оподаткування виробничих та обслуговуючих кооперативів: способи та моделі оптимізації / Т. Г. Камінська, Н. Б. Дворнік, О. В. Ільчак // Розвиток кооперативного руху в Україні: міжн. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2016 р.,: тези доп. – К., ЦП «Компринт», 2016. – 227 с.
185. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – 2-е изд. – М.: Аванта +, 2001. – 560 с.

186. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М.: Изд. АН СССР, 1958. – 187 с.
187. Килимник І. І. Концепція «двох ключів» як шлях до розуміння сутності правового регулювання державно-приватного партнерства / І. І. Килимник, А. В. Домбровська // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2016. – № 2(13). – С. 13-16.
188. Кібенко О. Установчі документи господарського товариства: Європейський підхід / О. Кібенко // Юридична Україна. – 2005. – № 7. – С. 62-67.
189. Коверзнев В. О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Спеціальність – 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право» / В. О. Коверзнев; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2012. – 265 с.
190. Коверзнев В. О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів: автореф. дисертації на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В. О. Коверзнев; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2012. – 20 с.
191. Коверзнев В. Перспективи розвитку кооперативного законодавства в контексті європейського досвіду / В. Коверзнев, О. Переверзев // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2012. – № 4. – С. 96-101.
192. Коверзнев В. О. Розмежування юрисдикції адміністративних і господарських судів: проблеми теорії та практики / В. О. Коверзнев // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 223-229 – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
193. Коверзнев В. О. Дихотомія права як критерій визначення сфери діяльності адміністративного суду / В. О. Коверзнев // Юридична Україна. – 2013. – № 7 – С. 24-28.
194. Коверзнев В. О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів: монографія / В. О. Коверзнев. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 232 с.
195. Коверзнев В. О. Сутність приватних і публічних правовідносин та принципи їх розмежування / В. О. Коверзнев // Публічне і приватне право: проблеми методології, теорії та практики: Збірник матеріалів юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 14 травня 2013 р. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 27-31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.LegalActiviti.com.ua.

196. Коверзнев В. О. Статус «нетипових» суб'єктів господарювання в чинному законодавстві України / В. О. Коверзнев // Економіко-правові виклики 2014 року: зб. тез доповідей III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Львів, 6 грудня 2013 р.). – Львів: Національна академія наукового розвитку, 2014. – С. 92-96.
197. Коверзнев В. О. До питання уніфікації кооперативного законодавства України / В. О. Коверзнев // Сборник научных трудов SWorld. – Иваново: МАРКОВА А.Д., 2014. – Вып. 4 (37). Том 22. – С. 68-73.
198. Коверзнев В. О. Загальнотеоретичні аспекти кооперації та кооперативного права / В. О. Коверзнев // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – Випуск 3 (6). – С. 76-91.
199. Коверзнев В. О. Методологічні та теоретичні засади формування кооперативного права України / В. О. Коверзнев // Теоретико-прикладні засади правової науки: сучасний вимір: матеріали наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25.12.2014 р.). – Запоріжжя: Вид. ФОП Зеленкевич Л. П. – 2014. – 204 с.
200. Коверзнев В. О. Етапи розвитку кооперативного законодавства / В. О. Коверзнев // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 11. – С. 43-50.
201. Коверзнев В. О. Сутність механізму правового регулювання кооперації в Україні / В. О. Коверзнев // Evropský politický a právní diskurz. – Svazek 2. – 1 vydání. – Vydavatel: Jižní Palmira, družstvo. – 2015. – С. 291-298.
202. Коверзнев В. О. Джерела кооперативного права України: поняття, види та загальна характеристика / В. О. Коверзнев // Evropský politický a právní diskurz. – Svazek 2. – 2 vydání. – Vydavatel: Jižní Palmira, družstvo. – 2015. – С. 239-245.
203. Коверзнев В. О. Господарсько-правова природа кооперативних організацій / В. О. Коверзнев // Слово Національної школи суддів України. – 2015. – № 1(10). – С. 93-102.
204. Коверзнев В. О. Правова класифікація кооперативних організацій в Україні / В. О. Коверзнев // Інформація і право. – 2015. – № 1 (13). – С. 135-141.
205. Коверзнев В. О. Принципи кооперативного права / В. О. Коверзнев // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2015. – № 11. – С. 128-134.
206. Коверзнев В. О. Теоретико-правові засади діяльності кооперативних організацій в Україні / В. О. Коверзнев // Ukraine –

- EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. – Chernihiv : CNUT, 2015. – 252 p. – С. 269-272.
207. Коверзнев В. О. Характеристика господарської правосуб'єктності кооперативних організацій / В. О. Коверзнев // Журнал Східноєвропейського права. – 2015. – № 15. – С. 82-90.
208. Коверзнев В. О. Динаміка норм кооперативного права: філософсько-правовий погляд / В. О. Коверзнев // Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Societal Challenges. Innovations of Social Work, Philosophy, Psychology, Sociology. Environmental Protection. Management and Public Administration. Innovations in Education. Current Issues in the Reformation of the Higher Education System in the Aspect of Ukrainian Eurointegration. Current Issues of Legal Science and Practice – Chernihiv: CNUT, 2016. – 382 p. – С. 310-313.
209. Коверзнев В. О. Питання державної підтримки кооперативної форми господарювання / В. О. Коверзнев // Розвиток кооперативного руху в Україні: міжн. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2016 р.: тези доп. – К., ЦП «Компринт», 2016. – С. 27-30.
210. Коверзнев В. О. Правова основа діяльності, структура й завдання Міжнародного кооперативного альянсу / В. О. Коверзнев // Право і суспільство. – 2016. – № 6. – С. 67-72.
211. Коверзнев Вадим. Філософські аспекти формування норм кооперативного права / Вадим Коверзнев // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 37-42.
212. Коверзнев В. О. Напрями державної підтримки кооперативної форми господарювання / В. О. Коверзнев // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Випуск 3. – Том 1. – С. 92-95.
213. Коверзнев В. О. Порядок створення кооперативних організацій в Україні: порівняльний аналіз / В. О. Коверзнев // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 3. – С. 67-71.
214. Коверзнев В. О. Порівняльний аналіз членства в кооперативних організаціях України / В. О. Коверзнев // Науковий вісник ужгородського національного університету. – 2016. – Випуск № 39. – Том 1. – С. 85-88. (210)

215. Коверзнев В. О. Порівняльний аналіз системи органів управління кооперативними організаціями та їх компетенції / В. О. Коверзнев // Слово Національної школи суддів України. – 2016. – № 2(15). – С. 86-96.
216. Коверзнев В. О. Структура і правовий режим майнових фондів кооперативних організацій / В. О. Коверзнев // Інформація і право. – 2016. – № 3 (18). – С. 73-81.
217. Коверзнев В. О. Кооперативні організації в системі господарсько-виробничих відносин / В. О. Коверзнев // Держава та регіони. Серія: Право. – 2016. – № 3. – С. 23-27.
218. Коверзнев В. О. Особливості організаційно-господарських відносин у кооперативних організаціях. / В. О. Коверзнев // Право і суспільство. – 2016. – № 5. – Частина 2. – С. 66-72.
219. Коверзнев Вадим. Правова природа і склад внутрішньокооперативних відносин / Вадим Коверзнев // «National law journal: Theory and Practice». Scientific and practical Publication in law, 2016. – № 5 (21). – С. 106-109.
- 219-1. Коверзнев В. О. Актуальна проблема легалізації кооперативних організацій / В. О. Коверзнев // Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 21-22 жовтня 2016 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. – С. 44-46.
220. Коверзнев В. О. Саморегулювальні функції кооперативних організацій / В. О. Коверзнев // «Conceptul de dezvoltare a statului de drept in Moldova și Ucraina in contextul proceselor de eurointegrare», conferință internațională științifico-practică. (2016; Chișinău). Conferința internațională științifico-practică «Conceptul de dezvoltare a statului de drept in Moldova și Ucraina in contextul proceselor de eurointegrare», 4-5 noiembrie 2016 / com. org.: V. Bujor (preș.) [et al.]. – Chișinău: Iulian, 2016 (Tipogr. «Cetatea de Sus»). – С. 139-141.
221. Коверзнев Вадим. Питання державно-кооперативного партнерства / Вадим Коверзнев // Visegrad journal on Human Rights. – 2016. – № 5. – Частина 2. – С. 58-61.
222. Коверзнев В. О. Кооперація як форма економічної співпраці: господарсько-правовий аспект / В. О. Коверзнев // Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Current Issues of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in

- Education. Environmental Protection. Engineering and Tectinologies – Chernihiv: CNUT, 2017. – 208 p. – С. 13-15.
223. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица / Н. В. Козлова. – М.: Статус, 2005. – С.9.
224. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини: навчальний посібник / В. В. Козик. – К.: Знання, 2010. – 406 с.
225. Козырь М. И. Объекты права колхозной собственности и их правовой режим / М. И.Козырь. – М.: Госюриздат, 1956. – 230 с.
226. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Курс лекцій / С. А.Комаров. – М.: Манускрипт, 1996. – 312 с.
227. Комаров В. В. Цивільний процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства України: проблеми єдності та відмінностей / В. Комаров // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: тези доп. та наук. повідомл. учасн. між нар. наук.-практ. конф., 25 – 26 січ. 2007 р., Харків. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007.
228. Коментар до Примірного статуту колгоспу / за ред. В. С. Шелестова. – Х. : «Вища школа», 1973. – 184 с.
229. Коммерческий кодекс Франции / предисловие, перевод с французского, дополнение, словарь-справочник и комментарии В. Н. Захватаева. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 1272 с.
230. Комах О. Право коллективной собственности в Украине / О. Комах // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 6. – С. 3-6.
231. Кононенко В. П. Кооперація – шлях до підвищення економічної стійкості обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. Досвід Японії / В. П. Кононенко // Розвиток кооперативного руху в Україні: міжн. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2016 р.: тези доп. – К., ЦП «Компринт», 2016. – 227 с.
232. Кононов В. С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность / В. С. Кононов // Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей. – М.: Норма, 2005. – Вып. 9.– С. 50-102.
233. Концепція розвитку національного кооперативного руху. – К.: СП «Друкарня «Укооппостачмаш», 2001. – 76 с.
234. Концепція розвитку кредитної кооперації: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 № 321-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/321-2006-p>.

235. Кооперативне право: підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищих навч. закладів і фак. / за ред. чл.-кор. НАН України В. І. Семчика. – К.: Ін Юре, 1998. – 336 с.
236. Корецкий А. Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре / А. Д. Корецкий. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 211 с.
237. Корпоративне право: навчальний посібник / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Е. Е. Бекірова, Ю. М. Бисага [та ін.]; за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 344 с.
238. Костюк О. В. Управління розвитком підприємницької діяльності у сільській місцевості на кооперативних засадах / О. В. Костюк // Розвиток кооперативного руху в Україні: міжн. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2016 р.; тези доп. – К., ЦП «Компринт», 2016. – 227 с.
239. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К.: Істина, 2008. – 720 с.
240. Красавчиков А. О. Гражданская правосубъектность как правовая форма / А. О. Красавчиков // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск: УрГУ, 1978. – Вып. 62. – С. 11-19.
241. Красавчиков О. А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции / О. А. Красавчиков // Антология уральской цивилистики. 1925-1989: сб. статей. – М.: Статут, 2001. – С. 166-182.
242. Курс советского хозяйственного права / под ред.: Л. Гинцбург, Е. Пашуканис. – М.: Соцэкгиз, 1935. – Т. 1. – 448 с.
243. Кучеренко І. Правове положення споживчих товариств / І. Кучеренко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 4. – С. 15-18.
244. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: монографія / І. М. Кучеренко. – К.: Аста, 2004. – 328 с.
245. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання. Архів Державної служби статистики України за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/edrpo/ukr/EDRPU_2014/ks_opfg/ks_opfg_1214.
246. Ленин В. И. Полн. собр. соч. в 55 томах. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 22. – 598 с.
247. Ленин В. И. Полн. собр. соч. в 55 томах. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 33. – 434 с.

248. Ленин В. И. Полн. собр. соч. в 55 томах. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 37. – 748 с.
249. Ленин В. И. Полное собрание сочинений в 55 томах. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 44. – 726 с.
250. Ленин В. И. Полн. собр. соч. в 55 томах. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – Т. 45. – 730 с.
251. Мавліханова Р. В. Правове регулювання створення кооперативів в Україні / Р. В. Мавліханова // Вісник Донецького університету. Серія В. Економіка і право. – 2001. – № 1. – С. 221-225.
252. Мавліханова Р. В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Р. В. Мавліханова. – Х., 2005. – 19 с.
253. Мавліханова Р. В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Мавліханова Роза Вялієвна; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 214 с.
254. Мазаев В. Д. Понятие и конституционные принципы публичной собственности: учеб. пособие / В. Д. Мазаев. – М.: Ин-т права и публичной политики, 2004. – 123 с.
255. Макаренко А. П. Теория и история кооперативного движения: учебное пособие для студентов высших и средних кооперативных учебных заведений / А. П. Макаренко. – М.: ИВЦ «Маркетинг», 1999. – 321 с.
256. Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малеин. – М.: Юрид. лит., 1981. – 216 с.
257. Малишев В. В. Судовий прецедент у правовій систем Англії (теоретико-правовий аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Малишев; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
258. Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
259. Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности: теоретические вопросы / Г. В. Мальцев. – М.: Юрид. лит., 1968. – 143 с.
260. Мамутов В. К. Господарче право зарубіжних країн: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. К. Мамутов, О. О. Чувпило. – Київ: Ділова Україна, 1996. – 352 с.
261. Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правосубъектности государственных хозяйственных органов. / В. К. Мамутов // Изв. вузов. Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 56-63.

262. Мамутов В. К. Совершенствование правового регулирования хозяйственной деятельности (методология, направления) / В. К. Мамутов. – К.: Наукова думка, 1982. – 238 с.
263. Мамутов В. К. Экономика и право: Сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К. : Юринком Интер, 2003. – 544 с.
264. Мамутов В. К. Кодифікація: збірник наукових праць / В. К. Мамутов. – К.: Юринком Интер, 2011. – 248 с.
265. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Издание второе. – М.: Издательство политической литературы, 1973. – 677 с.
266. Маркс К. Полное собрание сочинений в 39 томах / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Издание второе. – М.: Издательство политической литературы, 1955-1974 гг. – Т. 4. – 638 с.
267. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1928 рр.): монографія / В. І. Марочко. – К.: М. Р. Kots Rublishing, 1995. – 218 с.
268. Марченко М. Н. Источники права: учебн. пособие / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2005. – 760 с.
269. Марчук В. М. Нариси з теорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2004. – 304 с.
270. Матеріали ХІХ з'їзду споживчої кооперації. – К.: Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 2004. – 192 с.
271. Матеріали позачергового засідання Генеральної асамблеї Міжнародного кооперативного альянсу, 5-6 червня 2008 року, м. Рим.: переклад Н. С. Руденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/import.htm>
272. Матузов Н. И. Политико-правовые режимы: актуальные аспекты / Н. И. Матузов, А. В. Малько // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 63-71.
273. Матузов Н. И. Субъективные права граждан СССР / Н. И. Матузов. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1966. – 190 с.
274. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократии. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с.
275. Мельничук І. В. Тенденції розвитку товарообігу споживчої кооперації України / І. В. Мельничук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 16.3. – С. 227-231.
276. Методичні рекомендації про порядок закупівлі, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, продукти її переробки і сировину та

- розрахунків із здавальниками. Затверджено постановою Правління Укркоопспілки від 12.03.2014.
277. Методичні рекомендації щодо особливостей документального забезпечення ведення операцій з основними засобами в споживчій кооперації України. Затверджено постановою Правління Укркоопспілки від 17.12.2014 № 49.
278. Методичні рекомендації щодо організації та проведення аукціону з продажу основних засобів в споживчій кооперації України. Затверджено постановою Правління Укркоопспілки від 17.12.2014 № 49.
279. Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М.: Госюриздат, 1962. – 212 с.
280. Мілаш В. Про розвиток господарсько-правового регулювання договірних відносин / В. Мілаш // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 36-40.
281. Можейко В. Н. Хозяйственный договор в СССР / В. Н. Можейко. – М.: Госюриздат, 1962. – 240 с.
282. Мозолин В. Я. Договорное право в США и СССР: История и общие концепции / В. П. Мозолин, Е. А. Фарнсворт. – М.: Наука, 1988. – 308 с.
283. Музичка О. М. Особливості та пріоритети розвитку кооперативної бізнес-моделі банку / О. М. Музичка // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3 (2). – С. 143-146.
284. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
285. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М. Госиздат юрид. лит., 1960. – 512 с.
286. Нерсисянц В. С. Філософія права: учебник для вузов / В. С. Нерсисянц. – М.: Издательская группа ИНФА-М – НОРМА, 1997. – 652 с.
287. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 539 с.
288. Ніколаєнко С. «Бентежить те, що вікові напрацювання в освіті інколи підміняються одномоментними рецептами» / С. Ніколаєнко // Голос України. – 19 липня. – 2016. – № 134. – С. 12, 13.
289. Ніколаєнко Станіслав. У світі йде битва за таланти / Станіслав Ніколаєнко // Голос України. – 20 грудня. – 2016. – № 242 (6496).

290. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 3. П-Я / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К.: Аконіт, 2001. – 862 с.
291. Нормативні акти Укоопспілки. Том 1. – К.: ПП «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2008. – 405 с.
292. Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. / под ред. проф. М. Н. Марченко. Т. 2. Теория права. – М.: Зерцало, 1998. – 640 с.
293. Общая теория права: учебник для юрид. вузов / под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во МГТУ им. Баумана, 1996. – 384 с.
294. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой – 15-е изд. – М.: «Русский язык», 1984. – 816 с.
295. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М., 1993. – 944 с.
296. О производственных кооперативах: Закон Российской Федерации от 08.05.1996 г. (с изм. и доп.) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 20. – Ст. 2321.
297. Осетинський А. Реформування системи судів господарської юрисдикції в аспекті реалізації конституційного статусу касаційної інстанції / А. Осетинський // Право України. – 2005. – № 6. – С. 3-9.
298. Палладина М. И. Закон о сельскохозяйственной кооперации – значительное ли правовое достижение? / М. И. Палладина // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 88-100.
299. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигести Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.
300. Партнерство публічної влади, громадськості та приватного сектору у процесах місцевого розвитку: Монографія / Є. О. Фишка, О. В. Бойко-Бойчук, В. М. Вакуленко та ін.; За ред. Є. О. Фишка. – К.: Вирій, 2003. – 168 с.
301. Пархоменко Н. М. Договір у системі права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Н. М. Пархоменко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1998. – 16 с.
302. Пасенюк О. Адміністративне судочинство: стан та напрямки розвитку / О. Пасенюк // Вісник вищого адміністративного суду України. – 2011. – № 3. – С. 3-12.
303. Перший Український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокаріччя заснування у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року / протоколи і реферати

- зредагували І. Брик і М. Коцюба. – Л.: Наукове т-во ім. Шевченка, 1910. – С. 364-366.
304. Плавич В. П. Право і економіка: Проблеми функціонування та розвитку / В. П. Плавич. – Одеса: Астропринт, 2003. – 104 с.
305. Победоносцев К. П. Вопросы жизни / К. П. Победоносцев // Сочинения. – СПб.: Наука, 1996. – С. 172-202.
306. Повар П. О. Поняття ліквідації підприємства / П. О. Повар. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 1. – С. 135-144.
307. Положення про кооперативну дільницю споживчого товариства. Затверджене постановою третіх зборів Ради Укоопспілки дев'ятого скликання від 25.01.2006.
308. Положення про уповноваженого споживчого товариства. Затверджене постановою третіх зборів Ради Укоопспілки дев'ятого скликання від 25.01.2006.
309. Положення про дільничні комітети споживчого товариства. Затверджене постановою третіх зборів Ради Укоопспілки дев'ятого скликання від 25.01.2006.
310. Положення про комісію кооперативного контролю. Затверджено постановою третіх зборів Ради Укоопспілки дев'ятого скликання від 25.01.2006.
311. Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України. Затверджене постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014.
312. Положення про громадське майно (основні засоби) споживчої кооперації України. Затверджене постановою шостих зборів Укоопспілки сімнадцятого скликання від 03.04.2003.
313. Положення про порядок продажу на аукціонах основних засобів підприємств і організацій споживчої кооперації України. Затверджено постановою других зборів Ради Укоопспілки сімнадцятого скликання 19.04.2001.
314. Положення про Постійно діючий третейський суд Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки). Затверджене постановою Правління Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки) від 16.03.2005 № 68.
315. Положення про головного бухгалтера споживчого товариства, споживчої спілки, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки). Затверджено постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014.

316. Положення про порядок обліку руху товарів і готівки в об'єктах роздрібної торгівлі і ресторанного господарства споживчих товариств, споживспілок, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнське центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки). Затверджено постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014.

317. Положення про порядок проведення ревізій господарсько-фінансової діяльності в споживчих товариствах, споживспілка їх підприємствах (об'єднаннях), інших суб'єктам господарювання системи Всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки). Затверджено постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014.

318. Положення про порядок розподілу доходу (чистого прибутку) споживчого товариства, споживспілки, підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Всеукраїнської Центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки). Затверджено постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014.

319. Положення про порядок укладання контракту з керівником підприємства (об'єднання) споживчого товариства, споживспілки. Затверджено постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014.

320. Положення про неподільний фонд споживчого товариства. Затверджене постановою четвертих зборів Ради Укоопспілки дев'ятого скликання від 24.01.2007.

321. Положення про спеціальний фонд кооперативних виплат. Затверджене постановою других зборів ради Укоопспілки дев'ятого скликання від 23.02.2005.

322. Положення про майнові сертифікати на право на пай (частку) в майні споживчого товариства системи Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки). Затверджене постановою шостих зборів Ради Укоопспілки сімнадцятого скликання від 03.04.2003.

323. Положення про особливості інвентаризації основних засобів нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків в організаціях, підприємствах і установах споживчої кооперації України, затверджене постановою п'ятих зборів Ради Укоопспілки шістнадцятого скликання 18.04.1996.

324. Порядок призначення на посади та звільнення з посад окремих категорій працівників. Затверджено постановою Правління Укркоопспілки від 12.03.2014.
325. Порядок застосування форм первинної документації з обліку закупівель сільськогосподарських продуктів та сировини. Затверджено постановою Правління Укркоопспілки від 12.03.2014.
326. Постанова Вищого господарського суду України від 21 січня 2009 р. у справі № 14/285-ПД-08 за позовом Херсонської обласної державної адміністрації до ТОВ «Сивашенергопром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/>.
327. Похиленко І. Поняття виробничого кооперативу як організаційно-правової форми суб'єктів малого підприємництва / І. Похиленко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 89-92.
328. Право власності в споживчій кооперації України / за ред. В. І. Семчика. – К., 1996. – С. 63.
329. Правові проблеми колективної форми власності в Україні: Матеріали «круглого столу» // Право України. – 1996. – № 1. – С. 5-30.
330. Правове регулювання господарських відносин за участю промислових підприємств: підручник для юрид. вузів та фак. / за ред. проф. В. М. Гайворонського та доц. В. П. Жушмана. – Харків: Право, 2000. – 288 с.
331. Примірний статут районної спілки споживчих товариств (райспоживспілки). Затверджено XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19.12.2000 р.
332. Примірний статут обласної (республіканської) спілки споживчих товариств. Затверджено XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19.12.2000 р.
333. Примірне положення про контрольно-ревізійне управління (відділ, сектор) спілки споживчих товариств. Затверджено постановою четвертих зборів Ради Укркоопспілки першого скликання від 30.07.2014 р.
334. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України): Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 22.10.2008 № 01-8/634 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/documents/>.

335. Про стан здійснення судочинства адміністративними судами: Постанова Президії Верховного Суду України та Президії Ради суддів України від 03.04.2009 № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 4. – С. 15.
336. Проблемы теории права: Курс лекций в двух томах / науч. ред. Р. К. Русинов; отв. за вып. В. М. Семенов; Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР. Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1972. – 1 т. – 396 с.
337. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 р. № 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3D1EDB16144EB989C2257AF4005552EB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3D1EDB16144EB989C2257AF4005552EB).
338. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 № 4 // Юридичний вісник України. – 18 листопада – 1 грудня 2016 року. – № 46-47.
339. Пугинский Б. И. Правовая экономика, проблемы становления / Б. И. Пугинский, Д. Н. Сафиуллин. – М.: Юрид. лит., 1991. – 238 с.
340. Публічна власність: проблеми теорії і практики: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 308 с.
341. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61932.
342. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери. – СПб.: Петрополис, 1997. – Т. 1. – 336 с.
343. Регламент Ради (ЄС) про статут Європейського кооперативного товариства (ЄКТ) від 22.07.2003 № 1435/2003 // Офіційний вісник Європейського Союзу L 27 від 18.08.2003 р.
344. Рекомендація генеральної конференції Міжнародної Організації Праці від 03.06.2002 № 193 [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://student.zoomru.ru/ecoteo/deklaraciya-o-kooperativnoj-identichnostiprinyatiya/164575.1350184.s4.html>.
345. Рекомендації з підготовки та проведення звітно-виборної кампанії в споживчій кооперації України. Затверджене постановою шостих зборів Укоопспілки сімнадцятого скликання від 03.04.2003.
346. Реформи на вістрі касації // Закон і бізнес. – 2010. – № 22 (29 травня – 1 червня 2010 року) – С. 5.

347. Ринкова економіка: теоретико-практичні проблеми становлення в Україні / за ред. Г. І. Башнянина. – К.: ІСДО, 1996. – 382 с.
348. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004 // Урядовий кур'єр. – 17 листопада 2004 року. – № 219.
349. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Центральної спілки споживчих товариств України про офіційне тлумачення положень пункту 1 статті 9, пункту 1 статті 10 Закону України «Про споживчу кооперацію», частини четвертої статті 37 Закону України «Про кооперацію» (справа про захист права власності споживчої кооперації) від 11.11.2004 № 16-рп/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/docs/505>.
350. Рішення Конституційного Суду України від 01.04.2010 № 10-рп/2010 у справі № 1-6/2010 за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України // Офіційний вісник України. – 2010 – № 27. – Ст. 1069.
351. Рішення Конституційного Суду України від 20.06.2007 № 5-рп/2007 у справі № 1-14/2007 за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 48. – Ст. 1991.
352. Роберт Оуен. Избранные сочинения в 2-х томах. – Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. – 768 с.
353. Ровный В. В. Обычай в современном обороте / В. В. Ровный // Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права: сб. науч. ст. / Санкт-Петербург, гос. ун-т, юрид. фак.; под общ. ред. В. Ф. Попондопуло и О. Ю. Скворцова. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – Вып. 5. – С. 176-194.

354. Розовский Б. Г. Король жив. Но нуждается в лечении : НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернігов: Десна Поліграф, 2017. – 232 с.
355. Рой О. М. Система державного і муніципального управління / О. М. Рой. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 336 с.
356. Сазонов В. Е. Державно-частинне партнерство: громадянсько-правові, адміністративно-правові і фінансові аспекти: монографія / В. Е. Сазонов; предисл. д.ю.н., проф. А. Б. Зеленцова. – М.: ООО «Ваш поліграфічний партнер», 2012. – 492 с.
357. Саміло Г. О. Особливості тлумачення права в різних правових системах / Г. О. Саміло // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 39(1). – С. 15-18.
358. Саниахметова Н. А. Регулювання підприємницької діяльності в Україні: організаційно-правові аспекти: монографія / Н. А. Саниахметова. – Одеса: Одеська державна юридична академія, 1998. – С. 232.
359. Саниахметова Н. О. Підприємницьке право: навчальний посібник / Н. О. Саниахметова. – К.: А.С.К., 2001. – 702 с.
360. Санфилиппо Ч. Курс римського частинного права: учебник / Чезаре Санфилиппо; [пер. с итал. И. И. Маханькова]; под общ. ред. Д. В. Дождева. – М.: Норма, 2008. – 464 с.
361. Самойлюк О. Виробничі кооперативи: стан та перспективи розвитку / О. Самойлюк // Право України. – 2005. – № 1. – С. 43-44.
362. Семчик В. И. Кооперация и право в СССР / В. И. Семчик. – К., 1991. – 148 с.
363. Семчик В. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні / В. Семчик // Право України. – 1999. – № 5. – С. 34 -39.
364. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю: 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура / В. В. Сердюк. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2003. – 16 с.
365. Серета І. О. Права і обов'язки членів колгоспу / І. О. Серета; за ред. В. З. Янчука. – К.: «Урожай», 1974. – 72 с.
366. Серета І. О. Конституція СРСР про права колгоспників / І. О. Серета; за ред. В. З. Янчука. – К.: Урожай, 1979. – 96 с.
367. Симоненко В. Держава і ринок: шляхи партнерства / В. Симоненко // Економіка України. – 2007. – №1. – С. 71-77.

368. Сібільов М. Динаміка договірних зобов'язань після їх виникнення / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1 (40). – С. 79-88.
369. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.
370. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. – К., 1974. – 776 с.
371. Смирнов В. Т. Обоснование деликтной ответственности юридических лиц / В. Т. Смирнов // Проблемы гражданского права и административного права / отв. ред.: Б. Б. Черепухин и др. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – С. 70-71.
372. Смокович М. Теоретичні аспекти визначення компетенції адміністративних судів / М. Смокович // Вісник вищого адміністративного суду України. – 2011. – № 4. – С. 53-62.
373. Смыслов М. Д. Определение меньшинства. Меньшинство и право на самоопределение / М. Д. Смыслов // Московский журнал международного права. – 1993. – № 1. – С. 91-110.
374. Советское гражданское право: учеб. в 2-х / Т. И. Илларионова, М. Я. Кириллова, О. А. Красавчиков [и др.]; под ред. О. А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 1985. – Т. 1. – 544 с.
375. Советское хозяйственное право: учебник / под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. И. Г. Побирченко. – К.: Вища школа, 1985. – С. 83.
376. Сонін О. Правові основи виникнення сільськогосподарських кооперативів / О. Сонін // Право України. – 1992. – № 1. – С.15-17.
377. Социологический энциклопедический словарь / ред.-коорд. Г. В. Осипов. – М.: ИНФРА М-НОРМА, 1998. – 488 с.
378. Социологический энциклопедический словарь. – М.: Изд. Группа ИНФРА-М., 1998. – 488 с.
379. Спасибо-Фатєєва І. Окремі аспекти поняття юридичних осіб / І. Спасибо-Фатєєва // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 8. – С. 21.
380. Спасибо-Фатєєва І. Проблеми відповідальності юридичних осіб / І. Спасибо-Фатєєва // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 3-7.
381. Спиридонов Л. И. Теория государства и права / Л.И. Спиридонов. – М.: Проспект, 1996. – 304 с.
382. Статут Об'єднання житлово-будівельних кооперативів м. Чернігова (нова редакція). Затверджено Загальними зборами голів ЖБК будинків ОЖБК 21.02.2015.

383. Статут обслуговуючого кооперативу «Садівнице товариство «Електрон». Затверджено загальними зборами членів кооперативу 11.03.2005.
384. Статут садівничого товариства «Труд». Прийнято на загальних зборах членів садівничого товариства 30.03.2003.
385. Статут гаражного автокооперативу № 44 Деснянської районної організації Всеукраїнської Спілки автомобілістів. Прийнято загальними зборами членів авто кооперативу 28.03.1999.
386. Статут Чернігівської Міської Кредитної Спілки «Народна Воля». Затверджено рішенням Загальних зборів членів кредитної спілки 15.05.2015.
387. Статут кредитної спілки «Моя родина». Затверджено рішенням Загальних зборів членів кредитної спілки від 21.05.2015.
388. Статут Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки). Прийнятий XVI з'їздом споживчої кооперації України від 03.03.1994.
389. Стойка В. С. Розвиток та функціонування кооперативних банків: зарубіжний досвід / В. С. Стойка // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 2 (1). – С. 165-170.
390. Стратегія розвитку споживчій кооперації України на 2004 – 2015 роки. Затверджена XIX з'їздом споживчої кооперації України 23.03.2004 р.
391. Стучка П. И. Курс советского гражданского права: в 3 т. / П. И. Стучка. – М.; Л., 1927-1931. – Т. 3. – 1931. – 200 с.
392. Суханов Е. А. Правовые основы предпринимательства / Е. А. Суханов. – М.: Издательство «БЕК», 1993. – 424 с.
393. Сырых В. М. Теория государства и права: учебник / В. М. Сырых; отв. ред. С. А. Либиряев. – М.: Былина, 1998. – 512 с.
394. Сырых В. М. Комплексные институты как комплексные системы российского права / В. М. Сырых // Журнал российского права. – 2002. – № 10. – С. 26-28.
395. Танчук И. А. Система хозяйственных обязательств: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук / И. А. Танчук. – М., 1979. – 32 с.
396. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права. 3-е изд. – СПб.: издательство «Лань», 2001. – 560 с.
397. Теньков С. О. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України: від 16 січня 2003 р. / С. О. Теньков – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 720 с.

398. Теория государства и права: учебник / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юрист, 2006. – 541 с.
399. Теорія права: Конспект лекцій для студентів спеціальності «Правознавство» / уклад.: Л. П. Короткова. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2003. – 184 с.
400. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. М. М. Рассолова. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ЮНИТА-ДАНА, 2004. – 735 с.
401. Теорія держави і права: навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко [та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 348 с. – (Серія «Альма-матер»).
402. Титова Н. Сільськогосподарські кооперативи: їх правове забезпечення / Н. Титова // Радянське право. – 1991. – № 6. – С. 20-22.
403. Титова Н. Права членів сільськогосподарських кооперативів тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення / Н. Титова // Право України. – 2000. – № 2. – С. 25-27.
404. Титова О. В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Титова. – Донецьк, 2006. – 19 с.
405. Тихомиров Ю. А. Публичное право: учебник / Ю. А. Тихомиров. – М.: Изд-во «БЕК», 1995. – 496 с.
406. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л.: Изд-во Ленингр. у-та, 1959. – 88 с.
407. Толстой В. С. Исполнение обязательств / В. С. Толстой. – М.: Юрид. лит., 1973. – 208 с.
408. Тонков Е. Н. Толкование закона в Англии / Е. Н. Тонков. – М.: Издательство «Алетейя», 2013. – 365 с.
409. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. Б. Тополевський. – Х., 2004. – 18 с.
410. Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах (Deutsches Handelsgesetzbuch, Aktiengesetz, GmbHGesetz, Genossenschaftsgesetz): пер. с нем. / [сост. В. Бергманн; пер. с нем.: Е. А. Дубовицкая; науч. ред. Т. Ф. Яковлева]. – 2-е перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 632 с.
411. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. СПб.: издательство «Лань», 1998. – 224 с.

412. Труш І. В. Правовий режим имущества комунального унитарного підприємства / І. В. Труш // Економіка і право. – 2012. – № 2 (33). – С. 173-178.
413. Труш І. В. Господарсько-правове забезпечення діяльності комунальних підприємств: монографія / І. В. Труш; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – К.: Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. – 400 с.
414. Туган-Барановский М. И. Экономическая природа кооперативов и их классификация / М. И. Туган-Барановский. – М.: Типография т-ва И. Д. Сытина, 1906. – 1027 с.
415. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский; Моск. гор. нар. ун-т. им. А. Л. Шанявского. – Издание 3-е., доп. – М.: Тип. Т-ва И. Н. Кушнерева и комп., 1919. – 508 с.
416. Типова Інструкція з діловодства в апараті правлінь споживчих товариств, споживспілок системи всеукраїнської центральної спілки споживчих товариств (Укркоопспілки). Затверджено постановою Правління Укркоопспілки від 25.05.2014 р.
417. Удальцова І. В. Особое производство и проблемы признания гражданина ограничено дееспособным или недееспособным: дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03 / І. В. Удальцова. – Х., 1998. – С. 59.
418. Удовика Л. Антропологічні проблеми права під впливом глобалізаційних процесів / Л. Удовика // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 6. – С. 3-7
419. Уильям Бернам. Правовая система США. 3-й выпуск / Бернам Уильям. – М.: Новая юстиция, 2006. – 912 с.
420. Український класик світової політекономії: до 150-річчя від дня народження М. Туган-Барановського (1815-1876) / Дати і події, 2015, перше півріччя: календар знамен. дат № 1 (5) // Нац. парлам. б-ка України. – К., 2014. – С. 26-30.
421. Уркевич Віталій. Майнові фонди сільськогосподарського кооперативу / Віталій Уркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 1. – С. 69-73.
422. Уставъ Гражданскаго судопроизводства. Издание третье. С.-Петербургъ. – Типографія М. М. Стасюлевича, Вас. остр., 5 лин, 28, 1912. – 463 с.
423. Устименко В. А. Формирование собственности территориальной громады и ее влияние на функционирование городского хозяйства / В. А. Устименко // Економіка та право. – 2003. – № 3. – С. 47-55.

424. Федосенко В. Актуальные проблемы института коллективных прав [Электронный ресурс] / В. Федосенко // Московская школа политических исследований. – Режим доступа: <http://msps.su/?page=102&module>.
425. Філософія права / за редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена; пер. з англійської П. Таращук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 1256 с.
426. Фурье Шарль. Теория четырех движений и всеобщих судеб. Избранные сочинения в 3-х т. Т. 1-2. – М.: Изд-во Соцэкгиз, 1938-1939. – 313 + 469 с.
427. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974. – 340 с.
428. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України: навч. осіб. / Є. О. Харитонов. – К.: Істина, 2006. – 288 с.
429. Хозяйственное право. Общие положения / под ред. В. В. Лаптева. – М.: Изд. Наука, 1983. – 288 с.
430. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, К. С. Хахулин [и др.]; под ред. Мамутова В. К. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.
431. Хозяйственное право Украины: учебник / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – 3-е изд. перераб. и доп. Х.: Одиссей, 2008. – 688 с.
432. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт [та ін.]; за ред. О. В. Дзери, А. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.
433. Циппеліус Р. Філософія права: підручник: пер. з нім / Р. Циппеліус. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
434. Цитович П. П. Очерки по теории торгового права / П. П. Цитович. – М.: изд-во «Тіро-lit», 2012. – 92 с.
435. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии / А. Н. Чанышев. – М.: Высшая школа, 1981. – 374 с.
436. Черепяхин Б. Б. К вопросу о частном и публичном праве. – Иркутск, 1926. – 346 с.
437. Черепяхин Б. Б. Волеобразование и волеизъявления юридического лица / Б. Б. Черепяхин // Правоведение. – 1958. – № 2. – С. 43-50.
438. Черненко С. К. Природа основних фондів: монографія / С. К. Черненко. – Рівне, 2006. – 120 с.
439. Чернов И. Луи Блан. М., 1906. – 128 с.

440. Чернов В. К. Организация деятельности сельскохозяйственных кооперативов Испании: правовые проблемы: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / В. К. Чернов. – Москва, 2006. – 19 с.
441. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Изд-во МГУ, 1968. – 168 с.
442. Шепотько Л. О. Сільський сектор України на рубежі тисячоліття / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський [та ін.]. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. – Т. 1. – 396 с.
443. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М., 1995. – С. 166.
444. Шпапп Я. Система гражданского права: учебник / Я. Шпапп; пер. з нем. С. В. Королева. – М.: Междунар. отношения, 2006. – 360 с.
445. Шпомер А. Особливості господарської відповідальності в сфері економіки / А. Шпомер // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 6, 7.
446. Шпомер А. Господарська відповідальність як метод регулювання економіки / А. Шпомер // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 7, 8.
447. Шпомпер А. І. Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / А. І. Шпомер. – К., 2006. – 20 с.
448. Щербина В. С. До питання про господарську деліктологію / В. С. Щербина // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – К., 1990. – Вип. 31. – С. 40-42.
449. Щербина В. С. Про принцип невідворотності відповідальності за господарські правопорушення / В. С. Щербина // Вісник Київського університету. Сер.: Сусп.-політ. науки. – 1991. – Вип. 3. – С. 86-89.
450. Щербина В. С. Господарське право: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
451. Щербина Валентин. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання / Валентин Щербина // Юридична Україна. – 2007. – № 1. – С. 71.
452. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
453. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 5-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.
454. Щербина В. С. До питання щодо принципів господарського права / В. С. Щербина // Вісник Південного регіонального центру

Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 82-95.

455. Юдин З. М. Концепт договору в до класичній і класичній античній філософії / З. М. Юдин // Держава та регіони. – 2016. – № 3(53). – С. 12-15.

456. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 4: Н-П. – 720 с.

457. Яковлев Ю. В. Суб'єкти підприємницької діяльності – товариства на вірі: монографія / Ю. В. Яковлев. – Одеса: Удача, 2002. – 184 с.

458. Яценюк А. П. Виступ на Всеукраїнському аграрному форумі 14.07.2014 р. [Електронний ресурс] / А. П. Яценюк. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~/1/0/all/2014/07/13/329735>.

459. Access mode: <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/cooperatives/each.pdf>.

460. Brinz A. Lehrbuch der Pandekte. – Erlangen. – 1879.

461. Cruz Ius, Defectum (Directum). Coimbra, 1971. – P. 39.

462. European co-operative banks in financial and economic turmoil Contribution of the EACB to the Expert Group Meeting on «Co-operatives in a world in crisis» and the International Year of Co-operatives United Nations. [Electronic resource]. – United Nations. Secretary-General. Message from the Secretary-General on the International Day of Cooperatives: 4 July 2009 [Electronic resource]. – It is access mode: www.un.org/esa/socdev/social/intldays/IntlCoops.

463. F.C.v. Savigny, Vom Beruf unserer Zeit fur Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814.

464. Gaudemet. Etude sur le regime juridique de l'indivision. Paris, 1934.

465. Global 300 list 2008. The world's major co-operatives and mutual business. – Geneva: ICA, 2008. – 16 p.

466. Idem. Direito Romano. I. Coimbra, 1973. – P. 16.

467. Ijtihad [Electronic resource]. – Access mode: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ijtihad>.

468. Munkner Hans-H. 1994. Law, International Co-operative. International Handbook of Cooperative Organizations. Vandenhoeck & Ruprecht in Gottingen. – 836 с.

469. Powell Duffrun PLC v. Peteriet (Case C-214/89) (1992) ECR I-1745

470. Rawls, TG; N.Daniels, Reading Rawls, 1975.

471. Rudolf von Ihering. Geist des romischen Rechts. – Leipzig. – 1865.

472. Savigny F.K. System des heutigen romischen Rechts. Воспроизведено в оригинальной авторской орфографии издания 1840

- года (издательство «Berlin Veit»). – М.: Издательство «Книга по Требованию», 2010. – 480 с.
473. Spranger. E., Lebensformen, 1914.
474. Statutes as adopted by the General Assembly, 6 June 2008 for enactment 1 January 2009 [Electronic resource]. – It is access mode: <http://www.ica.coop/ica/2009-ica-statutes.pdf>.
475. XXXI ICA Congress. Manchester 1995. Agenda and Reports. – Geneva, 1995. – P. 383.
476. Vidalenc J. Louis Blanc (1811-1882). P., 1948. – P. 205. (441)

ДОДАТКИ

Додаток А

Пропозиції по удосконаленню Закону України «Про кооперацію»

1) доповнити статтю 4 наступним реченням: «навчання, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду.»;

2) доповнити статтю 7¹ наступного змісту:

«Стаття 7¹. Договір про створення кооперативу.

Після ухвалення рішення про створення кооперативу засновники укладають договір про його створення.

В договорі про створення кооперативу визначаються зобов'язання учасників створити кооператив, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання кооперативу майна засновників, основні положення проекту статуту тощо.»;

3) доповнити статтю 8 після речення «форми участі членів кооперативу в його діяльності;» реченням наступного змісту: «форми участі трудового колективу, що складається з найманих працівників, в обговоренні в ухваленні рішень у сфері соціально-економічної діяльності кооперативу;»;

4) доповнити статтю 34 абзацом 4 наступного змісту: «Трудовий колектив кооперативної організації, що складається з найманих працівників, є учасником у сфері господарювання і бере участь в обговоренні та прийнятті рішень органами управління кооперативної організації рішень із соціально-економічних питань, що стосуються діяльності кооперативної організації.»;

5) статтю 10 викласти в наступній редакції:

«Стаття 10. Член кооперативу

Членами кооперативу (крім виробничого) можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах,

визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу.

Членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку і виявила бажання брати участь у його діяльності.

Членами виробничого кооперативу можуть бути лише громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу.

Кооператив зобов'язаний вести облік своїх членів та видати кожному з них посвідчення про членство.»;

б) статтю 11 викласти в наступній редакції:

«Стаття 11. Вступ до кооперативу

Вступ до кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви. Особа, яка подала заяву про вступ до кооперативу, робить вступний внесок і пай у порядку та розмірах, визначених його статутом.

Заява особи про прийняття в члени кооперативу підлягає розгляду правлінням чи головою кооперативу в 10-денний строк з дня її подання.

Рішення правління чи голови кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами його членів у місячний строк. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Рішення правління (голови) кооперативу про відмову в прийнятті особи до кооперативу повинно бути законним і обґрунтованим. Зазначене рішення не є безумовною перешкодою в ухваленні загальними зборами рішення про прийняття особи в члени кооперативу, якщо загальні збори дійдуть до висновку про відсутність законних підстав для відмови особі в прийнятті її в члени кооперативу. В разі ухвалення правлінням (головою) кооперативу рішення про відмову в прийнятті особи в члени кооперативу, особа має право бути присутньою при розгляді її заяви загальними зборами членів кооперативу і надавати відповідні пояснення по суті порушеного в заяві питання.

Рішення загальних зборів членів кооперативу про відмову особі в прийнятті в члени кооперативу може бути оскаржено до суду.»;

7) частину другу статті 27 доповнити реченням наступного змісту: «Члени кооперативу несуть відповідальність по зобов'язаннях кооперативу, що виникли до їх вступу до кооперативу.»;

8) частини сьому – дев'яту статті 16 наступного змісту:

«Правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу. Виконавчий директор не може бути членом кооперативу.

Виконавчий директор виконує свої функції на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням кооперативу.

Виконавчий директор несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом та статутом кооперативу.» – виключити;

9) частину четверту статті 21 викласти в наступній редакції:

«В разі смерті члена кооперативу спадкоємці померлого мають право на одержання вартості його паю в грошовій формі, яка виплачується за результатами господарської діяльності кооперативу наприкінці фінансового року.»;

10) абз. 3 статті 20 доповнити реченням наступного змісту:

«На майно неподільного фонду кооперативу не може бути звернено стягнення для задоволення вимог кредиторів, у тому числі й за рішенням суду.»;

11) доповнити статтю 37 абз. 1¹ наступного змісту:

«Держава і органи місцевого самоврядування будують господарські відносини з кооперативними організаціями на договірній основі.»;

12) частину п'яту статті 23 викласти в такій редакції:

«Кооперативи провадять господарську діяльність і надають послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку.»;

13) статтю 30 доповнити абзацом 5 такого змісту:

«Кооперативні об'єднання як саморегульвні організації мають право: здійснювати методичне забезпечення діяльності своїх членів; забезпечувати професійну підготовку та перепідготовку фахівців, що працюють в кооперативних організаціях; розробляти і впроваджувати правила поведінки членів кооперативних організацій; здійснювати інші функції відповідно до їх статуту.»

14) доповнити Закон статтею 37¹ такого змісту:

«Стаття 37¹. Державно-кооперативне партнерство.

Державно-кооперативне партнерство – це тривале (від 5 років) співробітництво кооперативної організації з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яке базується на договорі і спрямоване на реалізацію спільних соціально-економічних

проектів, з метою задоволення суспільних інтересів або інтересів окремої громади, а також інтересів кооперативної організації.

Державно-кооперативне партнерство здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про державно-приватне партнерство».

**Пропозиції по удосконаленню
Кодексу законів про працю Української РСР**

1) Доповнити статтю 41 пунктом 6 наступного змісту:
«Припинення членства у кооперативі.».

**Пропозиції по удосконаленню
Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»**

1) викласти частину другу статті 5 в наступній редакції:

«Засновниками обслуговуючого кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи, зареєстровані в Україні.

Засновниками виробничого сільськогосподарського кооперативу можуть бути лише фізичні особи, незалежно від їх громадянства.»;

2) в абз. 4 частини першої статті 1 (визначення поняття сільськогосподарського виробничого кооперативу) виключити слова «з метою одержання прибутку»;

3) в частині першій статті 13 виключити словосполучення: «, основною метою якої є отримання прибутку,».

Пропозиції по удосконаленню Закону України «Про кредитні спілки»

1) з частини першої статті 1 після слів «заснована фізичними особами,» частину речення: «професійними спілками, їх об'єднаннями» виключити;

2) статтю 8 викласти в такій редакції:

«Стаття 8. Державна реєстрація та ліцензування окремих видів діяльності кредитної спілки

1. Державна реєстрація кредитних спілок здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань».

2. Ліцензуванню в кредитній спілці підлягає діяльність по залученню внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також інші види діяльності відповідно до закону.»;

3) Статтю 9 викласти у наступній редакції:

«Стаття 9. Припинення діяльності кредитної спілки

1. Кредитна спілка припиняє діяльність шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу) або ліквідації.

Кредитна спілка вважається такою, що припинила свою діяльність, після внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

2. Реорганізація кредитної спілки провадиться за рішенням її вищого органу управління.

3. Ліквідація кредитної спілки провадиться:

за рішенням її вищого органу управління;

за рішенням суду, в тому числі в разі заняття діяльністю без відповідної ліцензії чи діяльністю, забороненою законом, в разі неплатоспроможності кредитної спілки, в інших випадках, передбачених законом, за поданням Уповноваженого органу, позовом членів або кредиторів кредитної спілки.

4. У разі прийняття рішення про ліквідацію кредитної спілки за рішенням її вищого органу управління виконання функцій

ліквідаційної комісії покладається на спостережну раду кредитної спілки.

З моменту призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами кредитної спілки. Комісія від імені кредитної спілки, яка припиняє діяльність, виступає у суді.

Ліквідаційна комісія поміщає у місцевих засобах масової інформації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки та про порядок і строк заявлення вимог її кредиторами. Цей строк не може бути меншим двох місяців з моменту публікації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки.

Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово сповіщає їх про припинення діяльності спілки.

Кредитори кредитної спілки, що припиняє діяльність, можуть вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язань та відшкодування збитків.

При реорганізації кредитної спілки після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія складає передавальний акт (злиття, приєднання) або розподільчий баланс (поділ), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що припиняє діяльність, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

5. При ліквідації платоспроможної кредитної спілки вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги працівників кредитної спілки та членів ліквідаційної комісії, пов'язані з трудовими відносинами та вимоги щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

2) у другу чергу задовольняються вимоги за вкладками членів кредитної спілки на депозитних рахунках та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу звернутися в суд із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду такі вимоги кредитора включаються до ліквідаційного балансу та задовольняються в порядку черговості.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна кредитної спілки, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких рішенням суду кредиторів відмовлено, вимоги, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними.

6. Якщо вартість майна кредитної спілки є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, вона ліквідується в порядку, передбаченому законом про банкрутство. Припинення діяльності кредитної спілки в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства визначається законом.

7. При ліквідації спілки залишок коштів резервного та додаткового капіталу після розрахунків із членами спілки та іншими кредиторами зараховується до Державного бюджету України.

8. Після завершення процедури ліквідації кредитної спілки ліквідаційною комісією складається ліквідаційний баланс, який передається державному реєстраторові і є підставою для виключення такої кредитної спілки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.»;

4) викласти частину п'яту статті 10 в наступній редакції: «5. Членство у кредитній спілці настає після сплати особою вступного та обов'язкового пайового внесків у порядку, передбаченому статутом кредитної спілки, з дня ухвалення спостережною радою відповідного рішення.

Рішення про прийняття особи в члени кредитної спілки повинно бути ухвалено в 10-денний строк з дня подання особою відповідної заяви.

Рішення про відмову в прийнятті особи в члени кредитної спілки може бути оскаржено до суду»;

5) абз. 3 частини третьої статті 20 викласти в наступній редакції: «При ліквідації кредитної спілки залишок коштів резервного капіталу передається до іншої кооперативної організації або зараховується місцевого бюджету»;

6) абз. 2 частини четвертої статті 20 викласти в наступній редакції: «При ліквідації кредитної спілки залишок коштів додаткового капіталу передається до іншої кооперативної організації або зараховується місцевого бюджету».

Пропозиції по удосконаленню Господарського кодексу України

1) в частині другої статті 95 слова «будь-яку іншу підприємницьку діяльність» замінити словами «будь-яку іншу діяльність»;

2) доповнити перше речення частини першої статті 52 ГК словосполученням такого змісту: «а також кооперативними організаціями усіх типів.».

3) доповнити статтею 1¹. **«Акти господарського законодавства».**

1. Господарський кодекс є основним актом господарського законодавства. Господарські відносини регулюються цим Кодексом, а також іншими актами законодавства в частині, що не суперечать цьому Кодексу.

4) статтю 93 викласти в такій редакції:

1. Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників).

2. Підприємствами колективної власності є кооперативи, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

**Пропозиції по внесенню змін до
Цивільного кодексу України**

1) з розділу 8 «Підприємницькі товариства» слід виключити параграф 2 «Виробничий кооператив».

**Пропозиції по удосконаленню
Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016
року № 1404-VIII**

1) абз. 2 частини другої статті 48 Закону доповнити реченням наступного змісту: «Забороняється звернення стягнення на майно неподільного фонду кооперативу»;

2) Перелік майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, що є додатком до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII, доповнити пунктом 14 такого змісту: «Майно неподільного фонду кооперативу».

Пропозиції по удосконаленню Податкового кодексу України

1) доповнити статтю 182 пунктом 182.2 наступного змісту:
«кооперативні організації усіх типів, незалежно від річного обсягу постачання товарів, робіт та послуг, реєструються як платники податків лише за власним бажанням».

Проект параграфу 1 «Кооперація» Глави 10 Господарського кодексу України

Стаття 94. Кооперація

Кооперація – система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних, культурних та інших потреб своїх членів.

Стаття 95. Визначення термінів

У цьому параграфі терміни вживаються в такому значенні:

кооперативна організація – кооператив або кооперативне об'єднання;
кооператив – господарська організація, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування;

виробничий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі або інвестиційної участі;

обслуговуючий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу;

споживчий кооператив (споживче товариство) – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів;

кредитний кооператив – обслуговуючий кооператив, який утворюється з метою надання кредитних послуг виробничим і споживчим кооперативам. Кредитні кооперативи можуть надавати свої послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20

відсотків загального обороту кооперативу. На кредитні кооперативи не поширюється законодавство, яке регулює діяльність організацій, що надають банківські та інші фінансові послуги;

сільськогосподарський кооператив – кооператив, утворений виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування;

пай – майновий поворотний внесок члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки;

додатковий пай – добровільний грошовий чи інший майновий поворотний внесок члена (асоційованого члена) кооперативу понад пай у пайовому фонді кооперативу;

вступний внесок – грошовий чи інший майновий неповоротний внесок, який зобов'язана сплатити особа у разі вступу до кооперативної організації;

членський внесок – грошовий неповоротний внесок, який періодично сплачується членом кооперативного об'єднання для забезпечення поточної діяльності кооперативного об'єднання;

цільовий внесок – грошовий чи інший майновий внесок члена кооперативу, що вноситься понад пай до спеціального фонду кооперативу для забезпечення виконання конкретних завдань кооперативу;

пайовий фонд – фонд, що формується з пайових внесків членів кооперативу і є одним із джерел формування майна кооперативу, розмір якого може змінюватися;

резервний фонд – фонд, що формується за рахунок відрахувань від доходу кооперативу та інших не заборонених законодавством надходжень, використовується для покриття шкоди від надзвичайних ситуацій;

неподільний фонд – обов’язковий фонд, що формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу і не підлягає розподілу між пайовиками.

Стаття 96. Мета та основні завдання кооперації

Метою кооперації є задоволення економічних, соціальних, культурних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та публічних (суспільних) інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю.

Основними завданнями кооперації є:

підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав;
створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб’єктів господарювання;
залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення;
створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;
сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства.

Стаття 97. Основні принципи кооперації

Кооперація базується на таких основних принципах:

добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації;
соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва;
рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу - один голос);
вільного вибору напрямів і видів діяльності;
демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій;
безпосередньої участі членів кооперативної організації у її діяльності навчання, підвищення кваліфікації, інформації;
співпраці між кооперативами;
турботи про громаду.

Стаття 98. Законодавство про кооперацію

Законодавство про кооперацію базується на нормах Конституції України, Господарського кодексу України, а також інших нормативно-правових актів з питань кооперації, прийнятих відповідно до цього Кодексу.

Стаття 99. Кооператив

Кооператив є первинною ланкою системи кооперації і створюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення свого економічного стану.

Відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на такі типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі. За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, кредитними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо.

Кооператив є юридичною особою, має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банків та може мати печатки.

Стаття 100. Порядок створення кооперативу

Кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах. Засновниками кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав, які беруть участь у діяльності кооперативів через своїх представників.

Рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами.

Рішення установчих зборів оформляється протоколом, який підписують головуєчий та секретар зборів. У протоколі зазначаються особи, які брали участь в установчих зборах: для фізичної особи – прізвище, ім'я та по батькові, дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця (для осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, – дані документа, який його замінює); для юридичної особи – прізвище, ім'я та по батькові уповноваженого представника юридичної особи, документ, що

підтверджує його повноваження. Дані про фізичну особу засвідчуються її особистим підписом, а про юридичну особу – підписом її уповноваженого представника.

Чисельність членів кооперативу не може бути меншою ніж три особи. При створенні кооперативу складається список членів та асоційованих членів кооперативу, який затверджується загальними зборами.

Стаття 101. Договір про створення кооперативу.

Після ухвалення рішення про створення кооперативу засновники укладають договір про його створення.

В договорі про створення кооперативу визначаються зобов'язання учасників створити кооператив, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання кооперативу майна засновників, основні положення проекту статуту тощо.

Стаття 102. Статут кооперативу

Статут кооперативу є правовим документом, що регулює його діяльність.

Статут кооперативу повинен містити такі відомості:

найменування кооперативу, його тип та місцезнаходження;

мета створення кооперативу і вичерпний перелік видів його діяльності;

склад його засновників;

умови і порядок вступу до кооперативу та виходу чи виключення з нього;

права і обов'язки членів та асоційованих членів кооперативу;

порядок внесення змін до статуту кооперативу;

порядок встановлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу та відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати;

форми участі членів кооперативу в його діяльності;

форми участі трудового колективу, що складається з найманих працівників, в обговоренні в ухваленні рішень у сфері соціально-економічної діяльності кооперативу;

порядок формування, склад і компетенція органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається

одноголосно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу, які беруть участь у загальних зборах; порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; порядок розподілу його доходу та покриття збитків; порядок обліку і звітності у кооперативі; порядок реорганізації і ліквідації кооперативу та вирішення пов'язаних з цим майнових питань; порядок скликання загальних зборів; умови і порядок повернення паю. Статут може містити інші пов'язані з особливостями діяльності кооперативу положення, що не суперечать законодавству.

Стаття 103. Державна реєстрація кооперативу

Державна реєстрація кооперативу проводиться в порядку, передбаченому законом.

Стаття 104. Член кооперативу

Членами кооперативу (крім виробничого) можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які зробили вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу.

Членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку і виявила бажання брати участь у його діяльності.

Членами виробничого кооперативу можуть бути лише громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу.

Кооператив зобов'язаний вести облік своїх членів та видати кожному з них посвідчення про членство.

Стаття 105. Вступ до кооперативу

Вступ до кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви. Особа, яка подала заяву про вступ до кооперативу, вносить вступний внесок і пай у порядку та розмірах, визначених його статутом.

Заява особи про прийняття в члени кооперативу підлягає розгляду правлінням чи головою кооперативу в 10-денний строк з дня її подання.

Рішення правління чи голови кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами його членів у місячний строк. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Рішення правління (голови) кооперативу про відмову в прийнятті особи до кооперативу повинно бути законним і обґрунтованим. Зазначене рішення не є безумовною перешкодою в ухваленні загальними зборами рішення про прийняття особи в члени кооперативу, якщо загальні збори дійдуть до висновку про відсутність законних підстав для відмови особі в прийнятті її в члени кооперативу. В разі ухвалення правлінням (головою) кооперативу рішення про відмову в прийнятті особи в члени кооперативу, особа має право бути присутньою при розгляді її заяви загальними зборами членів кооперативу і надавати відповідні пояснення по суті порушеного в заяві питання.

Рішення загальних зборів членів кооперативу про відмову особі в прийнятті в члени кооперативу може бути оскаржено до суду.

Стаття 106. Основні права та обов'язки члена кооперативу

Основними правами члена кооперативу є:

участь в господарській діяльності кооперативу, а також в управлінні кооперативом, право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління;

користування послугами кооперативу;

одержання кооперативних виплат та виплат на паї;

одержання паю у разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом;

право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб;

право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити.

Основними обов'язками члена кооперативу є:

додержання статуту кооперативу;
виконання рішень органів управління кооперативу та органів контролю за діяльністю кооперативу;
виконання своїх зобов'язань перед кооперативом;
сплата визначених статутом кооперативу внесків.
Законами, що регулюють діяльність окремих типів кооперативів або кооперативів за напрямами їх діяльності, та статутом кооперативу можуть бути передбачені додаткові права та обов'язки його членів.

Стаття 107. Припинення членства в кооперативі

Членство в кооперативі припиняється у разі:

добровільного виходу з нього;
припинення трудової участі в діяльності виробничого кооперативу;
несплати внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу;
смерті члена кооперативу – фізичної особи;
ліквідації члена кооперативу – юридичної особи;
припинення діяльності кооперативу.
Виключення з членів кооперативу може бути оскаржене до суду.

Стаття 108. Асоційоване членство в кооперативі

У кооперативі допускається асоційоване членство для осіб, які визнають його статут та внесли пай.

Асоційований член кооперативу – фізична чи юридична особа, яка внесла пайовий внесок і користується правом дорадчого голосу в кооперативі. При ліквідації кооперативу асоційований член кооперативу має переважне порівняно з членами кооперативу право на одержання паю.

Порядок вступу до кооперативу та участь асоційованого члена в його господарській та іншій діяльності, права та обов'язки такого члена, розміри паїв та виплат на паї визначаються статутом кооперативу.

Стаття 109. Вищий орган управління кооперативу

Вищим органом управління кооперативу є загальні збори членів кооперативу.

До компетенції загальних зборів членів кооперативу належить:

затвердження статуту кооперативу та внесення до нього змін, прийняття інших рішень, що стосуються діяльності кооперативу;

утворення органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, інших органів кооперативу;
заслуховування звітів його органів управління і органів контролю;
затвердження порядку розподілу доходу кооперативу;
визначення розмірів вступного і членського внесків та паїв;
визначення розмірів, порядку формування та використання фондів кооперативу;
визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу;
затвердження річного звіту і балансу кооперативу;
затвердження рішення правління або голови правління про прийняття нових членів та припинення членства;
прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном;
утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників;
прийняття рішень про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань;
прийняття рішень про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.
Рішенням загальних зборів членів кооперативу до компетенції загальних зборів можуть бути віднесені інші питання діяльності кооперативу.
Чергові загальні збори членів кооперативу скликаються правлінням або головою кооперативу у разі потреби, але не рідше одного разу на рік.
Про дату, місце, час проведення та порядок денний загальних зборів члени кооперативу повинні бути повідомлені не пізніше ніж за 10 днів до визначеного строку їх проведення.
Позачергові загальні збори членів кооперативу скликаються на вимогу:
не менше третини його членів;
спостережної ради;
ревізійної комісії (ревізора);
органу управління кооперативного об'єднання, членом якого він є.
Позачергові загальні збори членів кооперативу повинні бути скликані протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі незабезпечення правлінням (головою) кооперативу скликання

позачергових загальних зборів вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів.

У разі коли з організаційних причин (через територіальне розміщення чи значну чисельність членів кооперативу) проведення загальних зборів членів кооперативу неможливе, статутом кооперативу може бути передбачено скликання зборів уповноважених кооперативу. Кількість членів кооперативу, які мають право делегувати уповноважених, та порядок делегування уповноважених для участі у зборах уповноважених визначаються статутом кооперативу.

Загальні збори членів кооперативу правомочні вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини його членів, а збори уповноважених – за наявності не менше двох третин уповноважених. Кожний член кооперативу чи уповноважений кооперативу має один голос, і це право не може бути передано іншій особі.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75 відсотків членів кооперативу, присутніх на загальних зборах кооперативу. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу приймаються відповідно до його статуту відкритим або таємним голосуванням.

Стаття 110. Виконавчий орган кооперативу

Виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, повноваження якого визначаються статутом кооперативу. Виконавчий орган підзвітний вищому органу управління кооперативу і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи кооперативу.

У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, обирається лише голова кооперативу.

Виконавчий орган кооперативу:

здійснює управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечує виконання їх рішень;

представляє кооператив у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами;

укладає угоди між кооперативом та іншими особами;

діє від імені кооперативу в межах, передбачених статутом кооперативу.

Виконавчий орган може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління кооперативу або статутом кооперативу.

Члени правління та голова кооперативу обираються загальними зборами членів кооперативу на строк, визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років.

Порядок обрання або відкликання членів правління та голови кооперативу, а також порядок проведення засідань правління кооперативу та прийняття ним рішень визначаються статутом кооперативу.

Стаття 111. Спостережна рада кооперативу

Спостережна рада кооперативу здійснює контроль за додержанням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу.

У кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб, може утворюватися спостережна рада кооперативу.

Спостережна рада кооперативу обирається із числа членів кооперативу на загальних зборах кооперативу у кількості 3-5 чоловік, які працюють у раді на громадських засадах.

Спостережна рада кооперативу підзвітна загальним зборам членів кооперативу.

До складу спостережної ради кооперативу не можуть входити члени правління чи члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу.

Повноваження членів спостережної ради кооперативу можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів кооперативу.

Стаття 112. Ревізійна комісія (ревізор) кооперативу

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається ревізійна комісія. У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, функції ревізійної комісії виконує ревізор.

Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам членів кооперативу і обирається загальними зборами з числа членів кооперативу у порядку, встановленому його статутом. Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління кооперативу чи його спостережної ради.

Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу проводяться ревізійною комісією за власною ініціативою, а також за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10 відсотків членів кооперативу.

На вимогу ревізійної комісії (ревізора) надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб кооперативу.

Ревізійна комісія (ревізор) складає висновок за річними звітами про результати діяльності кооперативу.

Стаття 113. Майно кооперативу та джерела його формування

Для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові та інші ресурси.

Джерелами формування майна кооперативу є:

вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї;

майно, добровільно передане кооперативу його членами;

кошти, що надходять від провадження господарської діяльності;

кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій;

грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних;

інші надходження, не заборонені законодавством.

Кооператив є власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від її реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом кооперативу.

Стаття 114. Права членів кооперативу на його майно

Член житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного, житлового, дачного, гаражного чи іншого відповідного кооперативу має право володіння, користування, а за згодою кооперативу – і розпоряджання квартирою, дачею, гаражем, іншою будівлею, спорудою або приміщенням кооперативу, якщо він не викупив це майно.

У разі викупу квартири, дачі, гаража, іншої будівлі, споруди або приміщення член житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного, житлового, дачного, гаражного кооперативу чи іншого відповідного кооперативу стає власником цього майна. Право власності на таке майно у члена кооперативу виникає з моменту державної реєстрації цього права відповідно до закону.

Положення цієї статті не застосовуються до об'єктів права власності кооперативів, діяльність яких регулюється спеціальними законами.

Стаття 115. Фонди кооперативу

Для забезпечення статутної діяльності кооперативу у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди.

Пайовий фонд – майно кооперативу, що формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу. Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Цей фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу. На майно неподільного фонду кооперативу не може бути звернено стягнення для задоволення вимог кредиторів, у тому числі й за рішенням суду

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших не заборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків).

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для

забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу.

Стаття 116. Паї членів кооперативу

Пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Майнові внески оцінюються у грошовій формі.

Розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Паї, в тому числі резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу у майні кооперативу.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки – у натурі. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу.

В разі смерті члена кооперативу спадкоємці померлого мають право на одержання вартості його паю в грошовій формі, яка виплачується за результатами господарської діяльності кооперативу наприкінці фінансового року.

Стаття 117. Земля кооперативу

Земля кооперативу складається із земельних ділянок, наданих йому в оренду або придбаних ним у власність. Землі загального користування дачного кооперативу безоплатно передаються йому у власність із земель державної або комунальної власності відповідно до закону.

Кооперативи придбавають земельні ділянки відповідно до Земельного кодексу України.

Стаття 118. Економічні засади діяльності кооперативів

Кооператив відповідно до свого статуту самостійно визначає основні напрями діяльності, здійснює її планування.

Кооперативи самостійно розробляють програми і плани економічного та соціального розвитку, розглядають і затверджують їх на загальних зборах членів кооперативу.

Кооперативи мають право провадити будь-яку господарську діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом.

Кооператив має право відкривати свої філії, відділення, представництва без створення юридичної особи.

Кооперативи провадять господарську діяльність і надають послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку

Оподаткування, облік і звітність у кооперативі здійснюються у порядку, передбаченому законодавством.

Стаття 119. Ціни і тарифи на продукцію та послуги кооперативів

Кооперативи реалізують товари та надають послуги за цінами і тарифами, встановленими самостійно, а у випадках, передбачених законом, – за державними цінами і тарифами.

Кооперативи мають право реалізувати товари та надавати послуги за цінами і тарифами, що встановлюються на договірних засадах, окремо для членів кооперативу та інших осіб.

Стаття 120. Дохід кооперативу та його розподіл

Дохід кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників.

Дохід розподіляється на:

сплату податків і зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів;

погашення кредитів;

покриття збитків;

проведення відрахувань до фондів кооперативу;

кооперативні виплати;

виплати на паї.

Стаття 121. Кооперативні виплати та виплати на паї

Кооперативні виплати – частина доходу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу у порядку, визначеному рішенням вищого органу управління

кооперативу. Ця норма не поширюється на сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи.

Виплати на паї – виплати частини доходу кооперативу на паї члена та асоційованого члена кооперативу.

Розмір виплат на паї встановлюється рішенням загальних зборів членів кооперативу після відрахувань обов'язкових коштів на формування і поповнення його фондів. Виплати можуть здійснюватися у грошовій формі, товарами, цінними паперами, а також у формі збільшення паю та в інших формах, передбачених статутом кооперативу. Загальна сума виплат на паї не може перевищувати 20 відсотків доходу, визначеного до розподілу.

Кооперативні виплати та виплати на паї до оплати праці не належать.

Стаття 122. Майнова відповідальність кооперативу та його членів

Кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Порядок покриття завданих кооперативом збитків визначається його статутом.

Члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу або законом. Члени кооперативу несуть відповідальність по зобов'язаннях кооперативу, що виникли до їх вступу до кооперативу.

Кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями своїх членів.

Стаття 123. Реорганізація кооперативу

Реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) кооперативу відбувається за рішенням загальних зборів членів кооперативу у порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативу.

У разі реорганізації права та обов'язки кооперативу переходять до його правонаступників.

Стаття 124. Ліквідація кооперативу

Кооператив ліквідується:

за рішенням загальних зборів членів кооперативу або зборів уповноважених;

за рішенням суду.

Ліквідація кооперативу здійснюється комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про його ліквідацію. Цим же органом визначається порядок діяльності ліквідаційної комісії.

З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління кооперативом.

Ліквідаційна комісія зобов'язана провести роботу, пов'язану із стягненням дебіторської заборгованості кооперативу і виявленням претензій кредиторів (з повідомленням останніх про ліквідацію кооперативу), встановити порядок і строки проведення ліквідації, а також строк для заявлення претензій кредиторами, який не може бути меншим ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію кооперативу.

Ліквідаційна комісія проводить ліквідацію кооперативу у порядку, встановленому законом.

Майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом.

Майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу місцевого бюджету. При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Стаття 125. Кооперативне об'єднання

Кооперативне об'єднання – спілка, ліга, асоціація, альянс та інші форми добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів.

Членом кооперативного об'єднання також може бути інше кооперативне об'єднання.

Кооперативні об'єднання створюються та діють з місцевим (сільським, селищним, міським, районним, обласним, республіканським в Автономній Республіці Крим) або загальнодержавним статусом і є некомерційними організаціями.

Члени кооперативного об'єднання будь-якого рівня – кооперативи, кооперативні об'єднання – зберігають статус юридичної особи.

Кооперативні об'єднання як саморегульовані організації мають право:
здійснювати методичне забезпечення діяльності своїх членів;
забезпечувати професійну підготовку та перепідготовку фахівців, що працюють в кооперативних організаціях;
розробляти і впроваджувати правила поведінки членів кооперативних організацій;
здійснювати інші функції відповідно до їх статуту.

Стаття 126. Порядок створення кооперативного об'єднання

Кооперативне об'єднання створюється за рішенням установчих зборів, конференції, з'їзду уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань.

Установчі збори, конференція, з'їзд ухвалюють установчий договір, затверджують статут та обирають органи управління кооперативного об'єднання.

Кооперативне об'єднання набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації, яка здійснюється в порядку, передбаченому законом.

Стаття 127. Установчий договір кооперативного об'єднання

Установчий договір кооперативного об'єднання повинен містити:

склад засновників кооперативного об'єднання, їх найменування, дані про державну реєстрацію;

порядок створення кооперативного об'єднання;

відомості про розміри та порядок сплати вступних, членських та інших внесків;

рішення про обрання та повноваження посадових осіб, відповідальних за створення, реєстрацію та організацію роботи кооперативного об'єднання;

рішення про затвердження статуту кооперативного об'єднання;

порядок формування і використання доходів кооперативного об'єднання;

порядок виходу з кооперативного об'єднання.

Установчий договір може містити інші положення з питань діяльності кооперативного об'єднання.

Стаття 128. Статут кооперативного об'єднання

Кооперативне об'єднання діє на підставі статуту, який затверджується установчими зборами (конференцією, з'їздом) уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань.

Статут кооперативного об'єднання повинен містити:

найменування, статус та місцезнаходження кооперативного об'єднання;

перелік його членів;

порядок прийняття, внесення змін до статуту;

мету створення і завдання, а також вичерпний перелік видів діяльності кооперативного об'єднання;

порядок створення та повноваження органів управління та ревізійно-контрольних органів кооперативного об'єднання;

умови і порядок вступу та виходу з кооперативного об'єднання;

права та обов'язки членів кооперативного об'єднання;

порядок встановлення розміру та сплати вступного, членського та інших внесків;

порядок прийняття рішень органами управління кооперативного об'єднання;

джерела формування, порядок розпорядження та використання майна кооперативного об'єднання;

порядок утворення та використання фондів;

порядок розподілу доходів та погашення збитків кооперативного об'єднання;

майнову відповідальність кооперативного об'єднання та його членів;

порядок обліку і звітності в кооперативному об'єднанні;

порядок ліквідації та реорганізації кооперативного об'єднання та вирішення пов'язаних з цим майнових питань.

Статут кооперативного об'єднання може містити інші положення з питань його діяльності.

Стаття 129. Правове регулювання трудових відносин

Трудові відносини в кооперативних організаціях регулюються цим Кодексом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами їх внутрішнього розпорядку.

Для здійснення мети і статутних завдань кооперативна організація може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є її

членами. У разі залучення осіб на визначений строк чи на час виконання певної роботи за згодою сторін між кооперативною організацією та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту.

Кооперативна організація самостійно визначає форми і систему оплати праці своїх членів і найманих працівників з урахуванням вимог, встановлених законодавством.

Трудовий колектив кооперативної організації, що складається з найманих працівників, є учасником у сфері господарювання і бере участь в обговоренні та прийнятті рішень органами управління кооперативної організації рішень із соціально-економічних питань, що стосуються діяльності кооперативної організації.

Стаття 130. Соціальна підтримка членів кооперативних організацій та найманих працівників

Кооперативні організації гарантують своїм членам та найманим працівникам оплату праці відповідно до фаху, кваліфікації та особистого, трудового внеску, належні умови праці, а також забезпечують соціально-економічні гарантії, передбачені законодавством.

За рішенням загальних зборів членів кооперативу працівникам кооперативу можуть надаватися додаткові пільги соціального захисту за рахунок доходу кооперативу.

Стаття 131. Охорона праці

Кооперативна організація забезпечує додержання встановлених відповідно до законодавства вимог з охорони праці, техніки безпеки, санітарних вимог на виробництві.

Кооперативна організація несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю членів кооперативу – фізичних осіб, найманих працівників внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків, відповідно до закону.

Стаття 132. Взаємовідносини між державою і кооперативними організаціями

Держава гарантує додержання прав і законних інтересів кооперативних організацій та їх членів, максимально сприяє розвитку і зміцненню їх господарської самостійності.

Держава і органи місцевого самоврядування будують господарські відносини з кооперативними організаціями на договірній основі.

Держава сприяє підготовці висококваліфікованих кадрів для системи кооперації, розвитку мережі кооперативної освіти, проведенню наукових досліджень з питань кооперації.

Кооперативні організації взаємодіють з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в питаннях виробництва продукції та надання послуг з метою зниження рівня безробіття, розв'язання інших економічних і соціальних проблем.

Власність кооперативних організацій є недоторканою, перебуває під захистом держави і охороняється законом. Забороняється використання майна кооперативних організацій на цілі, не пов'язані з їх статутною діяльністю.

Держава не відповідає за зобов'язаннями кооперативних організацій, а кооперативні організації не відповідають за зобов'язаннями держави.

Забороняється втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування у фінансово-господарську та іншу діяльність кооперативних організацій, крім випадків, прямо передбачених законом.

Збитки, завдані кооперативній організації внаслідок виконання рішень органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб, а також внаслідок невиконання чи неналежного виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування передбачених законодавством обов'язків щодо цієї організації, підлягають відшкодуванню у встановленому порядку. Спори з питань відшкодування збитків вирішуються у судовому порядку.

Стаття 133. Державно-кооперативне партнерство.

Державно-кооперативне партнерство – це тривале (від 5 років) співробітництво кооперативної організації з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яке базується на договорі і спрямоване на реалізацію спільних соціально-економічних проектів, з метою задоволення суспільних інтересів або інтересів окремої громади, а також інтересів кооперативної організації та її членів.

Державно-кооперативне партнерство здійснюється з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про державно-приватне партнерство».

Стаття 134. Контроль за діяльністю кооперативних організацій

Контроль за діяльністю кооперативних організацій здійснюють відповідні органи державної влади в межах своєї компетенції, встановленої законом.

Стаття 135. Міжнародні зв'язки кооперативних організацій

Кооперативні організації України мають право вступати до міжнародних кооперативних організацій з метою розвитку співробітництва з кооперативами різних країн.

Кооперативи та кооперативні об'єднання самостійно встановлюють міжнародні зв'язки з організаціями зарубіжних країн, беруть участь у Міжнародному кооперативному альянсі та здійснюють інші зв'язки з міжнародними організаціями, сприяють розвитку співробітництва та солідарності учасників кооперативного руху різних країн, пропаганді своїх принципів і цінностей.

Стаття 137. Зовнішньоекономічна діяльність кооперативних організацій

Кооперативні організації самостійно провадять зовнішньоекономічну діяльність відповідно до законодавства України. Порядок використання доходу кооперативної організації в іноземній валюті встановлюється валютним законодавством України.

Наукове видання

Вадим Олександрович КОВЕРЗНЕВ

**ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Монографія

Технічний редактор О.М. Єрмоленко

Інститут економіко-правових досліджень НАН України
01032, Київ 32, бульв. Т. Шевченка, 60

Підписано до друку 25.07.2016.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Суг.

Ум. друк. арк. 10,0. Ум. фарб.-відб. 10,0. Обл.-вид. арк. 9,30.

Зам. 0100. Тираж 300 прим.

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
14027, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел. (0462) 972-664